

AZƏRBAYCAN

4'2019

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

10.04.2019

Sifariş 1151

Tiraj 600

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16,8 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
sudabe334@mail.ru

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

**Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”**

**nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

MUSA YAQUB – Şeirlər.....	3
İSA SEVƏR – Şeirlər.....	124
SEVİNC ARZULU – Şeirlər.....	151
ƏLƏSGƏR TALİBOĞLU – Şeirlər.....	156
SƏXAVƏT KƏLBƏCƏRLİ – Şeirlər.....	158

N Ə S R

İLQAR FƏHMİ – Gürgan şərabi (çaparaq roman).....	12
MÜZAHİM İSMAYILZADƏ – Ağcaqanad dərəsi (hekayə).....	129

D E B Ü T

VÜQAR İSGƏNDƏROV – Cəhənnəmdə etiraf.....	143
---	-----

A.S.P U Ş K İ N - 2 2 0

A.S.PUŞKİN – Qafqaz əsiri (Eyvaz Borçalının tərcüməsində).....	49
--	----

Q Ə Ş Ə M N Ə C Ə F Z A D Ə N İ N 6 0 Y A Ş I

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – Tünələ işıq düşür... ..	67
QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – Şeirlər.....	75

P U B L İ S İ S T İ K A

TOFİQ NURƏLİ – Yol.....	85
VALEH BAHADUROĞLU – Arxada qalan dolaylar.....	160

S Ü L E Y M A N S T A L S K İ - 1 5 0

HƏSƏN XASIYEV – Süleyman Stalski və Azərbaycan.....	165
---	-----

Ə D Ə B İ T A L E L Ə R

GÜNEL NATİQ – Luici Pirandello – XX əsrin Şekspiri.....	168
---	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

ELÇİN – Məsuliyyətimizi nə üçün janrın boynuna atırıq?	96
AYDIN TALIBZADƏ – Ağılar və mərsiyələr padşahı.....	175

İ N C Ə S Ə N Ə T

İSRAFİL İSRAFİLOV – Teatr tənqidinin susqunluq əhdi.....	180
--	-----

A X T A R I Ş L A R , T A P İ N T İ L A R

AFAQ AĞAYAROVA – Anadilli iqbalımız.....	184
--	-----

K İ T A B L A R , R Ə Y L Ə R

YAQUB BABAYEV – Tənqidçinin meyarı... ..	188
--	-----

K İ T A B R Ə F İ	192
-------------------------	-----

♦ P o e z i y a

Musa YAQUB

HEYİF O ƏVVƏLKİ BƏNÖVŞƏLƏRDƏN

Elə bil torpağın heyi qalmayıb,
Daha bənövşənin iyi qalmayıb,
Heyif o əvvəlki bənövşələrdən.
Bütövlər, nəhənglər, palıdlar gedib,
Villalar boylanır göy meşələrdən.

Köhnə arx yerində kollanıb otlar,
Quşu yuvasında boğur yenotlar.
Qırqovul perikdir bu guşələrdən
Alaq otu kimi yeyir torpağı,
Aman, bu yapışqan pişpişələrdən.

Şeirimiz bazarda gözləyir, baxır,
Şahpalıdın təzə azarı ağır.
Daha kövşə çıxmaz bu kövşələrdən.
Heyif, ətirşahlar ətir paylamaz,
Nar dadı çəkilib güleyşələrdən.

Nağılda "Ələddin çırağı" keçdi,
Daha Fərhad-Şirin sınağı keçdi.
Canımız qurtardı o tişələrdən.
Gəlir dərd bolluğu, eşq kasadlığı,
Aşiq də naz çəkir görüşə hərdən.

Bəlkə də insanın ilk ayrılığı
Mənəfe oyunu, mülk ayrılığı -
Silahı şeytandan, gülləsi şərdən -
Xeyir allahından şər allahları
Bütün intiqamı aldı bəşərdən.

Sən də, insan oğlu, əlini saxla!
Sən Allah, şər-şeytan dilini saxla.
Qoy dünya qurtarsın əndişələrdən.
Çoxu şahquludur, xanquludular,
Müslim doğulmazmı Aişələrdən?!

Bir meşə cıdırı istər ayağım,
Üzümə su çilə, Soyuq bulağım.
Bir də nəşələnim bu nəşələrdən,
Köhnə bulaqların şən torpağından.
Sanki bal süzülür ağ rişələrdən.
Beləmi axacaq sular həmişə?!
Qoy mən də asılım həmişələrdən.

Gecələr bu yerə mələklər gələr,
Yuyar saçlarını bulaq suyunda,
Torpağım, mənə də mərhəmət eylə,
Ölək qucağında, qalaq suyunda.
Açın bulaqların şirin ağzını,
Açın hasarların darvazasını
Qoy bir nəfəs alsın dustaq meşəmiz.

İnsanın rəhmmini qaytaraq geri,
Bənövşə fəhmmini qaytaraq geri,
Qaytaraq dadını güleyşələrin,
Qaytaraq ətrini bənövşələrin.

11 aprel, 2017

Buynuz - Bakı

BABADAĞDA BİR DƏLİ

DAĞ KƏLİ QALIB... *

Lülədən sovuşub,
Güllədən qaçıb
Bir dəli dağ kəli Baba dağında,
Yaman havalanıb daş ovlağında;
Yoxdu gözlərində qorxu əsəri,
Bütün oylaqları gəzir sərsəri.
Dəyirman daşına dönüb fırlanır,
Dağların başına dönüb fırlanır.
İskəndər quşları baş alıb gedir...

* kiçicik ixtisarla

Qədim qoşqusunu salır yadına,
Babanın gözünü yaş alıb gedir.

Əvvəl qoruqçular zəli deyildi,
Əvvəl dağ kəlləri dəli deyildi,
Bu yollar heç kəsə bəlli deyildi.
Onda dağ kəlləri ona ram idi,
Gecəli-gündüzlü gün aram idi,
Əkinli, biçinli vaxt davam idi...
İndi bu işlərdə əlləri yoxdu,
Daha xırman üstə vəlləri yoxdu,
Buğdası qum oldu, daş oldu getdi...
Babanın gözləri yaş oldu getdi...

Qeybdən səs gəldi qulaqlarına:

- Can, ay Baba, məni qoş!
- Yox, ay Baba, məni qoş!
- Boyunduruq mənimdir...
- Yox, indi də məni qoş!

...Yastı-yastı belləri,
ho!.. ho!

Qıvrım-qıvrım telləri,
ho!.. ho!

Ala-ala gözləri,
Qançır olub dizləri
ho!.. ho!

Baba əkib bitirsin,
Yeyib yatsın özləri
ho!.. ho!

Dəlinin yadına daş salan kimi,
Kəlin də beynində yaddaş oyandı.
O elə bildi ki, xırman vaxtıdı,
Ona qoşulubdur, vəl dalıncadı -
Kəl bir şimşək olub düşdü aşağı -
Bir qara buludun girib qoluna,
Bilmirəm hardasa döndü işığa.
Keçdi Qurbangahdan Baba yoluna,
Bütün dağ-dərəni qoydu geridə,
Gördü tay-tuşları yoxdu bu yerdə...
Gördü tənha qalmaq burda çətindir,
Eh, bir gün ovçusu kəməndə düşər,
Düşəndə görər ki, qarmaq çətindir,

Dağ kəli olasan,
Dəli olasan! -
Vəhşi qayaların yeli olasan -
Bir də çırpılasan, bir də çırpasan
Bir də şimşək olub kirpik qırpasan,
Ayağın oynasın qaya daşında,

Bütün ömrün üçün bir nişan bilib,
 Gedib dayanasan bulaq başında.
 Qəzəb daşıyasın, günah çəkəsən,
 Baxıb oylaqlara bir ah çəkəsən.
 "Daş dələr ahın oxu" daş parçalana,
 Boynunu burasan yetim halında.
 Gedib də itəsən dağlar dalında,
 Gedəsən, gedəsən qayıtmayasan...

Bir də ayılasan, bir də çapasan,
 Qayadan ayrılıb, yerdən qopasan
 Bir də buynuzunla qayanı ovub,
 Salıb qabağına yolları qovub,
 Yerdə qaynayasan, çayda daşasan,
 Göyün şimşəyilə ayaqlaşasan...
 Necə ki oldu...
 Nəfəsindən yana qum səpələndi,
 Bir anın içində qalxdı zirvəyə,
 Elə bil başına odlar ələndi...
 "Yoxdu!.. yoxdu! burda da yoxdu..."
 Göz alacalandı, can havalandı,
 Atıldı qayadan intihar üçün.
 Nə bilim taleyin tərs işi kimi
 İlişib bir qaya daşında qaldı,
 Axtarış sevdası başında qaldı...
 "Bəlkə başqa yeri hədəf seçiblər",
 Bəlkə Dağıstana keçib gediblər,
 İngilis ovlayıb, çəxlər qovlayıb,
 Hansı daş divarda bəzəkdi durub,
 Bəlkə Mazğalları uçub, dardadı,
 Bəlkə bir ərəbin villasındadır,
 Nə deyim, Vallah...
 Hardadı o qədər dağ kəli, ALLAH?...

Aman, vuran ölkə!
 Vurduran ölkə...
 Dünya qıran ölkə
 Qırdıran ölkə.

Dünyada o qədər kef adamı var,
 Deyək pul adamı, seyf adamı var,
 Tamah adamına sərf adamı var -
 Bu çaylar doldurmaz ağızlarını...
 Dağın vüqarını güllələməyin,
 Saxlayın icazə kağızlarını.
 Saxlayın baş-buynuz alverlərini,
 Dağ kəli dağların ilk sabahıdır.
 Üfüqə göz vurub, qaş verib gedər,
 Yer var, quyruğunu heç ələ verməz.
 Bir ölkə nə qədər baş verib gedər?!

Hədiyyə buynuzlar, hədiyyə başlar,
Vallah zaman bizi çətin bağışlar...

Dünya vuran ölkə,
Vurduran ölkə.
Hanı dağımızın Həzrət babası?
Gəlib dağ kəlləri ona ram ola,
Əkinli-biçinli gün davam ola,
İnsan xislətinə ehtiram ola.
Gərək ki, bu yerlər səcdəgah olsun,
Ana təbiətdə bir ehram ola.
Hanı bu dünyanın qoruqçuları
Olub təbiətin oğruçuları.
Hanı bu dünyanın baş deyənləri,
İndi də olublar xaş yeyənləri.
Olmaz ayaq halal, baş haram ola,
Özü çəkən olsun, həm də çəkdirən
Hanı bu dünyanın düz tərəzisi,
Şeytanın pərsəngi onu əyməsin...

...Saxlayın icazə kağızlarını.
Bu münaqişələr,
 yanan meşələr,
Bu batan çeşmələr,
 yerdəyişmələr,
Daşqınlar, tufanlar,
 bu sürüşmələr,
Bu havapozmalar, bu subasmalar
Bizə təbiətin qarğışlarıdı,
İskəndər quşunun göz yaşlarıdı.
Aləmin bizimlə savaşımağıdı.
Ay aman, itirən,
 ötürən Vətən,
Buna təbiətin əli neyləsin.
Qırx qıfıl altından qızılı gedən
Bu açıq dağlarda kəli neyləsin?
Olmasın Dağkəli dəli, neyləsin?!
Daha yetər, yetər,
 daha lap yetər...
Ölkə var heç quyruq ələ verməyir,
Ölkə var nə qədər baş verib gedər?!

Bəsdi, kəli getdi, kəlçəsi getdi,
Mədəndən qıpqızıl külçəsi getdi,
Eldən Kəlbəcəri, Göyçəsi getdi.
Dərbəndi Dağkəli belində getdi,
Bağdadı "durnanın teli"ndə getdi,
Qarabağ erməni felində getdi.
Getdilər, getdilər, qayıtmadılar.
Bizi bu uyğudan ayıltmadılar.

O qədər yangılı dərdlərimiz var,
Ürək alovlanıb, sinə dağ olub.
Bəlkə Dəlidağ da Babadağ imiş,
Əliyi qırılıb, dəli dağ olub.

Havaxan doğrudan havada xandı,
Əsəd qayası da ona baxandı.
Birin başında bulud tayası,
Birin başında ayın ziyası.
Mən dedim yəqin ki, bayıldı getdi,
Sən demə, təzədən ayıldı getdi.
Ayın ziyasından çıxdı dəli kəl,
Baxdı tay-tuşundan əsər də yoxdu,
Dağ kəli sürüsü Əsəddə yoxdu -
Bir az da, bir az da qalxdı yuxarı.
Cüt gölə baxırdı dağın axarı,
Əksini görəndə atıldı suya,
Göldə dostlarını görürdü guya.
Özü çırpınırdı...

yoxdu özündə,
Buynuzu üzürdü suyun üzündə.
Üzürdü, batırdı, çıxırdı qəfil.
Sularda ildırım çaxdı elə bil
Elə cür səs salıb haray qopardı,
Deyəsən səsini özü apardı.
Özünü qayadan atdı yenidən,
Qaldı ürəyində yenə də əhdi.
Yenə ayaq üstə düşdü, ölmədi,
Keçdi Ağcabərə yaylaqlarından,
Orda Baltaqaya, o yanı zindan,
Bura Qızılqaya - dağdan, dərədən,
Fırlanıb dikəldi Toğludərədən
Elə bil qol-qanad açır dünyadan,
Alıb buynuzunu qaçır dünyadan.
Qaçır Babadağın dəli-dolusu,
Gedir arxasınca eli-ulusu,
Qaytarın geriyə öz dənimizi,
Qoyun əl üstünə öz əlimizi,
Baxın, bu qayanın daşı da gedir,
Müqəddəs İskəndər quşu da gedir,
Təzə yol salmağa imkanımız yox,
Onlar bu məkanı imkan bilirlər,
Qaytarın geriyə imkanımızı.

Qoymayın daşları düşüb dalınca,
İskəndər quşları düşüb dalınca.
Həmişə qar altda çürüməz qalan
Dağkəli otları düşüb dalınca.

Daşda daşqapanlar sürüşüb gedir,
O çaydaçapanlar uçuşub gedir.

Vaxt vardı yazmışdım:
- Şah dağı şahımdı kürsüsü uca,
Babadağ babamdı, müdrik bir qoca.
Birində əzəmət, birində hikmət,
Biri fərman verir, biri nəsihət,
Qalmışam mən iki dağ arasında.
Deyəsən, özüm də dəliyəm, vallah,
Qalmışam sol ilə sağ arasında.
Nə sollar, nə də ki sağlar qurtarmır,
Çaylar ha daşıyır, dağlar qurtarmır...
Şahın adamları şah oylağında,
Tülkü dərəsində, kəl yaylağında.
Hədələr qurtarmır, hədlər qurtarmır,
Marala güllədən cəhdlər qurtarmır.
Durmuşam Şeytanadaşatılanda,
Qalmışam şeytanla daş arasında.
Şeytanlar qurtarmır, daşlar qurtarmır,
Böyük savaqlara marşlar qurtarmır.
Yer var ki, quyruğun heç verməz ələ,
Biz elə veririk başlar, qurtarmır.
Di qoyun əl üstə öz əlimizi,
Qaytarın geriyə öz dəlimizi.
Doxsan doqquz ilə girov saxlanan
Elin meşəsini qaytarın geri.
Hasarla cığırda yolu bağlanan
Yaz bənövşəsini qaytarın geri.
Dağ kəli belində durna telində
Gedən guşələri qaytarın geri,
Yenotun əlilə qovulanları -
O gözəl yolları, qırqovulları,
Saqqız ağacını, quşarmudunu,
O nadir ovları qaytarın geri.
Əvvəl qoruqçular zəli deyildi,
Onda dağ kəli də dəli deyildi,
Bu dağlar çoxuna bəlli deyildi.
Buna təbiətin əli neyləsin,
Qırılan neyləsin, bitən neyləsin,
Olmasın Dağkəli dəli, neyləsin?!

Var olsun ölkəmiz, ölkədaşımız
Görün insanların əli neylədi?
Sağ olsun doğrumuz, doğrudaşımız
Dağda kəlimizi dəli elədi.

*oktyabr 2017,
Babadağ - Buynuz - Bakı*

SƏN MƏNİMLƏSƏN...

Nə yaxşı bilmisən xəstə halımı,
Həqiqət eylədin xoş xəyalımı.
Sənin nəfəsidir, sənin əllərin
Oxşayır ruhumu, ovur alnımı-
Kövrəltdi əlimi isti yaşların...
Var ol bu istəyə, təmasa görə,
Mənimçün Allaha yalvarışların,
Nə deyim bu nəzir-niyaza görə?..
Mən indi bildim ki, sən mənimləsən...

Nə şirin nağıldı, necə xoş xəyal,
Sehrli uyğudu, uyğuya uydum.
Diksindi, titrədi, soyudu könlüm.
Sədaqət istədim,
Yel aldı məni,
Leylək yuvasında uyudu könlüm -
Mən onda bildim ki, sən mənimləsən.

Kəklik balaları fərələndilər,
Anaları baxıb fərəhləndilər.
Birdən qanadlanıb həvəsə gəldi,
Balalar həm daşdan-daşa uçanda
Gördüm yuva tikən bir qaranquşu,
Könlüm bu quşlarla uçdu yanaşı,
Payız durnaları qoşa uçanda,
Mən onda bildim ki, sən mənimləsən...

Bu mehr küləyi yerinə düşdü,
Çəmənələr məhəbbət sehrinə düşdü.
Meh vurdu, çiçəklər gəldi baş-başa,
Nə yaxşı aralar aradan gedir,
Quşqonmaz tikanı sıradan gedir.
Damcılar süzülür üstədən aşağı,
Boynu ağırlaşan bənövşələr də
Özəcə yarpağına baş qoyub yatar.
Hərə həmdəmini tapır deyəsən,
Daşqapan tayını qapır deyəsən-
Başının altına daş qoyub yatar-...
Mən onda görmüşəm kövrələn daşı...
Onda xatirələr durur yanaşı,
Mən onda bildim ki, sən mənimləsən...

İsaq-Musaq quşu nəsə axtarır,
Düşüb bir doğmaca səsə axtarır
Quş dili bilənlər ruh dili bilir,
Süleyman quş dili bilən vaxtları,

Buynuz, 2018

◆ N ə s r

İlqar FƏHMI

Gürgən şərabi

◆ Çaparaq roman

*«Pir» hekayəsinin müəllifi Ə.Haqverdiyevin
və «Fukunun yayı» əsərinin müəllifi Umberto
Ekonun ölməz ruhuna*

* * *

-Niyə hirsələnirsən axı, ay oğul, indi görürsən ki, qocalmışam, toylara çağırırlar, oxumağım heç kimə lazım deyil. İndi neynəyim, gedib bağda üzümlərçün Bayatı-Şiraz oxuyum?

-Oxuyarsan. Ətağa cəddi, lazım olsa, üzümlərçün Bayatı-Şiraz da oxuyarsan, Çahargah da, hələ lazım olsa, Humayun da...

Əlbəttə, Mirzə Cavad öz oğlu Əhmədin dilindən bu sözü eşidəndə ağlına da gəlməzdi ki, bir neçə ay sonra Gürgən təpəliyindəki dədə-baba bağında, dəstgah açıb, üzümlərçün muğam konsertləri verəcək.

Hərçənd ürəyinin dərinliyində hiss edirdi ki, nəşə olacaq, çünki oğlu Əhmədin gözlərində bu qəribə dəlisov qığılcım peyda olanda, həmişə mütləq nəşə olurdu və bu «nəşə» mütləq sonda onların həyatını dəyişirdi. Əfsuslar olsun ki, bu vaxtadan baş verən bu «nəşə»lər əksər hallarda onların həyatını müsbət yox, daha çox, mənfi tərəfə dəyişmişdi.

Hadisə isə belə başlamışdı ki, bu bölgədə yeganə musiqi məktəbində qırx ildən çoxdu ki, Xanəndəlik sinfində dərs deyən, çoxlu cavan xanəndələr yetişdirən Mirzə Cavadın oğlu Əhməd bir axşam baş-gözü göyərmiş, üst-başı cırılmış halda evə gəlmişdi. Onu bu vəziyyətdə görən atası əsəbiləşmişdi, illər uzununu iş-gücünü atıb, ömrünü bilyard oynamağa həsr eləyən oğluna dişinin dibindən çıxanı demişdi. İnsafən kişinin haqqı var idi; Əhməd bilyardı elə-belə oynamırdı, bir növ, qumar kimi idi, çoxlu uduzardı, udardı, amma uduzduqlarının evə ziyanı dəysə də, udduqlarından bir xeyir gəlməzdi, hamısını sağa-sola xərclərdi. Mirzə Cavad da dinməzdi, dinməzdi, axırı ildə bir dəfə ağzından çıxanı deyərdi yeganə oğluna, amma təbii ki, xeyri olmazdı. Əhməd sakitcə qulaq asardı, cavab verməzdi, ancaq atasının dediklərini bir qulağından alıb o birindən verərdi, yenə baş vurardı bilyard dünyasına...

Ancaq bu dəfə belə olmadı. Kişi elə ağzını təzə açmışdı ki, Əhməd ondan betər partladı.

-Nədi, xoşuna gəlmir? Gəlməz də. Həştad yaşın olacaq bu gün-sabah. Hani sən var-dövlətin, hökumət yanında hörmətin-izzətin? Odey, Əlbaba, Arif, hətta Zeynəb, hamısı sən tələbə yoldaşların olub. Hamısı Xalq artistləridi, hökumət başlarına and içir, camaat başlarına dolanır. Hamı getdi qabağa, bircə sən qaldın. Qırx ildi oturmusan o xaraba məktəbdə, uşaq-muşağa qışqırmaq öyrədirsən...

Oğlunun bu qəfil partlayışı çaşdırdı Mirzə Cavadı, gözlərini döydü.

-Ay oğul, hərənin bir qisməti var da. Mənimki də budu...

-Adam istəsə qismətini də dəyişər, taleyini də. Vaxtında dəyişə bilsəydin, bu saat Hacı Rəsulun oğlu məni camaatın içində basıb döydürməzdi.

Sonrakı söhbətdən məlum olmuşdu ki, bu bölgənin ən tanınmış varlı sahibkarlarından olan Hacı Rəsulun kiçik oğlu bilyard oyunu üstündə onunla höcətləşib, Əhməd hirsənib bir dənə yumruq qoyub gədənin ağzının üstünə, ikincisini qoymağa macal tapmayıb, gədənin «oxrana»sı tutub eşşəkə çırpıb Əhmədi...

-Sən də bir tanınmış, qocaman Xalq artisti olsaydın, Hacı Rəsul oğlunun nə hünəri vardı mənə dırnağıyla toxunsun? Sən belə bifer ömür yaşadı, ona görə mən qalmışam ayağ altında...

* * *

Əhməd atasıyla bir az höcətləşib çıxmışdı evdən, indi də gəlib oturmuşdu Gürqan təpəliyindəki bağlarında, çardağın pilləkəninə çöküb iki kilometr aralıda çırpınan dənizə baxırdı və fikirləşirdi.

Əslində, bura indiki anlamda bağ da demək olmazdı, kənddən yeddi-səkkiz kilometr aralıda, yarım hektar şirə qumlu ərazi idi ki, burda üzümün-əncirdən başqa heç nə bitməzdi, ətrafını da iyirmi il əvvəl Mirzə Cavad özü məftillə birtəhər çəpərləmişli, bir dənə də sınıq-salxaq otaq tikmişdi ortasında. Amma dedə-babadan qalan köhnə çardağı da sökməmişdi, çünki çardaqda oturanda bütün bağın meynəlikləri görünürdü, içəri it-qurd girəndə, daş atıb qovmaq asan olurdu. Bir dənə də köhnə su quyusu vardı ki, hər dəfə ordan iki vedrə su çıxardanacan paslı çarxın səsi bütün qonşu bağlara yayılırdı. «Qonşu bağlar» deyəndə ki, elə qonşuluqdakılar da buna bənzər bağlar idi, çünki şəhərdən və yollardan aralı olduğuna görə, bu tərəflərdə torpaq alıb villa tikənlər yox idi, heç bağların çoxuna işıq da çəkilməmişdi.

Bir sözlə, elə bil ki, zamanədən yüz il geri qalmış sırf köhnə Bakı bağlarından idi. Amma üzümünə-əncirinə söz yox idi. Canının sulu vaxtlarında Mirzə Cavad daha həssaslıqla qulluq edərdi bağa, ağaclara, meynələrə yaxşı baxardı, əncirini-üzümünü vaxtılı-vaxtında yığıb gətirərdi, arvadı doşab, mürəbbə bişirərdi. Elə Əhməd özü uşaq olanda bu bağda o qədər ilan, kərtənkələ tutmuşdu ki...

Ancaq böyüdü, on altı yaşında hardansa gedib bilyarda ilişdi, başı qarışdı şar gillətməyə, bağ da yaddan çıxdı... Ümumiyyətlə, ilk dəfə yaşıl parça üstündə toqquşan bilyard şarlarının şaqqıltısını eşidəndən sonra, Əhmədin həyatında nə başqa bir səs, nə də başqa bir rəng olmuşdu... İllər boyu eşitdiyi yalnız bu səs, gördüyü yalnız bu rəng olmuşdu... hətta yuxuda sayaqlayanda da, "svoy v seredinu"¹, "çujoy v uqol"² kimi bilyard terminləri

¹ - öz şarım ortaya

² - özgə şarı küncə

qışqırırdı... İlk dəfə əlini bilyard stolunun yaşıl məxmər parçasına sürtəndə, yayda qara şanıların qalın yarpağının arxasını xatırlamışdı. Eyni yumşaq, eyni hamarlıq və eyni rahatlıq... Bəlkə də Əhmədin bilyard oyununa belə bağlanmasının səbəbi də məhz bu idi - hərdən həqiqətən də ona elə gəlirdi ki, bilyard stolu elə meynə yarpaqlarından hazırlanıb, yarpaqları bir-birinə tikib parça düzəldiblər, taxta stolun üstünə tarım çəkib bərkidiblər... Üstündəki şarlar da elə ağ şanın iri gilələri kimi idi... Hətta bilyard oynayanda da, ona elə gəlirdi ki, yenə uşaqlığına qayıdıb, yenə yamyaşıl bağda, ağ şanıyla dolu meynələrin arasında dolaşır, yarpaqları sığallayır, qopartdığı üzümləri ovcunun içində oynadır...

Əhmədin illəri də elə bu cür yaşıl yuxunun içində, şaqqıltı səsləri altında keçirdi, ta həmin günə qədər... Hacı Rəsulun oğluyla mübahisəsi və hamının gözü qabağında möhkəm döyülməyi Əhmədi elə bil yaşıl yuxudan oyatmışdı...

İndi də gəlib bağda oturanda, birdən-birə ona elə gəlmişdi ki, əslində, bu illər ərzində elə cəmi bir partiya oynamış - on beş il əvvəl bu oyunu necə başlamışdısa, hələ indiyə qədər bitirə bilmirdi - Hacı Rəsul oğlunun kişi onun boynuna dəyib şaqqıltıyla sınımayınca, partiya davam edirdi...

Əhməd yarpağı tökülmüş çılpaq meynələrə baxdıqca xatırlayırdı ki, axırncı dəfə bəlkə də beş il əvvəl olub burda. Bəlkə də çox... Artıq illəri də itirmişdi...

Bəs indi niyə məhz bura gəlmişdi - bunu özü də bilmirdi. Heç necə gəlib çıxdığının da fərqi yox idi. Bir də gördü ki, artıq çardağın pilləkənində oturub, bağa və təpəliyin arxasında görünən dənizə baxır.

Gilavar əsdiyindən, dənizin rəngi yaşıla çalır. Eynən bilyard stolunun üstündə tarım çəkilmiş məxmər parça kimi.

Hərçənd fevral təzə başlamışdı və adətən ilin bu aylarında dənizdən möhkəm xəzri əsir, hava da kəsir adamı. Məhz bu gün isə, elə bil Əhmədin bura təşrif buyuracağı səbəbindən, hava da ilıq idi. Əhməd hətta qalın gödəkçəsini də maşına atmışdı, pencəklə gəlib oturmuşdu burda...

Bağ gözəndən keçirdikcə ona elə gəldi ki, bu saat bağda nə qədər meynə, əncir ağacı, kol-kos varsa, hamısı ürəyində ona gülür... Gülür ki, yaşın otuzu keçib, ancaq bu müddət ərzində gözünün qabağında yaşıl örtükdən, şarlardan və dalı torlu deşikdən başqa bir şey olmayıb... Sevinci ancaq şarı o deşiyə salanda olub, kədəri şar borta dəyib kənara tullananda...

Əhməd həmin axşam bağda çox oturdu, meynələrin arasında dolaşdı, çox fikirləşdi, lakin bu fikirlər onu heç yerə aparıb çıxarmadı. Bircə onu başa düşdü ki, daha əvvəlki həyatı yaşaya bilməyəcək. Elə bil içindəki hansısa işlək mexanizm dağılmışdı...

Gecə evə getmədi, maşının yük yerində çoxdan qalan çaxırı içib, bağda, köhnə tozlu çarpayıda gödəkçəsinə bürünüb, yığılıb yatdı.

Yuxuda gördü ki, yayın cırhacırdı, bağ yamyaşıldı, Ağ-qara şanıların qürubə enən günəşin işığında parıldayıb və dədəsi Mirzə Cavad kimsəsiz bağın ortasında oturub, üzümlərçün Bayatı-Şiraz oxuyur, tar-kamança da oyun çıxardır... Allah saxlamış elə oxuyurdu ki, elə bil ətrafda üzüm meynələri yox, canlı adamlardı və onun zəngülələrindəki hər xırdalığı, hər şirinliyi məxsusi başa düşürlər, zövq alırlar... Əhməd də qarşısındakı şərabdan içə-içə, atasına baxıb fikirləşirdi ki, bu zalım balası həqiqətdə belə oxusaydı, bu saat Əlbabadan, Arıfdən daha çox hörməti-izzəti vardı... Lakin əsas məsələ atasının oxumasında deyildi, Əhmədin qarşısındakı şərabda idi... Atasını cuşa gəlib eynən cavanlıqındakı kimi, şaqraq zəngülələr

vurduqca, Əhmədin qarşısındakı ağzı enli, iri qədəhdəki qırmızı şərab da qaynayırdı, cuşa gəlirdi, az qala canlı varlığa çevrilirdi, qrafik cizgi filmlərindəki kimi yuxarı qalxırdı, gah rəqqasə şəkli alıb qədəhin üstündə rəqs eləyirdi, gah mərsiyaxan kimi sinəsini döyüb ağlayırdı, gah sürətlə mayallaq aşırırdı... Mirzə Cavad muğam şöbələrində gəzişərək daha da zil pərdələrə qalxdıqca, qədəhin içindəki şərab daha da coşqunlaşırdı, qırmızı burulğana dönürdü, ətrafdakı yetişmiş üzümləri sovurub içinə çəkirdi, onları da şəraba çevirirdi, bir az da böyüyürdü, bir az da qızışırdı, getdikcə daha da oynaq olurdu... Nəhayət, qırmızı şərab Gürqan təpəliyindəki bütün meynələrin üzümünü özünə çəkəndən sonra, şərab burulğanı Mirzə Cavadla müşayiətçilərini də özünə çəkdi, əlində zurna-qaval, tar-kaman olan musiqiçilər də ovulub-tökülərək burulğanın içində əridilər... Ətrafda hər şeyi öz içində əridəndən sonra, qırmızı şərab burulğanı bir müddət özünü ora-bura vurub, qəfildən hardansa qalın qəhvəyi üzlü qədim bir kitab peyda oldu, şappiltıyla yerə düşdü, açıldı, vərəqləri yelləndi və bunu gören şərab burulğanı diksindi, əvvəl kitabı da öz içində əritmək istədi, ancaq əksinə oldu, sanki nəsə bir seyr-əfsun oxudular və şərab burulğanı Ələddinin çırağına qayıdan atəşli-tüstülü cin kimi burularaq, çırpınaraq kitabın içinə sovruldu - elə bil kitab onu tozsoran kimi dartıb öz içinə çəkdi və sonda, cinin kitabı bağlandı... Bayatı-Şiraz bitdi. Bağa dəhşətli bir sükut çökdü... Meynələrin ortasında bir Əhməd qaldı, bir də qəhvəyi üzlü qalın kitab... Sirlərlə dolu qədim kitab...

Səhər uşaqlıq dostu şair İsabala zəng eləyib Əhmədi yuxudan oyatdı, onun bağda olduğunu öyrənib ora gəldi. Dünənki hadisəni eşitmişdi, onunçün dostuna təskinlik vermək istəyirdi, lakin hiss elədi ki, dünənki davadalaş nədənsə Əhmədə çox pis təsir eləyib, onunçün daha yaralı yerinə dəymək istəmədi. Bir az ordan-burdan danışandan sonra İsabala qarşdakı təpəliyə baxıb sanki nəyisə xatırladı, Əhmədin fikrini yayındırmaqçün söhbəti tamam başqa yerə çəkdi...

-Bu təpəliyin üzümü vaxtıyla çox məşhur olub. Gürqan üzümü deyirdilər...

-Mən elə şey eşitməmişəm. - Əhməd laqeydliliklə çiyinlərini çəkdi. Hələ də gecə gördüyü yuxunun təsirindən çıxıb bilmirdi... Gözünün qabağında qırmızı şərab burulğanı və qədim kitab dolaşırdı...

-Mən də eşitməmişdim. - İsabala təsdiq elədi. - Dünən əminəvəsi Ağagül babasından qalma beş-altı dənə köhnə kitab verdi mənə...

-Ağagülün babası ölüb bəyəm? - Əhməd təəccübləndi. - Haçan?

-Keçən ay ... Qırxını verəndən sonra evdəkilər kişinin otağını yığışdıranda taxçadan tapıblar o kitabları. Tullamağa heyifləri gəldi, verdilər mənə... Dünən axşam vərəqlədim, baxdım ki, ikisi köhnə şeir kitablarıdı, ikisi də nəsə dua kitabları... Ancaq axırıncısı hansısa bir qədim səyyahın Səfərnəməsidir... Təxminən Nəsimi dövrünün adamı olub, gəzdiyi-gördüyü yerlər barədə təəssüratlarını yazıb kitab eləyib. Sonra da üzü köçürülərək yayılıb... Ağagülün babasındakı kitab 19-cu əsrdə daşbasma ilə çap olunub... Baxdım ki, kitabda bizim yerlər haqqında da bəzi qeydlər var... Yazıb ki, qədim dövrlərdə dünyanın dörd bir tərəfinə burdan Gürqan şərabi aparardılar. - İsabala universitetin şərqşünaslığını bitirmişdi, fars-ərəb dillərini babat bilirdi. - Hətta kitabın bir yerində qabağıma çıxdı ki, Şirvanşahların bütün saray məclislərində ancaq Gürqan şərabi içilirdi. Belə söz gəzirmiş ki, muğama, şeirə-qəzələ qulaq asanda, mütləq gerek Gürqan şərabi

içəsən, yoxsa nə muğamdan, nə də qəzəliyyatdan bir şey başa düşə bil-məzsən. Bu çox zərif meydi ki, adamı sərməst eləmir, əksinə, şüuru həssaslaşdırıb elə qəribə hala salır, adam muğamın da, şeir-qəzəlin də bütün incəliklərini hiss edir, bütün sehrini-tilsimini duyur... - İsbala bir az fikirləşib sözüne davam elədi. - Hə, bir də, Səfərnəmədə səyyah yazır ki, burdakı qələndərxanadakı qoca dərvişlərlə söhbət edərkən, qədim Gürgan şərabının hazırlanma qaydasını də mənə dedilər, mən də yazdım... - İsbala təəssüflə mızıldadı. - Düzdü, o yerlərini yaxşı başa düşmədim, əbcəd hesabıyla nəse cədvəl kimi bir şeydi... Sonra Əhmədin inamsız baxışlarını görüb əlavə elədi:

-Düz sözümdü. Yazır ki, dəhşət şey olub Gürgan şərabı... Özü də məhz bu bağların üzümündən düzəldilər. Gürgan təpəliyinin üzümündən... - Əliylə bağı göstərdi.

-Nə bilirsən ki, məhz bura nəzərdə tutulub? - Əhməd maraqlandı.

-Necə yeni? Görmürsən ki, burda ətraf ya şoranlıqdı, ya da daharlıq? - İsbala əliylə göstərdi. - Burda üzüm əkiləsi bir tikə yer ancaq bu bağlardı. Yəqin ki, elə bu üzümlərin "babaları" nəzərdə tutulub...

Əhmədin yadına Mirzə Cavadın nə vaxtsa dediyi bir söz düşdü:

- «Bu meynələrin bəlkə də min yaşı var...» O vaxt Əhməd gülmüşdü atasına, ancaq Mirzə Cavad bağdakı meynələri ləqəndə edə-edə başa salmışdı ki, bax, görürsən, meynənin uzun budağını torpağa basdırırıq, torpaqdakı hissədən gələn il rişə verir, sonra əvvəlkindən ayırıq, olur yeni, cavan meynə... Yüz illərdi babalarımız həmişə belə eləyib... Meynə ömrünü yaşayıb quruyana qədər onlarla, yüzlərlə balası bu torpağa kök atıb...

Əhmədin o vaxt əhəmiyyət vermədiyi bu söhbət nədənsə məhz indi ona maraqlı göründü. Fikir götürdü onu...

İsabal isə danışmağındaydı...

- Bizlərdə o fərasət yoxdu da.. Odey, Avropada bir dəne fərqli, dadlı məhsul əldə olunursa, o saat onu brend eləyirlər, ad qoyurlar, təbliğ eləyirlər, sahəsinə ayırırlar... Çox eşitmişəm ey... Bu şərab filan bölgənin filan çayının filan sahilindəki üzümlərdən düzəlib. Bu şərab filan dənizin sahilindəki filan təpənin Şərq yamacındakı üzümlərdən hazırlanıb... Özü də tək şərab yox ey, bütün şeyləri belə eləyirlər. Ətdən, pendirdən tutmuş, pomidora-xiyara qədər. Hər şeyçün bir mif düzəldirlər...

Əhməd isə ona qulaq asa-asa gecə gördüyü yuxunu xatırladı, yenə gözünün qabağına gəldi ki, atası bağı ortasında oturub meynələrçün Bayatı-Şiraz oxuyur, qədəhdəki qırmızı şərab da cuşa gəlib rəqs eləyir...

-Maraqlısı bilirsən nədi? - İsbala davam edirdi. - Şərabçılıqda ən çox istifadə olunan üzümün adı Şirazdı. Fransızlar Sıra deyirlər. Rəvayət var ki, Əhmənilərin vaxtında yaxın Şərqdə geniş yayılıb, Dərbənddən Bağdadacan hər yerdə əkilib... Sonra gedib Avropaya çıxıb... Bizim qara şanı kimi bir şeydi...

İsbalanın dilindən Şiraz sözünü eşidən kimi, Əhməd diksindi, elə bildi ki, dostu onun fikirlərini oxuyur, sonra diqqət eləyib gördü ki, İsbala Bayatı-Şiraz muğamından yox, şərabçılıqda istifadə olunan Şiraz üzümündən danışır...

Elə həmin məqamda da ağına fikir gəldi. Əvvəl elə yüngülvari, xırda bir fikir. Ancaq İsbala danışdıqca, bir neçə dəqiqənin içində Əhmədin beynindəki xırda fikir böyüyüb-böyüyüb yekə bir konsepsiyaya çevrildi. Hərçənd ki, Əhməd özü konsepsiya sözünün mahiyyətindən xəbərsiz idi...

-Eybi yox, qoy olsun. Çox yox, yarım ildən sonra, görək Hacı Rəsul mənim qabağımda dayana bilir, ya yox...

Əhmədin qəfildən dediyi bu sözlər İsabalanı çaşdırdı, başa düşdü ki, bayaqdan dostu ona qulaq asmır, fikri başqa yerdədi... Ancaq onun fikrinin harda olmasını həmin gecə öyrənmə bilmədi. Əhməd təkid elədi ki, İsabala getsin, sabah özü gəlib ona tapacaq və çox geniş bir söhbət eləyəcək...

Əhməd İsabalanı yalnız üç gündən sonra tapdı. Dediindən məlum oldu ki, üç gündür fikirləşir. İndi isə fikirləşmək müddəti bitib, işə başlamaq lazımdı.

Əhməd fikrindəkilərin hamısını incəliyinə qədər İsabala danışdı, düzdü. Əvvəl-əvvəl İsabala etiraz elədi, ancaq dostunun təkidini və inamını yavaş-yavaş ona da yoluxdu.

Beləcə, dostlar qollarını çırmalayıb işə başladılar.

İlk olaraq, İsabala 50 sot torpağını girov qoyub, 100 min manat təsərrüfat krediti götürdü. İnsafən, şərtlər yaxşı idi, ilin sonuna qədər ondan faiz-filan istəməyəcəkdilər. Deməli, rahat işə başlamaq olardı.

Təbii ki, əvvəlcə üzümlüyü səliqəyə saldı, bağın aşağı başında iri bir anbar tikdi, anbarın yanında isə, yerdən yarım metr hündürlükdə, üstü və arxası örtülü enli bir sahə düzəltdi. İlk baxışdan mədəniyyət klublarının yay səhnəsinə oxşayırdı, sadəcə, üzümeynələrə baxırdı bu səhnənin...

Üzümlük də təkənin yamacında salındığına görə adama elə gəlirdi ki, anbarın divarına sıxılmış səhnənin qarşısında açıq hava altında təbiətin yaratdığı bir konsert zalı var.

Əhməd bu işləri gördüyü müddətdə İsabala da öz boynuna düşən sahə-də fəaliyyətə başladı. Əli çatan bütün saytlarda, mətbuat orqanlarında məlumat yaymağa başladı ki, kənddə, uzaq qohumu olan və 20-ci əsrin əvvəllərində bu bölgədə ad çıxartmış məşhur Xəttat Mirzə Həsənin kitablarının arasında təsadüfən orta əsrlərdə yaşamış bir səyyahın Səfərnəməsi tapılıb ki, orada qədim Gürqan şərabının resepti yazılıb; bu kitabın böyük hissəsi gizli əbcəd üsulu ilə yazıldığına görə əvvəllər əhəmiyyət verməmişdilər... Bir də, bu resept sadəcə, şərabın hazırlanma üsulu deyildi, həm də üzümləri necə becərmək, hansı üsullarla böyütməklə bağlı təlimat imiş.

O qədim kitabı işə başladıkları gün İsabala evdən gətirib Əhmədə də göstərmişdi, bəzi yerlərini birtəhər oxumuşdu, şərabların hazırlanmasını əks elətdirən cədvəlləri-filanı göstərmişdi, sonra da qərara gəlmişdilər ki, kitab elə burda - bağda qalsın; birdən vacib lazım olsa, jurnalistlərə-filana da göstərmək olar, onsuz da heç kim başa düşməyəcək ki, nə kitabdı...

Ancaq İsabala, təbii ki, məsələnin təbliğini bir az başqa cür qoyurdu, qəsdən dəyişirdi, şişirdirdi, ən əsas da, o detali təkrar-təkrar önə çəkirdi ki, Gürqan şərabı üçün becərilən üzümlərin yetişdirilməsi prosesində çoxlu mistik məqamlar var ki, minillər əvvəl məşhur olan bu şərabın hazırlanması, hamı tərəfindən bəyənilməsi daha çox bu mistik məqamlarla bağlı olub...

İsabala on ildən çox idi ki, ölkə mətbuatında klassik ədəbiyyatla bağlı sanballı məqalələrlə çıxış edirdi, tez-tez öz şeirlərini də çap etdirirdi, ona görə də hamı onu ciddi bir qələm sahibi kimi tanıyırdı, lakin məhz bu dəfə sözünə bir qədər tərəddüdlə yanaşdılar. Dediklərinin birinə inansalar da, birinə inanmırdılar.

Həm yazdıqlarının, həm də dediklərinin içində ən maraqlı və diksindirici məqam isə bundan ibarət idi - qədim kitabdakı təlimatda yazılıb ki, şərab

hazır olana qədər üzümdən yemək qəti qadağandır. Üzümün yığım vaxtı, şərabın qıcqırma və yetişmə müddəti təqvimlə ölçülür, xüsusi qaydada həyata keçirilir, müəyyən ayinlərlə müşayiət olunur. Yalnız şərab tam hazır olandan sonra dadına baxmaq olar. Əgər əvvəlcədən bir bəni-adəm üzümün, ya onun suyunun dadına baxsa, şərabın mahiyyətindəki qeyri-adi təsirdən əsər-əlamət qalmayacaq. Necə ki Koroğlu vaxtından əvvəl tövlənin damından içəri baxmışdı və bunun nəticəsində Qıratın və Düratın artıq çıxmaqda olan qanadları əriyib tökülmüşdü...

İsabala yazı-pozu sahəsindəki bütün əlaqələrini işə salmışdı və həftədə iki-üç dəfə bu xüsusda ya yazıları, ya da müsahibələri gedirdi, qədim Səfərnəmə kitabının ortaya çıxmasını az qala İlahi yazı kimi təqdim edirdi. İsabala bütün bacarıq və təcrübəsini işə salmışdı ki, Gürgan şərabı az qala Qədim Şərqin unudulmuş gizli xəzinəsi kimi qəbul edilsin. Yazılarında bildirirdi ki, bu şərabı yalnız Gürgan təpəliyinin cənub yamacındakı üzümlüklərin məhsulundan çəkmək olar.

Bəs niyə məhz ordan? Bununla bağlı da İsabala xüsusi bir nəzəriyyə təqdim eləyirdi. (Bu nəzəriyyəni uzaq uşaqlıq illərində Əhmədlə bir yerdə bağda qaldıqları yay gecələrində Gürgan təpəliyinin üstündə oturub saatlarla sahiləki qayalığın üstündəki araba izlərinə, Ay aşığında parıldayan dənizə baxarkən özlərindən uydurmuşdular. Sadəcə, İsabala o vaxt zarafatına düzüb-qoşduqları bu hekayəti bir qədər də genişləndirmişdi, müasirləşdirmişdi...)

Hamiya məlum idi ki, burda, dəniz sahilindəki qayalığın yanında, daharlığın içində çapılmış qədim araba yolları var və bu yollar birbaşa dənizin içinə gedir, suyun altında yox olur. (Bu araba yolları Mirzə Cavadın bağının yerləşdiyi təpəlikdən bir kilometr şərqdəki daharlıqda başlayırdı.)

Bu faktla bağlı elmi dairələrin müxtəlif fikirləri vardı. Bəzi tarixçilər yazırdı ki, əvvəllər dənizin səviyyəsi aşağı olub və Abşeronun şərqindən Türkmənistan qədər yol olub. Digərləri yazırdı ki, daharlıq üstündə bu qədim araba yolları Abşeronu Xəzərdəki adalarla birləşdirir...

Ciddi alimlərin bu mövzuyla bağlı fərziyyələri çox idi, ancaq İsabala tamam fərqli, yarıtarixi-yarımistik fikirlər deyirdi. Bildirirdi ki, tapdıqları qədim Səfərnəmə kitabında yazıldığına görə, Abşeron yarımadasının ən Şərq nöqtəsindən, yəni Gürgan xarabalıqlarından da beş-altı kilometr şərqdə, minilliklər əvvəl böyük zərdüştilərin Günəş məbədi yerləşib, yəni Zərdüştilərin Kəbəsi olub. Lakin sonradan Əhrimənin şəhər əməlləri sayəsində dəniz dalğalanıb, suyun səviyyəsi qalxıb və məbəd suyun altında qalıb. Əhrimən bu minvalla o məbəddə əbədi yanan müqəddəs alovu söndürmək istəyib. Ancaq ulu Hörmüz bu alovla elə bir güc verib ki, suya da qalib gələ bilib. Beləcə, rəvayətə görə suyun altında qalan məbəddəki müqəddəs alov sönməyib, hələ də yanmağındadır və dünya dağılana qədər heç bir qüvvə onu söndürə bilməz.

Sonrakı yüzilliklər boyu Zərdüştilər gecələr sahiləki qayaların üstünə toplaşardılar, dua edərdilər, ayinlər keçirərdilər, gündoğan tərəfdə, dənizin içində qalmış məbədin əbədi alovunun işığını görməyə çalışardılar.

Dənizin içindəki bu alov su ilə odun birləşməsi, həm də həqiqi İlahi nurun, atəşin suya təslim olmamasının nümunəsi idi. Yəni Səməvi, İlahi alov hətta dənizin ortasında, suyun içində də yana bilər, su ona heç nə eləməz. Həm də o vaxtlar atəşpərəstlər inanırdılar ki, gecələr günəş orda, suyun altında dincəlir, səhər də məhz həmin məbəddən doğur, səmaya qalxır. Ona görə məbədin adına da Günəş məbədi deyirdilər.

Beləcə, qədim zamanlarda, bu sualtı məbədə gedən ən yüksək rütbəli atəşpərəst kahinləri arabalarını bu təpəliyin yanında saxlayırdılar, burdakı Karvansarada həmin mistik Gürqan şərabından içirdilər, sonra daharın - hamar qayalığın üstündəki yollarla məbədə tərəf yol alırdılar.

Bəs bu şərabın mistik əhəmiyyəti nə idi, İsabala sual verərdi və özü də cavablandırardı. - Həmin qədim kitabda yazılıb ki, yalnız müqəddəs Gürqan şərabını içəndən sonra, kahinlərin ruhu bütün qara qüvvələrdən təmizləndi, bəsirət gözü açıldı, dənizin içindəki alovu görüb, məbədin səmtini müəyyən edə bilirdilər. Elə-belə baxanda, sudakı işığı görmək mümkün olmazdı, Hörmüz öz müqəddəs alovunu məkrli insanlardan gizlədərdi ki, yerini-yolunu bilib, məbədə xətər yetirməsinlər.

Məhz bu səbəbdən Gürqan şərabının hazırlanma prosesi - meynəlikdən tutmuş, şərabın hazırlanma üsullarına qədər, hər mərhələ qərribə mistik haləyə bürünmüşdü. Çünki bu, adi şərab deyildi, heç kimin görmədiyini göstərə bilən şərab idi... Əslində, hərfi mənada buna şərab da demək olmazdı, çünki adi şərabın məstətmə keyfiyyətlərindən məhrum idi, lakin əvəzində daha böyük, daha ali keyfiyyətlərə malik olub. Belə məlum olurdu ki, bu mistik içkiyə başqa ad qoymağa çətinlik çəkdiklərinə görə, şərti olaraq Şərab adlandırılar, əslində, onun içində şər-filan olmayıb, sırf ilahi mey olub...

Zərdüştilik müəyyən qədər tənəzzülə uğrayandan sonra, Günəş məbədinə getmək istəyənlərin də sayı azalıb-azalıb sıfıra enmişdi, əhalinin də yavaş-yavaş yadından çıxmışdı ki, ümumiyyətlə, suyun içində belə bir qədim məbəd var.

Gürqan şərabının təxmini resepti isə, Şirvanşahların əlinə keçmişdi və min il ərzində bu şərab Şirvan hökmdarlarının saray məclislərinin bəzəyinə çevrilmişdi... (Əlbəttə ki, İsabala bütün bu məlumatları mətbuatda birbaşa vermirdi, hissə-hissə və müxtəlif formalarda ötürürdü; hər dəfə də bildirirdi ki, tapdığı qədim kitabdakı təlimatlar həyata keçirildikcə, bu barədə oxuculara geniş məlumat verəcək...)

İsabala bu rəvayətləri yazarkən, bizdə heç kimin oxumadığı, ancaq xaricdə populyar olan müxtəlif qədim ezoterik kitablara da istinad edirdi ki, dedikləri inandırıcı görünsün.

Və bu minvalla təxminən iki aydan sonra oxucuların diqqətini bu söhbətə cəlb etməyə nail oldu, hətta televiziya da bir dəfə bu xüsusda kiçik bir məlumat getdi...

Bəs, görəsən, Əhmədin boynuna düşən nə idi?

Əhməd üzümlüyü səliqəyə salıb, anbar tikdirəndən sonra, ilk işi o oldu ki, təzə tumurcuqlamağa başlayan meynələr üçün mənəvi qida cədvəli hazırladı. (Yəni, başqa qidaya ehtiyac da yox idi, çünki buranın meynələrinə su verilmirdi, sahə dənizə yaxın olduğuna görə, bəhər dəmyə gəlirdi, şirə torpağı sulamağa lüzum qalmırdı. Əhməd yalnız kənddən adam gətirib, meynələri kəsdirmişdi, diblərini yumşaldıb peynləmişdi, vəssalam.)

Bəs nə idi bu cədvəl?

Guya həmin qədim Səfərnəmə kitabındakı reseptdə yazıldığına uyğun olaraq, hər axşam, gün batana yaxın, meynələr bir neçə saat mənəvi qida almalıydılar.

Bazar ertəsi solo tar. Çərşənbə axşamı solo kaman; çərşənbə günü solo ud; cümə axşamı trio və muğam dəstgahı; cümə günü meyxana gecəsi; şənbə günü klassik poeziya axşamı. Bazar günü - sərbəst gün. Yeni həmin gün müxtəlif fərqli sənət nümunələri meynələrin diqqətinə təqdim ediləcəkdi.

(Əlbəttə ki, bu məqamda bir çoxumuz Əhmədin döyüldükdən sonra gəlib bağda qalarkən, gecə gördüyü yuxunu xatırladıq - meynələrin qabağında konsert proqramı.)

Və əlbəttə ki, bu cədvəlin həyata keçirilməyində Əhmədin ilk yardımçısı atası Mirzə Cavad və onun tələbələri olmalıydı.

Ancaq elə ilk dəfə bu barədə eşidən kimi, Mirzə Cavad diksinib «bismillah» demişdi və oğluna məsləhət görmüşdü ki, gedib ağına dua yazdırsın - adam da meynələrçün çalğı çalıb, mahnı oxuyar?

Əhməd də Əhməd olmazdı, əgər atasının dilini bilib onu razı salmasaydı. Hansı yolla, necə -- uzun söhbətdi, xırdalamağa ehtiyac yoxdu. (Camaat danışdı ki, Əhməd atasına vəd etmişdi ki, bir ildən sonra səni «Xalq artisti» edəcəm.)

Əsas olanı isə o idi ki, may ayının birindən başlayaraq, bağda meynələrçün «mənevi qida» tədbirlərinə start verilmiş oldu.

Təbii ki, Əhməd tək atasıyla və onun tələbələriylə məhdudlaşmaq fikrində deyildi. Niyyətində vardı ki, üzümlər çıxandan sonra, yavaş-yavaş başqa musiqiçiləri, sənətkarları da gətizdirsin. Puluna minnət. Pul ver, lap neft buruqlarıçün çalıb-oxusunlar. Onlarçün nə fərqi var ki?

Düzdü, əvvəlcə Mirzə Cavad tələbələrinə məsələni başqa cür təqdim eləmişdi. Demişdi ki, havalər gözəldi, oğlum da bağda şərait düzəldib, elə axşamlar orda yığışaq, məclislər təşkil edək, çalıb-oxuyaqlan...

Həqiqətən də, dənizdən gəlib dənizə gedən müəyyən hava axınları Gürgən təpəliklərinin üstündən keçirdi və adətən Gürgəndə hava kəndə nisbətən xeyli sərin olardı. Onunçün də Mirzə Cavadın tələbələrinə kəndin boğanağından yaxa qurtarıb bağda sərinlikdə istirahət etməkçün elə bir bəhanə lazım idi...

Buna görə də, tələbələr etiraz eləməmişdilər. Sonradan kəndin xiridarlarından da bəziləri bağa yığışmağa başladı və beləcə, iki-üç həftənin içində bu məsələ də yoluna düşdü. Çayxanada-filanda yığışan xiridarlar hər axşam Mirzə Cavadın bağında toplaşardılar, Mirzə Cavadla tələbələrinin çalıb-oxumaqlarına tamaşa eləyirdilər, oxunan muğamları, qəzəlləri müzakirə edib xırdalayırdılar... Təbii ki, arada çay dəstgahı da təşkil olunurdu, samovarlar tüstülənirdi...

Arada bir-iki dəfə meyxanaçılar da gəldilər, qəşəng qafiyələr dedilər... Beləcə, kəndə söz-söhbət yayıldı ki, Mirzə Cavad hər axşam öz bağında məclislər keçirdir, istəyənlər gəlib tamaşa eləyə bilər.

İsabalanı isə başqa şey narahat eləyirdi. Bu barədə fikirlərini Əhmədə belə başa salmışdı ki, bizdə kənddə talvarların altında, bağ-bağatın içində bu cür musiqi məclisləri, el şənlikləri yüz illərdi olub, təbii ki, o muğamların, musiqilərin energetikası meyvələrə, ağaclara da müsbət təsir göstərib, bu - məlum. Ancaq bizim indi elədiyimiz sadəcə bağ-bağat içində məclis-filan olmalı deyil, gerek daha fərqli, daha diqqətçəkən olsun...

Və iki dost uzun məsləhətləşmələrdən sonra qərara gəldilər ki, hələlik proseslər olduğu kimi davam eləsin, ancaq meynələrdə üzümlər çıxıb, bir qədər böyüyəndən sonra, bütün tamaşaya gələn xiridarları-filanı bağdan uzaqlaşdırsınlar.

Beləcə, yaz keçdi, yayın istiləri başladı, meynələr də yavaş-yavaş bəhərin ucunu göstərməyə başladı. Elə ki qoralar təxminən noxud boyda oldu, İsabala ilə Əhməd qərara gəldilər ki, artıq vaxtdır, kənar adamların ayağını bağdan kəsmək lazımdır. Həm musiqinin, şeir-qəzəlin, həm də ifaçının bütün energetikası yalnız və yalnız üzümlərə yönəlməli - İfaçılar

məhz bu meynələri canlı insan bilməlidilər, onları düşünüb onlarçün sənət yaratmalıdılar.

İsabala elə Mirzə Cavadla tələbələrinə də eynən bu cür başa salırdı ki, baxın, bunlar hər biri canı-qanı olan meynələrdi, yüz illərdi burda məskunlaşıblar, buranın havasını udublar, suyunu içiblər, öz nemətlərini də bizdən əsirgəməyiblər. Həm də bizdən heç bir qayğı istəməyiblər. Nə sulanıblar, nə də bir ciddi qulluq görüblər. İndi biz də öz sevgimizi gərək onlardan əsirgəməyək, çünki onların da canı var, ruhu var. Nə olsun ki, danışa bilmirlər, qışqırıb-bağıra bilmirlər. Ancaq canlıdılar, hər şeyi hiss edirlər, duyurlar...

Bu məzmunlu çoxsaylı söhbətlərdən sonra, nəhayət ki, yavaş-yavaş gənc musiqiçiləri inandırmaq mümkün oldu. Daha doğrusu, əslində heç nəyə inanıb-eləmədilər, sadəcə, cəndərdi razılaşıdılar və əvəzində xahiş elədilər ki, Əhməd onların gündəlik ödənişini bir az artıq eləsin. Əhməd də razılaşdı...

Əvvəl buna bir lağlağı, zarafat kimi baxırdılar. Mirzə Cavad başda olmaqla yeddi-səkkiz cavan axşamlar bağa yığışdılar, Əhmədin tikdirdiyi anbarın yanındakı kölgəlikdə oturdılar və növbəylə irəli çıxıb, üzü meynələrə oturub, gülə-gülə nəsə bir şey çalardılar, oxuyardılar, lağlağıya salardılar, sonra da oxuduqlarını müzakirə edərdilər.

İsabalayla Əhməd məsləhətləşib qərara aldılar ki, hələ nə qədər üzümlər qaralmayıb, elə Mirzə Cavadla tələbələri çalıb-oxusun. Qaralıb şirəyə düşəndən sonra daha peşəkar, tanınmış sənətkarları gətizdirərik... Həm də məhz bu mərhələdə artıq televiziyları da işə cəlb eləmək olar, hətta gözəl bir sənədli film də çəkmək olar.

Kənar təbliğat məsələləriylə İsabala məşğul olduğundan, Əhməd özü axır vaxtlar, demək olar ki, hər gün bağda olardı, gündüzlər meynələrin arasında dolaşardı, axşamlar da uşaqlarla söhbətlər eləyərdi, ağızdolusu danışardı ki, bax, bu meynələr bizim ulu babalarımızı görüblər, babalarımızın babalarını görüblər. Və ən əsası da, o vaxtların muğamını, musiqisini eşidiblər. İndi də sizi eşidirlər. Əgər sizin çalıb-oxumağınız əvvəlkilərdən pis olsa, bəyənilməyəcək, meynələrin kefi pozulacaq, yarpaqların rəngi qaralacaq, büzüşəcək, yox, əgər yaxşı olsa, onda əksinə, hamısının əhvalı durulacaq, yarpaqları açılacaq, kefi düzələcək...

Əhmədin belə söhbətləri günlərlə davam elədikcə, bağda çalıb-oxuyan cavanlar da, özləri də hiss eləmədən psixoloji cəhətdən onun təsiri altına düşürdülər, yavaş-yavaş şit zarafatlar, lağlağı yığışdı, iş prosesi daha ciddi şəkil alırdı...

Ümumiyyətlə, iyul ayının əvvəllərində İsabala hiss elədi ki, Əhmədin davranışı müəyyən qədər dəyişib. Əvvəl çox da əhəmiyyət vermirdi, çünki bütün günü dünya şərəbçilik tarixiylə bağlı materiallar oxuyurdu, filmlərə baxırdı, bundan əlavə, təbliğata metafizik dad qatmaqçün də çox çalışırdı, əlindən ezoterik-mistik kitablar düşmürdü, hər kitabdan bir element götürürdü, birləşdirirdi, sintez edirdi və hər dəfə Gürqan şərabının tarixçəsiylə bağlı yeni məqalə yazanda, ya müsahibə verəndə, bu elementləri artırır, şərabın tarixçəsini bir qədər də zənginləşdirirdi, bir qədər də genişləndirirdi ki, bunların da nəticəsi yavaş-yavaş özünü büruzə verirdi. (Əslində, məntiqlə, İsabala bu təbliğat prosesi zamanı, təsadüfən əlinə düşən həmin qədim Səfərnəmə kitabını daha diqqətlə oxumalı, məhz oradan nəsə maraqlı məlumatlar, elementlər tapıb çıxartmağa çalışmalıydı, lakin daşbasma üsulu ilə çap edilən kitab şikəstə nəstəliqdə yazıldığına görə, onu

oxumaq üçün ərəb qrafikasını bilmək yetmirdi, gərək peşəkar mətnşünas olaydı. İsabala da elə birinci dəfə kitabı vərəqləyərkən çox çətinliklə bəzi yerlərini oxuyandan sonra, daha açmamışdı. Kitab Əhmədin bağdakı daxmasında yatırdı. Lakin buna rəğmən, İsabala təxəyyül gücünə ortaya çıxardığı məqamların çoxunu həmin kitabla bağlayırdı, əksər hallarda bu kitaba istinad edirdi, öz dediklərini həmin qədim Səfərnamə kitabının müəllifi olan səyyahın eşidib-gördükləri kimi təqdim edirdi...)

Fasilesiz təbliğatın nəticəsində artıq bir çox yerlərdən ona zəng vurub bu şərabla maraqlanırdılar, tarixçəsini soruşurdular... Hətta bir dəfə ölkədəki məşhur fransız restoranlarından birinin baş aşpazının köməkçisi də zəng vurmuşdu, onunla görüşmək istədiyini bildirmişdi. Ancaq İsabala demişdi ki, hələ başımız çox qarışıqdı, üzüm yetişəndən sonra görüşüb ətraflı danışarıq.

Məhz belə gərgin rejimdə işlədiyinə görə, İsabala dostu Əhmədin davranışındakı dəyişikliyi o saat sezməmişdi. Yalnız yayın ortalarında hiss elədi ki, Əhməd söhbət edərkən, təkcə onunla birgə razılaşırdığı məqamlardan danışmır, özündən də çoxlu əlavələr edir ki, bu da İsabala təəccüblü gəlmişdi. Və bir dəfə iyul ayının sonunda, növbəti «mənəvi qida» axşamından sonra, musiqiçiləri yola salıb bağda ikilikdə qalanda, birdən-birə Əhməd onun qolundan tutub təpəliyə tərəf çəkmişdi ki, gedək oturub dənizə baxaq...

İsabala etiraz eləməmişdi, iki şüşə soyuq pivə götürüb təpəliyin üstünə qalxmışdılar, üzü dənizə oturmuşdular. Və məhz həmin məqamda İsabala hiss eləmişdi ki, indi Əhməd dənizə bir az başqa cür baxır. Elə bil gözləriylə nəsə axtarır.

Əhməd bir müddət sükuta qərq olandan sonra qəribə bir səsle danışmağa başlamışdı ki, yadıncadı, uşaq vaxtından həmişə gəlib burda oturardıq, dənizə baxardıq, Günəş məbədi haqqında danışardıq, sonra sən köçüb getdin şəhərə, amma mən ondan bəri tez-tez axşamlar bura gəlib otururdum, qaranlıqda dənizə baxırdım, dənizin içindəki alovu görməyə çalışırdım, elə vaxt olurdu ki, saatlarla gözümü qaranlıq dənizdən çəkmirdim, inanırdım ki, mütləq dənizin içində, suyun altında Günəş məbədi olmalıdı, mütləq bu araba yolları da həmin məbədə aparır və mütləq o məbədə əbədi alov yanmalıdı və mən mütləq onu görməliyəm; sən xəbərin yox idi, mən doğurdan da illərlə qaranlıqda oturmuşam burda, dənizə baxmışam; ancaq heç nə görməmişəm, elə suda parlayan Ay işığı, ulduzların parıltısının əksi və ara-sıra uzaqda görünən gəmilərin işıqları...

İsabala da zarafata salıb demişdi ki, axı, suyun içində nə görə bilərsən ki? Orda bəyəm istirahət mərkəzi var ki, projektorları yandırıb hər yerə salsınlar?

Əhməd isə tam ciddiyyətlə cavab vermişdi ki, var, yüz faiz var. İstirahət mərkəzi yoxdu, amma Günəş məbədi var. Hər həftə mənim yuxuma girir...

Və sonra da qətiyyətlə bildirmişdi ki, mən son bir ayda sakit gecələrdə burda oturub dənizə baxanda neçə dəfə ordakı müqəddəs alovun işığını görmüşəm, amma çox qısa müddətə... Elə bil ki, hicab altında parlaq çöhrəsini qoruyan və yalnız hərdən bir anlıq örtüyü kənara çəkən gözəl bir qadın kimi, məbəd də öz alovunu mənə tam açmır, ani göstərir, yenə gizlədir.

Bu poetik bənzətmədən sonra İsabala elə bilmişdi ki, dostu onunla zarafat eləyir, yenə də ciddiye almamışdı, əlavə eləmişdi ki, axı, Gürgən şərabı hələ hazır deyil, hazır olar, içərsən, bəsirət gözün tam açılar, gəlib burda oturub baxarsan dənizə, onda yüz faiz məbədi də görə bilərsən, orda yanan müqəddəs alovu da...

Sonra Əhməd ümumiyyətlə İsabalanı diksindirən bir həqiqəti açmışdı, demişdi ki, İsabalanın o vaxt tapıb gətirdiyi o qədim kitabı, Səfərnəməni hər gün oxuyur...

İsabala da etiraz eləmişdi ki, axı, sən o əlifba ilə oxuya bilmirsən?! Həm də qədim daşbasmadı, hərflər sürtülüb qarışıb bir-birinə, lap ərəb özü də gəlsə, onu rahat oxuya bilməz....

Əhməd də bildirmişdi ki, mən kitabda yazılanları oxumuram ki... Yazılanların arasında gizlənən, amma yazılmayan sirləri oxuyuram; orda bilirsən nə qədər sirlər gizlənib? O kitabın məhz indi sənə əlinə düşməyi boşuna deyildi... Bunun özündə də bir sirr var...

Əhməd bir müddət dənizə baxıb susmuşdu, nəhayət, ah çəkib qərribə bir səslə əlavə eləmişdi ki, düz eləmirik nəyisə, hiss eləyirəm ki düz eləmirik. Amma nəyi, hələ özüm də bilmirəm...

Bu sözdən sonra Əhməd durub bağa tərəf düşmüşdü və onu izləyən İsabala görmüşdü ki, dostu Ay işığı altında bağı gəzib meynələrlə söhbət eləyir. Və deyəsən, ümumiyyətlə unutmuşdu ki, bütün bu həngaməni təşkil etməyinin məqsədi çoxlu pul qazanıb Hacı Rəsul oğlunun dərslərini verməkdi...

Nədənsə, həmin an İsabala özünü burda artıq hiss eləmişdi, bir müddət sakitcə dostunu seyr edəndən sonra sakitcə maşına oturub şəhərə qayıtmışdı. Yolda xeyli fikirləşmişdi, əvvəl ürəyindən keçmişdi ki, əlini yelləyib bu işlərdən kənara çəkilsin, ancaq onu da dərk eləmişdi ki, artıq neçə aydı bu xüsusda o qədər yazıb, o qədər danışmış ki, indi durub camaata deyə bilməz ki, bütün bunlar hamısı uydurma idi.

Beləcə, İsabala hiss eləyirdi ki, deyəsən, yavaş-yavaş hətta özləri də öz uydurduqları ideyanın - canlandırdıqları nağılın, mifin əsirinə çevrilməyə başlayıblar. Nağıl-mif isə, Təpəgöz kimi, gündən-günə daha da canlanır, böyüyür, şişir, genişlənirdi... Və məhz həmin gecə İsabala hiss eləmişdi ki, deyəsən, bu ideya - bu mifik Təpəgöz bir müddət sonra qurbanlar tələb edəcək...

Əhməd isə artıq bir aydan çox idi ki, həqiqətən də günün böyük hissəsini meynələrlə söhbət eləyirdi. Hər birinə ad da qoymuşdu, hətta hərəsinin xasiyyətini də hiss eləməyə başlamışdı. Ona elə gəlirdi ki, uşaq vaxtı bu təpəliyin üstündə oturub Günəş Məbədi barədə fikirləşdikləri də, əslində, boş-boş uydurma xəyallar deyildi, həqiqətən də, bu təpənin üstündə, bu üzümlüklərin yanında, bu qədim müqəddəs Gürgan şəhərinin yerində bu ideya onların fikrinə səmavi-mistik qüvvələr tərəfindən məqsədli şəkildə göndərilib... Və illər boyu bu ideya-mif onların ruhunda quru torpağa atılmış toxum kimi hərəkətsiz qalıb, yalnız indi, məqamı gələndə, su dəyən toxum kimi cücərib böyüməyə başlayıb...

Günlər keçdikcə Əhməd bunlara tam varlığıyla daha çox inanırdı və özü inandığıca həm atasını, həm də onun tələbələri olan gənc musiqiçiləri inandırırırdı. İnsafən, bağdakı meynələr də həmin yay o qədər bəhər gətirmişdi ki, Mirzə Cavad özü də heyrətdə qalmışdı, hamıya deyirdi ki, mən gözümlü açıqdan bağda heç bu qədər üzüm olmamışdı.

Gənclər də, öz növbələrində, evdə, bayırda, dost-tanış arasında, müxtəlif məclislərdə bu söhbətləri elədikcə, Gürgan şərabının hekayəti camaat arasında da geniş yayılırdı, hər eşidən özündən də bir az əlavə eləyib başqasına danışdırdı və beləcə, İsabalanın şəhərdə mətbuat vasitəsilə yaratdığı marağı, Mirzə Cavadın gənc tələbələri ətraf qəsəbələrdə camaat arasında öz söhbətləriylə yaratmağa nail olurdular...

Sadəcə, fərq ondaydı ki, İsabala öz təbliğatında heç olmasa zahirən müəyyən rəşadətli elmi məqamlara, real tarixi faktlara söykənməyə çalışırdısa, Əhməd özü də hiss eləmədən konkret mistikaya getmişdi - gah öz yuxularından söhbət eləyirdi, gah bağdakı hər bir meynənin keçmişdə başına gələnləri, dərini-sərinə, aralarındakı qarşılıqlı münasibətləri danışdı. Hətta bir axşam bağa gələn cavanlar görmüşdülər ki, İsabala üzümlüyün ortasındakı iri bir meynəni kəsib doğramaqla məşğuldu. Hamı təəccüblənmişdi, səbəbini soruşmuşdular, İsabala da demişdi ki, bu meynə özünü yaxşı aparmır, çox pis nəfəsi var, ona görə o biri meynələr xahiş elədilər ki, bunu kəsib burdan rədd eləyim...

* * *

Məhz bu ara söhbətlərinin, mətbuatdakı yazıların, müsahibələrin nəticəsində, Gürgən şərabi ətrafındakı maraqlı haləsi bir az da genişləndi və mövzu yavaş-yavaş bir azarkeşlik obyektinə çevrildi.

Kimlərsə bütün bu qəribə söhbətləri, qədim rəvayətləri boş lağlağı sayırdı və bəyan edirdi ki, hamısı Mirzə Cavadın havalanmış oğlunun xülyalarıdır. Bir qisim insanlarda isə, uzaq keçmişin qoxusunu verən bütün bu rəvayətlər sanki kütləvi təhtəşüurun yüngül tərpənişinə səbəb olurdu, çox-çox dərin qatlarda yatan hansısa informasiyalar, inanclar hərəkətə gəlirdi və rəşadətli əqli düşüncələri inanmasa da, ruhlarının dərin qatlarında bir inam vardı ki, İsabala Əhmədin bütün danışdıqları həqiqət olsun və bu Gürgən şərabi deyilən şey, həqiqətən də bu məmləkətin çox-çox uzaq keçmişinə açılan bir qapıya çevrilsin...

Və qeyri-ixtiyari, bu məsələyə inanan və inanmayanlar arasında bir mübahisə yarandı, hətta mərc gələn də vardı ki, Əhmədlə İsabalanın bu hay-küyündən bir şey çıxacaq, ya yox...

* * *

Bu minvalla avqust ayı da gəlib çatdı və bağdakı üzümlər yavaş-yavaş qaralmağa başladı.

İsabala da artıq təbliğatın üçüncü və ən əhəmiyyətli mərhələsinə start vermək vaxtı çatdığını bildirdi.

Ancaq Əhməd artıq mərhələ-filan məsələlərini də unutmuşdu, İsabalanın yazıb hazırladığı konsepsiyadan çoxdan çıxmışdı, sanki hansısa intuisiyanın köməyiylə hərəkət eləyirdi. Ancaq bu intuisiya onda hardan açılmışdı, bunu heç atası Mirzə Cavad da bilmirdi.

* * *

«Əvvəl sənə əhəmiyyət vermirlər, sonra sənə lağa qoyurlar, nəhayət, sənənlə mübarizə aparmağa başlayırlar və axırda sən qalib gəlirsən».

Mahatma Qandinin bu sözlərini, yəqin ki, Əhməd heç vaxt eşitməmişdi, ancaq intuisiyası vasitəsilə hiss edirdi ki, camaatın nəzərini cəlb etmək üçün apardıqları bütün işlər, eyni zamanda, xoşagəlməz adamların da diqqətini çəkməyə səbəb ola bilər.

Elə də oldu. Avqust ayının əvvəlində bağa - Əhmədin yanına üç yekəqarın kişi gəldi. Əhməd onları tanımasa da, ağzlarını açan kimi bildi ki, kimin adamıdır.

Əvvəl sakit başladılar; Əhmədin və İsabalanın ideyalarını təriflədilər, üzümləri göz oxşayan bağa baxıb bildirdilər ki, bizim ağsaqqal da, bilirsən ki neçə illərdi bu işlə məşğul olur, Fransadan, İtaliyadan mütəxəssislər də gətizdirir, istehsal elədiyimiz məhsullar da dünyanın hər yerinə yayılır...

Bütün bu söhbətlərdən sonra qısa, konkret təkliflərini elədilər: Əhməd bu bağı satmalıdı. Özü də ağzından nə qiymət çıxsa, veriləcək...

Bəlkə də bir neçə ay əvvəl belə bir təklif gəlsəydi, Əhməd bağı üç qat bahasına satıb yenə də üz qoyardı bilyard stollarına, gedib Hacı Rəsulun oğlunun dərslərini verərdi və rahatlanardı... Amma o vaxt bu yarım hektar susuz şoran torpaq heç kimə lazım deyildi, heç dəyərinin yarısını da verən yox idi. Məlum idi ki, əslində, ödəniləsi olan məbləğ torpağa və üzümə yox, Əhmədlə İsabalanın ideyasına görə idi...

Lakin alverə gələnər başa düşmürdülər ki, insanlar ideyaları idarə eləmir, əksinə, ideyalar insanları özünə təhkim edir, iradəsini əlindən alır və az qala, zombiyə çevirir... Əhməd də bu saat belə vəziyyətdəydi.

Əlbəttə ki, bütün bunları gələnələr başa salmağa ehtiyac yox idi. Əhməd bircə onu dedi ki, qoy ağsaqqal özü gəlsin, özüylə danışım, son sözü mü deyim...

Fikrində nə idi Əhmədin, bunu həmin an heç özü də bilmirdi. Sadəcə, ağlına gəldi, dedi. Əslində, heç ümid də eləmədi ki o boyda kişi iş-gücünü atıb durub bura gələ...

Amma gəldi. Üç gün sonra, axşam vaxtı, üzümlərçün təşkil olunan növbəti mədəni qida mərasiminin sonuna yaxın, Əhməd fikir verib gördü ki, bağdan bir az aralıda, yolun qırağında iki iri qara Cip maşını dayanıb və azca aşağı salınmış pəncərədən bir neçə adam bağın ortasındakı bu «Muğam gecəsi»ni maraqla müşahidə edirlər.

Mirzə Cavadla tələbələr aletlərini yığışdırıb gedəndən sonra maşınlar bağa daxil oldu və ağsaqqal biznesmenlə köməkçiləri düşüb Əhmədə yaxınlaşdılar.

Əvvəl ağsaqqal özü sözə başladı və kiçik müqəddimədən sonra əvvəlki təklifi təkrar elədi.

Əhməd isə bir müddət təpəlikdə sırayla düzülüb qulaqlarını şəkəllənmiş üzümliyələrə baxıb yavaşca dedi ki, mən bağı sataram, problem deyil, amma yeddi aydan sonra sən gedib özünü atacaqsan dənizə... Heç axtarıb meyvədivi tapa da bilməyəcəklər...

Ağsaqqal heç nə başa düşmədi, lakin Əhmədin sözləri sanki onun içində hansısa qəribə bir nöqtəyə toxundu, zərif bir simi silkələdi...

Sonra Əhmədin təkliflə birlikdə təpənin üstünə qalxdılar və bir saata qədər oturub yarımqaranlıqda dənizə baxmağa başladılar.

Həmin axşam Əhməd ağsaqqala nə dedi, nə demədi, bunu heç kim bilmədi.

Ancaq sonrakı günlərdə qəribə hadisə baş verdi. Ağsaqqal Əhmədin banka olan borcunu bağladı, üstəlik, ona yüz min əlavə pul verdi ki, təpənin üstündə oturub dənizə baxmaqçün qəşəng balaca şüşə pavilyon düzəltsin... Çünki Əhmədə də, elə öz-özünə də söz vermişdi ki, həftədə bir dəfə mütləq vaxt ayıracaq, gəlib hava qaralanda bu təpənin üstündən Əhmədlə bir yerdə dənizə baxacaq. Niyə baxacaq? Bunu heç kimə demədi...

Əhməd ağsaqqalın puluyla bir həftənin içində təpənin üstündə qəşəng bir pavilyon düzəltdi, daha doğrusu, düzəltmədi, hazır satılan pavilyon aldı, gəlib yerində quraşdırdılar, şüşələrini vurub getdilər...

Yerdə qalan pula da təbliğat işləri daha da sürətləndi, çünki vaxt daralırdı...

İlk olaraq, televiziyları işə daha aktiv cəlb etmək lazım idi... Lakin reportyorları çağırır, sadəcə, bağı və dənizi göstərmək az idi, daha möhtəşəm bir şey fikirləşmək lazım idi.

Və Mirzə Cavadın təkliflə qərara gəldilər ki, bağda bu dəfə daha hörmətli musiqiçilərin konsertini təşkil edəsinlər, TV-lər də gəlib bunu çəksinlər.

Tanınmış xanəndələrdən biriylə danışdılar. Xanəndə əvvəl etiraz elədi, dedi ki, lap milyon da versəz, gəlib üzümlərin qabağında muğam oxuya bilmərəm...

Əhməd götürüb təzə dostlaşdığı o ağsaqqala zəng elədi, dedi ki, filan xanəndə razılaşırsınız bizim bağda oxumağa...

Ağsaqqal özü xanəndəyə zəng elədi və təklifi ona elə formada çatdırdı ki, xanəndənin imtina etməyi heç cür mümkün olmadı. Sonda ağsaqqal dedi ki, mən özüm də orda olacam, sənə qulaq asacam...

Həftənin sonu yetişdi. Axşama qədər bütün tədarük görüldü, hər şey hazırlandı, üzümlüyün qırağındakı kiçik səhnə səliqəyə salındı...

Hava qaralır isti yatandan sonra məşhur muğam ustası öz müşayiətçilərilə gəlib çıxdı. Onlarla bir yerdə gələn böyük ağsaqqal da təpənin üstündə düzəldilmiş şüşə pavilyona keçib yərbəyer oldu. Əhməddən də xahiş elədi ki, mən elə burdan qulaq asacam aşağıdakı konsertə, amma operatorlara tapşır ki, təpənin üstünü çəkməsinlər...

Əhməd də bildirdi ki, narahat olmayın, sizin burda olmağınız barədə, ümumiyyətlə, onlara bir şey deməmişəm...

Muğam triosu hazırlaşana qədər əsas TV-lərin çəkiliş qrupları da özlərini yetirdilər və saat doqquzda konsert başladı.

Düzdü, konsertdən əvvəl İsabala ilə Əhməd arasında kiçik bir anlaşıl-mazlıq oldu, çünki İsabalanın tutduğu plana görə əvvəlcə kiçik muğamlar-dan başlanılmalıydı, ən sonda isə böyük dəstgahlarla məsələ xətm olun-malıydı. Əhməd isə qəribə bir inadkarlıqla israr eləyirdi ki, Şurla başlanmalıdı...

İsabala razılaşmayanda, Əhməd kəskinliklə onun sözünü kəsib bildirdi ki, biz kimik axı, meynələr Şur istəyir, onları mütləq şura gətirmək lazımdı...

İsabala daha deməyə söz tapmadı və Trio da gözəl bir Şur dəstgahına başladı... Hava sakit idi. Ətrafda yandırılan şamlar xanəndəni və ifaçıları daha da qəribə göstərirdi...

Ay işığı altında mikrofonsuz, dinamiksiz verilən bu qəribə konserti TV operatorları bağıın məftilli çəpərinin o tayından çəkirdilər. Əhməd heç kimi içəri buraxmamışdı. Hətta bir neçə operator Əhmədin gözündən oğurlanıb içəri keçmək istəsə də, alınmadı; Əhməd o qədər hirsəndi ki, həmin kanalın reportyorlarını qovub oradan uzaqlaşdırdı.

Kənardan elə görünə bilirdi ki, hansısa qəribə, mistik bir film çəkilir. Məftillə çəpərlənmiş üzüm bağının içində, ətrafda yandırılmış şamların arasında, Ay işığının altında məşhur xanəndə mikrofonsuz-filansız Şur dəstgahı oxuyur, tar-kaman vəcdlə müşayiət edir, çəpərin arxasında isə operatorlar, rejissorlar gəzişir, müxtəlif rakurslardan, müxtəlif istiqamət-lərdən bu əcaib görüntüləri lentə almağa çalışırlar.

Çəpərdən beş-on metr aralıda isə İsabala TV-lərdən birinə geniş müsahibə verirdi. Həm də kameraları elə qurmuşdular ki, ön planda İsabala

ağaca söykənib danışdı, arxa planda - dərinlikdə isə üzümlükdə oxuyan xanəndə görünürdü, uzaqdan səsi eşidilirdi...

-Biz artıq Gürgan üzümünün yetişməsi mərhələsindəyik. Min illər tarixi olan qədim Gürgan şərabının uğurla hazırlanması üçün Gürgan üzümünün məhz yetişdiyi məqamda xüsusi mistik təcrübələr həyata keçirmək lazımdı. Bizim tapdığımız kitabda belə yazılıb. Bu mistik təcrübələrdən ən əhəmiyyətli də bu gün gördüyünüz muğam gecələridir.

-Axı, bir neçə aydır siz hər yerdə yazırsız ki, biz burda - bağda üzümlərcün müxtəlif musiqi konsertləri, meyxana gecələri və solo ifalar təşkil edirik... Bəs indikin fərqi nədi?

-Bəli, bu proses artıq neçə aydı davam edir, bizim üzümlər birbaşa minillik incəsənətimizin sədaları altında doğulub, minillik tarixi informasiyanı özlərinə çəkib... Ancaq indi son mərhələdir, bu dəfə artıq gənclərin xırdapara ifaları-filan yox, artıq ustad sənətkarların tamam-kamal muğam dəstgahları zəruridir. Həm də məsələ təkcə muğamla bitmir, şərabın hazırlanma reseptində başqa məsələlər də var ki, biz onları da həyata keçiririk, lakin hamısını açıb deməyə icazə verilmir. Sona qədər sirr olaraq saxlanılmalıdır...

-Daha bir sual... Əhməd bəy həmişə söyləyir ki, burda - dənizin içində qədim Günəş məbədi var və şərab hazırlanandan sonra onu içən adamlar məbədi görə biləcəklər...

Düzü, bu sual İsabalanı bir qədər çaşdırdı, çünki özünün qabaqcadan hazırladığı plandan deyildi. Ona görə çarəsiz qalıb Əhmədin ağına gəlib danışdıqlarını rəşional yolla əsaslandırmağa çalışdı...

-Bəli, o Günəş məbədi məsələsi də Gürgan şərabıyla bağlı mifik məqamlardan biridir. Mən bu barədə geniş danışmaq istəmirəm, çünki çox mistik görüney bilər. Amma qısa deyim ki, burda, bu təpəliyin altında, indi xanəndə oxuyan yerdə, qədim karvansara və Qurbangah olub... Necə ki, bu gün biz Məkkəyə gedəndə, müəyyən ayinləri həyata keçiririk, qurbangahda qurbanlar kəşilir, Şeytana daş atılır, o vaxtlar da buna bənzər ayinlər olub... Gəlib burdakı Karvansarada qalıblar, gecə Qurbangahda ayinlərini yerinə yetiriblər və o ayinlər zamanı mistik-səməvi musiqilər dinlənilib, bu musiqilər zəvvarların qəlbine nur səpib, sonra da gecə vaxtı Gürgan şərabından içiblər, ruqları kindən-küdurətdən təmizləyib, təpənin üstünə çıxıblar və ən böyük Günəş Məbədini görüb, ona tərəf yol alıblar. O Gürgan şərabı da məhz bu təpənin üstündəki meynələrdə yetişən üzümlərdən hazırlanıb. Və yalnız burda içilib.

-Deməli, Gürgan şərabı yalnız bu ərazidə öz mistik təsirini göstərib?

-Lap qədim zamanlarda, Zərdüştilik dövründə belə olub. Lakin sonralar məbəd unudulduqca sonra başqa yerlərə də yayılıb, Şirvanşahlar sarayında xüsüsən sevilib, əsrlər boyu ən bahalı şərab növü olub...

-Dediğiniz kimi, burda qədim atəşpərəst qurbangahı və karvansara olub. Bəs onun qalıqları, xarabalıqları nə əcəb qalmayıb?

-İki yüz il əvvəl Rus imperiyası Azərbaycanı işğal edəndən sonra, onların topoqrafları və səyyahları bu xüsüsda yazıblar. Arxiv sənədlərində qalıb. Onlar qeyd edirlər ki, biz yarımadaının sonunda çoxlu xarabalıqlara, dağılmış qala tikililərinə rast gəldik və camaatdan öyrəndik ki, burada qədim Abşeron şəhəri, Gürgan qəsəbəsi olub, məbədlər, qurbangahlar yerləşib. Amma yavaş-yavaş dağılıb... Deməli, hələ on doqquzuncu əsrin əvvəllərinə qədər o qədim tikililərin qalıqları qalıbmış. Lakin arxiv materiallarından görünür ki,

ruslar burada Abşeron mayakını və başqa tikinti işlərini apararkən, həmin xarabalıqların daşlarından istifadə ediblər... Beləliklə, bu qədim tikililərin yerləri dəqiq bilinməsə də, yerində heç nə qalmayıb...

-Onda belə deyə bilərikmi ki, o tərəfdə gördüyümüz məşhur mayakın daşları elə həmin qədim tikililərin daşlarıdır?

-Bəli, belə fərziyyələr var ki, o mayak elə qədim Qurbangahın daşlarından tikilib...

Əslində, bu qurbangah məsələsi İsabalanın ilkin planında yox idi və İsabala hiss elədi ki, deyəsən, o da Əhməd kimi improvizəyə başlayıb, ağılına gələni danışır. Amma burda qədim Abşeron şəhərinin qalıqlarının olmasıyla bağlı 19-cu əsr rus arxiv mənbələrində həqiqətən də materiallar vardı, İsabala Bakı tarixilə bağlı kitablarda bunu oxumuşdu... Qalanını isə elə yerində uydurmuşdu - bəlkə də uydurub-eləməmişdi, elə həqiqətən də beyninin hansısa mistik kanalı açılmışdı, ordan informasiya qəbul eləyirdi...

Müsaibə bitəndən sonra Əhmədin təkidilə operatorlar dəniz sahilinə çıxıb daharlığın - qayalığın üstündə dənizin içinə qədər uzanan araba yollarını da çəkdi ki, mənzərə tam olsun...

* * *

Çəpərin yanında, əncir ağacının altında oturan Mirzə Cavadın diqqəti isə, ətrafda dolaşan operatorlarda, rejissorlarda yox, yalnız xanəndədə idi. Kişinin üzündə qərribə ifadə vardı, elə bil ki, oxunan dəstgah il boyu tələbələrə öyrətdiyi Şur deyildi, nəse başqa bir şey idi...

Hərçənd gəlib onun yanında oturan İsabala da hiss eləyirdi ki, məşhur xanəndə bura təşrif buyurmağa könülsüz razılaşsa da, ifası o qədər də könülsüz deyil, hətta əksinə, həmişə oxuduğundan daha şövqlə, daha həvəslə oxuyur... Lakin təbii ki, qocaman muğam müəllimi olan Mirzə Cavaddan fərqli olaraq, İsabala muğamın incəliklərini o qədər də bilmədiyinə görə, xanəndənin budəfəki ifasında hansı özəlliklərin olduğunu fərqləndirə deyildi. Sadəcə, hiss edirdi ki, bu dəfə nəse elə bil başqa cür oxuyur... Bu «nəse»nin konkret nədən ibarət olduğunu isə, yalnız konsert bitəndən və TV əməkdaşları çıxıb gedəndən sonra Mirzə Cavadla xanəndənin söhbətindən anladı və çox da təəccüb elədi...

Dəstgah bitəndən sonra, hələ bir müddət xanəndə də, tar-kaman çalanlar da yerlərindən durmadılar, özləri də heyranlıq içində tərlərini silə-silə bir-birinə baxa-baxa qaldılar.

Nəhayət, Mirzə Cavad onlara yaxınlaşdı və səhnənin qırağında oturub soruşdu ki, sən nə oxuyurdun?

Söhbəti kənardan müşahidə edən İsabala elə bildi ki, xanəndə səhv salıb, Şurun yerinə nəse başqa muğam oxuyub...

Xanəndənin danışığından məlum oldu ki, Mirzə Cavadın sualının mahiyyətini İsabala fərqli olaraq, çox gözəl başa düşüb...

-Mirzə, - deyə xanəndə dilləndi, - Şur oxuyurdum ey... Ancaq düzünə qalsa, heç özüm də bilmirdim nə oxuyuram, necə oxuyuram... Bu şamları yandıran kimi elə qərribə hal gəldi ki mənə... Elə bildim burda -- bağda-filanda deyiləm, hardasa çox uzaq bir yerdə, nə bilim ey, hardayam... Amma burda deyildim... Ətrafımda da yüzlərlə, minlərlə xiridar oturub mənə diqqətlə qulaq asır, hər şeyi də hiss eləyir, duyur. Ən hörmətli xiridarlar olan toylarda, konsertlərdə mən heç belə hala gəlməmişdim... Gülmə mənə, ay

Mirzə, amma aradabir mənə elə gəlirdi ki, uçuram göydə... Bu bağda nə var ki, mənə belə hala saldı?

Mirzə bir müddət susub sonra əsas mətləbi dilə gətirdi...

- Sən Şur dəstgahının bu üslubunu heç yerdə öyrənə bilməzsən ey... Yaşın çatmır. Mən uşaq olanda ustalardan eşidərdim ki, yüz il əvvəl belə ifa olunub. Şurun içində Bayatı-Kürd, Bayatı-Əcəm oxuyardılar, Simayi-Şəmsdən qabaq da Şüştər çalardılar... Amma bunu hansı yolla eləyərdilər, necə ayaq verərdilər, bunları artıq yadda saxlayan adam qalmamışdı...

-Nə bilim, vallah, - xanəndə etiraf elədi, - heç özüm də bilmirəm... necə oldu... Bayatı-Türk oxuyandan sonra bir də gördüm ki keçmişəm Bayatı-Kürdə, Dəştiyə.. Əşirandan sonra da bir də gördüm ki, Əmiri oxuyuram, ordan da getdim Şüştərə, sonra Tərkib elədim... Allaha and olsun ki, muğam özü apardı mənə öz dalyca, mən heç bilmirdim nə oxuyuram...

Əhməd gəlib danışdıqları pulu vermək istəyəndə, xanəndə götürmədi, dedi, lazım deyil, ayıbdı...

Bu söz də hamını təəccübləndirdi; axı, burda nə ayıb var ki?

Xanəndə dedi, bilmirəm, amma elə bil ürəyimə pis gəlir, utanıram burdan pul aparmağa, ondansa, o çəkilən videolardan birini ver mənə, burda oxuduğuma istəyirəm təzədən diqqətlə qulaq asım, görüm nə oxumuşam, necə oxumuşam...

Sonra Əhmədi kənara çəkib dedi ki, sən deyən o Gürgən şərabi hazır olanda, ondan üç-dörd şüşə mənimçün ayırıb qoyarsan. O, hər nə olacaqsa, yəqin ki dəhşət bir şey olacaq, bu yerdə, bu üzümlərdə nəse qərribə bir qüvvə var...

Hamı gedəndən sonra təpənin üstündəki pavilyonda oturan ağsaqqal biznesmen də aşağı düşdü, öz adamlarına zəng elədi ki, gəlib onu götürsünlər və xudahafizləşəndə dedi ki, deyəsən, əvvəl-axır bütün biznesi-filanı tullaıyib birdəfəlik gəlib oturacam burda...

Ağsaqqal gedəndən sonra, nəhayət, bağa tam sükut çökdü. Əhməd gəlib oturdu atasıyla İsabalanın yanında... Bir müddət üçü də susdular, oturub Ay işığı altında parıldaayan üzümlərə baxdılar.

Mirzə Cavad bayaq dinlədiyi Şuru düşünürdü, İsabala xanəndənin danışdıqlarını xatırlayırdı, Əhməd isə, ümumiyyətlə, bilinmirdi nə fikirləşir, çünki onun axır günlərdəki hərəkətləri, deyəsən, ümumiyyətlə heç bir fikirlə-filanla bağlı deyildi...

Nəhayət, Əhməd qalxıb yavaşca dedi ki, gedib görüm gələn həftəyə hansı muğamı istəyirlər...

Bunu deyib meynələrə tərəf getdi, üzümlüyün arasında dolaşmağa başladı və beş dəqiqədən sonra meynələrin kölgələri arasından Əhmədin səsi eşidildi:

-Həftənin axırında Humayun olacaq.

* * *

Avqustun əvvəlində Gürgən şərabiylə bağlı söhbətlər daha geniş yayılmağa başladı. Səbəb də bu idi ki, əgər əvvəlki aylarda bütün təbliğatı yalnız İsabalayla Əhməd aparırdısa, innən belə bu təbliğata iki paralel xətt də qoşuldu. Biri Əhmədlə dostlaşan həmin ağsaqqal biznesmen idi ki, həmkarları arasında bu bağ barədə qərribə söhbətlər eləməklə, məsələnin daha ciddi olduğu rəyini yarada bilmişdi. İkinci xətt isə, bağda oxuyan məşhur xanəndənin danışdıqları idi. Allah saxlamış, hara çatırdısa, ancaq o

bağda oxuduğu Şurdan danışdı və and-aman eləyirdi ki, mənə o bağda elə bil nəsə vəhy gəlmişdi, elə şeylər oxuyurdum ki, heç vaxt heç yerdə öyrənməmişdim...

Və bundan sonra bağa dəvət olunan xanəndələr heç vaxt etiraz eləmədilər. Hətta bəziləri özləri qabaqcadan Əhmədə xəbər yollayırdılar...

Həm də təkcə xanəndələr yox, başqa ifaçılar, hətta klassik musiqi ifaçıları, başqa sənətkarlar-filan...

Gürgən üzümləri musiqinin, şeir-qəzəlin sədaları altında yetişməkdə olsun, sizlərə kiçik bir eşq macərasından nəql edim: Əhmədin eşq macərasından...

Əslində, buna macəra da demək düz olmazdı, çünki macəra deyilən şey gərginliklər, konfliktlər-filan tələb edir. Əhmədin sevgi hekayəti isə bunlardan xali idi...

Məktəbin yuxarı siniflərində oxuyanda Səmayə adında biz qızı sevirdi. Qızın da Əhmədə meyli var idi. Hərçənd ki, nə bir dəfə əl-ələ tutmuşdular, nə üzbəüz, təklidə söhbət eləmişdilər, əllərindən gələn o idi ki, köhnə dövrlərdə olduğu kimi, oğrun-oğrun bir-birinə baxsınlar...

Lakin məktəbi bitirəndən sonra Əhməd başa düşmüşdü ki, bu qız onun tayı deyil, çünki ağıllı, savadlı qız idi, məktəbin bütün tədbirlərində, bilik yarışmalarında ön cərgələrdə olardı, məktəbi bitirən kimi də yüksək balla ali məktəbə daxil olmuşdu. Əhməd də o oğlanlardan deyildi ki, öz hiss və duyğularının tələbinə görə kiminsə həyatını məhv eləsin. Oturub fikirləşmişdi, götür-qoy eləmişdi, özünü tərəzinin bir gözüne, Səmayəni də tərəzinin o biri gözüne qoymuşdu və qərara gəlmişdi ki, belə yaraşlıqlı, ağıllı, savadlı qızı xoşbəxt eləyəsi halda deyil. Heyifdi qız...

Elə ilk və yeganə görüşləri vaxtı da, bütün fikrindəkiləri qıza demişdi. Əlbəttə ki, gözünün içinə baxa-baxa yox... Qorxurdu ki, qızın gözünün içinə baxar, onda fikrini dəyişə bilər...

Beləcə, illər ötmüşdü, Səmayə ali məktəbi uğurla bitirmişdi, imtahan verib kənddə məktəbə müəllimə düzəlmişdi, sonra irəli çəkib dərş hissə müdiri təyin eləmişdilər və söhbət gəzirdi ki, yaxın vaxtlarda köhnə direktor təqaüdə çıxıb onu öz yerinə qoyacaq...

Lakin nə qədər istəyəni də olsa, Səmayə müəllimə ərə getməmişdi. Niyə getməmişdi, nəyi gözləyirdi - bu barədə kənd camaatı hərdən bir söz deyirdi. Kimsə danışdı ki, institutda istədiyi olub, qəzaya düşüb ölüb. Bir başqası danışdı ki yox, şəhərdə görüşdüyü var, amma ailəli kişidi, ona görə gizlədirlər... Hər neçə aydan bir Səmayə müəlliməylə bağlı bir fərqli şeyə yayılırdı, ancaq əsası olmadığına görə, tez də unudulurdu....

Əhməd isə bütün bu müddət ərzində uzaqdan Səmayənin nailiyyətlərini müşahidə elədikcə, ürəyində qərarına daha çox haqq qazandırırırdı. Fikirləşirdi ki, bir yerdə olsaydılar, bu saat Səmayənin qabağa getməyinə mane olanlar çox olacaqdı, deyəcəkdilər ki, özü savadlı, ziyalı xanımdı, əri isə avaranın - tufeylinin biridi, bilyardxanalardan başı açılmır... Əlbəttə ki, belə ərin varlığı ona çox mane olacaqdı. İndi isə azaddı, sərbəstdi, heç kim əl-ayağına dolaşmır, özü öz karyerasını qurur.

Hər halda, Əhməd kişi təfəkkürüylə belə düşünürdü, amma anlamırdı ki, qadın qəlbini kişi məntiqiylə dərk etmək mümkün deyil...

İyulun sonuna yaxın, sakit axşamların birində, musiqiçilər gedəndən sonra, meynələrin arasında dolaşan Əhməd birdən çəpərin dibində qaraltı gördü. Əvvəl diksindi. Elə bildi gözüne qulyabanı-filan görünür. Fikir verdi ki, yox, adamdı... Həmin an ay buludların arasından boylanıb

bağa işıq saldı və Əhməd gördü ki, çəpərin dibində dayanan Səmayə müəllimədi.

Əhməd təəccübləndi. Amma bağdakı adamın Səmayə olduğuna heyrlənmədi, ona maraqlı gələn Səmayənin bura necə gəlib çıxması oldu; yolda maşın-filan görünmürdü, piyada gəlmək isə çətin olardı, kənddən bura qumluğun - şoranlığın arasıyla neçə kilometrlik yol idi.

Elə Səmayəyə yaxınlaşanda da, salam-kelamsız ilk olaraq onu soruşdu ki, gecə vaxtı bura necə gəlib çıxmısan?

Səmayə bir müddət Əhmədə baxıb dedi, gəl çıxmaq təpənin üstünə...

Bunu deyib təpəyə tərəf çöndü, Əhməd də onun dalınca düşdü. Ağsaqqal biznesmen üçün tikilən pavilyonun aşağısında, qayalığın üstündə Səmayə dizlərini qatlayıb oturdu, Ay işığı altında dənizə baxmağa başladı.

Əhməd bir müddət onun başı üstündə dayandı, Səmayənin dəniz mehinin təsrindən yellənən saçlarına tamaşa elədi, nəhayət, qızın yanında oturdu...

Heç biri danışmadı. Yalnız bir saatdan sonra Səmayə üzünü Əhmədə tərəf çevirmədən, yavaşca pıçıldadı ki, sənin dediyin o Günəş məbədi də elə sənin özünə oxşayır... Yoxsa, bu qədər adamın içində axtarıb səni tapmazdı...

Səmayə bunu deyib qalxdı, paltarını çırpıb bağın içinə düşdü...

Əhməd qaranlıqda gözü seçənə qədər qızın dalınca baxdı, xeyli gözlədi - bununla belə, qulağına maşın mühərrikinin səsi gəlmədi...

Sonrakı aylarda hər cümə günü, gecə yarıya yaxın, hamı çıxıb gedəndən sonra Səmayə müəllimə bağda peyda olurdu, Əhmədlə bir yerdə çıxıb qayalığın üstündən dənizə baxırdılar, sanki nəyisə görməyə çalışırdılar və iki saatdan sonra qız elə gəldiyi kimi sakitcə, dinməz-söyləməz sağollaşib-eləmədən çıxıb gedirdi... Cəmi bir dəfə aralarında kiçik bir söhbət oldu, daha doğrusu, buna heç söhbət də demək olmazdı, elə dənizə baxarkən Səmayə üzünü Əhmədə tərəf çevirmədən mızıldandı ki, əvvəl də düz eləmədin, indi də düz eləmirsən.... Bununla da söhbət bitmişdi, Əhməd ah çəkib başını aşağı salaraq susmuşdu...

Və bütün bu müddət ərzində Əhməd heç bir dəfə də fikirləşmədi ki, qız onun yanına niyə gəlir, niyə heç nə danışmır, qayalığın üstündə oturub saatlarla dənizin qaranlığına niyə baxır...

Yox, bunları fikirləşmirdi. Əhməd bütün bu müddət ərzində cidd-cəhdlə yalnız bir şeyi düşünürdü - gecə vaxtı qaranlıqda, qumluğun - şoranlığın içilə qız xeylağı kənddən bura necə gəlir? Elə bil ki, fikrində olan bütün suallara cavab tapmışdı, yalnız bir bu sual qalmışdı ki, bütün gələcək həyatı, taleyi yalnız bu sualın cavabından asılı idi... Saatlarla oturub fikirləşirdi ki, bəlkə maşın tutub gəlir Gürqan bağlarına, ordan piyada gəlir? Ya nəsə təzə motosiklet, ya velosiped alıb özüyün? Ya bəlkə hardansa at tapıb, köhnə arvadlar kimi at belinə qalxıb gəlir bağa? Ancaq bütün bu fikirləri götür-qoy elədikcə bir-bir kənara qoyurdu. Maşın, motosiklet olsaydı, səsi gələrdi. Çünki axşamlar bu tərəflərdə elə sakitlik olurdu ki, neçə kilometr o tərəfdə də maşın-filan keçib-eləyəndə səsi gəlirdi. At da olsaydı, kişnərtisi eşidilərdi... Piyada - mümkün deyildi, çünki kəndlə bağların arasında elə qumluqlar, şoranlıqlar vardı ki, adam heç günün günorta vaxtı piyada oraları keçə bilmirdi, nəinki gecə vaxtı ola...

Axırda Əhməd fikirləşməkdən bezdi, qərara gəldi ki, gələn Səmayə müəllimə deyil, onun xəyalıdı, həftədə bir dəfə bağda peyda olur ki, Günəş məbədinə tapmaqda Əhmədə yardımçı olsun, güc versin...

* * *

Güc tələb olunan işlər isə həqiqətən də çox idi. Üzüm yetişənə yaxın Əhməd dostlaşdığı Ağsaqqal biznesmenin köməyi ilə bağın bir küncündə tikdirdiyi anbarda şərab emalı qurğularını yerləşdirdi. Düzdü, əvvəl Ağsaqqal məsləhət gördü ki, yığılan bütün üzümü elə onun Şərab zavoduna aparsınlar, amma Əhməd qəti etiraz eləyib, dedi o şərab burda hazırlanmalı və elə burda da içilməli.

Ağsaqqal razılaşdı və təcili şəkildə xaricdən kiçik şərabçılıq təsərrüfatları üçün düzəldilən avadanlıqlardan sifariş verdi. Hesaba görə, yarım hektar torpağın üzümünü emal etmək üçün o qədər də böyük texniki avadanlıqlara ehtiyac yox idi. Bu işin öhdəsindən gələndən sonra üzüm yığılmasına hazırlıqlar başladı.

Mənəvi qida tədbirləri isə davam etməkdəydi. Demək olar ki, hər axşam bağda muğam konsertləri, meyxana gecələri, solo musiqi ifaları ara vermirdi. Hətta tez-tez şairlər də yığılıb bağda şeir-qəzəl məclisləri təşkil edirdilər, maraqlı söhbətlər eləyirdilər, klassik poeziyadan, irfandan-təsəvvüfdən danışirdılar. Hər dəfə də burdan ayrılandan sonra cidd-cəhdlə bildirirdilər ki, bu bağda olan ab-hava, aura heç yerdə yoxdu, adam elə bil tamam başqa bir aləmə düşür...

Çoxu da burdakı tədbirləri, ifaları çəkib internetə qoyurdu, "Gürgan gecələri" adı altında yayılan bu videolara baxışların sayı getdikcə çoxalırdı...

Lakin bütün bu müddət ərzində Əhmədin ən vacib qayğısı bu idi ki, birçə nəfər də üzümlərin dadına baxmasın... Asan deyildi... Ağsaqqal biznesmen dostu Əhmədə məsləhət görürdü ki, meynələrin ətrafına siqnalizasiya çəksin, amma Əhməd razılaşmırdı, istəmirdi ki, bağda elektrik-filan olsun... Axırda meynələrin ətrafına ayrıca kiçik çəpər çəkməklə məhdudlaşmalı oldu. Özü də diqqətini birə min artırdı ki, heç kim bu tərəfə keçməsin. Hətta gecələr də çox yatmırdı ki, kənd uşaqları birdən mərc gələr, o yatandan sonra üzümlərdən dərərlər...

Hərçənd ki, biznesmen dostu bir gecə qaya üstündəki pavilyonda oturub dənizə baxarkən, zarafatla Əhmədə demişdi ki, bəs mənə də icazə verməyəcəksən üzümün dadına baxım?

Əhməd də demişdi ki, buyur, düş aşağı, nə qədər istəyirsən üzüm ye, amma səndən sonra mən baltanı götürüb bütün bağın meynələrini doğrayıb tökəcəm...

Söhbət bununla da bitmişdi...

* * *

İsabalanın çəkdiyi sxem beləydi - üzümlər qədim təqvimə uyğun olaraq, yeddinci ayın yeddinci günü yeddi saat ərzində yığılmalıydı, emal prosesindən sonra da yeddi ay, yeddi gün qaranlıqda qalmalıydı.

Əslində, bu yeddiyə də İsabala özü kəşf eləməmişdi. Niyyətində tutmuşdu ki, istehsal vaxtı çatanda, mütəxəssislər bu barədə qərar verər. Lakin bir də xəbər tutdu ki, Əhməd növbəti dəfə telereportyorlara müsahibə verərkən, hardan ağılına gəlibsə, bu yeddiyə ard-arda düzüb, bundan da bir mənə çıxarıb...

İsabalanın bu yeddi söhbəti xoşuna gəldi, ancaq bu zaman kiçik bir problem ortaya çıxırdı. Üzüm sentyabr ayında yığılmalıydı. İlin yeddinci ayı

isə iyula düşürdü. İsabala bir az fikirləşib bunun da çarəsini tapdı, jurnalistlərə bildirdi ki, aylar miladi təqvimlə yox, qədim Zərdüşt təqvimilə hesablanır, bu halda da yeddinci ay gəlib bizim sentyabrımıza düşür... Jurnalist soruşdu ki, bəs şərab hazır olub, anbara yığılandan sonrakı proses zamanı da onlarçün çalib-oxuyan olacaq?

İsabala da bildirmişdi ki, yox, şərab çəkiləndən sonra müəyyən müddət qalmalıdır ki, özünü tutsun. Bu mərhələ qurdun öz sapına bürünüb yuxuya getməsi dövrüdür ki, bundan sonra həqiqi kəpənəyə çevrilsin. Gürqan şərabi də "gəlmə" müddətində sanki qaranlıq mağarada yuxuya getmiş kimi olacaq. Onun üçün elə anbarda dinamiklər quraşdırılıb, asta səsle müəyyən qədim musiqilərin verilməsi kifayət edəcək ki, həm öz mistik təsirini göstərsin, həm də şərabin yuxusuna çox da mane olmasın. Bu müddət ərzində qaranlıq anbarda müəyyən qədim ayinlər də keçirilməlidir.

Jurnalistlər hər dəfə bu qədim ayinlərin nədən ibarət olduğunu soruşanda, İsabala cavabdan yayınırdı, bildirirdi ki, bu sirdir, açmaq olmaz, bu işlərlə Əhməd müəllim şəxsən özü məşğul olur.

Əhməd isə, təbii ki, heç bir ayin-filan həyata keçirmirdi, amma onun bütün günü meynələrlə, daha sonra isə hazırlanmış şərab şüşələrilə söhbət eləməsi bütün ayinləri əvəz edirdi.

Ağsaqqal biznesmenin gətirdiyi texnoloqların vasitəsilə bütün üzüm emal olunub şüşələrə doldurulandan sonra, İsabala bəyan elədi ki, daha təbliğat kampaniyasına pauza verir; səliqəylə anbardakı rəflərə düzülmüş qırmızı şərab şüşələri yeddi ay yeddi günlük qış yuxusuna getdiyi üçün, onları hansısa söhbətlərlə-filanla narahat eləmək olmaz. Qədim reseptdə belə yazılıb. Gürqan şərabının adı bu müddət ərzində heç yerdə çəkilməməli, heç yerdə onun barəsində danışılmamalıdır. Bir sözlə, tam unudulmalı. Qaranlıq mağarada yuxuya getmiş əjdaha kimi.

Əlbəttə, haqqında bu qədər söhbət gedən bir nəsnənin tam unudulması mümkünsüz idi və İsabalanın da niyyəti əsas buna hesablanmışdı. Molla İbrahimxəlil kimyəgərin meymun məsələsi kimi, burda da əsas fikir o idi ki, camaat yenə əl çəkməyəcək, Gürqan şərabının söhbəti gedəcək, jurnalistlər, reportyorlar yenə anbarın ətrafına dolaşacaq, hətta kimlərsə anbara gizləncə girib şərablardan oğurlamaq istəyəcək. Nəticədə, İsabala şərabin keyfiyyətilə bağlı ortaya çıxacaq iradları məhz bu faktorla izah edəcək...

Amma məhz bu məqamda çox qərribə bir hadisə baş verdi. Hamı bir həftənin içində, elə bil, həqiqətən də, Əhmədin anbarındakı şərablari unutdu. Daha dəqiq desək, unudub-eləmədi, sadəcə, bu barədə söhbətləri və müzakirələri yığıdırıb qoydular bir kənara. Elə bil ki, çox-çox qədim dövrlərdə mövcud olan, lakin sonradan aradan qalxmış məşhur Tabu məfhumu yenidən kollektiv təhtəşüurun dərin qatlarından oyanıb qalxmışdı.

Dünya şöhrətli Avropa psixanalitiklərinin kitablarından oxuduğu kütləvi halı indi İsabala ətrafda müşahidə edirdi. Bəli! İsabalanın özü tərəfindən Gürqan şərabi mövzusunda sanki yeddi ay, yeddi günlük müqəddəs bir tabu qoyulmuşdu və ətrafdakılar da sanki müqəddəs bir şamanın dilindən çıxmış kimi, bu tabuya ciddi-cəhdlə riayət eləməyə başlamışdılar. Düşünməmək mümkünsüz olsa da, dilə gətirmək qadağandır...

Əlbəttə, mövzunun ətrafında baş verən hadisələr barədə həvəslə danışdılar, dənizin içindəki Günəş məbədi barədə söhbət edirdilər, musiqiçilərin bağdakı çıxışlarına təkrar-təkrar qulaq asıb hər xırdalıq barədə fikir bildirirdilər, hətta üç tərəfdən dəniz küləklərinin döyüüyü Gürqan

təpəliyinin xüsusi mikroiqlimi barədə elmi polemika da açmışdılar. Lakin şərab barədə heç kim bir kəlmə də danışmırdı. Hamı yeddi ay yeddi günün tamamını gözləyirdi. Və elə bir ehtiyatla, cidd-cəhdlə tabuya riayət edirdilər ki, elə bil, hər kəs tam varlığıyla inanırdı ki, bu xüsusda bir kəlmə danışsa, bu, xalq üçün çox müqəddəs, həyat əhəmiyyətli çox-çox vacib bir şeyin məhv olmağına səbəb ola bilər...

Camaatın belə rəftarı İsabala üçün əvvəlcə çox-çox gözlənilməz oldu. Lakin bir neçə gün sonra, yenə sakit payız axşamlarının birində bağda Əhmədlə oturub, onun Günəş məbədi barədə qərribə söhbətlərinə qulaq asarkən, dostunun dediyi fikir onun üçün sanki hər şeyi izah etmiş oldu. Bəlkə də başqa bir vaxt olsaydı, İsabala əhəmiyyət verməzdi bu fikrə, ancaq indi fakt göz qabağındaydı...

-Əgər kimsə hansısa bir obyekt-filan barədə düşünürsə, onu xatırlayırsa, - Əhməd meynələrə baxa-baxa izah eləmişdi. - Deməli, həmin obyekt özü bunu istəyir...

-Necə yəni? Elə şey olar? - İsabala anlamamışdı.

-Olar. - Əhməd israr eləmişdi. - Sənin dilinlə desək, tutalım, bir xatırlayan subyekt var, bir də xatırlanan obyekt... Əslində, obyekt-subyekt fərqi də şərtidi. Hər ikisi eynidi, hər ikisinin ruhu, canı və düşüncəsi var. Sadəcə, hansısa öz ruhunu, canını və düşüncəsini açıq bəyan edə bilir, digəri isə açıq deyə bilmir. Yalnız bilənlər bilir...

İsabala dostunun leksikonunda əmələ gəlmiş bu fəlsəfi terminologiyaya əvvəl heyrlənsə də, hiss elətdirməmişdi...

-Hə, əgər bir subyekt bir obyektə xatırlayırsa, onu düşünürsə, bunun səbəbkarı subyektin əqli-düşüncəsi deyil, obyektin özüdür. Obyekt istəməsə, subyekt özü onu xatırlamaz... İstənilən bir obyekt barədə xəyal, xatirə, düşüncə, fikir özündə həmin obyektin bir zərrəsini, bir hissəsini daşıyır. - Əhməd məktəb uşaqları qarşısında danışan fəlsəfə müəllimi ədasiyla İsabala hər xırdalığı izah eləmişdi. - Məsələn, mən sənin yadına düşürəmsə, məni düşünürsənsə, deməli, sənin yaddaşında, xəyalında yaranan Əhməd obrazı mənim varlığımın bir hissəsidir... Əgər mən ruhumun ən dərin qatlarında iradə eləyib, öz varlığımın heç bir zərrəsini də sənin xəyalına, yaddaşına vermək istəməsəm, sən heç vaxt məni xatırlaya bilməzsən... Xatırlamaq, yada salmaq istəyə bilərsən, amma heç vaxt tam mənada alınmaz. Dumanlı qeyri-müəyyən obrazdan başqa bir şey çıxmaz... Deməli, mən bunu istəməliyəm... Ola bilər ki, şüur yox, təhtəşüur səviyyəsində bunu istəyim və heç özüm də bunun fərqiində olmayım... Ola bilər... Əsas budu ki, bu istək hansısa müstəvidə yaransın...

-Demək istəyirsən ki, o anbardakılar - İsabala sanki öz tabusundan özü də qorxmuş kimi, ad çəkmədən əlilə şüşələr yığılan bağı anbarı göstərdi... - Özləri istəmir ki onları xatırlasınlar?

-Tərsinə dedin. - Əhməd düzəliş verdi... - Bu saat onlar sanki mağarada qış yuxusuna gediblər. Deməli, kiminsə onları xatırlayıb, yada salmaqlarını istəyəsi vəziyyətdə deyillər... Axı, qurd öz sürfəsində olarkən, arzulamaz ki kimsə onu indiki vəziyyətdə xatırlasın, düşünsün, görmək istəsin. O istəyər ki, hamı onu unutsun və o, öz içində sakitlikdə qaranlıqda yetişib hazır olandan sonra, sürfəsini sındırıb-dağıdıb bütün ətraf aləmin nəzərləri altında əlvən, gözəl kəpənək kimi doğulub qanad salsın...

İsabala daha deməyə söz tapmamışdı...

Unutmaq öz yerində, amma bu müddət ərzində bir çox yerlərdən artıq İsabala müraciətlər olurdu ki, sizin məhsuldan istəyirik. İsabala siyahı

tutmuşdu. Növbədə ən birinci Əhmədin biznesmen dostuydu. Ağsaqqal demişdi ki, kimsə məndən qabağa düşsə, bağışlamaram sizi...

Payızın ortalarında artıq bütün məhsul qabaqcadan baha qiymətə danışılmışdı, bir çoxları arxayınlıq üçün beh də vermişdilər. Kimsə maraq üçün, kimsə hədiyyə üçün, kimsə də kolleksiya üçün almaq istəyirdi. Hesaba görə, Əhməd bağa qoyduğu pulun üç qatını çıxartmalıydı... Daha doğrusu, Əhmədin özünün bundan xəbəri yox idi, məhsulun satışı ilə İsabala məşğul olurdu. Siyahı tərtib edib müştərilərin adlarını yazmışdı, kimdən nə qədər beh aldığını qeyd eləmişdi. Ancaq Əhmədin yanında bir-iki dəfə bu xüsusda söhbət salmaq istəsə də, görmüşdü ki dostu onu eşitmir. Ümumiyyətlə, həmin vaxtlarda Əhmədin nəzərində maliyyə məsələləri on beşinci yerdə idi... Çünki Əhmədin fikri-zikri ancaq bir şeylə məşğul idi - şərabların şirin yuxusunu təmin etmək.

Demək olar ki, günün yarısını bağdakı meynələrə qulluq edirdi, qışa hazırlayırdı, qalan vaxtı da anbarda olurdu, sakit bir musiqi qoyub, şərab şüşələri düzülən rəflərin arasında gəzirdi, yanı üstə qoyulmuş şüşələrin tozunu silirdi, ehmallica fırladırdı ki, bir çiyini üstə çox qalmasınlar... Elə bil ki, Səudiyyə kralı idi və rəflərdə düzülmüş bu qədər şüşənin hamısı onun övladlarıydı ki, şirin yuxuya getmişdilər. Oyanandan sonra nə olacaqlar, necə olacaqlar, bunu Əhməd özü də bilmirdi...

Ancaq ürəyində yenə də həmin tərəddüd dolaşırdı ki, düz eləmir, nəyisə heç düz eləmir... Amma nəyi?

Gecələr də, təbii ki, qayalıqda oturardı, dənizə baxardı, küləkdə də, soyuqda da oradan çəkilməzdi... Hər nə var idisə, orda var idi, suyun altında. Orda suya təslim olmayan alov var. Əgər bu alov dənizin dibində də yana bilirdisə, deməli, onu görə bilən insan da eyni qədər basılmaz olacaq, ruhunda elə bir alov parlayacaq ki, heç bir külək, tufan, yağış onu söndürə bilməyəcək... Hə, yanacaq, yanacaq, ruhundakı bütün qara qüvvələr yanıb məhv olacaq, saf, təmiz insan qalacaq... Və beləcə, fəvqəlinə yaranacaq...

Bütün bunları fikirləşdikcə Əhməd, elə bil ki, çoxdandı içində dolaşan narahatlığın səbəbini anlamağa başlayırdı. Ancaq tam dərk eləməirdi...

Və həmişəki qayda ilə, həftədə bir dəfə hava qaralandan sonra bağa gələn Səmayənin ona xatırlatdığı bir hadisə sanki Əhmədin gözlərini açmış oldu...

Soyuq qış axşamlarının birində qayanın üstündə sükut içində xeyli oturub aşağı düşəndə, Səmayə gəlib ilk dəfə yolunu anbara saldı və Əhmədlə birlikdə içəri girib sakit musiqi altında yuxuya getmiş şərab şüşələrini uzun müddət seyr elədi. İnildəyən kamanın səsi sanki yarımqaranlıq anbara bir az da qəribəlik qatırdı. Səmayə rəflərə düzülmüş şüşələri bir müddət seyr edəndən sonra sanki fikrə getdi, nəhayət, ah çəkib bayıra çıxdı, yalnız qapını sakitcə örtəndən sonra Əhmədə çöndü və bütün bu aylar ərzində ilk dəfə onunla söhbət elədi...

-Hər şey çox gözəldi. Amma elə bil nəyisə düz eləmirsiniz...

-...

-Yadımdadı, biz uşaq olanda "Mozalan"da belə bir süjet getmişdi. Dəqiq yadımda deyil, amma süjeti təxminən belə idi: uzun illər ərzində şəhərin tüstüsü içində yaşayan bir adam birdən-birə çox təmiz havası olan bir yerə düşür və qəfildən özünü pis hiss eləyir, halı xarab olur... Nəhayət, kiminsə ağlına gəlir ki, gətirib onu motosikletin tüstüsünün altına uzatsınlar və həmin adamın halı düzəlir...

-Yadımdadı... Amma bunun bizə nə dəxli var ki?

-Bilirsən, insanlar minillər ərzində mistika içində yaşayıblar, indi bizə möcüzə kimi görünən hər şey o vaxt adi həyat hadisəsi olub... Amma yüz ildə ki, zaman dəyişib, mistika əriyib gedib, İnsanları ruhlar aləminə bağlayan iplər qırılıb, hamı standart dəmir robot kimi olub. Hamı ancaq dünyəvi xeyri, mənfəəti fikirləşir... Hamı eyni cür hərəkət edir, hamı eyni şeyləri istəyir... Amma sən indi istəyirsən minilliklər əvvəl mövcud olmuş möcüzəni dirildəsən. Tüstüyə öyrəşən adama təmiz hava verməyə bənzəyir...

- Mən heç nə istəmirəm... - Əhməd gözlərini döydü.

-Bəlkə də... Hər halda, əvvəl istəyirdin. Lap başlanğıcda... İsabalanın yazılarını, müsahibələrini diqqətlə oxuyurdum. Hamısı uydurma miflər idi. İstəyirdiz ki, hamının diqqətini cəlb edəsiz, məhsulunuzu reklam edəsiz, satıb yaxşı pul qazanasız...

-Yadımda deyil... - Əhməd bu sözü elə tərzdə dedi ki, elə bil İsabalayla bu bağdakı uzun müzakirələri yeddi-səkkiz ay bundan əvvəl yox, çox-çox uzaq keçmişdə baş verib...

-Hə, bilirəm. Ola bilər ki, yadında qalmayıb. Axı, sən indi başqa aləmdə yaşayırsan... - Səmayə anbarın yanındakı yeşiklərdən birinin üstündə oturdu. - Birinci dəfə bura gələndə sənə deyiləsi o qədər sözüm vardı ki. Ürəyim dolu idi. Elə bilirdim səhərəcən danışsam, bitməyəcək... Meynələrin üstündə üzümləri görən kimi, tamam başqa hala düşdüm. Demək istədiklərim də yadımdan çıxdı... Elə bildim uşaq bağçasına düşmüşəm. Uşaqlar hər tərəfdən qışqır-bağır salıb, hərə bir şey istəyir, biri ağlayır, biri gülür, biri mahnı oxuyur, biri şikayət eləyir... Sən də bağça müəllimi kimi onların arasında gəzirdin, birini sakitləşdirirdin, birini danlayırdın, birinin başına ağıl qoyurdun... Xeyli tamaşa elədim sənə, sonra başa düşdüm hər şeyi... İsabalanın yazdıqları, danışdıqları uydurma-filan deyildi. Minilliklər əvvəl babalarımızın yaşadığı möcüzəli dünyanın işartıları idi, sizin altşüurunuzun ən dərin qatlarından sızıb bayıra çıxmışdı... Hər şey də o kitabdan başlamışdı...

Əhməd altşüur məfhumunu da elə ilk dəfə İsabaladan eşitmişdi. Ancaq dərinə getməmişdi. Bu dəfə də çox əhəmiyyət vermədi...

-Bilmirəm, - Əhməd dedi. - Hardan sızıb, hardan çıxıb, bilmirəm birçə onu dəqiq bilirəm ki, orda - əlilə dəniz tərəfi göstərdi, - suyun altında həqiqətən də Günəş məbədi var. Orda əbədi alov yanır... Mən bir neçə dəfə görmüşəm...

-Var... - Səmayə elə ısrarla təsdiq elədi ki, Əhməd özü də diksindi. - Günəş məbədi uydurma deyil. Zərdüştilərin o məbədi ziyarət etməsi də həqiqətdi... Burdakı karvansarada o şərabdan içiblər, sahilə müqəddəs ayinlərini həyata keçiriblər, dənizdəki işığı görüblər, sonra da suya giriblər... Kim ki saf niyyətlə girməyib, dəniz onları udub... Qalanları isə, səhər sübhədən doğulan günəşlə birlikdə sudan çıxıblar, sağ-salamat Karvansarayaya qayıdıblar... Zərdüşün kahinləri ildə bir dəfə - Novruz bayramı ərəfəsində bu sınaqdan keçməli olublar. Əks halda, adi insanlar onların müqəddəsliyini qəbul eləməzdi. Əgər sudan sağ-salamat çıxıblarsa, deməli, həqiqətən də işıq yolundadırlar, hələ qaranlıq-zülmət ürəklərinə yol tapmayıb, deməli, hələ bundan sonra da insanlara işıq yolu göstərə bilirlər... - Səmayə gülümsünüb əlavə elədi. - İndiki dillə desək, elə bil ki, hər il ixtisas imtahanı veriblər, növbəti bir il ərzində işləməkçün lisenziya alıblar... Sadəcə, indikindən fərqi o idi ki, lisenziya almayanlar geri qayıda bilmirdilər, elə suyun altında, Günəş məbədinə qalırdılar... Yeddi gündən sonra meyidləri sahilə çıxırdı, karvansaradakı kahinlər o cəsədləri çıxarıb

yandırırdı, külünü torpağa qatırdı... Burdakı torpağın altı, başdan-başa bilirsən nədi? Sınaqdan çıxıb bilməyən kahinlərin cəsədlərinin külü..

Əhməd əvvəl təəccübləndi, çünki qızın danışmaları zahirən Əhmədlə İsabalanın özlərinin uydurduqlarına bənzəsə də, xeyli əlavə detallar var idi...

-Hardan bilirsən bunları?

-Yuxularda görmüşəm... Amma bu yuxuların axırı çox pis olur... Nahaq bu işə başladız. Yatmış kabusları oyatdı. İndi o şərabi içən adamların aqibəti yaxşı olmayacaq... - Səmayə susub qərribə bir narahatlıqla başını buladı. - Düz eləmirsən, Gərək bu boyda səs-küy qaldırmazdı...

-Bəlkə də haqlısan...

Səmayə bir qədər fikrə getdi. Sanki ürəyindəkilərin hamısını deyib-deməməyini götür-qoy edirdi. Nəhayət, davam elədi.

-Hətta suyun da içində Günəş məbədi varsa, deməli, onu məhv etmək mümkün deyil. O, bizim hamımızın içindədi... Amma o, Günəş məbədinə indiyə salamat qalan bir tikə qızıldı. Manqurtın beynində qalan qızıl zərrəsi kimi...

-O kimdi ki? - Əhməd soruşdu...

Səmayə isə elə bil bu sualı da eşitmədi...

-Başlarına dəri keçirib qurudublar, beyinlərindəki günəşi sıxıblar, sıxıblar, bir nöqtəyə sıxışdırıblar. İndi hər insanın beynində günəş məbədinə yadigar qalan bir iynə ucu boyda qızıldı. O qızıl bizim başımızın içindədi. Beynimizdə, yaddaşımızdadı... - Səmayə başını qaldıraraq qaranlıq göydəki ulduzlara baxdı. - Astrofiziklər deyir ki, əgər kainatda mövcud olan bütün atomlar bir-birinə sıxılarsa, aradakı boşluqlar götürülsə, onda bütün kainat gözlə görünəsi bir nöqtəyə qədər kiçilə bilər... Bizi manqurt eləyəndə ruhumuzda, şüurumuzdakı Günəş məbədi də yavaş-yavaş sıxılıb, sıxılıb bir iynə ucu boyda qızıl zərrəsinə çevrilib... Ancaq iynə ucu boyda o qızıl zərrəsinin içində dağ boyda Günəş məbədi var. Necə ki, bir toxumun içində bir ağac sığışır, necə ki, bir damla nutfənin içində insan sığışır, o cür də burda... Və vaxtı gələndə, insan hiss edəndə ki, əslində, manqurt deyil, qızılbaşdı, onda şüurun, başın içindəki o qızıl zərrəsi, isti və rütubət dəyən toxum kimi böyüyür, genişlənir və nəhayət, o böyüyən qızıl tikəsi bir manqurt başını partladır çıxır, manqurt ömrü bitir, qızılbaş ömrü başlayır... Hər şüurdakı qızıl tikəsi Günəş məbədinin bir qızıl kərpicinə çevrilir, manqurt şüurları partlayıb qızıl başa çevrildikcə, qızıl kərpiclərin sayı artır, artır, kərpiclər ilahi quruluşla üst-üstə düzülürkcə Günəş məbədi yavaş-yavaş tikilir, ucalır, göylərə baş vurur... Manqurtlar getdikcə azalır, Günəş məbədi göylərə baş vurur... Gürqan şərabi əslində bizim beynimizdəki o qızıl zərrəni çoxillik yuxudan oyadan, genişlənməyə, böyüməyə enerji verən bilən gücə malikdir. Əslində, heç nə eləmir, sadəcə, xatırladır ki, hər birimizin beynində, başında, şüurunda Günəş məbədinin bir qızıl kərpicisi var. Bizim hər birimiz o məbədin bir zərrəsiyik, bir qızıl kərpiciyik...

-Hə, - Əhməd qızın sözlərini tam anlamasa da, dərinə getmədi.

-O kitabı ver mənə... - Səmayə qəfildən israrla tələb elədi... - Elə indi...

-Nəynirsən ki?

-Lazımdı...

-Axı, mən onu hər gün oxuyuram...

-Bilirəm... Gətir ver. Mən onu həmişə yanımda saxlayacam...

Əhmədin bu sözü bəlkə də başqalarını təəccübləndirirdi; hamı bilirdi ki, o, heç müasir əlifbada fərqli oxuya bilmir, o ki qaldı ərəb əlifbası ola... Hələ indiyəcən öz adını Əhməd yazırdı...

Səmayə isə bilirdi hər şeyi... Bilirdi ki, Əhməd hər gecə o qədim kitabı açır, cidd-cəhdlə oxuyurmuş kimi, səhifələri diqqətlə gözdən keçirir, sanki xırda şəkillərə bənzər hərflərin yazılışından tutmağa çalışır altındakı mənaları; kor adamlar kimi barmaqlarını hərflərə sürür, nəse hiss etməyə, duymağa çalışır... Hətta bu üsulla oxuduğu səhifələri itirməməkçün arasında əlcəfin də qoyurdu...

Bunu bircə İsabalaya demişdi. Bəs Səmayə hardan bilirdi? Bunu isə Allahdan başqa heç kim bilmirdi...

Hər nə idisə, Səmayənin üreyinə dammışdı ki, indi, məhz indi Əhmədi o kitabdan ayırmasa, nəse çox ağır faciələr baş verəcək... Ona görə də ısrarla kitabı tələb elədi. Əhməd də mütiliklə anbara keçib sellofana büküb gizlətdiyi kitabı gətirib Səmayəyə verdi.

Qız heç sellofanı da açmadı, bağın qapısına tərəf döndü, yalnız bir-iki addım aralanandan sonra, nəhayət, Əhməd qəfildən dilə gəlib bütün bu aylar ərzində Səmayəyə vermək istədiyi sualı dilə gətirdi:

-Sən gecə vaxtı bura necə gəlib-gedirsən?

Səmayə donub ayaq saxladı, kitabı qoynuna bir az da bərk sıxıb yavaşca Əhmədə çöndü...

-Birinci gecə taksiylə gəlmişdim...

-Bəs sonra?

Səmayə susdu, Əhməd isə yenə də kəndlə bağlar arasında olan neçə kilometrlik şoranlıqları, tikanlıqları xatırladı...

-Bilmirəm...

-Necə yəni bilmirəm? Bilmirsən necə gəlirsən?

-Bilmirəm... - Qız günahkar səslə sanki özünü təmizə çıxartmağa çalışdı... - Düz sözümdü... Kənddən çıxıram, girirəm qaranlığa, bir də onda görürəm ki, artıq burdayam...

Səmayə bunu deyib çıxıb getdi...

Əhməd bir müddət həyətdə dayanıb qaranlıq yola zilləndi, sonra anbardakı şərab şüşələrini bir də gözdən keçirib, təpəliyin üstündə, həmişəki yerində oturdu, qaranlıq dənizə baxa-baxa, Səmayənin dediyi qızıl məsələsini düşünməyə başladı... Qeyri-ixtiyari xəyalında qızın danışdıqlarını bilyard oyunu ilə müqayisə elədi. O da oyundu, bu da oyundu... Şarlar bir-birinə sıxılıb üçbucağın içində baş-başa dayanıb, hələ heç biri öz taleyini bilmir, sadəcə, gözləyir... Nəhayət, kiy işə düşür, şarlar ətrafa səpələnir, şaqqıltıyla bir-biriylə toqquşur, hansısa torlara düşür, hansısa sona qədər oyun meydançasında qalır... Və nəhayət, oyunun sonunda, yenidən Səmayənin dediyi qızıl zərrələri kimi onları yığırlar, bir üçbucaq taxta çərçivənin içində birləşdirirlər... Niyə yığırlar? Bəzək düzəltsinlər? Ev tiksinsinlər? Yox, ona görə ki, yenidən şaqqıltıyla vurub dağıtsınlar... Bəlkə, Günəş məbədi də belədi? Bizim şüurlarımızda olan, Səmayənin dediyi həmin qızıl zərrələri nə vaxtsa hardansa güc alıb böyüyür, genişlənir, nəhayət, qızıl kərpiclərə çevrilir, sonra kərpiclər birləşir, qızılı Günəş məbədi tikilməyə başlayır, səmaya doğru qalxır, nəhayət, tam hazır olur? Bəs niyə? Sadəcə, ona görə ki, təzədən kimlərsə onu topa tutsunlar, vurub dağıtsınlar, parçalasınlar, mədəbin qızıl kərpicləri ətrafa səpələnsin, sıxılsın, kiçilsin, balacalaşsın, iynə ucu boyda qızıl zərrəsinə çevrilib bizim başlarımızda, beynimizdə, ruhumuzda gizlənsin... Və öz vaxtını gözləsin... Beləcə, bu bilyard oyunu əsrlərlə, minilliklərlə davam edir, şarlar kimi qızıl kərpiclər bir yere yığılır, birləşir, forma alır, sonra yenidən bir kiy zərbəsi alan şarlar kimi dağılır, ətrafa səpələnir, sonra yenə yığılır, birləşir, yenə dağılır, yenə bir yere yığılır...

Bəs, görəsən, dağılmayan məbəd tikmək mümkündür, yoxsa yox? Bu sualı yəqin ki Əhməddən əvvəl də minlərlə adam öz-özünə vermişdi, amma cavabını tapa bilməmişdilər...

* * *

Şərabın yuxulu "mağara dövrü"nin sonuna yaxın hamı üçün gözlənilməz bir hadisə baş verdi... Əhmədin ağsaqqal biznesmen dostu başılovlu şəkildə İsabalanın üstünə gəldi və bildirdi ki, Əhmədə deyə bilmərəm, amma sənə deməyə məcburam, çox-çox yuxarı yerdən mənə zəng vurublar və deyiblər ki, Fransadan tanınmış bir qonağımız gəlir, möhkəm şərab xiridarıdır, şəxsi şərab kolleksiyası var, kimsə ona zarafatla sizin məhsul barədə danışib, dediyiniz rəvayətin ucundan-qulağından söyləyib, bu qonaq da iki ayağını bir başmağa dirəyib ki, dadına baxmalıyam... Qisası, laaap yuxarıdan tapşırıblar ki, bu qonağı aparın, o məhsuldan bir şüşə verin, içsin...

İsabala çaşılıb qaldı... Əslində, bu hadisə onun narahatlıqlarından birini dəf eləməyə kömək edə bilərdi. Əgər şərabın keyfiyyətilə bağlı iradlar olsaydı, İsabala bununla izah edərdi ki, yuxarıdan tapşırdılar və biz də vaxtından qabaq məhsulun üstündən götürəsi olduq, bununla da mistik silsilə pozuldu, şərab öz magik qüvvəsini itirdi... Yəni sanki Koroğlunun qaranlıq tövlədə olan Qıratına kimsə baxdı, qanadları əridi...

Bəli, məhz bu baxımdan bəlkə də xarici qonağın gəlməsi göydəndüşmə olmuşdu. Lakin burda əsas çətinlik bir-iki şüşə şərabın anbardan götürülməsi üçün Əhməddən icazə almaq idi...

İsabala, əlbəttə, çox gözəl başa düşürdü ki, Əhmədin özünə bu barədə açıq demək olmaz, onsuz da axır vaxtlar başdan getmişdi, indi belə təklifdən sonra beyni çönər, o xarici qonağı tullayar qayalıqdan aşağı... Onunçün qərara gəldi ki, işə Səmayəni qoşsun.

Gedib qızla görüşüb danışdı, məsələni başa saldı. Düzdü, əvvəlcə Səmayə də bir az tərəddüd elədi, dedi Əhməd onsuz da əvvəl-axır məsələdən xəbər tutacaq, biləcək ki, şüşələrin üstündən götürülüb, çünki ordaki şüşələrin hamısını bir-bir tanıyır. Hərəsinə bir ad qoyub və hətta biri də yoxa çıxsa, o saat duyuq düşəcək. - Əhməd özü də duyuq düşməsə, o biri şüşələr vay-şüvən qaldırıb Əhmədi xəbərdar edəcəklər ki, qardaşlarımızdan birini apardılar...

Səmayə danışdıqca İsabala fikirləşirdi ki, deyəsən, bunun da başı gedib, Əhmədin tayı olub... Amma sonda qızın verdiyi təklif İsabalanın ağına batdı, başa düşdü ki, bu qızın da Əhməd kimi başı bir az getsə də, amma Əhməddən fərqli olaraq, hərdənbir dala qayıdır...

Səmayənin təklifi bundan ibarət idi: O, Əhmədi iki-üç günlük özüylə götürüb rayona aparır, İsabala da gedib mağazadan beş-altı cür bahalı Avropa çaxırı alır, bir-birinə qarışdırıb naməlum bir şərab növü əldə edir, öz şüşələrinə doldurub qoyur anbara, fransalı qonaq gələndə də, rəfdən məhz həmin şərabı götürüb ona verir...

Əslində, həmin məqamda İsabala qızın danışdığından bir qədər fərqli hərəkət etmək qərarına gəlmişdi - əlbəttə, onunçün fərqi yox idi ki, qonaq nə içəcək. Amma fikirləşmişdi ki, Səmayə haqlıdır, əlavə bir şüşə şərab təşkil eləmək lazımdı ki, xarici qonağın içdiyinin yerinə doldurub rəfə qoysun, Əhməd qayıdanda heç nə hiss eləməsin, yoxsa, bilmək olmaz ağına nə gələcək, neynəyəcək...

Razılaşıdılar. Axşam Səmayə Əhmədin yanına gəlib dedi ki, yuxuda böyük mağara görmüşəm, özü qaranlıq olsa da, içində iki işıq var idi... Sonra da təklif eləmişdi ki, Naxçıvana gedib Əshabi-kəhf mağarasını ziyarət eləsinlər. Axı Əhmədin balaları da (əlbəttə ki, şərab şüşələrini nəzərdə tuturdu) bu saat o mifik mağaradakılar kimi uzun bir yuxuya getmişdilər...

Əhməd etiraz eləmədi, İsabalanı çağıraraq anbarı ona tapşırırdı... Həmin an heç ağlına da gəlmirdi ki, dostu ona xəyanət edə bilər...

Ertəsi gün Səmayə ilə Əhməd yola çıxandan sonra, İsabala fəaliyyətə keçdi, ən əvvəl ağsaqqal biznesmenə zəng elədi. Söhbət əsnasında məlum oldu ki, Əhmədin dostu iki gündü fransız qonağın başını qatmaqçün onu Şamaxının, Qəbələnin üzümlüklərini gəzdirməklə məşğuldu və bu axşam Bakıya qayıdacaqlar, çünki sabaha - cümə gününə bileti var, Fransaya qayıtmalıdı...

Sözarası ağsaqqal onu da dedi ki, orda içdiyi şərablar qonağın heç xoşuna gəlməyib, böyük həvəslə gözləyir ki, görəsən, sizin təqdim edəcəyiniz mistik şərab necə olacaq.

Axşam saat səkkizə razılaşıdılar. İsabala tez özünü bahalı şərab mağazalarından birinə atdı, müxtəlif xarici ölkələrin istehsalı olan üç növ çaxır alıb kəndə gətirdi, anbara girib bir-birinə qarışdırdı, Gürgən şərabı üçün hazırladıqları şüşələrdən artıq qalanlarından birinə boşaldıb şkafların birində gizlətdi ki, axşam fransız qonağın içəcəyi şərabın yerinə qoysun, Əhməd qayıdanda heç nə fikirləşməsin.

Ancaq məhz həmin an İsabala qərribə bir hal yaşadı. qulaqlarına zəif, qarışıq uğultulu səslər gəlməyə başladı. Sanki onun niyyətini hiss edən şərab şüşələri səssiz şəkildə öz narazılıqlarını bildirməyə başlamışdılar... Səssiz. Amma həm də səslə... Sadəcə, bu səslərə tam mənada səs də demək olmazdı. Çünki faktiki olaraq, İsabala heç nə eşitmirdi, anbara ölü bir sükut çökmüşdü. Lakin İsabalaya elə gəlirdi ki, yarıqaranlıq anbarda çoxlu sayda xırda-xırda canlı varlıqlar var və bu saat onun dilə gətirmədiyi, yalnız ürəyindən keçirdiyi fikirləri oxuyur və elə tərzdə narazılıq bildirirdilər ki, bu narazılıq İsabalanın qulaqlarından yan keçib birbaşa şüuruna daxil olurdu... İsabalanı vahimə basdı. Nədənə, ona elə gəldi ki, burdan salamat çıxma bilməyəcək, bu naməlum varlıqlar bir qardaşlarını onlardan ayırmaq niyyətinə düşdüynə görə, onu işgəncəylə boğub öldürəcək, sonra da meyidini boş şüşələrin birinə basıb gizlədəcəklər, adam kimi aparıb dəfn eləyən də olmayacaq...

Qəfildən hərəkətə gələn İsabala tez gedib rəfin ən qırağındakı şərab şüşələrindən birini ehtiyatla götürüb şkafta gizlətdi, əvəzində, ordakı qarışıq çaxırı rəfdəki boş yerə qoydu və fikirləşdi ki, elə Səmayənin dediyi kimi eləyər; fransız qonağa bu qarışıq çaxırı verər, onlar gedəndən sonra isə şkaftakını gətirib öz yerinə qoyar... Əsas məsələ odu ki, məşum yeddiyənin müddəti tamam olanacan, şərablardan bir damcısı belə, içilməsin, heç kim onun dadını bilməsin...

Yalnız bunu eləyəndən sonra anbardakı səslər yavaş-yavaş azaldı, nəhayət, tam sükut çökdü...

Bu hərəkəti İsabalanı xeyli düşündürdü. Deyəsən, ən qorxduğu şey onun da başına gəlirdi. Daha dəqiq desək, başına heç nə gəlmirdi, sadəcə, yavaş-yavaş onun da başı gedirdi. Amma hara gedirdi, niyə gedirdi - bunu bütün dərinliyinə qədər fikirləşməyə vaxtı yox idi, çünki bir azdan qonaqlar gəlməliydi. Onlar gələncən İsabala bağı və anbarı səlqəyə salmaqla məşğul oldu, ən vacibi də, tənənin üstündəki şüşə köşkün qızdırıcısını

yandırdı ki, qonaq soyuqlayıb-eləməsin... Həm də onlar gələncən, bütün bu müddət ərzində hər yerdə Günəş məbədi, Zərdüşt ayinləri barədə danışdıqlarını beynində təkrar edirdi ki, qonaqlara daha geniş və ətraflı danışsın...

Lakin qonaqların gəlişi İsabalanın təsəvvür elədiyi kimi dəbdəbəli olmadı. Ağsaqqalla fransız qonaq ikilikdə gəlmişdilər. Heç sürücü də yox idi. Ağsaqqal özü sükan arxasında idi. Fransız qonaq əlli yaşlarında yorğun görünüşlü bir kişi idi.

İsabala onların ikilikdə gəlməsindən təəccüblənsə də, ağsaqqalın sözündən sonra başa düşdü ki, səbəb ciddi konspirasiyadadı. Ağsaqqal bura gələcəklərini heç kimə deməmişdi, fransız qonağa da cidd-cəhdlə tapşırırmışdı ki, bura gəlib Gürqan şərabi içməyi barədə heç kimə bir kəlmə də danışmasın... Onun bu cidd-cəhdi fransızın marağını bir az da alovlandırmışdı...

Qonaqlarla salamlaşandan sonra İsabala onları təpənin üstünə -- Əhmədin ağsaqqalçün tikdirdiyi şüşə köşkə dəvət elədi, ancaq söhbət zamanı hiss etdi ki, bayaqdan bəri fransız qonağın fikri onların yanında deyil... Qonaq maşından düşüb bağa girəndə bir az təkəbbürlü, laqeyd görkəmdə idisə, meynələri görəndən sonra halı bir qədər dəyişdi, fikirli görkəm aldı...

Nəhayət, meynələr onun diqqətini o qədər çəkdi ki, həmsöhbətlərini buraxıb meynələrin yanına getdi. İsabala ilə ağsaqqal da dənizin içindəki Günəş məbədi, qədim Zərdüşt ayinləri barədə söhbətlərini saxlayıb diqqətlə fransız qonağı müşahidə eləməyə başladılar.

-Nə oldu belə? - Ağsaqqalın təəccübü İsabala qərribə göründü... - Səhərdən yaman yorğun idi, amma indi elə bil elektrik qoşublar buna...

Fransız qonaq doğrudan da elə bil cana gəlmişdi, tələsə-tələsə bağın içində dolanır, yarpağı tökülmüş meynələri bir-bir yoxlayırdı, dirnağıyla qabıqlarını qaşıyıb içinə baxır, diblərindəki torpağı ovcuna götürüb diqqətlə gözdən keçirir, qoxlayırdı və bütün bunları o qədər cidd-cəhdlə, maraqla edirdi ki, elə bil gizli xəzinə içinə düşmüş zərgər idi.

İsabalayla ağsaqqal onun bu hərəkətlərinin tam mahiyyətini anlamasalar da, hiss edirdilər ki, kişi, deyəsən, üzümçülük, şərabçılıq üzrə mütəxəssisdi...

Qonaq meynələrin arasında bir xeyli dolaşandan sonra başını qaldırıb qüruba doğru gedən günəşə tərəf boylandı, nəse fikirləşdi və əl eləyib onları yanına çağırırdı...

İsabala ilə ağsaqqal yaxınlaşdılar. Qonaq rus dilində sınıq-salxaq soruşdu ki, bunlar nə vaxt əkilib?

İsabala da açıq şəkildə bildirdi ki, bunların yaşı məlum deyil, çünki o təzə kimi görünənlər də, əslində, hardansa getirilib burda əkilənlər deyil, sadəcə, ləqəndə üsulu ilə köhnə meynələrin qolları bir az kənarda torpağa basdırılır, yenidən kök atıb cücərir, yeni meynə olur. Onunçün də kənardan meynə çubuqları gətirib burda əkməyə ehtiyac olmayıb.

Qonağın ikinci sualı suvarma ilə bağlı oldu. İsabala onu da cavablandırıb, dedi ki, bura üzüm dəmyə gəlir, suvarmağa ehtiyac yoxdur.

Qonaq bu suallarına cavab alandan sonra yenə meynələrin arasında gəzişməyə başladı. İsabala fikir verdi ki, qonaq hər dəqiqədə təəccüblə başını yelləyir, dodaqaltı nəse mızıldanır, öz-özünə nəyisə təlqin eləməyə çalışır...

-Görəsən nə görüb meynələrdə? - İsabala pıçıldadı...

-Bunun Fransada, İtaliyada, İspaniyada böyük üzümlükləri var. İndi də gəlib Gürcüstanda yer almağa, ordan keçib biz tərəfə... Bir dəfə dedi ki, istəyirəm tarixi Qafqaz şərabları markalarını yenidən dirçəldim, dünyaya tanıtdırım... Həm də, oranın bazarı üçün yeni dad olsun...

Nəhayət, üzündə qərribə həyəcan olan fransız qonaq soruşdu ki, bəs şərablar hardadı?

İsabala onları anbara apardı və içəri girəndən sonra, qonağın davranışı daha da qərribə oldu.

Fransız əvvəlcə bir müddət hərəkətsiz dayanıb şüşələr düzülmüş rəflərə baxdı, sonra başını tərpədən çox ehtiyatla yaxınlaşıb şüşələri sığallamağa, öz dilində dodaqaltı nəsə mızıldanmağa başladı. Arada bir sanki məzəli bir söz eşidirmiş kimi, yavaşca dodağı da qaçırdı...

Qonaq elə bil ki şərabların yuxularına girirdi, onların yuxuda gördüklərini müşahidə edirdi, arada hansısa bir detaldan təəccüblənirdi, hansısa bir detaldan dodağı qaçırdı...

Nəhayət, fransız qonaq heç nə demədən sakitcə anbardan çıxdı, ağsaqqal biznesmen isə, rəfdəki şüşələrdən birini götürüb onun ardınca anbarı tərk elədi, İsabala da anbarın işığını söndürüb onların dalınca düşdü.

Qonaq həyəət çıxan kimi telefonunu çıxarıb kiməsə zəng elədi, bir neçə dəqiqə həyəcanla danışdı, nəhayət, telefonu qapadandan sonra, ağsaqqal onun qoluna girib təpəliyin üstünə, şüşə köşkə dəvət elədi...

Köşkdə ağsaqqal stolun üstünü boş görüb təəccüblə İsabalağa çöndü və pıçıldadı ki, bəs yeməyə bir şey hazırlamamısan?

İsabala barmağını dişlədi. Bu səviyyədə qonaq qarşılamaqda təcrübəsi olmadığına görə, heç ağına da gəlməmişdi köşkdə şam yeməyi süfrəsi hazırlatdırsın. Amma çəşqinliyini hiss elətdirmədi, ağsaqqala dedi ki, mən deyirdim gedib dəniz sahilində restoranda oturarıq...

Ağsaqqal da bu təklifi fransız qonağa çatdırdı, amma bayaqdan fikirli gəzən qonaq etiraz elədi, mızıldanaraq dedi ki, bu saat yemək hayında deyiləm, üreyim istəmir, elə burda oturaq, şərabdan içib dənizə baxaq...

Ağsaqqal şərabı aç-aça dedi ki, bura ölkənin ən şərq nöqtəsidir, Günəş ilk olaraq burda dənizdən qalxır...

İsabala yalnız indi xatırladı ki, əslində fransız qonaqçının hazırladığı qarışıq çaxır qalib rəfin kənarında, ağsaqqalın əlindəki isə onların öz məhsuludur... Birdən-birə canından üşütmə keçdi, vahimə basdı onu. Elə bil şüşənin tıxacı açılan kimi çox ağır bir faciə baş verəcək... Amma şərabı ağsaqqalın əlindən alıb aparıb dəyişməyə də cəsarəti çatmadı...

Beləliklə, Gürqan şərabının ilk şüşəsi yeddi ay yeddi günün tamamına xeyli qalmış açıldı. İsabala hiss elədi ki, ağsaqqal biznesmenin də əlləri bir balaca əsir, sanki şüşənin ağzını açmaq istəmir, lakin yuxarıdan gələn tapşırığı qulaqardına vurmağa da cəsarəti çatmır...

Nəhayət, şüşə açıldı və təbii ki, ilk olaraq qonaq üçün süzüldü... İsabala gördü ki, ağsaqqal həm özünün, həm də onun qədəhinə şərab süzsə də, içməyə tələsmirdi, şüşəni stolun üstünə qoyub, diqqətlə qonağa baxırdı... Təbii ki, İsabala da içmədi, çünki qonağın davranışı yenə də onları təəccübləndirdi...

Qonaq şərabla dolu qədəhi götürüb ayağa qalxdı, sanki köşkdə özündən başqa heç kim yox imiş kimi, işığı söndürdü. Onlar anbarda olduğu müddətdə artıq gün batmışdı və köşkün işığı sönən kimi içəri qərribə bir sükut çökdü. Fransız köşkün şüşəsinə söykəlib dənizə baxmağa başladı.

Amma şərabi hələ içmirdi. Eləcə, gözlərini qaranlıq dənizə zilləyərək, qədəhini burnunun altında tutub yüngülcə yellədirdi və şərabın qoxusunu burnuna çəkirdi...

Bu arada ağsaqqal biznesmenin telefonuna zəng gəldi və o, rahat danışmaq üçün köşkdən çıxdı. İçəridə İsabala ilə fransız qonaq qaldı...

Buludların arasından Ay göründü, qonağın üzünü azca işıqlandırdı... Bir neçə dəqiqəlik sükutdan sonra qonağın üzünə qəfil təbəssüm qondu, şərabdən iki qurtum içdi, yenə dənizə zilləndi, daha bir neçə qurtum içəndən sonra çönüb İsabalaya baxdı və fransız dilində nəsə dedi, qədəhdəki şərabi içib, stolun üstündən şüşəni götürdü, yenə qədəhini doldurdu, bayaq dediyi kəlmələri bir neçə dəfə də təkrar elədi... İsabala onun danışığından təxminən «Mon diye, Lui le ri soli, mon diye» sözlərini ayırd etdi, ancaq, təbii ki, mənasını başa düşmədi...

Qonaq isə sanki birdən xatırladı ki, təzə tanış fransız dilini bilmir, onunçün də rus dilində sınıq-salxaq dedi ki, Lui korol solntse...

İsabala o saat bildi ki, söhbət öz müasirləri tərəfindən Günəş kralı adlandırılan fransız kralı On dördüncü Lüdovikdən gedir. Amma anlamadı ki, Lüdovikin Abşeronu nə dəxli var? Heç olmasa Aleksandr Dümanın adını çəksəydi, başa düşmək olardı. Çünki Düma yüz il əvvəl bu tərəflərə səfər eləmişdi və bəlkə də indi qonağın gözüne qaranlıq dənizdə Dümanın ruhu-filanı görünürdü...

İsabala bunu fikirləşdiyi müddətdə qonaq eyni sözləri təkrar edərək, ikinci qədəhi də boşaltdı, ancaq üçüncünü süzmədi elə birbaşa şüşəni əlinə götürdü və nə fikirləşdisə, çönüb qapıya tərəf getdi, ancaq qapını açıb bayıra çıxmaq istəyəndə, geri qayıdan ağsaqqalla üz-üzə gəldi.

Ağsaqqal bir şey başa düşənəcən fransız qonaq «Mon diyö, Lui le ri soli» kəlmələrini təkrar edərək, onun yanından keçib köşkün arxasındakı pilləkənə tərəf getdi...

Ağsaqqalın gözləri qaranlıqda İsabalanı axtardı, sonra əl atıb işığı yandırdı və soruşdu ki buna nə oldu?

İsabala da qərribə bir təbəssümlə qayıtdı ki, deyəsən, On dördüncü Lüdovikin ruhunu görüb. Bayaqdan Lui Günəş kralı deyə mızıldanır...

Ağsaqqal məsələni anlayıbmiş kimi, başını tərpətib dedi ki, bu kişi Fransanın zadəgan nəsillərindən birinə mənsubdu, Fransa krallarının uzaq xələflərindəndi, özü də ulu babası On dördüncü Lüdovikin fanatıdı, onun dövründəki fransız mədəniyyəti, parfümeriyası, mətbəxi, şərabçılığı haqqında neçə-neçə kitab yazıb...

Ağsaqqal bunu deyib çıxan kimi İsabala da qalxıb onun dalınca köşkü tərk elədi.

Ağsaqqal köşkün qapısında dayanıb bağa baxırdı, gözlərilə qonağı axtarırdı, amma qonaq gözə dəymirdi...

-Başına bir iş gəlsə, mənim boğazımı üzərlər...

Birdən İsabalanın ağına nəsə gəldi, köşkün arxasına keçdi, dənizə tərəf boylandı, yarımqaranlıqda gözü seçdi ki, əlindəki şərab şüşəsindən ara-sıra qurtumlayan fransız qonaq təpəliyi düşüb ləpədənə tərəf gedir...

Ağsaqqal da əvvəl heç nə başa düşmədi, əvvəl elə bildi ki, qonaq ləpədənə dayanıb şərab içə-içə dənizə baxmaq istəyir...

Ancaq ləpədənə çatan qonaq bir an da tərəddüd eləmədən, şərab içə-içə eyni asta sürətlə suya girəndə, İsabala da, ağsaqqal da qışqırdılar, dənizə tərəf qaçdılar...

Qonaq isə heç nə eşitmirdi...

Gənc İsabala, təbii ki, ləpədöyənə ağsaqqal biznesmendən tez çatdı, soyunmadan özünü sakit dənizə vurdu...

Yaxşı ki buralar dənizin dayaz yerləri idi, suyun boğaza çatması üçün azı əlli-altmış metr getmək lazım idi. Buna rəğmən, İsabala qonağa çatanda, su az qala onun sinəsinə yaxınlaşırdı...

Ona yaxınlaşdıqca İsabala göürdü ki, bayaqdan bəri zombi kimi eyni sözləri təkrar edir: - Mon diye, Lui le ri soli, mon diye....

Qonağa çatan İsabala əlindəki şərab şüşəsini alıb kənara atdı, boynundan yapışib geri çəkdi və ləpədöyənə sarı dartmağa başladı. Ehtiyat edirdi ki, qonaq müqavimət göstərsə, iş bir az da çətinləşər.

Ancaq elə olmadı. Qonaq sanki, böyükklər tərəfindən yaxalanan balaca uşaqlar kimi, şikayət dolu səslə «Mon diye, Lui le ri soli, mon diye» deyərək dənizin içini göstərsə də, müqavimət göstərmədi, İsabala tabe oldu....

İsabala qonağı birtəhər dartıb ləpədöyənə çıxardanda gördü ki, təngnəfəs olmuş ağsaqqal hələ indi gəlib ləpədöyənə çatıb...

-Tez eləyin, gəlin yuxarı, soyuqdan ölərsiz...

Ancaq bu dəfə daha qərribə bir hadisə baş verdi. Qonaq sanki qəfildən kişiləşdi, İsabalanı itələyib təzədən «Lui, Lui» qışqıra-qışqıra dənizə cumdu... İsabala yenə onun dalınca qaçdı və bu dəfə ona çatıb tutanda, özündən də asılı olmadan dala çəkib üzünə möhkəm bir yumruq ilişdirdi...

Fransız, deyəsən huşunu itirdi, İsabala onu sahile çıxardı, ağsaqqalın köməyi ilə birtəhər təpənin üstündəki köşkə gətirdilər, işığı yandırıb, qızdırıcı panelin yanında otuzdurdular...

İsabala yalnız indi hiss elədi ki, saçından tutmuş dırnağınacan, bütün bədənini tir-tir əsir...

Hava sakit, küləksiz olsa da, hər halda, yay deyildi və ağsaqqal biznesmen başa düşdü ki, bu saat nəse tədbir görməsə, həm yarıhuşsuz halda olan fransız qonaq, həm də dişidişinə dəyən İsabala sətəlcəm olacaqlar.

Telefonunu çıxardıb köməkçisinə zəng vurdu və dedi ki, bu saat, yerin dəşiyindən də olsa, iki hamam dəsmalı, iki cüt də alt-üst paltar dəsti tapıb ildırım sürətilə Əhməd müəllimin bağına gətirsin...

İsabalayla fransız hər ikisi yaş paltarda qızdırıcıya sıxılısalar da, əhvalları bir qədər fərqliydi. İsabala tir-tir əsirdi, dişi dişinə dəyirdi. Fransız qonaq isə elə bil heç bir narahatlıq-filan hiss eləmirdi. Sanki beş dəqiqə əvvəl soyuq suya girən bu deyildi; zərrə qədər də üşümürdü. Eləcə qızdırıcıya sıxılıb hal tutan dərvişlər kimi başını dala-qabağa tərpedirdi, gözlərini yarıyuxulu kimi açıb-bağlayırdı, dilindən də bayaqkı sözlər düşmürdü; - Mon diye, Lui le ri soli, mon diyö...

Ağsaqqal biznesmen tir-tir əsən İsabala baxıb dedi ki, bəlkə bir şüşə də şərab gətirim, içib qızılaşsın...

İsabalanı elə bil ildırım vurdu, qəti etiraz eləyib bildirdi ki, lazım deyil, bəsd, hələ birini açmışıq, başımıza belə iş gəlib, ikincini açsaq, lap pis olar...

Onun qətiyyəti ağsaqqala da keçdi, sanki başa düşdü ki, bu saat nəinki soyuqdan, hətta susuzluqdan ölsələr də, o şərablara bir daha toxunmaq olmaz, mümkün deyil...

İsabala nə fikirləşdisə, yavaşca əlavə elədi ki, bu gün cümə axşamıdır, ağır gündü, ruhların oyanan vaxtıdır, gərək içkiyə əl vurmazdıq, sabaha saxlardıq... Cümə axşamları hətta kənddəki piyaniskələr də içkiyə yaxın getmir...

Ağsaqqal da əlini yelləyib dedi ki, daha olan oldu, keçən keçdi. əsas budu ki, qonaq xəstələnib-eləməsin, sağ-salamat qayıdıb getsin vətəninə...

Bir azdan ağsaqqalın köməkçisi özünü çatdırdı, əvvəlcə qonağı qurulayıb paltarını dəyişdilər, sonra da İsabala təğyiri-libas oldu...

Qonaq, deyəsən, bir az özünə gəlmişdi. Qərribə baxışlarla gah İsabalaya, gah da ağsaqqala baxırdı.

Yalnız indi ağsaqqal sanki cəsarətə gəlib fransız qonaqdan rusca soruşdu ki, dənizin içinə niyə gedirdin?

Qonaq da tərəddüdlə, dili dolaşa-dolaşa dedi ki, kral məni çağırırdı. Kral ordadı... Suyun altında. Günəş kralı... Kral Lui...

İsabala biixtiyar mızıldandı ki, orda Günəş məbədi var, günəş kralı yoxdu...

Qonaq "Günəş məbədi" kəlməsini yaxşı başa düşmədi, ancaq mübahisə də eləmədi, içini çəkib mızıldandı ki, bəlkə də siz orda Günəş məbədi görmüsünüz, amma mən öz kralımı gördüm. Ölməz Lui. Günəş kralı... Fransanın mifi... O, məni çağırırdı... Getməyə bilməzdim... Nahaq qayıtardız məni geri...

İsabala ağsaqqala çönüb narahatlıqla dedi ki, bundan muğayət olmaq lazımdı, deyəsən, bunun da başı gedib, gözümüzdən oğurlanıb yenə gedib atar özünü suya... Yaxşı olar ki, tez götürüb aparasız bunu, bu xatalı yerdən uzaq olsun...

Ağsaqqal razılaşdı, köməkçisiylə birlikdə qonağı birtəhər aparıb maşına otuzdurdular. Qonaq isə deyəsən heç getmək istəmirdi, elə "Lui, Lui" -- deyə-deyə arxaya - yarımqaranlıq dənizə tərəf boylanırdı...

Hamı gedəndən sonra İsabala cəld anbara düşdü, fransız qonaqçının hazırladığı qarışıq çaxırı rəfdən götürüb tullamaq istədi. Ancaq sonra yadına düşdü ki, əgər tullasa, biri əskik gələcək və ola bilər ki, Əhməd sayanda birinin çatmadığını görsün. Onunçün çaxırı tullamadı, sadəcə, yerini dəyişdi, gətirib ortadakı rəflərə - o biri şerabların arasına qoydu. Fikirləşdi ki, belə olsa, yəqin Əhməd heç nə hiss eləməz...

Amma İsabala fikir vermədi ki, bu dəfə anbardakı şerablar onu səssiz iniltilərlə yox, ölü bir sükutla qarşıladılar. Elə bil yarıqaranlıq qəbiristanlığa düşmüşdü...

Düzü, heç bu məqama diqqət verməyə halı da yox idi, həm bütün günü ayaq üstə olmuşdu, həm də bayaqkı hadisə onu tamam əldən salmışdı, ona görə anbarın qapısını bağlayıb təpənin üstündəki köşməyə qalxdı, özünü divana yıxdı, elə o saat da onu yuxu apardı...

* * *

Səhər tezdən Əhmədlə Səmayə qayıtdılar və maşını birbaşa bağa sürən Əhməd heç zəng edib İsabalanı da yuxudan oyatmadı, sanki nəşə hiss edibmiş kimi, tez düşüb qapısı qıfıllı anbara yaxınlaşdı. Ancaq uzun müddət açarı qıfılla sala bilmirdi. Axırda yanında dayanan Səmayə açarı ondan alıb qıfıllı açdı, Əhməd cəld içəri keçdi, amma işığı yandırmadı, bir neçə dəqiqə hərəkətsiz dayanıb qaldı, sonra qaşlarını çataraq mızıldandı ki, bunların axırına çıxıblar ki...

Səmayə başa düşmədi... Arxayın idi ki, İsabala hər şeyi onun dediyi kimi edib, fransız qonağa mağazadan aldığı qarışıq çaxırı içizdirib və burdakı şerablara toxunan olmayıb... Ancaq Əhmədin davranışından hiss elədi ki, nəşə baş verib... Onunçün də qeyri-ixtiyarı soruşdu ki, kim kimin axırına çıxıb, nə danışırısan elə?..

Əhməd, nəfəsi çatmırmış kimi, gödəkçəsinin, köynəyinin yaxasını açdı, dərindən nəfəs alıb başını yellədi, mızıldandı ki, görmürsən nəfəsləri gəlmir? Hamısı canını tapşırıb...

Səmayə başa düşdü ki İsabala onun qurduğu planı həyata keçirə bilməyib, nəse problem çıxıb. Əvvəl elə bildi ki, Əhməd əsəbiləşib özündən çıxacaq, onu da, İsabalanı da söyüb batıracaq...

Lakin elə olmadı. Əhməd bir müddət burnunun ucunu qaşıyaraq rəflərə zilləndi, nəhayət, inkubatorda qalıb cücə çıxarda bilməyən xarab yumurtalar kimi, şərab şüşələrini daşıyıb həyətə tökməyə başladı.

Qapının ağzında dayanan Səmayəni dəhşət bürüdü. Bu aylar ərzində az qala ananın öz bətnindəki balasına göstərdiyi qədər bu şüşələrə diqqət göstərən, onların körpə kimi qayğısını çəkən, bütün günü sıgallayıb tumarlayan Əhməd, indi şüşələri dörd-dörd, beş-beş qucağına yığıb zibil kimi həyətə tökürdü. Heç şüşələrin sınıb-dağılmağına, qırmızı şərabın meynələrin dibinə axmağına da əhəmiyyət vermirdi...

Səmayə bir neçə dəfə "neynirsən?" deyə, soruşmaq istədi, ancaq başa düşdü ki, bəlkə də bu saat bu məqamda bütün dünyada bundan yersiz sual ola bilməz.

Əhməd neynirdi? Bunu soruşmağa da ehtiyac yox idi ki... Körpə meyidləri daşıyırdı...

Şüşələrin hamısını meynələrin altına tökəndən sonra baltanı götürüb meynələri doğramağa başladı...

Yalnız bu zaman baltanın səsinə İsabala yuxudan oyandı, köşkdən çıxıb gördü ki, Əhməd əlində balta, meynələrin canına düşüb, Səmayə də kənardan dayanıb teatra baxırmış kimi, onu seyr edir...

İsabala əvvəl tutulub qaldı. Meynələrdən, şərablardan çox, bu saat gözünün qabağına gələn camaatdan aldığı behlər oldu. Elə bil ki, Əhməd meynələri doğramırdı, pul bitirən ağacları məhv eləyirdi...

Qeyri-ixtiyari "neynirsən, başına hava gəlib?" qışqıra-qışqıra təpədən düşdü, Əhmədin üstünə cumdu, ancaq dostunun birçə qaşqabaqlı baxışı kifayət elədi ki, İsabala yerində donub qalsın...

Beləcə, Səmayə ilə İsabalanın nəzərləri altında Əhməd bütün meynələri doğradı, getirib şərabların üstünə yığıdı.

Arada İsabalanın ağına nə gəldisə, başı sınımış və içində bir az şərab qalan şüşələrdən birini götürüb, üzünə yaxınlaşdırdı. İçmək fikri yox idi, sadəcə, dünən fransız qonağın uzun müddət şərab dolu qədəhi burnunun altında tutub yüngülcə yelləderək qoxusunu burnuna çəkməyini xatırladı, qonağın canına yayılan bu qoxunun necə olduğunu bilmək istədi...

Əhməd buna da imkan vermədi, əlində kerosin dolu qab, anbardan çıxanda İsabalanın sınıq şüşəni dodağına yaxınlaşdırdığını görcək, cəld əl atıb şüşəni onun əlindən saldı və qətiyyətlə dedi ki, meyid əti yeməzlər, haramdı...

Sonra da heç nə olmamış kimi, sakitcə kerosini meynə çubuqlarının üstünə töküüb alışırdı. Şəraba qarışan kerosin daha həvəslə yanmağa başladı...

İsabalanı heyrləndirən bu idi ki Əhməd ondan bir kəlmə də soruşmadı, bir müddət alovu seyr edib Səmayəyə çöndü...

Səmayə onun gözlərinin içinə baxan kimi, nə istədiyini başa düşdü, sakitcə gedib maşından çantasını götürdü, çantanın içindən qədim kitabı çıxarıb gətirdi, Əhmədə uzatdı...

Əhməd də kitabı alıb eyni laqeydliklə alovun içinə tulladı...

Yalnız bundan sonra Səmayəyə çönüb qəribə tərzdə gülümsündü...

-Sən haqlıydın. Biz düz eləmirdik. Heç düz eləmirdik...

Bir az aralıda dayanıb yanmaqda olan meynə çubuqlarına zillənən İsabalanın canını yavaş-yavaş vahimə basmağa başladı. Ona elə gəldi ki,

alov bu meynələri çeynəyib udmaqla doyan deyil, çubuqları həzm-rabedən keçirəndən sonra ətrafa yayılacaq, bütün bağ od tutub yanacaq, daha sonra ətrafdakı bağlara keçəcək, bağların axırına çıxan kimi kəndə çatacaq, evlər, tövlələr od tutacaq, evlərindən çıxmağa tənbellik edən adamlar çırtacırtla yanıb kömür olacaq... Sonra bu qorxunc ALOV kənddən də kənara sıçrayacaq; bütün bu müddət ərzində Gürqan şərabiylə, Güneş məbədi, Zərdüşt ayinlilə bağlı nəse eşidən, düşünən, fikir yürüdən bütün adamların yaddaşına, düşüncəsinə keçəcək, orda bu mövzularda qalan bütün fikirləri, xatirələri yandıracaq; yalnız böyük cinayətdən sonra bütün izləri tamam silib təmizləyən cani kimi rahatlanacaq, yenidən geri qayıdacaq, bu bağda bir müddət dincələndən sonra, eynən minillər əvvəl buraları ziyarətə gələn Zərdüşt kahinləri kimi yavaş-yavaş sahilə yaxınlaşacaq, dənizin içinə girecək, suyun altına çəkiləcək... Yalnız burada, suyun altında rahatlıq tapacaq ALOV, burda gizlənəcək və gecələr sahilə dayanan Əhməd kimi növbəti qurbanlarını gözləyəcək ki, hərdənbir qaranlıq dənizin içindən burnunu çıxartsın, dənizə zillənən insanları tilsimə salıb özünə çəksin, öz əsiri eləsin...

Nədənsə, həmin an İsabalağa elə gəldi ki, Əhməd bu məşum ALOV-un sıradan bir qurbanıdır - belə qurbanlar əvvəllər də çox olub, bundan sonra da ardı gələcək...

İsabala yanan meynələrə nə qədər tamaşa elədiyini özü də bilmədi. Onda ayıldı ki, doğranmış meynələr artıq çoxdan yanıb kül olub, yerində qırıntıları közərir - Əhmədlə Səmayə isə maşına oturub gediblər... Heç onu çağırmayıblar. Bəlkə də çağırıblar, İsabala heç nə eşitməyib?!

Ertəsi gün Əhməd yoxa çıxdı. Nə telefona cavab verirdi, nə də özündən xəbər bilən vardı.

Hamı Mirzə Cavaddan oğlunu xəbər alırdı, o isə hamının təəccübünə rəğmən, sakit şəkildə eyni cavabı verirdi:

-Mən ömrü boyu deyirdim ki, oğlum özü də bilmir nə istəyir, neynəyir, hara gedir... Ancaq indi, hiss eləyirəm ki, oğlum ömründə birinci dəfə özü yaxşı bilir ki nə istəyir, neynəyir, hara gedir...

-Bəs hara gedib axı...

-Özü bilir...

Əhmədin yoxa çıxmasından düz bir həftə sonra Səmayə də yoxa çıxdı... Çox axtardılar, yerini bilən, xəbərini verən olmadı... İki-üç gün sonra xəbər yayıldı ki, Səmayənin ləçəyini Əhmədgilin bağının yaxınlığında, dəniz sahilində tapıblar...

Gürqan şərabi ətrafında baş verən hadisələr də eynən İsabalanın gözünün qabağına gələn qaydada - qısa müddətdə unuduldu. Elə bil ki, həqiqətən də Əhmədin bağda qalacağı ocağın alovu bir həftənin içində yüzlərlə insanın yaddaşına girib bu hadisələrlə bağlı bütün məlumatları, xatirələri, fikir-düşüncələri yandırmışdı, yerində qara-qura kömür qırıntıları qalmışdı... Hətta rəqəmsal müstəvidə də qərribə bir hal baş vermişdi - Əhmədgilin bağında xanəndələrin oxuduğu muğamları çəkib saxlayan xiridarların telefonlarında və kompüterlərində nə virus peyda olmuşdusa, bütün bu audiofaylların səsi silinmişdi. Sanki telefonlar və kompüterlər də bu hadisələri unutdurmaq niyyətindəydilər. Proqramçılardan biri demişdi ki, bu virus əvvəldən elə həmin audiofaylların özündə olub.

Heç nəyi unutmayan cəmi iki adam qalmışdı...

Birincisi Mirzə Cavad idi, ikincisi də fransız qonaq idi...

O məlum gecənin səhəri qonağı birtəhər ayılıb aeroporta apardılar, təyyarəyə otuzdurub yola saldılar... Lakin növbəti həftə, cümə axşamı günü qonaq heç kimə xəbər vermədən təzədən bura qayıtdı. Ağsaqqal biznesmen qəfil qonağı öz ofisində görəndə əvvəl çaşdı, lakin təbii ki, etiketə uyğun olaraq, ədəb-ərkanla qəbul elədi. Növbəti bir neçə saat ərzində fransız qonaq həmişəki kimi rus dilində sınıq-salxaq məhz həmin cümə axşamı orda, dəniz kənarında içdiyi şərabın onda yaratdığı hissləri təsvir etməyə çalışdı... Və bütün bu müddət ərzində, şərabçılıq mütəxəssisi olan fransız qonağın həyəcanlı danışığından ağsaqqal biznesmen anladı ki, yaşadığı hiss və duyğuları təsvir etməyə özü də çətinlik çəkir. Ona görə yox ki, rus dilində çətin danışır, yox, məsələ dildə deyildi. Sadəcə, həmin gecə yaşadığı hisslər heç cür sözə-danışığa sığmırdı - hisslər sanki sözlərin, məfhumların içində şişirdi, böyüyürdü və məfhumları sındırır dağıdırırdı.

Və nəticədə, bu qədər danışdığına rəğmən, özü də hiss edirdi ki, heç nə anlada bilmir... Axırda həyəcanı o həddə çatdı ki, qəfildən sözünü yarımçıq kəsib hönkürək ağlamağa başlamışdı...

Qonağın danışdıqlarından ağsaqqalın başa düşdüyü yalnız bu məqam oldu ki, ömrü boyu yuxularında, xəyallarında gördüyü, həyatını və fəaliyyətini illərlə araşdırdığı, ürəyində saatlarla danışır dərhləşdiyi ulu əcdadı On dördüncü Lüdovik - Günəş kralı həmin axşam dənizin içindən çıxıb, işıq saçaraq onun yanına gəlib, beş-on dəqiqənin içində az qala illərlə danışa biləcəyi qədər danışılar, söhbətləşiblər, kral ona öz həyatıyla bağlı bir çox gizli sirləri açıb və nəhayət, onu öz yanına - suyun altındakı Günəş sarayına qonaq çağırıb...

Ağsaqqal biznesmen də öz aləmində belə nəticə çıxarmışdı ki, bütün mistik qayda-qanunlara uyğun hazırlanmış Gürgan şərabı insanın təhtəlsüurunda yatıb qalmış kabuslara bənzəyən gizli obraz və mifləri diriltməyə qadir olmalıymış... Və şərabın məhv olmasına ürəyində şükür eləmişdi. Çünki öz təhtəlsüurunun dərin mağaralarından çıxan kabuslarla üz-üzə qalmağa indiki insanların beyni davam eləməz, içəridən ovulub tökülər. Necə ki bu fransızın beyni, şüuru bu cür çat vermişdi....

O hadisədən aylar keçsə də, fransız qonaq hər cümə axşamı təyyarəyə oturub bura gəlirdi, gün batana yaxın Gürgan sahilinə gedib təpəliyin üstündə otururdu. Bir azdan Əhmədin atası Mirzə Cavad da gəlib çıxırdı...

Çünki o hadisələrdən sonra Mirzə Cavad da hər cümə axşamı yolunu bağa tərəf salardı; gün batandan sonra gəlib bağın yanındakı təpəliyin üstündə oturur, qaranlıq dənizə baxaraq fikrə gedərdi, sanki yoxa çıxan oğlunun nə vaxtsa, əldə məşəl, sudan çıxıb onu səsləyəcəyini gözləyirdi; hərdən də əlini qulağının dibinə qoyardı, müşayiətsiz-filansız, asta səslə yanıqlı muğam oxuyardı... Ancaq nə qədər astadan oxusaydı belə, külək bu yorğun, həzin səsi kəndə qədər gətirərdi...

Onun yanında oturub qaranlıq dənizə zillənən fransız qonaq isə bu asta muğam sədaları altında, «Lui le ri soli, Lui le ri soli» deyərək hönkür-hönkür ağlayardı...

2018

♦ A.S. Pu ş k i n - 2 2 0

Aleksandr Sergeyeviç PUŞKİN

QAFQAZ ƏSİRİ

*N.N.Rayevskiyə
ithaf*

Qəbul et, əziz dost, xoş iltifatla,
Azad bir ilhamın bu töhfəsini.
Sənə həsr etmişəm təbli saatda.
Sürgün rübabımın hürr nəğməsini;
Böhtanlar eşidib neçə tərəfdən
Günahsız, nəşəsiz məhv olanda mən,
Soyuq xəyanətin isti xəncəri,
Yuxulu bir eşqin işgəncələri
Canımı alanda əzrail kimi,
Tək səndə tapırdım təskinliyimi;
Ruhən dincəlirdim, tapırdım aman,
Başımın üstünü alanda duman
O sakit limanın gəlib karıma,
Şükürlər etmişəm tanrılarıma.

Zalım ayrılığın qəmli günləri
Dalğın xəyalımın həşş ünləri
Yadıma salıbdı daim Qafqazı
Orda aulların, ətraf çöllərin
Möhtəşəm hakimi beş başlı Beştu-
Dumanlı, çişkinli dərviş duruşlu-
Olubdu könlümün təzə Parnası.
Çınqıllı zirvələr, qaynar çeşmələr,
Qızmarlı dəmyələr - suya təşnələr,

Saralmış vadilər, quru biyaban
 Mənlə bölüşərdin orda bir zaman
 Ürəyə xoş gələn təsüratları,
 Unutmaq olarmı belə diyarı?
 Fərqi nə varmayıb sübhün, axşamın
 Qovğalı çapqınlar gəzən dağlarda
 Pünhani guşədə səssiz çağlarda
 Dəli duhası da gəzir ilhamın,
 Könlünü isidən xatirələrdən
 Bəlkə çox şeyləri tapdın burda sən:
 Fərqli sevgilərin təzadlarını,
 Tanış xəyalların bəhsəbəhsini,
 Tanış acıların fəsadlarını,
 Mənim də könlümün gizli səsini.

Fərqli yollar keçmişik həyatımız boyunca;
 Sən rahatlıq qoynunda bərkiməmiş doyunca,
 Üzüne dik baxaraq savaşın, qan-qadanın,
 Uçub getdin ardınca öz qəhrəman atanın;
 Vecinə də almadın güllələr yağışını,
 Mərd döyüşdə qazandın Vətənin alqışını;
 Vətən bildi qədrini, oxşayıb sevdi səni.
 Erkən tapdı hüznülər, namərd təqiblər məni,
 Qisascıl cahillərin böhtan qurbanı oldum.
 Amma səbr eləyib mən hürlükdən qüvvət aldım;
 Qayğısızca gözləyib, yaxşı günləri umdum,
 Dostları xoşbəxt görüb şirin-şirin ovundum.

I hissə

Aulda çərkəzlər veyil, boş bekar
 Qapılar ağzında əyləşib yerdən;
 Qafqaz oğulları söhbət açıblar
 Ölümcül savaşı əndişələrdən,
 Qəşəng atlarının vəfalarından,
 Vəhşi təbiətin səfalarından;
 Tez-tez xatırlanır ötən çağları,
 Həmləsi yenilməz basqın vaxtları
 Fəndgir uzdenləri aldatmaqları,
 Qılınc çəkməkləri, ox atmaqları,
 Talanan kəndlərin külü, qızmarı,
 Şirin nəvazişi əsir qızların.

Söhbət axıb gedir sakit məkanda
 Ay da yuvarlanır seyrək dumanda;
 Qəfil tappılıya səksənir hər kəs
 Dartıb kəməndini bir atlı çərkəz
 Bir cavan əsiri çəkir araya
 "Urusdur!" - deyərək qoparır fəryad.

Yırtıcı nəzərdən qopan haraya
Axışır acıqlı, kinli camaat.
Yaman günə qalıb gəncin sifəti
Dinib danışmağa yoxdu taqəti
Soyuq meyid kimi ölüb hissləri,
Ətrafda yağını seçmir gözləri;
Eşitmir hədəli qışqırıqları,
Başının üstündə əcəl yuxusu,
Burnunun ucunda ölüm qoxusu...
Bayqın cavan əsir bir xeyli müddət
Torpağın üstündə sərili qaldı;
Vaxt keçdi, günəş də qalxıb, nəhayət,
Cansıza can verən şölələr saldı;
Zarıdı gənc əsir - canda ehtizaz
Onda həyat eşqi oyandı bir az:
Yazıq yavaş-yavaş dikəldi qalxdı,
Boylanıb diqqətlə ətrafa baxdı;
Gördü çıxış yolu qalmayıb daha,
Quldur tayfaların koması - kaha,
Kəsib qabağını aşılmaz dağlar,
Çərkəz hürliyinə zəmin dayaqlar
Birdən xatırladı, düşdü yadına
Əsir düşdüyü gün o dəhşətli çağ
Kəmənd sarıldıqca qol-qanadına
Dindi ayağında dəmir qandalaq,
Qaynar gözlərinə çökdü qaranlıq,
Bağışla, hürriyyət!

O quldu artıq.
Evin arxasında uzanıb yerə,
Tikanlı çəpərdən boylanır məlul;
Çərkəzlər səhərdən gedib çöllərə,
Hər yan sükutdadır, boşalıb aul;
Kimsəsiz düzlərdi baxıb gördüyü,
Çəkilib üzünə yaşıl örtüyü;
Ordan o yanasa durub sərasər
Yeknəsəq zirvəli sıra təpələr;
Təpələr arası qıvrılan yol da
Uzanıb yox olur bir məhzun yalda.
Baxır cavan əsir, dözmür bu hala,
Dəlir düşüncəyə, gedir xəyala.

O yol Rusiyaya aparır burdan;
Orda başlayıbdı onun bir zaman
Alovlu gəncliyi məğrur, qayğısız,
Dadıb sevinci də tək orda yalnız.
Çox sevib qəlbinə çox yatanları,
Çox görüb dərdinə dərd qatanları.
Orda puç eləyib qaynar həyatda
Ümidi, sevinci, arzu-diləyi;

Yaxşı günlərindən xatirətı da
Özünə hopdurub düşgün ürəyi.

Görüb insanları, dadıb aləmi
Bilib qiymətini yanlış həyatın.
Sezib ki qırıqmış dostların zatı,
Sevgi də xəyalmış tərs yuxu kimi.
Candan usandırıb, dərd verib ona
Kübar aləminin boş get-gəlləri.
Adi böhtanların, haça dillərin
Qurbanı olmaqdan yığılıb cana;
Tərk edib aləmi, dəyişib halı,
Təbiət vurğunu düşüb çöllərə,
Uçub doğma yurddan uzaq ellərə.
Qəlbində hürlüyün ilğım xəyalı
Hürlük! O heç nəyi salmayıb yada,
Tək səni axtarıb səhra dünyada;
Hissləri qırdırıb ehtiyaclara,
Xəyalı, rübabı dönüb buzlara;
Qulaq kəsilibdi gündə min kərə
Adınla səslənən xoş nəğmələrə.
İnamla yalvarıb sənə səmtinə
Açıb qucağını məğrur bütünə.

Çatdı istəyinə. amma dünyada
Heyran olunası heç nə görmədi.
Siz də, son xəyallar, salmayıb yada,
Siz də gen gəzdiniz, qaçdınız qəti.
O indi bir quldu söykənib daşa
Qürubu seyr edir gözlərində çən;
Kədərli ömrünü vurmaqçün başa
Məzar rahatlığı keçir könlündən.

Artıq günəş sönür dağlar dalında
Uzaqda səs-küylü tarla yolunda
Çiyində bərq vuran kərəntiləri
Camaat çöllərdən qayıdır geri;
Gəlirlər, evlərdə yanır çıraqlar;
Sükuta qərq olub susur bir azdan
Bayaqki hay-küylü yollar, yolaqlar.
Ləzzətlə dincəlir yuxuda hər yan;
Uzaqda parllayan bir dağ çeşməsi
Yalçın qayalardan atılıb gəlir;
Qocaman Qafqazın saysız zirvəsi
Buluda bürünüb yatıb dincəlir.
Bəs kimdir gecənin bu süst çağında
Bu dərin sükutlu ay işığında
Gəlir oğrun-oğrun? Nə var könlündə?
Rus birdən ayılıb görür önündə
Kövrək təbəssümlü bir çərkəz qızı

Dayanıb sakitcə - canda yağısı;
Baxıb matdım-matdım qızın üzünə
Düşünür, daşınır özü-özünə;
Yalançı yuxudur, aldadır mənə
Yorğun hisslərimin oyun düzənə;
İlq təbəssümlü o çərkəz qızı
Azca aydınlaşıb ayın nurunda
Əyilib uzadır titrək durumda
Təşnə dodaqlara sərin qımızı;
Əsirsə tükədib qalan tabını
Unudub şəfalı qımızqabını;
Diqqətlə dinləyir təşnə könüllə
Sehirli səsləri, sirli sözləri,
Bir də könül açan parlaq gözləri
Tanış olmadığı yabanı dillə
Şəfqətli baxışlar, odlu yanaqlar,
Mehirli bir səslə söyləyir aşkar.
"Yaşa!" Əsir sanki birdən dirçəlir,
Gücünü toplayıb azca dikəlir,
Əlinə götürüb qımızlı camı
Ağzına alıb içir birbaşa;
Yatır susuzluğu, dincəlir canı;
Ağrıyan başını söykəyir daşa
Aradan keçsə də bir müddət qısa
Soyuq nəzərləri zillənir qıza;
Qız isə oturub göz sehri ilə
Baxır dalğın-dalğın, uzun-uzadı.
Sanki istəyirdi öz mehri ilə
Bir azca ovutsun bu qərib yadı.
Ağzını açınca qeyri-ixtiyar
Üyüdüb töküdü eyni sözləri;
Köksünü ötürür qəlbində qubar,
Hər dəfə yaşarır, dolur gözləri.

Günlər kölgələrtək ötür dalbadal,
Dağların qoynunda, ayaqda qandal
Sürü arxasında keçir günləri,
Qaranlıq kahanın ən sərin yeri
Yayın qızmarından qoruyur onu,
Gəlib yetişincə hər günün sonu,
Qaralan dağlardan boy verəndə ay
Ətraf aydınlaşır, açılır lay-lay;
Kölgəli cığırla enib hər gecə
Ona pay gətirir qız da gizlicə
Bir qımız, bir çaxır, bir dümaq çörək,
Yanında bir parça ətirli pətək,
Birlikdə edirlər bu gizli şamı,
Qızın gözlərinin titrək oxşamı
Sanki dincliyini tapır əsirdə;
Fikrini qaş-gözlə qandırır bir də

Bütün hisslərini ona ötürüb
Əsirin könlünü almaqdan ötrü
Xoşbəxt Güscüstanın nəğməsi üstən
Dağlı mahnısı da oxuyur pəsdən.
Bakirə könüllə ilk dəfə idi
Hiss edib bilmişdi, xoşbəxtlik nədi;
Russa düçar olub uzun möhnətə
Çoxdan vida deyib eşqə, şəhvətə;
Odur ki ürəkdən bölüşmür qəti
Aşkar sevgisini bu cavan qızın;
Bəlkə də qorxur ki təzdən oyatsın
Qəlbində uyuyan ilk məhəbbəti.

Birdən ha sönməyir cavanlıq çağı
Birdən ha tərəkətmir sevinclər bizi;
Qəfil sevinclərin qəfil çaxmağı
Hələ çox açacaq ürəyimizi;
Ey ilk məhəbbətin ilk təəssüratı,
İlahi alovum ləzzəti, dadı,
Siz isə hayıf ki, elə nazsınız,
Uçub getdinizmi - qayıtmazsınız!

Görünür əlacı kəsilib qəti,
Ümüd də qalmayıb istəyə çata;
Gizləyib qəlbində yurda həsrəti
Adətkar olubdu bezgin həyata;
Sübhün sərin vaxtı dolaşib gəzir
Can sıxan bozumontul qayalıqları;
Təşnə gözlərini zilləyib əsir
Uzaqda görünən dağlara sarı;
Al-əlvən yamaqlı, bəyaz papaqlı,
Nəhəng qayaları qızıl sumaqlı
Möhtəşəm mənzərə, xariqə səhnə
Əbədi həkk olur ağla, zəhnə!
Bəmbəyaz qarların əbədi taxtı,
Yanında buludlar qalaq-qalaqdı.
Parlayıb bərq vurur buzdan çələngi
Cütbaşlı Elbrus - dağlar nəhəngi.
Əsir də çox zaman çox dərqli gündə
Auldan yuxarı dağın döşündə
Sakitcə dayanıb seyr eləyirdi;
Ayağı ucundan qalxan buludlar
Çaxnaşır çöllərə toz ələyirdi.
O da vəhmələyib, qalıb çar-naçar
Sığıncaq axtarır qayalar altda;
Qartallar qıy vurub həmin saatda
Səs-səsə verdilər göyün üzündə.
Kişnəsən ilxının, mələr sürünün
Səsləri boğulur tufan səmindən.
Qəfildən səmada şimşək görünür,

Şırran yağış yağır, dolu tökülür,
Sellərə dözməyib dibdən laxlayan
Minillik qayalar qopub sökülür;
Tufandan gizlənib qorunan əsir
Günün doğmasına qəlbən tələsir,
Fərəhlə dinləyir anlar uzununu
Göylərin səngiyən gurultusunu.

Amma Avropalı bir xilqət ikən
Onun diqqətini daha çox çəkən
Burdakı qərribə camaat idi,
Tərbiyə, ənənə, etiqad idi;
Xoşuna gəlirdi bu insanların
Sadə güzəranı, adi həyatı,
Qonaqsevərliyi, savaş həyatı.
Xoşuna gəlirdi həm də onların
Ayaqdan cəldliyi, qoldan zorluğu,
Olmur heç birinin gücdən korluğu;
Bəzən saatlarla boylanır dinməz
Görür ki, at üstə bir cavan çərkəz
Qara yapıncıda, qıllı papaqda
Çapır kəhərini uzaq bir dağda;
Dartılı yayına bir ox da taxıb
Əvvəldən hazırkı qanlı savaşa.
Atın cilovunu sərbəst buraxıb
Ayaq üzəngidə çapır birbaşa;
Savaş libasında çapdıqca çərkəz
Daha şıq görünür o sadə əyni;
Çapır heyran-heyran, artıqca həvəs
Özündən xoşlanır, açılır əyni;
Üstündə zirehi, yayı, oxdanı,
Çaxmaqlı tüfəngi, Kuban kamarı
Dost kimi hər zaman yanında olan,
Düşmənin canına vəlvələ salan
Kazak qılını da yaraşır ona;
Heç nəyi əyninə ağırlıq etmir,
Heç nəyi səslənib qulağı didmir;
İstər atlı olsun, istər piyada
Görkəmi həmişə həmə-n-həməndi.
Heç vaxt yenilməyib hələ dünyada
Bir qərar verdimi - çətin dönəndi;
Qayğısız kazakın qəfil qənimi
Dağlı ilxılarda bəslənən atı
Sadıq yoldaş kimi, əsl dost kimi.
Odur var-dövləti, qolu, qanadı,
Onunla birlikdə hər zaman oyaq
Məkirli, hiyləgər yırtıcı sayaq.

Kahada, kol-kosda gizlənib hərdən
Bir yolçu gördümü, sıçrayıb birdən

Ox kimi şığıyır onun üstünə,
Bir qəfil zərbəylə yetir qəsdinə.
Hazır kəməndinə salıb şıkarı
Dartıb sürükləyir dərəyə sarı.
Atı da toplayıb cəsarətini,
Yellənib göstərir məharətini,
Qayadı, yargandı, battaqdı, koldu -
Ona fərq eləməz - hamısı yoldu;
Tappıltı qoparıb şütüyür düzdə,
Çapır arxasınca bir qanlı iz də;
Qarşıda kükrəyib köpürən bir çay -
Şütüyüb cumurlar axına vurhay;
Dərinə çatanda çırpınır yolçu,
Qapayır ağzını boz-bulanıq su...
Yazıq heydən düşüb ölüm istəyir,
Baxır ki, ölüm də onu gözləyir...
Amma qüvvətli at var gücü ilə
Şütüyüb çıxarır onu sahilə.

Yaxud da fürsəti verməyib əldən,
Tufanın qoparıb çaya atdığı
Bir haça kötüyü saxlayıb seldən
Eyləyir özünə can rahatlığı;
Asır budaqlardan olan varını -
Döyüşdə gərəkli yaraqlarını;
Qara yapıncını, polad qalxanı,
Sərpuşu, zirehi, yayı, oxdanı -
Axına buraxıb onu təzədən,
Sonra arxasınca cumur özü də;
Səssiz gecə... Coşub nərildəyir çay,
Dalğalar gəldikcə arxadan lay-lay,
Aparır onu da qüdrətli axın;
Hündür təpələrdə, sahilə yaxın
Süngüyə söykənib güdür kazaklar -
Görsünlər axında şübhəli nə var.
Amma o silahsız həmin o gecə
Onların yanından ötür gizlicə;
Kazak, dərdin nədi? Dalğındı halın,
Ötən cənglərimi uçub xəyalın?
Əcəl meydanında cəngi-cidalı,
Şanlı alaylara xeyir-dualı
Doğma vətənim salmışan yada?
Məkirli yuxudur! Gedərsən bada!
Onu bağışlayın, ey hür obalar,
Ey ata yurdunda isti yuvalar,
Ey sakit Dondakı qovğalı cənglər,
Siz də bağışlayın, qızlar - qəşənglər!
Xəlvəti yan alıb sahilə düşmən,
Yaydakı oxunu tuşlayıb yağı;

Qana qəltan olan təpənin üstdən
Kazak yuvarlanır üzüaşağı...

Hərdən boz-bulanıq, çiskin havada
Öz ata evində, isti yuvada
Rahat külfətilə sakitcə, dinməz
Ocaq qırağında əyləşir çərkəz.
Kimsəsiz dağlarda gecəyə qalan
Bir qərib atlı da elə bu zaman
Çəkinə-çəkinə girir içəri,
Alışan ocaqda qalır gözləri;
Qalxıb ev yiyəsi salam-kəlamla
Ona yer göstərir xoş ehtiramla,
Xudmani bir süfrə salıb qabağa,
Ətirli çaxır da süzür qonağa;
Tüstülü daxmada, nəm yapıncıda
Rahatca uyuyub yatır sübhədək;
Obaşdan oyanıb gün qalxınca da
Gedir, qonaqçıya vida edərək.

Bayram günlərində xoş keçir vaxtlar;
Oyunlar oyunu etdikcə əvəz,
Cavanlar içində düşür bəhsəbəhs;
Arada kamandan sıyılır oxlar,
Buludda qartal nişan alırlar,
Göylərdən endirib yerə salırlar;
Gah da sərt təpəyə qalxaraq birgə
Yan-yana durduqca düzəlir cərgə;
İşarət alınca dönərək yelə,
Düzdəki bir sürü ceyran sayağı
Göylərə sovurub tozu-torpağı
Aşağı qaçırırlar verib əl-ələ.

Amma maraqsızdır yeknəsəq həyat
Döyüşçün, savaşa yaranmışlara;
Hərdən qızışırlar, qarışır ara
O adi oyunlar cəng olur, heyhat!
Qılınclar dayanıb qalmır qınında,
Dəlisov oyunlar lap azğınlaşır,
Kiminə kəlləsi çiyindən aşır,
Körpələr fərəhlə gəzir yanında.

Laqeyid süzürdü rusun gözləri
Qanlı oyunları, bəhsəbəhsləri;
Əzəldən sevirdi şöhrəti, şanı,
Əcəl təsnəsiydi, yanırdı canı.
Rəhimsiz şərəfin can dustağıtək
Özünün sonunu görürdü gerçək.
Təkbətək savaşda hünəri vardı
Güllə qabağında möhkəm durardı.

Deyəsən o indi fikrə dalırdı,
 Anıb, o günləri yada salırdı.
 Dostlar dövrəsində həmin o vaxt da
 Günlər keçirərdi kefdə-damaqda...
 İndi acıyırmı ötən günlərə,
 Qırıb ümidini didən günlərə?
 Yoxsa maraqlanıb indi göz qoyub
 Aldı əyləncədə sərt qiyaməti,
 Vəhşi camaatda vəhşi adəti
 Bu doğru güzgüdə aydın oxuyub -
 Dərin bir sükutla sıxıb özünü,
 Gizləyir qəlbinin döyüntüsünü;
 Elə davranır ki, dəyişmir halı,
 Oxunmur üzündə dərdi, məlalı;
 Onun bu qayğısız görkünə ancaq
 Heybətli çeçenlər heyran qalırdı,
 Canına qıymayıb, pıçıldeşaraq
 Onunla öyünüb ləzzət alırdı.

II hissə

Dadmısan, bilmisən, a dağlar qızı,
 Həyatda heyranlıq, şirinlik nədir.
 Qaynar gözlərinin o saf yanğısı
 Sevgidən, sevincdən bir nişanədir.
 Qaranlıq gecədə səni öz yarın
 Səssiz busələrə qərq edən zaman
 Ləzzətli, istəkli, həzzli anların
 Məst edib, çıxarıb ərzi yadından.
 Alışıb demisən: "Əzizim əsir,
 Qəmli gözlərinə bir sevinc gətir,
 Sənəmin üstünə baş qoy bircə an,
 Hürlüyü, vətəni çıxart yadından.
 A konlüm sultanı, hayanda desən
 Hazıram sənənlə gizlənməyə mən!
 Sev məni, sev məni, bu günə qədər
 Hələ gözlərimdən öpən olmayıb.
 Nə də cürət edib gizli bir nəfər
 Mənim yatağıma ləkə salmayıb.
 Çox möhkəm qız kimi çıxıbdı adım,
 Gözlərə dağ olub hüsnüm, büsatım.
 Bilirəm, hazırkı qismətim mənim,
 Atamla qardaşım kəsilib qənim,
 Satmaq istəyirlər qonşu aula,
 Ordakı oğlanda qızıla, pula;
 Necə ki canım var, necə ki sağam,
 Diz çöküb onlara yalvaracağam.
 Razi qalmasalar; xəncər, ya zəhər,
 Bədbəxt taleyimi bunlar həll edər.
 Ağıla sığmayan bir qüdrətlə mən

Sənə bağlanmışam gördüyüm gündən.
Mən səni sevirəm, ey əziz dustaq,
Sənin heyranındır ürəyim ancaq...

O isə acıyıb baxır səssizcə
Eşqindən qovrulan qızın üzünə;
Qəlbimi didsə də ağır düşüncə
Qulaq kəsilmişdi onun sözünə.
Fikirlər beynini didən vaxtları
Hətta bayılırdı xatirələrdən.
Yadına düşdükcə ötən çağları
Gözünün yaşı da axırdı hərdən.
Uğursuz sevginin qurşun həsrəti
Deşib ürəyini bölürdü yarı;
Qızın əhvalına daha dözmədi,
Danışdı çəkdiyi izzətləri.

"Mənə heyranlığı çıxart yadımdan,
Bu çılğın eşqinə dəymərəm, inan;
Mənimlə ötürmə qiymətli günü,
Ayrı bir oğlana bağla könlünü.
Qalmaz mənim kimi soyuq, biganə,
Sevib əzizləyər, bilər qədrini.
Vəfalı yar olar, ruh verər sənə,
Birlikdə çəkərək eşqin ətrini,
Odlu busələrə qərq olarsınız,
Deyib-danışmaqdan həzz alarsınız;
Mənsə öz eşqimin qurbanlığıtək
Saralıb, soluram zövqsüz, həvəssiz;
Baxanda aydınca görünsün gərək
O bədbəxt sevginin saldıqları iz;
Sən məni tərk elə... Amma hər zaman
Hüzünlü bəxtimə hayıfslanıb yan!
Nədən, zavallı dost, bundan irəli
Rastıma çıxmadın bu hüsnə sən,
Onda inanardım şirin-şirəli,
Dadlı xəyallara, ümidlərə mən!
Gecdi. Səadətçün ölmüşəm qəti,
Ümid ilğımı da gedib yuxuya;
Dostun tərgidibdi zövqü, şəhvəti,
Ürəyi daş olub hissə, duyğuya...

Cansız dodaqlarla canlı busəni
Buzlara bələyib dözmək ağırdı.
Gözləri yaşaran vurğun kimsəni
Soyuq təbəssümlə süzmək ağırdı;
Əbəs qısqanclığın yersiz oynuna
Düşüb, hissiyyatsız yanmaq əzabdı.
Möhtəris bir qızın girib qoynuna,
Bir ayrı gözəli anmaq əzabdı.

Sən mənim könülsüz busələrimi
Sümürüb su kimi içdiyin vaxtlar,
Məhəbbət dəmləri səssiz yel kimi
Yanımdan şütüyüb keçdiyi vaxtlar,
Yığb gözlərimə acı möhnəti,
Axan göz yaşına boğulub bu dəm,
Daim əziz olan tanış surəti
Qarşımda yuxutək dalğın görürəm,
Onu səsləyirəm, can atıram mən,
Səsi də çıxmır ki, seçəm, ayıram;
Səninlə özümü unudub hərdən
O pünhan ilğımı qucaqlayıram.
Daim mənimlədir, hayanda olsaq
Gözümün yaşını ora tökdürür;
Daim yanımdadır, əl çəkmir ancaq
Bu yetim könlümə həsrət çökdürür.

Qoy qalsın özümə qədim, kədərim,
Tənha xəyallarım, xatirələrim;
Qandallar, zəncirlər... yetər hələlik,
Sən ola bilməzsən bunlara şərik.
Olanı etiraf elədim, ancaq
Lütf elə, bağışla... əl ver, ayrılmaq.
Qadının sevgisi elə yangıdı,
Onu tez susdurur zalım ayrılıq:
Sevgi keçib gedir, gəlir sıxıntı,
Qadın da yenidən vurulur artıq!

Ağzı açıq halda oturaraq qız,
İçində hönkürüb, ona baxırdı.
O donuq, dumanlı gözlərdən yalnız
Göz yaşı yerinə qınaq yağırıdı;
Titrəyib əsdikcə dəyişdi rəngi
Əsirin ovcunda buz oldu əli;
Nəhayət, dirildi ruhun ahəngi,
Açıldı həsrətdən kədərli dili.

"Ah səni, ay urus, bilmirəm nədən
Dərdli ürəyini əvvəl bilmədən
Ömürlük vurulub bağlandım sənə!
Özünü unudub bu çərkəz qızı
Başını söykədi soyuq sinənə;
Amma çox çəkmədi zövqü-səfası;
Şirin gecələri, dadlı şəhvəti
Taleyi bəxtinə çox göndərmədi!
O günlər haçansa qayıdacaqmı?
Ölən sevincləri oyadacaqmı?
Aldada bilərdin, lap elə qəsdən
Mənim təcrübəsiz gəncliyimi sən.

Ən azı halıma acımağınla,
Yalandan boynumu qucumağınla;
Mən də qismətini şirinlədərdim
Ən zərif, ən incə qayğılarımla;
Sənə itaətlə xidmət edərdim
Yatağın başında sayğılarımla;
Bunu istəmədin... agah eylə, din,
Bəs kimdir, nəçidir gözəl sevgilin?
Sən onu seversən! Sevilirsənmi?
Anladım çəkdiyin iztirabları
Mən nələr çəkirəm, heç bilirsənmi?
Gülmə dərdlərimə, bağışla barı...

Susdu. Göz yaşları axdıqca sızıb
Yaxdı sinəsini biçərə qızın;
Dodaqlar titrəyib səssiz deyindi,
Huşu başdan çıxdı, canı keyidi;
Rusun dizlərinə sarıldı birdən,
Nəfəsi təngidi sonsuz qəhərdən.
Mərhəmət əlini yetirib dustaq,
Bədbəxti dikəldib dindi bu sayaq:
"Ağlama... məni də qovur taleyim,
Ürək ağrısından tükənib heyim;
Mənim də ilk eşqim qalıb cavabsız,
Tək özüm sevmişəm, özüm yanmışam!
Tüstülü ocaqtək sönüb cızhacız
Kimsəsiz çöllərdə tək dolanmışam;
İndi əlçatmazdı istəkli yurdum,
Bu çöllər olacaq mənim tabutum,
Zəncirli qandalım bir hicra düzdə
Qalıb pas atacaq sümüklər üstə...

Gecənin saçlarına dən düşən zaman
Ulduzlar çəkilib getdi səmadan,
Bəlirdi uzaqda möhtəşəm dağlar;
Çatıb qaşlarını dınməzcə, lal-kar,
Salıb başlarını ayrıldı onlar.

O gündən əsir də - dərdi dərində -
Dolaşır aulun həndəvərində,
Havayı çırpınır azadlıq deyə;
Üfüqdən boylanıb qalxıb hər səhər
Şəfəqlər qızmarı qaldırır göyə,
Gecələr ardınca ötür gecələr;
Elə ki kolluqda cüyür qaralır,
Ya da ki, torandan sıçrayır sayqak
Tərpənir - qanadlı cingilti salır;
Güdür ki, oğrunca gəlirmi kazak -
Məşhur xilaskarı cəsur qulların,
Gecə talançısı yad aulların.

Haylayır... heç yandan gəlmir səs-soraq,
Hardasa dalğalar çırpınır ancaq.
Bir insan nəfəsi duyan vəhşilər
Qaçışır qaranlıq düzlərə qənşər...

Bir dəfə əsir rus eşitdi sübhdən -
Hay salıb dağlara hərbi qışqırıq:
"İlxıya cumuşun! Atların artıq!"
Camaat axışdı hay-küylü cəhdnən;
Qaçışan, vurnuxan od-alovların
Əlində səslənir mis cilovları
Belində bərq vurur can zirehləri.
Atlar köpüklənir - beldə yəhəri,
Hazırdı aulun basqın səfəri;
Vəhşi adətlərin vəhşi uşağı
Axıb təpələrdən üzüasağı,
Çapdılar birbaşa Kuban boyunca -
Bac-xərac yığsınlar zorla, boyunca.

* * *

Aul sakitləşib; qızmar bir səhər
Qapıda gün altda yatıb köpəklər;
Həyətdə körpələr qarasın, üryan -
Qaçışıb oynasır, doymur oyundan;
Onların yanında ulu babalar,
Hərənin əlində bir qəlyanı var;
Tüstülər burulub qalxır səmaya,
Onlar qulaq asır tanış havaya:
Qızlar nəğmə deyir, mahnı qoşurlar,
Qocalar dinməyib cavanlaşırlar.

ÇƏRKƏZ MAHNISI

1

Gecə vaxtı dağlar yatır,
Dalğa qalxıb göyə çatır;
Süngüsünü edib dayaq
Mürgü döyür yorğun kazak;
Kazak, yatma, ol müntəzir,
O sahilə çeçen gəzir.

2

Kazak üzür, qayıqdadır,
Toru açıb çaya atır;
Yıxılarsan, dayan, kazak,
Boğularsan körpəsayaq;

Öz nəfsinə olma əsir,
O sahilə də çeçen gəzir.

3

Çay boyunca gen obalar
Çiçəklənib hər qış, bahar;
Orda qızlar halay vurub,
Çal-çağırılı şənlik qurub;
Qızlar, qaçın, tez-tez, bir-bir,
O sahilə də çeçen gəzir.

* * *

O qızlar beləcə oxuyan zaman
Oturub zikr edir sahilə əsir;
Xəyalı qaçmağa bir aman gəzir,
Ayaqda qandalı ağırdı yaman,
Qarşıda həm iti, həm dərinə dəyən...
Bir azdan çöllərə çökür toranlıq,
Örtür zirvələri qatı qaranlıq;
Üfüqlər ardından görünəndə ay
Aulun damları ağardı aşkar,
Sular qırağında yatdı marallar,
Susdu qartalların axır qıyyəsi;
Sədası dağlarda tutmayıb qərar
Batdı ilxıların tappıltı səsi.

Bu anda hardansa gəlir bir hənir,
Odur, baş örtüyü əsib-tərpənir;
Qızın al yanağı dönüb ağ buza,
Pərişan-pərişan yanaşır rusa;
Gözləri kədərlə dolub büsbütün.
Dili söz axtarır danışmaq üçün.
Qara dalğa kimi qara saçları
Axır çiyini üstən sinəyə sarı.
Tutub bir əlində kiçik mişarı,
O biri əlində polad xəncəri.
Açıqca döyüşdü sanki qərarı,
Aydınca sezilir gizli hünəri.

Əsirə bir yazıq nəzər eylədi,
Sonra dağlar qızı: "qaç get!" - söylədi.
"Daha çətin gələ rastına çərkəz,
Bu gecə vaxtını itirmə, tələs!
Heç kəs qaranlıqda tapmaz izini,
Bu xəncər, bu da yol: qurtar özünü!"

Titrək əllərilə tutub mişarı
Ustufca əyildi qandala sarı;

Zənciri xırçaxırç kəsdikcə mişar
 Gözündən yaş axdı qeyri-ixtiyar;
 Zəncir parçalandı, açıldı qandal,
 "Azadsan, qaç!" - dedi qız ona dərhal;
 Amma gözlərində dəli baxışlar
 Eşqin şiddətini edirdi izhar;
 İztirab içində sönüb çökürdü,
 Külək örtüyünü burub-bükürdü.
 Əsir rus kükrədi: "Ey dost mehriban!
 Qəbrəcən səninem daha bu andan,
 Gəl, qaçıb tərək edək müdhiş diyarı,
 Bir daha görməyə iztirabları!"
 "Yox, yox, ola bilməz, ey urus, qəti!
 Gedib həyatımın dadı, ləzzəti;
 Sevincim, şadlığım, hər şeyim olub,
 Taleyim hamsını kökündən yolub,
 İzi də qalmayıb... dönən də deyil,
 Bilirəm, sevmisən özgəsini sən,
 Onu tap! Onu sev! Özün də sevil!
 Nəyin həsrətini çəkirəm gör mən?
 Nəyin sızıltısı keçir qəlbimdən?
 Bağışla... Sevginə dualarımı
 Daim yollayaram sizin tərəfə;
 Bağışla... Gəl unut cəfalarımı,
 Əlini mənə ver... sonuncu dəfə".

Uzaq əlini çərkəz qızına
 Dirçəlib qayıtdı qəlb dünyasına;
 Ayrılıq busəsi coşdu, çağladı,
 Sevgi busəsilə ülfət bağladı.
 Əl-ələ verərək qaçıb gizlicə
 Sahilə endilər həmin o gecə:
 Əsir tez atılıb üzdü dərində -
 Coşan dalğaların köpüklərində.
 Odur, yaxınlaşdı qarşı sahilə,
 Qayadan yapışıb tutdu əlilə...
 Birdən dalğalarda şappıltı qopdu,
 Uzaq bir inilti sulara hopdu;
 Əsir tez-tələsik sahilə qalxdı,
 Geriyə boylanıb sulara baxdı...
 Dalğalar səngiyib axır susaraq,
 Çərkəz qızındansa yoxdu səs-soraq,
 Ölütkə uyuyub hər yan yaxında,
 Dalayır üzünü bir meh dalğası;
 Ayın işığında səssiz axında
 Yayılıb yox olur suyun halğası...

* * *

Hər şeyi anladı... kövrəldi durdu,
 Vidalı baxışla boynunu burdu,

Çəpərli aulu süzüb son kərə
Baxdı uzaqdakı sıra dağlara,
Qoyun otardığı göy otlaqlara,
Göynətdi könlünü ırmaqlı dərə,
Orda dincəlirdi, alırdı nəfəs
Orda oxuyardı heybətli çərkəz
Hürriyyət həsrətli nəğmələrini.

Göylərdə qaranlıq seyrələn zaman
Yeni gün doğurdu dağlar dalından;
Əsirlik zülmündən qurtarıb canı,
Düşüb bir cığıra hürlük heyranı;
Gedir irəliyə dumanda, çəndə;
Rusun nizələri sayrışır öndə.
Gözətçi kazaklar asıb-daşırdı,
Təpədən təpəyə haraylaşırdı.

EPILOQ

Xəyallar həmdəmi ilham sonası
Uçub Asiyanın hüdudlarına;
Vəhşi güllərini dərib Qafqazın
Bər-bəzək vurubdu çələng yarına;
Elə vurulub ki əyin-başına
Cənglərdə böyüyən qəbilələrin,
Neçə dəfələrlə çıxıb qarşıma
Həmin libasdaca sehirkar pərim
Tənha aulları tənha dolaşıb.
Acıyıb halına iqbalsızların.
Hərdən qulaq asıb, ürəkdən yanıb
Həzin nəğməsinə yetim qızların.
Xoşuna gəlibdi kazak kəndləri,
Cəsur igidlərin döyüş fəndləri,
Qədim sərdabələr, köhnə qəbirlər,
İlxı kişnərtisi, səslər-səmirlər.
Bəlkə unutmayıb öz adətini
Şeirin, hekayənin söz ilahəsi,
Danışdı Qafqazın rəvayətini.
Deyib yada saldı nə qədər kini,
Qədim Mistislavın təkbətəkini;
Kinli qucağında gürcü qızların
Xəyanət qurbanı olan rusları;
Mən də vəsf eləyim o şanlı vaxtı.
Qanlı savaşları hiss edib dərhal
Bizim ayıq-sayıq cütbaşlı qartal
Hiddətlə Qafqazın üstünə qalxdı,
Ağ saçlı Terekin sahillərində
Gurladı rusların təbilləri də:
Qanlı döyüşlərin getdiyi yerdə
Alovlu Sisyanov göründü birdən;

Kotlyarevski, səni vəsf edim, dayan,
 Qafqazın qənimi şanlı qəhrəman,
 Hara ayaq açdın - basdın o yeri,
 Bəlatək məhv etdin qəbilələri;
 Daha sevinməyib cəsur cənglərə,
 Qisas qılıncını qoymusan yerə.
 İndi darıxırsan, ötüb gəncliyin,
 Dadıb ləzzətini bekar dincliyin,
 Şərəfi zədəli bir halətdə sən
 O doğma düzləri seyr eləyirsən...
 Hələ qurtarmayıb savaşın ardı,
 Hələ бүрүycək Şərqi ulartı!
 Əy qarlı başını, dinməzcə bəli,
 Qafqaz, fərağat dur, Yermolov gəlir!

Hərbin çıxırtısı çəkmədi uzun,
 Hər şey qılıncına tabedir rusun.
 Məğrur oğulları qoca Qafqazın,
 Gözünüz alovlar gördü olmazın;
 Dağlara, daşlara sarıldınız da,
 Qırdınız, dəhşətlə qırıldınız da;
 Qoruya bilmədi amma sizləri
 Nə bizim tökülən al-qan izləri,
 Nə bələd olduğunuz dağlar, dərələr,
 Nə hürlik eşqinə bağlı bərələr;
 Nə döyüş havalı o cəsur atlar,
 Nə də geydiyiniz zirehlər, zadlar!
 Qafqaz da Batının tayfaları tək
 Babalar yolundan üz döndərəcək,
 Tamam unudacaq hər qeyli-qalı,
 Sevinci, silahı, cəngi-cidalı...
 Yuva saldıığınız sərt dərələrdən
 Yolçular qorxusuz keçəndə hərdən
 Şayələr eşidib cahil ağızdan
 Əfsanə yayarsaq edaminizdən.

1820

Çevirəni
Eyvaz BORÇALI

♦ Qəşəm Nəcəfzadənin 60 yaşı

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

Tunelə ışığı düşür...

1-ci məqam: Uşaqılıq

Nənəm danışır ki, mən anadan olan vaxt sürünün ölüşdən qayıdan vaxtı imiş. Yəni özünün dili ilə desək, şərin şəhəri vaxtı, darın dar vaxtı. Həkim-zad yox imiş. Qonşu kənddən mamağa gətiriblərmiş. Kəndin işıqları da sönmüş. Üstümdə bir çırağ nöyüt yanıb. Həmişə nənəm yarıtmaz bir işimi görəndə deyirdi ki, üstümdə yanan bir çırağ nöyütə hayıf.

Nənəm anadan olduğum ili belə açıqlayırdı: Stalinin ölümündən altı il keçmişdi, Səməd Vurğunun ölümündən üç il. Nuru qardaş özünü asan ili... Maman Rozanın toyundan bir il qabaq. Çəyirtkənin taxılımızı yediyi vaxt. Bax belə, bütün bunlar nənəmin dilində mənim doğum tarixim idi: 1 aprel 1959-cu il.

Uşaq vaxtı xəstə olmuşam. Adıma qurban qoyublar. Nənəm qonşu kənddə mollaya baxdırıb. Molla da deyib ki, üç günə öləcək. Üç gün keçib. Ölməmişəm. Qurbanımı kəsiblər. Kəndimizdə yaşlı bir kişi varmış. Adı Biliş. Əlacı kəsilən nənəm hər gün Bilişdən soruşurmuş ki, bu Qəşəmin axırı necə olacaq? O da hey deyirmiş ki, bu Qəşəm kəndin ayağından vurub başından çıxacaq.

Uşaq vaxtı yalın ayağımla tozlu yollarda cığır çəkərdim. Cığırılar gəlib bir-biri ilə kəsişəndə sevinərdim. Bu, mənim ilk şeirim idi. Yol evimizin qabağından keçirdi, hər səhər nənəm süpürgə ilə cığırımı pozub yolun tozunu süpürərdi. Buna görə hirsələnib nənəmin bir qazan dovğasını ocağın üstündən aşırıb qaçdım.

Kəndimizdə köhnə bir poçt qutusu vardı, bir dəfə qutuya bir ağ kağız parçası saldım. Qaçıb evdə gizləndim, dedim, görəsən həmin kağız parçası hara gedib çıxacaq? Üstündə ünvan yox idi. Yəqin ki, ünvan olmadığına görə, kağız heç yerə yetməyəcək, buna görə məni axtarıb tapacaqdılar! Uzun müddət fikir elədim... Elə bilirdim, hökumət də üstünə ünvan yazılmayan o kağız parçasını düşünür. Bu saat hamının əsas fikri elə budur.

Nənəm öyrətmişdi ki, Allaha "Allah baba" deyim. Hər gün Allah babaya yalvarardım, o kağızı mənim atdığımı bilməsinlər. Bu da mənim ikinci şeirim idi.

Bir dəfə Kəlbəcər yaylağında fermaya şəkilçəkən gəlmişdi, hamının şəklini çəkdi. Dedim, mənim də şəklimi çək. O da aparatı üzümə tutub ağzı ilə "çık"

elədi. Baş barmağını mənə göstərib “əla” - dedi. Dedim, şəklimi ver. O da əlini çantasına atıb bir dovşan şəkli çıxardı, dedi al, bu da sənin şəklin. Uzun müddət elə bildim ki, dovşan şəkli mənəm. Hamıya göstəridim, elə bilirdim biz adam olanda belə oluruq, amma şəkil çəkdirəndə şəklimiz dovşan kimi çıxır. Bu da mənim üçüncü şeirim idi.

Telefon dirəklərinin yanında pis söz danışmazdım, elə bilirdim bütün telefon simləri hökumətin qulağına gedir. Nənəm belə demişdi.

Yeddi yaşında birinci sinfə getdim, üç-dörd gündən sonra nənəmə dedim ki, daha mənim getdiyim bəsd, indi də sən get. Nənəm yenə məni kürəyinə alıb apardı məktəbə. Sınıf yoldaşlarım, ən çox da qızlar mənə baxıb gülürdülər. Nənəm məni sinfə qoyandan, yəni müəllimimizə təhvil verəndən beş-altı dəqiqə sonra dərstdən qaçırdım. Kəsə yolla nənəmdən tez gəlirdim evə. Nənəm gəlib görürdü ki, mən artıq evdəyəm.

Əlacsız qalan nənəm düz bir ay mənimlə bir partada oturdu. Nənəmsiz məktəbə getmirdim. Sonra nənəm yoruldu. Mən də bundan sonra heç məktəbə getmədim.

Tək-tük dərsə gedəndə də riyaziyyatdan ev tapşırıqlarını köçürmək üçün parta yoldaşım dəftərini mənə verərdi. Sən demə, parta yoldaşım misalları başqasından on qəpiyə alıb, mənə iyirmi qəpiyə satmış.

Amma mən də az aşın duzu deyildim, səkilli kartların hər birini dəqiqəsi on beş qəpikdən uşaqlara göstəridim.

Dərsə getməməyimin əsas səbəblərindən biri kök bir qızın məni döyməsi idi. Utandığımdan dərdimi heç kəsə deyə bilmirdim. Qız da məni xəlvət döyürdü. Heç kim görmürdü.

Ən qorxduğum dərs bədən tərbiyəsi idi. Hələ oğlanlar bir yana, qızların hamısı uzunluğa məndən yaxşı tullanırdılar. Ən çox da məni döyən o qız...

Onuncu sinfi bitirdim. Atam məni şəhərə apara bilməyəcəkdi. Çünki şəhəri tanıyırdı. Çoban idi, ömrü böyü qoyun otarmışdı.

Atam uzaq qohumumuz Abbas müəllimə zəhməthaqqı kimi iki yüz manat pul verdi ki, apar Qəşəmi Gəncəyə, bir ev tut, qalsın orda, sənədlərini versin instituta.

Axşam ailəməzlə “ayrılıq” çörəyi yedik (atam belə deyirdi), sabah gedəcəkdik şəhərə. Atam çox ağlayırdı, şəhəri tanımadığına və məni apara bilmədiyinə görə pis olmuşdu atam.

Şəhəri yol çantamı götürüb evdən çıxanda atam boynumu qucaqlayıb yenə ağladı. Elə bilirdik, atamız ağlamaz. Atamız ağladı deyə, hamı ağladı; anam, bacı-qardaşlarım və qonşular...

Sonra itimiz, atımız, qoyun-quzularımız arxamca boylandılar. İtimiz maşının arxasınca xeyli yüyürdü.

Abbas müəllim Gəncənin Bağbanlar qəsəbəsində “padvalda” mənə bir otaqlı ev tutdu. Sonra qayıtdı kəndə.

Mən otağın pəncərəsindən küçədən keçən adamların ayaqqabılarını görürdüm. Böyük otaqda yeganə həmdəyim tək çarpayı və onun altına səliqəsiz tökülmüş kitablar idi.

Hər gecə əmzikle süd içirdiyim quzu yuxuma girirdi. Bilirdim ki, o quzu məni axtarır.

Sabah sənədlərimi Gəncə Dövlət Universitetinə verməli idim. Bəs necə gedim? Universitetin yerini bilmirdim.

Şəhər tezden əl-üzümü yuyanda üzüm çardağının altındakı yeşikdə xeyli tabaşir gördüm. Birini götürüb ehmalca atdım cibimə. Bu, mənim həyatda ilk oğurluğum idi.

Şəhər universitetin yerini soruşa-soruşa getdikcə, ağaclara, divarlara tabaşirlə kiçik işarələr qoyurdum. Xəlvət edirdim ki, heç kəs görməsin. Bu

minvalla iniversitetə gəlib-getməyi öyrəndim. Artıq işarələrə baxmağa ehtiyac duymurdum. Sonralar bu cür işarələr həyatımda mühüm rol oynadı.

Əslində götürəndə bu işarələr mənim üçün yol-hərəkət qaydaları idi.

Şəhərin yol işarələrinə qarışmayan təzə qayda-qanunlar...

Sonralar küçələri yox, adamları müəyyən sözlərlə işarələdim, tanıdım.

Ədəbiyyatda, şeirdə də işarələr var. Öyrəndiyim şeirlərin gizli işarələri məni fikrin dərinliklərinə apardı.

Yaşadığımız həyat da yol - küçə kimidir. Orda da işarələr, yol nişanları var. Ayrılıqlar, mübahisələr o zaman başlayır ki, biz Həyat küçəsində yol-hərəkət qaydalarına əməl etmirik. Toqquşuruq, qəza törədirik. Həyat nişanları da yol nişanları kimidir. Tabaşirlə başlayan işarələr, nişanlar sonralar məni heç vaxt tərk etmədi.

Güllərə, çiçəklərə, dağlara, adamlara öz nişanlarımı vurdum.

Heç vaxt yadımdan çıxmır: Atamın məni şəhərə apara bilmədiyinə görə ağlamağı.

Atamın ağlamağı da mənim üçün bir işarə idi. Hələ də bu sirrin ucunu tapa bilmirəm.

İşarələri mənə atam öyrətmişdi. O, köç vaxtı, Kəlbəcər dağlarına gedəndə tanımadığı yerlərə daş-uyuq qoyurdu ki, qayıdanda azmasın. Adam təkcə şəhərdə azmır, həyatda da azır. Atamın nişanlarını mən həyata daşdım. Atam böyük şair idi, lap Səməd Vurğun kimi. Nə yazıramsa, hamısı onundur, ondan öyrənmişəm şeir yazmağı.

***Mənim çoban atam,
Metroya minə bilməyən atam.
Mənim şair atam...***

Savadsız olduğuna, şəhəri tanımadığına və məni şəhərə apara bilmədiyinə görə boynumu qucaqlayıb ağlayan atam...

2-ci məqam: Gənclik, tələbəlik

İnsan bildiyi, yaşadığı, tanıdığı hadisələri daha yaxşı qələmə alır. Bu mənada keçmiş böyük sosial və həm də əbədi bazadır. Keçmiş həm müasirdir, həm də gələcək.

Məncə, elə hadisələr var, onlar qoşadır. Bir gördüyünü təkrar bir də görürsən.

1979-cu il.... Gəncə şəhəri və Gəncə Dövlət Pedaqoji İnstitutu... Rektor fəlsəfə elmləri namizədi Şaiq Şıxkərimov... Mən də birinci kurs tələbəsi...

Üçüncü mərtəbədəki zalda xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüş keçirilir. Zal ağzına qədər dolu, hətta dəhlizdə ayaq üstə dayanıb qulaq asanlar var. Axşamdan hazırlaşmışam ki, mən də bu görüşdə bir şeir oxuyacağam, hökmən Bəxtiyar müəllim də məni çağırıb üzümdən öpəcək və bununla şair taleyim həll olunacaq. Eşitmişdim ki, Səməd Vurğunla universitetdə keçirilən bir görüşdə tələbə Hüseyn Arif "Sən dərsə gəlməyəndə" şeirini oxuyub və Səməd Vurğun Hüseyn Arifin üzündən öpüb. Ona görə "bu ideyanı rəhbər tutaraq" oxuyacağım şeiri axşamdan dönə-dönə təkrarlamışam və indi zalda həyəcədən ayağımın birini götürüb, o birini qoymaqlayam.

Nə qədər əlimi qaldırıb söz istəsəm də, mən söz vermədilər. Çox utandım. Sevdiiyim bir qız vardı, onun gözələrinə görünmək istəmirdim...

2009-cu ildə, 50 yaşımın tamamında məzunu olduğum həmin Gəncə Dövlət Universiteti mənimlə görüş keçirdi. Yenə həmin üçüncü mərtəbədəki zal ağzına qədər dolu idi. Görüşü institutun rektoru, professor Elman Məm-

mədov aparır. Zalın sonuna baxıram, ayaq üstə oğlanlar dayanıb. Haqqımda film göstərilər, saytımdan fraqmentlər zalı daha da canlandırır. Utandığımdan stolun üstünə qoyulmuş gülün arxasında gizlənirəm.

Sonda Elman müəllim şeir oxumaq üçün sözü mənə verdi. Mən 1979-cu ildə yuxarıda qeyd etdiyim hadisəni zaldakılara olduğu kimi danışdım. Gülənlər, kövrənlər, əl çalanlar oldu. Dedim, şeir oxumaq istəmirəm. Sonra qəflətən üzümü zala, özü də zalın sonunda ayaq üstə dayanan oğlanlara tutub dedim:

- Tələbələrdən kim şeir yazır?

Zaldan beş nəfər oğlan əlini qaldırdı. Onlara söz verdim, şeirlərini oxudular, xoşuma gəldi, üzlərindən öpdüm. Elə bil 1979-cu ildə qalan Qəşəmin üzündən öpüb özümü ayağa qaldırdım. Düşündüm ki, yəqin bu zalda onların sevdiyi qızlar var, elə sevinirdilər ki...

Görüşdən sonra onlarla şəkil də çəkirdim, sonra şeirlərini "Ulduz", "Azərbaycan" jurnallarında çap etdirdim.

Mənə elə gəldi ki, o gün Səməd Vurğunun tələbə Hüseyn Arifi öpməsinin sırasını mən qırmadım, qırılanları daha bərk bağladım...

3-cü məqam: Kənd həyatı, müəllimlik

İnstitutu bitirəndən sonra qayıdıb gəldim kəndə. O vaxt şəhərdə qalmağın iki yolu vardı; biri bu idi ki, adamın olsaydı, səni institutda ən aşağısı laborant saxlatdıra bilirdi. Bu da olmayandan sonra gərək bir şəhərli qızla evlənəydin, qız da qırsaqqız olub səni saxlayaydı şəhərdə.

Hər ikisindən əlim boşa çıxdı. Özümün də şeir yazan vaxtımdı, şeirlərim qəzetlərdə çap olunur. Bir sözlə, kəndə gələn kimi həyat məni qatlayıb qoydu dizinin altında.

Kənddə qayda beləydi ki, gərək mən iyirmi beş gündən bir, mal növbəsinə gedəydim. İyirmi dörd evin mal-qarası bir yerə toplanır, olur naxır, gündə bir evin sahibi naxırı otarmağa aparır. Tərəkəmələr buna mal "uçuru" deyirlər, yəni "oçered". Rus dilini yaxşı bilməsələr də, dillərində rus sözləri kəm olmur bunların. Üç ineyimiz, bir camışımız vardı, camış təzə doğmuşdu. Əlqərəz, iyirmi dörd evin mal-qarasını bir yerə toplayıb naxırı hayladım örüşə. Yay, hava isti. Əynimdə ağ şalvar, qolugödək cins göynək, hündürdaban ayaq-qabı, ürəyimdə arzular, şeir-ədəbiyyat, sevdiyim qız, onun vəfasızlığı - bütün həyatımı sürüyüb aparırdım örüşə. Güclə yeri yirdim. Acığa düşüb əynimi dəyişmədim, deyirdim qoy əynimdəki "şəhəri" belə sındırım, o ki məni belə sındırı, ölsəm də elə bu geyimdə ölüm.

Tək bir arzu məni xilas eləyirdi. Dost-tanışa, tanıyana-bilənə deyirdim ki, bu ay kitabım çıxacaq. Hamı deyirdi ki, müəllim, o kitabdan birini mənə verərsən. Kənddəkilərin də soruşmaqdan (o da qalmış şəhər ola) başqa elə bil ayrı iş-gücləri yoxdur. Hər dəfə soruşurlar müəllim, ta nooldu kitabın, çıxmadı? Kitab da aydan-aya, ildən-ilə gecikirdi. Bütün arzularım, ürəyim, hiss və düşüncələrim o kitabdan asılmışdı. Hətta belə misrələr yazmışdım: "kitabım çıxacaq, canım çıxacaq" və yaxud "məni unudan qız, bəlkə illərlə, onu çantasında gəzdirəcəkdi".

Hər il "Yazıcı" nəşriyyatı on gənc şairin kitabını buraxırdı. Bu il onlardan biri mən olacaqdım. İş o yerə çatdı ki, kolxoz sədri də kitab məsələsi ilə maraqlandı. Günlərin bir günü iri qarnını irəli verib dedi ki, müəllim, eşitdim kitabın çıxacaq, məndən bir poema yaz, qoy o kitabda çıxsın. Mən də yarıkөнül "yaxşı" dedim.

Yenə beş-altı ay keçdi, kitabın çapından xəbər-əətər yox. Belə olan halda sədr kolxoz iclasında deyirmiş ki, müəllim (yəni mən) yalan deyir, kitabı-zadı çıxmayacaq. Kitabı çıxan adam gəlib kənddə naxır otarmaz, gedər oturur şəhərdə.

Günlərin bir günü Bakıdan xəbər gəldi ki, kitabın çıxıb, gəl signal nüsxəsini apar. Sevincimdən dəli oldum. Bir-iki gün gecikdim ki, qoy bu sevinc hissini doyunca yaşayım, inanmayanları inandırım. Əslində, yolpulum da yox idi. Bunu açıb-ağartmırdım. Ayın başına az qalırdı.

Ən nəhayət, maaşımı (barı maaş da maaş ola) aldım, naxır növbəmi yola verdim, qar yağa-yağa çıxdım Bakıya. “Yazıçı” nəşriyyatında mənə dedilər ki, get “Qızıl Şərq” mətbəəsinə. Çətinliklə oranı tapdım. Ordan da dedilər ki, Sumqayıtda bir mətbəə var, kitabın orda çıxır.

Mən o vaxt Bakını yaxşı tanımırdım, üstəlik də Sumqayıt ola. Sumqayıt hara, mən hara? Ömür boyu Sumqayıta getməmişəm. Bir yandan da bu qar. Taksinin canı sağ olsun, Sumqayıta yetişdim.

Cəmi signal nüsxəsi kimi mənə beş kitab verdilər. Kitabları бүkdüm qəzetə. Taksidə bəlkə də, yüz dəfə o бүkülünü açıb-bağlayırdım. Kitaba baxmaqdan doymurdum. Məsələn taksini sürücüsünə də açdım, o da yolpulu-nu bir az qaldırdı. Artıq ilk zərbəni aldım. Bu yol pulu rayona getmək yolpulu-nun başına daş saldı. Sevincək Dəmiryol vağzalında maşından düşdüm.

O vaxt vağzalda tramvay işləyirdi. Külək də elə bil vağzalda daha bərk əsir. Yolpulu dərini unutmaq üçün istədim kitablara bir də baxam. Elə bu zaman külək əlimdən kitabları alıb tramvayın təkərlərinin altına atdı. Mən parça-parça olmuş kitabları relslərin arasına yığılmış suyun içindən çıxardım. Kənara çəkilib parçaları bir yerə topladım. Bu kitablar heç kəsə göstəriləsi deyildi. Kəndə getməyə utanırdım.

Birinci tanıdığım şair İsa İsmayilzadə idi. Çox qərribəydi ki, Ələkbər Salahzadənin xahişindən sonra da İsa İsmayilzadə məni “Azərbaycan” jurnalında çap eləmədi. Ələkbər mənim şeirlərimi qəbul edirdi, İsa İsmayilzadə yox.

İkisi də ədəbiyyata bir gəlmişdi, bir oxumuşdular, ədəbi zövqləri müasir ədəbi prosesin səviyyəsini müəyyən edirdi o vaxt.

İkisinin də ilk kitablarını kənd kitabxanasından oğurlamışdım; Ələkbərin “Beş yarpaq”, İsanın “Ulduzların ad günü” kitabını üzv olduğum kitabxanaya qaytarmamışdım, o vaxt bunun adını oğurlamaq qoymuşdum.

Mənə elə gəlir İsa uzaqlardan gəlmişdi, Ələkbər yox. İsa gəldiyi yerə qayıtmaq istəyirdi, Ələkbər - yox, İsa təngnəfəs idi, Ələkbər - yox. İsa göylə əlləşirdi, Ələkbər - yerlə.

Ələkbər şeir yazdığı yerdə doğulmuşdu, İsa şeir yazdığı yerə hardansa gəlmişdi. İkisi də müharibə dövrünün uşaqları idi, eyni ildə doğulmuşdular - 1941-ci ildə. İsa deyirdi: “Mənim oyuncağım olmayıb heç vaxt”. Ələkbər isə sakitçə pıçıldayırdı: “Kimdən soruq boyumuzu, kimdən əlaq boyumuzu”.

Bir dəfə şeirlərimi “Gənclik” nəşriyyatına apardım. Birbaşa şeirlərimi direktor Əzizə Əhmədovaya verdim, o da baş redaktor Ələviyyə Babayevanı çağırırdı. Baxdılar şeirlərə, dedilər biz böyüklər üçün yox, uşaqlar üçün kitab çap edirik. Uşaqlar üçün şeirlərin varsa, gətir. Getdim kəndə, özüm də subay. Üç aya beş yüz uşaq şeiri yazdım, gətirib verdim nəşriyyata. Kitab tez bir zamanda çap olundu. Uşaq şeirlərimdə üç obraz götürmüşdüm: Kəramət, Sevinc və Tural. Sonra ailə qurdum, üç övladım oldu: iki oğlan bir qız. Kitabdakı adları götürüb övladlarıma verdim. Şeirlərdə onlara hansı xüsusiyyətləri vermişdimsə, həyatda da uşaqlarım o cür oldular.

4-cü məqam: Şəhər həyatı

İndi şəhərdə Bakının Bayıl qəsəbəsində yaşayıram. Hər axşam qaranlıq dar bir ciğirlə, neft gölməçələrinin ortasına düzdüyüm daşların üstünə ayaqlarımı qoy-qoya gəlib evimə çatıram. Birotalıq ev. Cəmi bir pəncərə.

Cırıldayan qapı. İçəridə həyata yeni göz açmış körpənin səsi. Qapının cırıltısı ilə həmqafiyə. Qadınının üzü tutqun və kədərli. Sürətlə əsən külək evimi sarı sim kimi oxudur. Adətim üzrə evə girməmiş, əlimdəki qəzet və kitabları içəri verib ayaqqabılarının mazutunu təmizləyirəm.

Ucadan soruşuram:

-İşıq yanmır?

-Səhərdən, sən gedəndən yanmır, - qadınım deyir.

Kəndimizdə yüz elçisindən məni seçmişdi bu qadın. Guya şair olacaqdım, özü də xalq şairi. Mənə ev verəcəkdilər, on altı mərtəbədən. İndi bir mərtəbəmiz var, düz on beş mərtəbəsi kəm. Adına bir dəfə də şeir yazmamışam, heç mən də adam deyiləm.

Mən heç vaxt romantika ilə yaşamadım, əlim çatan, ünüm yetən qədər nə var, onu istədim. Xəyallarımı bir təpiklə uçurdum. Real nə varsa, həmin şeylərdə başa düşdüyüm xoşbəxtliyi tapdım, uzaqlara getmədim. Uzaqlarda nə işim var?

Özümə vədlər vermədim, gələcəkdən "avans" götürsəydim, dəli olardım. İndi elə yaxşıyam ki... Təkcə çata və yetə bildiklərimin dadını bilirəm, çata və yetə bilmədiklərimin adını çoxdan unutmuşam ki, məni narahat eləməsin...

Uşaqların balaca vaxtı axşamlar evə gələndə həmişə cibimdə üç konfet gətirərdim. (Atam cibində göbələk gətirdiyi kimi). Üç övladım qabağıma yüyürər, pişik balaları kimi az qala başıma çıxardılar. Ata üçün bundan böyük xoşbəxtlik yoxdur, mən bu xoşbəxtliyi vaxtında və dərinliyinə qədər duymasaydım, indi yaxşı ata olmazdım. Övladlarım məni tərbiyə edirdi...

İşə gedəndə, yolda pis adamlarla qarşılaşıb əsəbiləşəndə, bəzən yolumu azmaq istəyəndə, uşaqlarım kompas kimi məni azmağa qoymurdu. Gərək, çıxıb harasa gedəndə evdə bir şey qoyasan ki, gələndə evini tanıya biləsən...

Mən üç konfeti hələ də unuda bilmirəm. Övladlarımın onları məndən almaq sevinci heç vaxt yadımdan çıxmır. Gərək xoşbəxt olmağı bacarasan. Üç konfet mənim əxlaqım idi.

Hər gecə evə gələndə qapıda problemlərimlə basa-basa gəlirəm. Düzəlməyən işlərimi alnımla kənara itələyib içəri girirəm. Alnım ağrıyır. Əlimdə "Ədəbiyyat qəzeti", həyətdə yoldaşıma verirəm, keçirəm içəri.

Özümlə köntöy bir misra gətirmişəm. Hə, qələm lazımdır. Hanı qələm? Ağzım açılan kimi, qızım qaçır evciyinə. Qələmi dirək qoyubmuş evciyinə. Gətirir qələmi. Yoldaşım mızıldanır: Üç uşaq, bir də sən, cəmi bir qələmimiz var, özünə bir qələm al.

- İndiki qələmlər bərəkətsizdir. Vərəqin bu başından girməmiş, o başında qurtarır - deyirəm.

Yoldaşım susur...

Yazıçılar Birliyindən gətirmişəm bu misranı. Yonmalıyam. Üzümün qırışından qorxur qızım. Misranı yonduqca üzümün qırışı azalır. Qanım qaradır. Qızım bilir məni nə ilə sevindirmək olar.

- Ata, Anar müəllim televiziya da danışdı.

Uşaqların xətri xoş olsun deyə, "Bu gün bir yerdəydik" - deyirəm.

5-ci sinifdə oxuyan oğlum "Ədəbiyyat qəzeti"ni vərəqləyir.

- Ata, yenə şeirlərini verməyiblər.

- Vermədilər, oğlum.

Yoldaşım pərtliyi aradan qaldırmaq istəyir:

- Bayaq prezident Zəlimxan Yaqub haqqında danışdı.

Yoldaşım bunu təsadüfən demir...

Misranı yonduqca üz qırışları azalır. Elə bil üzümün qırışlarını yonuram.

Qələmi yerə qoyan kimi qızım götürür, aparır evciyinə, deyir, qonaqlarım var. Qələmi bu dəfə çıraq eləyir qızım.

Yoldaşım səhərki bazarlıq üçün siyahı tutmaq istəyir. Qələm axtarır. Qızımın evciyi yenə uçar.

10 kilo kartof (Gədəbəy)

4 kilo ət (mal)

3 kilo düyü (Tamaşa)

2 kilo qənd (kəllə)

2 kilo kələm (dolmalığ)

20 dənə yumurta (kənd)

2 dənə diş pastası (Signal)

Turalın boğazına dərman (lüqol)

Qızım siyahıya kukla yazdırmaq istəyir, oğlum tapança. Asılı qalıblar qələmdən. Sözləri keçmir. Pis oluram.

Bilirəm ki, yazmayacaq. Qayda belədir. Kim nəyi çox istəyirsə, onu yazmırlar, vermirlər.

Özüm yadıma düşürəm. Mənim də adımlı beləcə siyahıya yazmadılar. Bir dəfə yazmışdılar, sonra pozdular. Yenə üzüm qırışır. Aha, yonmaq lazımdır.

- Qələmi mənə ver, - deyirəm.

Qızım deyir:

- Növbə mənimdi. İndi qələmim "Bəbə" olacaq.

Elə bu an yoldaşım siyahıya əlavə edir: "Qəşəmə bir dənə qələm".

Adımı ilk dəfə siyahıya yazırlar. Sevinirəm. Üzümün qırışı quruyur. Deyirəm, ilahi, insanı xoşbəxt eləmək nə qədər asanmış.

Arada qızım qələmi oğurlayır, aparıb qoyur evciyinə. Elə tənhayam ki, onun evciyinə girib yatmaq istəyirəm. Bəlkə də onun evciyinin yanında hər şey mənasızdı.

5-ci məqam: Sonranın sonrası

İndiyə kimi yazdıqlarımın taleyi, ümumiyyətlə, ədəbiyyatın gələcəyi və ya həyatımın sonu məni çox düşündürür. Ona görə həmişə atamın məzarını ziyarət edəndə sağ tərəfindəki boş yer diqqətimi çəkir. Açıqı, bir az da qorxuram, heç kimə demirəm. Birdən məsələ ciddiləşər. Amma deməsəm də, oğlanlarım və qohumlarımların seçdikləri ən münasib yer ancaq ora ola bilər.

Öləndən sonra mən şair kimi yaşaya biləcəyəmmi? Qəribə də olsa, bu fikir xəyalımdan çıxmır. Ciddi yox, elə-belə, fikirləşirəm. Çünki nə olsa, ölməyi boynuma almıram. Bəzi şeyləri, realıqları hesablayıram.

Keçək hesablamağa. Tutaq ki, mən öldüm. Onsuz da saytlar belə xəbərdən ötrü pul paylayır. Şekillərim saytların bir günlük bəzəyi olacaq. Gör yadıma nə düşür? Tanınmış bir şair dostum ağır xəstə idi, saytların birinin baş redaktoru mənə zəng elədi ki, o şair ölənin kimi tez bizə də, xəbəri ilk dəfə biz verək, yaxşı qonorarin da olacaq. Elə bil damarımda qanım dondu. Mən öləndə imkanım olsaydı, qabaqcadan kasıb bir jurnalistə deyərdim, o da sayta yazardı, babat qonorar alardı.

Hərdən həyat yoldaşıma deyirəm ki, mənim video çəkilişlərimi yaxşı saxla. Bir gün mən həyatda olmayanda səni televiziya çağırırlar, səndən istəyərlər, sən də tapmazsan. Pis olarsan. Özüm də sağ deyiləm ki, durub yerini sənə göstərim.

Televiziya susacaq. Heç sağlığımda televiziya çıxma bilmirdim, öləndən sonra necə çıxma bilərəm ki? Heç sağ vaxtımda şeirlərimi dərsləklərə saldıra

bilmirdim, mahnı bəstələmirdilər, kitabımı çap etmirdilər, öləndən sonra bunlar necə baş tuta bilər?! Gözlərinin qabağındaydım, məni unudurdular, bəs öləndən sonra necə görə bilərlər?!

6-cı məqam: Poeziya, sən nədən?

AYB-nin Natəvan klubunda yeni şeirlərimə öz ifamda qulaq asan tənqidçi Rüstəm Kamal dedi ki, artıq Qəşəm bitir. "Yeni təsniflərimə" və təsnifatıma qulaq asan tənqidçilərin əsas fikri də belə oldu. Söhbət sözçülük və zəiflikdən getmirdi, hər şeirlə intiharım şeirlərimin sonu kimi səciyyələndirdi. Mənim şeir yolum biristişamətli deyil, əksliklərlə, şübhə və anlaşılmazlıqla doludur və bu, çoxsəsli sinfoniyanı, sayrışan hallar nevrozunu xatırladırdı. Düşüncələrim səyriyirdi. Mən məğlub olub hamını aldadırdım. Yeni şeirlərim belə idi.

Mənim heca şeirimizin vəznini intonasiyamda gizlədir. Hər şey birinci atəşdən, intonasiyadan başlanır. Sərbəst şeirlərim isə heca şeirinin içidir, material hecanındır, ancaq mən onu yeni bir formada qururam. Təzəliyi, yeniliyi sevən adamam. Şeirin quruluşunu, qapalı və açıq hecaların düzlüyünü, şeirin sintaksis və morfologiyasını, şeirin səhnə vəziyyətini, deyək ki, mən onu səhnədə oxuyanda hara baxacam və hansı misranın qafiyə zəifliyinə kömək olaraq "ə" hərfinə oxşayan əlimi yuxarı qaldıracam və s. hərəkətlə düşünürəm. Bütün şeirlərimin səhnə tərtibatını, dramaturgiyasını həmişə nəzərə alıram. Əlbəttə, bunların hamısı hislərimin axarında yaranır.

Bir dəfə universitetdə mənə görüş idi, tələbələrə deyirdim ki, heca şeirim (elə bu an gözümlə pəncərəyə sataşdı) pəncərə şüşəsinin bütövlüyüdür, sərbəst şeirm isə həmin pəncərə şüşəsinin çilik-çilik olmasıdır. Sonra böyük şövqlə fikrimi daha da möhkəmləndirmək üçün: - Təsəvvür edin heca şeiri suyun stəkanda donmuş formasıdır, sərbəst şeir buzun əriməsi və həmin bir stəkan suyun süfrəyə calanmasıdır - dedim. Bir tələbənin anıdan verdiyi sual məni çaşdırdı. Pəncərə şüşəsi çiliklənirsə, bu çox gərəksiz bir şeydir. Xeyli susdum. Haqlı idi tələbə. Amma mənim də cavabım gecikmədi. O şüşə elə hissələrə, elə üçbucaqlara parçalanır ki, o da özlüyündə gözəldir. Onları insan əli o cür bölə bilməz. Mən cavabı o anda tapdığım kimi, şeirlərimi də belə tapıram. Bu da bir tale işidir.

20-ci əsrin sonunda elə bilirdilər ki, min illik heca şeirimiz omrünün sonuna gəlib çatıb. Artıq Qərb şeiri Şərqi üstələyir və s. fikirlər xeyli gündəmdə oldu. Sərbəst şeirə geniş start verildi. Sonra sərbəst şeirin özü də yoruldu. Demək, heca və sərbəst şeirdə günah yoxdur. Əsas məsələ istedad və sənətkarlıqla bağlıdır.

Mənim şeir haqqında yalnız bir anlayışım var, nə yazırsansa yaz, hansı vəzn olursa-olsun, gözəl yaz. Modernizm də budur, postmodernizm də. Böyük şairimiz Mikayıl Müşfiq deyirdi:

***İstər bəstəkar ol, istər nəqqaş ol,
Şair ol, rəssam ol, heykəltəraş ol.
Yaratdığın şeyi sevərək yarat,
Hamıdan yüksək ol, hamıdan baş ol.***

Heca şeirini gözəldən zəif şairlər, təkrar qafiyələr salır, heca şeiri yeni ritm, yeni təkan və enerji, yeni əsrin nəfəsini istəyir. Hələ də heca şeirində "əllər, dillər, sellər, güllər" qafiyəsi işlənirsə, yeni ritm, intonasiya yoxdursa, demək, hələ o şeir yazılmayıb. Heca şeiri o zaman unudulur ki, qafiyələr taxta qapı kimi taqqıldayır və oxucunun alnına yumruq kimi dəyir. Şair qafiyələri şeirin

mənasının, ritminin içində əritməlidir. Qafiyələri şeirdə gizlətməyi bacarmalıdır. Necə ki, bir çimdik duzu yeməyə səpəndə, əriyir, qafiye də elə...

Hər şeirdə gözəl bir xüsusiyyət olur; birində məna, birində səmimiyyət, birində güclü metafora, birində axıcılıq, birində şeirin yarandığı vəziyyət, an, tarix, ədəbi faktın özü şeirə gözəllik gətirir. İstəyir onu ağac yarpağına yaz, istəyir qalın-qalın kitablara, fərqi yoxdur, dəyəri öz içindədir.

Bu gün yeni hesab elədiyimiz sərbəst şeirin özündə də tənəffüs və ürək çatışmazlığı hiss olunur. Hamı elə bilir ki, sərbəst şeir yeni stildir, təzədir. Amma bu gün istifadə etdiyimiz sərbəst şeir də tənitiyir. Çünki ona yeni ürək, enerji qoşan yoxdur. Könhə bir intonasiyaya min şair qurşanıb. Onun dil və ədəbi enerji mənbəyi olan folklorla əlaqəsi zəifləyib. Bir şey deyim. Əslində bu günkü şerimizdə; istər hecada, ərüzda, istərsə də sərbəstdə, cəmi 4-5 hava var. Bu hava kiminsə, hansı şairinsə öz həqiqi havasıdır. Amma baxın, bu havaya yüzlərlə şair oynayır, yeni eyni intonasiyani, eyni ritmi yazırlar. Sadəcə, sözləri, xüsusən feilləri dəyişiblər. Daha buna oxucumu dözer? Didilmiş, çeynənmiş havalər bu gün ortadadır.

Hələ ki, yaşayıram, hələ ki, yazıram. Ömür bir tuneldir, 60 ildir yol gəlirəm. Deyəsən, indi tunele işıq düşür.

AYAQLARIM ÜŞÜYÜR, MƏNƏ NƏSƏ OLACAQ

Ayaqlarım üşüyür, mənə nəsə olacaq,
Xəbərin olacağımı, bunu deyə bilmirəm.
Əllərim üşüsəydi, nə olardı görəsən,
Bir aydı düşünürəm, onu deyə bilmirəm.

Hardasa yol qırılır, ayaqlarım donur bax,
Boyum göyə dartılır, addımlarım kiçilir.
Hə qədər yollar var, keçirəm ürəyindən,
Di gəl onun üstündən tırtıllı tanklar keçir.

Yağışdı aramıza qar kimi məsafələr,
Xatirələr başacan, ayrılıqlar dizəcən.
Sübhəcən axır yerə otağımın işığı,
Aşağıda bir sərxoş söyüş söyür sübhəcən.

Kimsə məni dindirir, huşum çıxır başımdan,
Ağlım özün itirir, sirr açılır, sirr düşür.
Məsafələr dartılır, ayaqlarım kiryir,
Mən uçuram göylərə, ayağımdan yer düşür.

MƏN DAHA ŞƏKİLƏM, ŞƏKLİMƏ BAX GET

Hönkürdüm gecənin qaranlığına,
Səssiz otağıma baxıb ağladım.
Çıxıb pəncərəmə bir qara pişik,
İti caynağına baxıb ağladım.

Getdi ağlım, huşum sənin adında,
Zəhər gizlənibmiş şirin dadında,
Köhnə ayaqqabın durur qapımda,
Qırılmış bağına baxıb ağladım.

O toy şəkillərin çırılıb qalıb,
Divar quzulayıb yarılib qalıb,
Barışın beşiyi qırılıb qalıb,
Bumbuz otağına baxıb ağladım.

Saçın tökülərdi gözünün üstə,
Söz demək olmadı sözünün üstə.
Qapının ağzında, güzgünün üstə,
Qalan darağına baxıb ağladım.

Gecənin soyuğu yudu tərimi,
Böldü hecalara kəlmələrimi.
Təcili yardımın nömrələrini
Yığan barmağıma baxıb ağladım.

Sən balam deyilsən, yığışıb çıx get,
Şeirimi oxusan, gözünü sıx get.
Mən daha şəkiləm, şəklimə bax get,
Soluma, sağıma baxıb ağladım.

Bilmə ki mən sənə soyuğam, yadam,
Atasın bu qədər incitməz adam.
Məni öz yanına çağırdı atam,
Yenə də arxaya baxıb ağladım.

ZƏNG ELƏYİRSƏN

*Tabəs xanım xəstəxanadan hər gün
zəng eləyirdi...*

Qurban olum sənin televizoruna,
Hər gün izlədiyin xəbərlərinə.
Kəklik təşvişinə, qorxularına,
Gəlməyən göyərçin yuxularına,

Bitib tükənməyən həstətlərinə,
Təbəssüm geyimli həkimlərinə,
Təzə bir xəbəri eşidən kimi,
Tələsik-tələsik zəng etməyinə.

Sən ki televizora baxan deyildin,
Nədən televizora yoldaş olmusan?
Evimin içində gəzirəm səni,
Düymə gözlərimdə qan-yaş olmusan.

Evdə salladığın qaş-qabağından,
Uzaqdan zənglərin nə gözəl imiş.
Haqqın, ədalətin toranlığında
Sənin televizorun düz işləyirmiş.

Baxıb televizora zəng eləyirsən,
Qəşəm, qar yağacaq bu gün Bakıya,
Qalın paltarını geyin çıx evdən,
Bir az iti tərpən, yeyin çıx evdən,
Yollarda ləngimə, üşüyərsən, bax,
Əyninə palto gey, başına papaq.
İstəsən, heç işə getmə nə olar,
Evimizdə zoğal mürəbbəsi var,
Qırxbuğum, kəkotu, dağ nanəsi var,
Bir az da gözünə daş yarpızı qat,
Dəmlə iç, sonra da şirin-şirin yat.

Şəkərbura yemə, şəkərin artar,
İpək əsəbini çəkər tarıma.
Qalın corabının yerin bilirsən,
Çıxart, indi geyin ayaqlarına.

Qəşəm, kövrəlmişəm, bilirsən nəyə?
Səndən paxlavanı gizlətməyimə.
Köynəyində çayın ləkələrinə,
Cibindəki kağız parçalarına,
Kağızda yarımçıq misralarına,
Ya bütöv, ya para dərmanlarına,
Əzilmiş sapsarı reseptlərinə,
Qorxub yazmadığın şeirlərinə,
Sevgi şeirlərinin üstündə səni,
Aylarla, illərlə incitməyimə.

İndicə dedilər televizorda,
Prezident Gəncəyə gedib deyəsən,
Xəzərdə bir neftçi batıb deyəsən,
Yenə də Bayılda torpaq sürüşüb,
Yenə də manatın dəyəri düşüb,

Deyir bir şairi tutublar dünən,
 Deyəsən, bizdə də kitabarı var.
 Sənə qurban olum, özünü gözlə,
 Yenə soyuqlayıb bizdə havalar.

Gələn zənglərinlə düşürəm yenə
 Yayın istisinə, qışın qarına,
 Nə deyim, nə deyim, nə deyim sənə,
 Qurban olum sənə televizoruna.

AXŞAMTƏK SİNƏR ATLAR, AÇILAR SƏHƏR ATLAR

*Televiziyada at saxlayan (mehtər)
 dedi ki, atları saxlamaq çətindi, böyük
 xərc tələb edir, kəsib ətini xarici ölkələrə
 ixrac edəcəyik.*

Buraxın atı, getsin atın yanında ölsün,
 Biraxın atı, getsin otun yanında ölsün,
 Buraxın atı, getsin itin yanında ölsün,
 Amma kəsməyin qanadlı atları,
 Oxşama, bayatı atları.

Buraxın meşəyə, çölə,
 Yoxa çıxsın, gəlməsin,
 Elə azdırın onu, amma özü bilməsin,
 Qoy atı şir yesin, şir parçalasın,
 Göydə qartal qıy çəksin,
 Yerdə çaqqal ulasın,
 Amma qəssab əlində ölməsin kəhər atlar.
 Axşamətək sinər atlar, açılar səhər atlar.

Atları kəsdinizmi, qanadı yerə enməz,
 Otlar at qanı görsə, bir də örüş göyərməz.
 Dəryalardan at çıxmaz, bir də at bizə gəlməz,
 Kəsməyin, nə olar, kəsməyin atları,
 Qaşqa atları, səkil atları,
 Qır atları, dür atları,
 Göy otları, göy atları,
 Qanadları, buludları
 Kəsməyin, nə olar, kəsməyin.

Atları vurun çaya, çayda boğulub ölsün,
 Uçuş qayalardan uçub yığılıb ölsün.
 Üzəngisi qırılsın,
 Yəhər dağılıb ölsün,

Yüyürüb qaranəfəs suyu içəndə ölsün,
İlxı içində ölsün, oba köçəndə ölsün.
Qəssab əlində ölməsin göy, kəhər atlar,
Ağ, kürən atlar, qırmızı, çil, boztəhər atlar.

Əzizim, tər içində atlar uçunar, ölləm,
Bədənimdən ağ qaçar, qara çırpınar, ölləm,
Gözlərimin qarası at kimi çapar, ölləm.
Huşum kimi torpağa düşəndə yəhər, ölləm.
Yapışar boğazımdan yüyəntək qəhər, ölləm.
Kəsməyin atları, kəsməyin,
Kəsməyin muradları, kəsməyin.

Atlar kəsiləndə hey daylar, dayçalar ağlar,
İçində su saxlayan kasa çalalar ağlar,
Qarnında, sinəsində duman alalar ağlar,
Kənd atlar, qoşma atlar, nağıl, gəraylı atlar,
Tapqırlı, quşqunlu, ağ, qırmızı yallı atlar.

Ay əzizim, gözlərimə qan çilənib
Bu çəkdiyim naladan.
Qoy gözlərim görməsin
Kəhər atlar
yıxılarda havadan.

ÖZGƏ QADIN

Çox kişi
Özgə qadından yürür evindəki qadına,
Yürür, dөşənir ayaqlarına.
Özgə qadından öyrənir necə sevmək olar qadını,
O qadından öyrənir hətta çiçək almağı.

Ana olur, yar olur özgə qadın adama,
Üst-başında gəzdirir əlinin tumarını.
Soruşur çarpayını, de, hansı otaqdadı,
Pəncərə önündədir, ya qaranlıqdadır?
Qayğı kimi ələyir başına sualları:
De necədə yatırsan, de, necədə durursan?
Mən verdiyim ətiri harada saxlayırsan?
Köynəyinin yaxası niyə qırıq-qırıqdı?
Saçında ağaran tel mənə necə tanışdı...
Təzə şeir yazmısan? Ver üzünü köçürüm?
Bu gün sənə çayı da qoy mən özüm içirim.
Başdan-ayağa süzür səni bir ana kimi,
İliq baxışlarıyla çəkir sənin şəklini.
İşıq verir gözüne,

Sevgi axır qanına,
 Baxışları nur kimi çiçəklənir üzündə,
 Bir qız heykəli doğur sənin düymə gözündə,
 İlahi baxışların altında sən süzürsən.
 Uça-uça, qaça-qaça öz evinə gəlirsən,
 Arvadın baxıb deyir: - Nə gözəl görünürsən?

Amma bilmir ki, səni belə gözəl eyləyən
 Ömür boyu axtardığı qadındı.
 Sevgi şeirlərini, köhnə məktublarını
 Tonqal kimi yandırdığı qadındı.
 O günü qayçı ilə sənin şəkillərindən
 Qadınları
 Kəsib, kəsib doğradığı qadındı.

Ey uzaqda dizini qucaqlayıb ağlayan qadın,
 Bir dəfə tanımadın pəncərəmi, qapımı.
 Sən öyrətdin mənə sevməyi, sevlməyi,
 Sən xəşbəxt elədin evimdəki qadını.

Özgə qadın, içində ağlayarsan sən məni,
 Gör neçə illərdi səni çöldə qoymuşam.
 Heç bilmirəm yasıma necə durub gələrsən?
 Ağrılar uyuyanda, göz yaşı soyuyanda
 Gecə ilə gələrsən, gecə ilə gedərsən.

GÖZ YAŞLARINA QULAQ ASAQ

Ey şəhidlərin dəfnində nitq söyləyənlər
 Video çəkənlər
 Susun.
 Ey şəhidin anasını danışdıranlar
 Xatirə söylədənlər,
 Dayanın.
 Ey şəhidlərin hüçürünə
 Bir kisə qənd
 Bir kisə düyü
 verənlər,
 əlinizi saxlayın.
 Ey şəhidlərə şeir qoşanlar
 Kitab yazanlar
 Hazır dayananlar,
 Gedin qələminizi sındırın.
 Allah sizə heç bazar verməsin.
 İmkan verin
 Göz yaşlarına qulaq asaqlar!

VAXT, SAAT

Vaxtın yoxdu, nədi
Sənə "vaxt" göndərirəm.
İçi 11 radəli, içi 3-lə dolu
8-lə dolu vaxt,
Bu da sənə aldığım saat...

Həmişə bu rəqəmləri
görəndə, məni xatırla.

Bu vaxtları -
11-dən keçmiş,
3-dən adlanmış,
8-dən o yana keçmiş vaxtları -
ürəyimin üstə qaldığım anları
qoyma üşüsün.

Mən olmasam da,
bu vaxtları mənim yerimə
mənim kimi sev.

Heç vaxt yadımdan çıxmaz,
8-in yanına yığılıb qaldığım vaxt...
11-də işdən qaçdığım vaxt,
3-də müdirlə əyişdiyim vaxt.

11-in,
3-ün,
8-in yanında sən vardın deyə
ölmədim,
Bəlkə indi işləməyən saatın kimi öldüm.
Ey, sən hansı vaxtda qalmısan?
Saatın hansı vaxtda dayanıb?

Bəlkə sənə saatının
11-i,
3-ü,
8-i yoxdu,
Bəlkə düşüb itib?

Sənə vaxt verirəm,
Ömrümdən o yana da
keçəsi vaxt!
Məni səndən ayıran vaxt,
Bəlkə elə vaxt yox,
baxt?

Sənə vaxt verirəm
Saat dolu.
Bəlkə də bu "vaxt"ların
içində mən olmayacağam heç.

Bəlkə saatdakı vaxtlar
çiydi hələ,
Bəlkə 11-i
ayaqlarımtək titrəməyib,
3-ü qəddim kimi əyilməyib,
8-i gözlərim kimi böyüməyib.
Yaxşı saxla,
bu saatın içində
məndən ötrü ağladığın
bir "vaxt" da var
mənim bu dünyada
olmadığım vaxt.

NIYƏ EŞİTMƏDİM SƏNİN SƏSİNİ

Niyə eşitmədim sənin səsini,
Göylərin üstünə bir səs yığıldı.
O gündən bir gözəl batdı sulara,
O gündən dənizdə bir qız doğuldu.

Əlindən tutmağa əllərim hanı,
Görəsən sevdiyi varmı həyatda?
Firlanır, ayağı torpağa catmır,
Sinəmi qoyaram ayağı altda.

Dünyada tək pulsuz olan havanı
Həyat bahasına almaq olurmuş.
Gözünün üstündə gəzdirdiyinin
Ayağı altında qalmaq olurmuş.

Daha qollarında güc qalmayıbdı,
Dəniz o gözəlin üstüylə üzür.
Bir üzük barmağın yaralamışdı,
Olmur barmağına başqa bir üzük.

Boğulur, heç kəsin yoxdu xəbəri,
Sahildə vidatək yellənir donu.
Dəniz qucaqlayır sevdiyi üçün
Dəniz nə bilsin ki, öldürür onu.

Niyə eşitmədim sənin səsini
Göylərin üstünə bir səs yığıldı.

O gündən bir gözəl batdı sular da
O gündən dənizdə bir qız doğuldu.

* * *

Ayaqqabılar bir
doğulsalar da
görüşə bilmir,
Bu tay o taya
xatirəsini
danışa bilmir.

* * *

Gözlərim ürəyimin sahili,
Ürəyim döyünür... dəniz döyünür...
Ürəyimin ləpəsidir göz yaşım.

* * *

Ay kişi, döymə arvadını,
ay əllərin qurusun,
Heç bilirsən onu kim sevirdi?

* * *

Səni unutmaq üçün ağlayıram,
Çıxırsan gözümdən yaş kimi,
Çıxırsan ürəyimdən,
Bir az keçmiş yenə sənə doluram,
Tez durub ağlayıram.

* * *

O an yoxdu dünyada,
O an itib yoxdu ki,
Deyəm sənə əlvida.

* * *

Saat ağlayır,
Saat hönkürür,
Vaxtı gözündən
Yaş kimi tökür.

* * *

Səhərin ətəyitək
əlin qalıb əlimdə.

* * *

Sərçə ayaqları
damır damımız üstə.
Körpə qızımın ayağı
damır dizimin üstə.

* * *

Ay məni qəbrimdə gəzən qarışqa,
Sənə qan qalmadı, məni bağışla.

* * *

Oğlum, sağ olsaydım,
Titrəyən dizinə qurban olardım.
Sənə dost olardım, həyan olardım.

* * *

Qulağımı tor kimi
atmışam sükuta,
səs tuturam sükutdan.

* * *

Qapını bağlamışam ki,
döyməyə bir şey olsun,
Hayıf deyil
O səsə qədər yüyürüb yaşamaq...

* * *

Misralar səninçün darıxdığından
İpə-sapa yatmır, qafiyəsizdi.

* * *

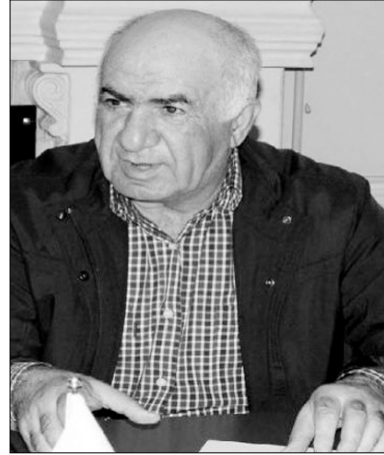
Əllərin balıqdı
bir gün yolda
Əllərimi tilov atıb
tutmaq istədim əllərini,
Tutammadım
Gördüm bir qızıl üzük udub əllərini.

♦ P u b l i s i s t i k a

Tofiq NURƏLİ

YOL

Hə, buradan o yana nağıl başlayır. Özümdən xəbərsiz sinəmə bir qədər soyuq və həyəcanlı hava dolur. Və elə bil yerdən üzülürəm. Buralardan ürəyimə anlamadığım bir doğmalığ enir. Mən yavaş-yavaş real olaraq görmədiyim, lakin az qala hər kolunu, hər yovşanını, hətta soyuq payız gecələrinin hər ulduzunu tanıdığım bu yerlərin əfsanəsinə, nağılına və bir qədər hüznü həyat hekayətlərinə dalıram. Buranın göylərində elə bilirəm ki, 100 il əvvəli də aşıb keçən ala-seyrək buludlardır ki, dayanıb - hava da elə həmən-həməndir... Çox uzaqlara gedib çıxıram - elə indicə içiylə yeridiyim uzaqlara... Belə bir şey olurmu?.. Deməli, olmuş, çox şey olmuş...

...Qızmeydan... Nə gözəl adı var?! Uşaqlıq yaddaşıma ən çox həkk olunan adlardan biri... Birdən-birə özümü yeniyetmə kimi xatırlayıram və qəlbimin dərinliklərində - lap dərinliklərində duyuram ki, burada bu qız (heç vaxt görmədiyim, lakin həmişə görmək istədiyim bu qız...), həmən bu qız doğrudan da mənə meydan oxuyur. Və mən özümü bu qız meydanında məğlub hiss edirəm. Bu heç kəsin görmədiyi, bilmədiyi, hətta meydandakı qızın da hiss etmədiyi bir məğlubiyyətdir; bu çox doğma, şirin və heç vaxt unudulmayacaq bir məğlubiyyətdir.., bu içi ağrı-acı, təəssüf, həsrət və itkilərlə dolu, lakin çox əziz-istəkli bir məğlubluqdur ki, əslində onu heç izah da etmək olmur...

Hə, buradan o yana dediyim o nağıl başlayır... Çardan, şuradan, NKVD-dən, alman müharibəsindən başlayan və bir ucu da bu Qızmeydandan başlayıb Pırbəylidən, Xaltandan, Qonaqkənddən keçib - həm də gəlib - Yəridən başlanan nağıl. Bu yolda bir Sarı Daşəfsanəsi də var... Bu ad bizim tərəflərdə tərəkəmələrin dilindən çox eşidilir... Amma mən onu həmən söhbətlərdən də çox əvvəl, bəlkə lap bu dünyaya gəlməmişdən tanıyıram - görməsəm də tanıyıram. Yəni, bu Sarı Daş mənə bu qədər doğmadır. Və deyim ki, bu qısa, lakin neçə-neçə taledən də uzun bu yolun özü mənə doğmadır və uzun illər boyunca mən ona çox isinişmişəm.., Sarı Daşa da o cür...

...1910-cu illərin əvvəlinin bir yaz çağıdır və köç dağa qayıdır arandan. Bu köç bir az aşağılardan - Haramının ətəklərindən, Hacı Seyidəlinin xüsusi binələrindən başlayıb və yenə üz tutub Dağıstana, doğma Yərfi mülklərinə... Qozlu çayı boyunca üstədən yuxarı uzanan bu min illərin köç yolu çayın qollarından birinin sısqə bulaq olub başlanan yerindən bir huy qədər

yuxarıda dağın belinə - adı bəlli Xaltan aşırımına çatır... Bundan o yanısı Qonaqkənd mülkləridir... İndilik isə sürülü-naxırlı-ılxılı bu köç Qızmeydandan xeyli aralanıb indiki Pərbəyliyə sarı. O vaxtlar bu Pərbəyli kəndinin yerində beş-altı yaylaq qazması olub. Kənd sonralar düşüb - elə yaylaqçı xaltanlılar, rəngidarlılar binələşiblər burada. Bunu niyə deyirəm? Pərbəyli Şamaxı mülküdür, Xaltan-Rəngidar isə Qonaqkənd mülkü. Amma aşırımın-təpələrin o üzbu üzündədirlər... Nə isə, elat üzüyuxarı dartınmaqdadır. Ana nənəm - mənim Cəmilə nənəm də ilkinə boylu. Sancıları başlayır... Görünür atın üstündə çalxana - çalxana getmək doğuşu sürətləndirir... Nənəm görür ki, daha dözmək mümkün deyil, əri Molla Niftəlini çağırıb vəziyyəti danışır. Molla Niftəli də Hacı Seyidəlini birtəhər xəbərdar edir. Hacı deyir ki, qayıdın Qızmeydana filankəsgilə. Dəqiq bilirəm ki, adını eşitmədiyimmi, unutduğummu həməni o kəs malakan olub. ...Biz xırda uşaqlar idik və uzun qış gecələrində nənəm bu nağıllardan danışardı bizə...Malağan arvadları yığışdılar, deyirdi, bu vaxta qədər heç yerdə görmədiyim iri teşti ilıq su ilə doldurub məni saldılar həmin teştin içinə... Beləliklə, Hacı Seyidəli olur baba..., Bیکə xalam doğulur...

Maşınımız köhnə qəbiristanının yanından keçib Qızmeydana enəndə, özümdən ixtiyarsız, o körpənin bu saf havaya qarışan ilk çığırısını, həmin çığırtya sevinən malakan arvadlarını, 14-15 yaşlı nənəmi xatırladım. O vaxt o səsin ətrafında olanların heç biri bu dünyada yoxdur. Və onu da bildim ki, o malakan arvadlarının bəlkə də hamısı elə bu qəbiristanda yatır... Qəbiristan isə..., yerindən, dinindən asılı olmayaraq, həm doğma, həm də soyuq yerdir... Qızmeydan qəbiristanlığı da o cür...Allah hərəyə öz dinində rəhmət eləsin... Məni uşaqlıqdan Qızmeydana bağlayan bu əhvalat idi... İndi mən bu kənddə 100 ildən də o yanda qalan və xatırlayacaq kimsəsi olmayan bu hadisəni daxili gözlərimlə görürdüm... Özünü də bir parçası saydığın canlı tarixə əllə toxunmaqda bəlkə də bu... Bu həmin Qızmeydan idi!.. Haşiyə çıxaraq qeyd edirəm ki, malakanların Qafqazda məskunlaşdırılması elə də uzaq tarix deyil. Bu məskunlaşdırma əslində yarısürgün kimi bir şey olub. Onlar Qafqazda yalnız türk torpaqlarında, birmənalı olaraq çox məhsuldar torpaqlarda, yaxşı iqlimi olan ərəzilərdə və qədim kəndlərimizin birbaşa yanında yerləşdiriliblər. Belə köçürülmə - sıxışdırılma tarix boyu başımızda neçə dəfə sındırılıb; ən ağır və dəhşətliləri farslar və ərəblər tərəfindən aparılanlar olub. Bunların hamısı tarixə qovuşub. Burada maraqlı bir olay da var. Bu da ibarət olsun ad məsələsindən. Arxası hökumətə bağlı olan köçkünlər yeni yerlərinə adətən öz el-obalarının adını veriblər. Beləliklə də ikiadlı kəndlər meydana çıxıb. Qızmeydan kəndimiz də dönüb olub Astraxanovka, yəni Həştərxanlılar. Bizim tərəflərdə o həmişə Qızmeydan olub, ikinci adını mən lap axır vaxtlarda bilmişəm. Onu da deyim ki, bu malağanlar yerli əhali ilə çox tez isti münasibət qurublar. Güman edirəm ki, onların əməksevərliyi, düzgünlüyü, sadəliyi və sədaqətli olmaları yaradıb bu istiliyi... Və indi bu kənddə Xaltan yolunu axtardığımız bir məqamda qarşımıza çıxanlardan bircəsi də o yolu tanımadı, çox təəssüf ki, qarşımıza bir nəfər də olsun malağan çıxmadı - köçüb gediblər. Dəyişdirilməmiş tək-tük hasarlar və bu hasarlardan görünən evlər malakan koloritini yaşadan sonuncu nişanələrdir..., bir də malağan qəbristanlığı... Maşını döndərüb üzü yoxuş kimi görünən, daha doğrusu elə-belə fəhmlə sol tərəfə qayıtdıq. Burada da heç kəs nə Pərbəylini, nə də Xaltanı tanıdı. Getdik. Kənddən çıxıb sağ tərəfə döndük. Elə bil kim isə bizi yönəldirdi. Uzaqda bir kapal qoyun görünürdü...Uzun məsafədən gəlib çobana yetişdik. Düz gedirsiniz dedi, bu yoldur, amma elə sol əllə gedin...

...Sonralar mən internetdə Qızmeydan haqqında bir para şeylər tapdım. Ən heyretləndiricisi isə bizim sola dönüb getdiyimiz küçənin videosu idi... Uşaqlıq xatirələrinə qayıtmış qızmeydanlı jurnalist malakan qızı həmin

küçəylə gedərək deyirdi ki, «...eto ulitsa nazıvayetsya XALTANSKAYA, otsyuda naçinalos XALTANSKAYA DOROQA...» (bu küçə XALTAN küçəsi adlanır..., buradan XALTAN YOLU başlanırdı...»). Rusiyanın hər tərəfinə səpələnmiş qızmeydanlı (astraxanovkalı) malakanlar üçün çəkilmiş üç hissəli bu reportaja mən də qərribə bir nostalji ilə baxdım... Biz o yolu hansı 5-ci, 6-cı hissənin təsiriylə düppəddüz tapmışdıq?!

Biçilmiş taxıl zəmilərinin arasıyla uzanan torpaq yol qurtarır - bundan o yanası dağlardır, bundan o yana yol da Qozluçayın lap kənarına enir..., əgər yoldursa... Bir ins-cins yoxdur. Sonra qarşıdan bir «Niva» gəlir. Yolu soruşuruq..., çox böyük risk edirsiniz deyirlər... İrəli!.. Fikrim elə dolaşıqdır ki... Hə, yadıma düşdü..., yadıma düşdü ki, çox-çox illər bundan qabaq elə bu yolla üstənaşağı bir öküz-kirşə də keçib. Bu öküz-kirşəni müşayiət edən mənim atam olub. Bu da olub 1941-ci ilin iyun ayında, müharibədən 10-15 gün əvvəl, atam Qonaqkənd rayonunda milis nəfəri işlədiyi vaxtda. Danışdı ki, o zaman rayon partiya komitəsində Məmmədhusəyn Rzayev deyən bir katib vardı. Gəlmə adamıydı. Mənimlə ünsiyyəti tuturdu - necə bir yerli adam kimi. Ailəsini də tanıyırdım, həyat yoldaşı və qundağdakı qız uşağı. Hərdən söhbətimiz olurdu. Deyirdi ki, qardaşım şairdir. 41-in mayında onu qəflətən Bakıya təcili çağırıdılar. O gedən oldu. Bir aya kimi ondan heç bir xəbər çıxmadı. Pis vaxtlarıydı. Dedilər ki, tutulub. Bir gün sıra vaxtı rəis dedi ki, Rzayevin ailəsini dağ yoluyla Qızmeydana aparmaq lazımdır, kim getmək istəyir? Siyasilərdən hamı qorxurdu. Mənim isə qorxmalı heç nəyim qalmırdı, onsuz da hamı bilirdi ki, o kişiylə mənim aram yaxşıdır.

- Mən, nəçənnik, - dedim.

- Lap yaxşı,

- Bir nəfər də verin, çünki öküz-kirşəni bu boyda dağ yoluyla tək aparmaq olmaz.

Nə isə, bir nəfər də ayrıldı. Şöbənin xidmətçiləri olan 2-3 qadını da onlara aparıb yır-yığış etmələrini tapşırdıq. Gecəyarı vədələrində çıxdıq Qonaqkənddən. Deməli, kirşənin üstünə quru ot döşəmişdik, avadanlığı yaxşı-yaxşı yerbəyer eləmişdik. Gəlin üçün də rahat yer düzəltmişdik. Atlı iki milis nəfəri idik. Mən qabaqda, o biri arxada. Bu qupquru və üstənyuxarı dağ yolları, bu da öküz ayağı... Xaltanda ayaqüstü əl-qaf eyləyib yenə düzəldik yola. Sürülər az əvvəl keçdiyindən Sarı Daşdan o yana təxminən yerdə heç kirşə yolu da yox idi, qoyun dırnağından çıxmışdı yol. Qızmeydana çatanda bayır gecə idi. Bizi burada arabaçılar gözləyəcəkdi. Demişdilər elə dünən teleqram vurulub. Fikirləşirdim ki, birdən arabaçılar gəlmədi? Çarə kənd sovetinə qalırdı. Kəndə yaxınlaşanda atı yeyinlətdim. Nə yaxşı... Küçənin o başındakı arabalara çatdım. Çıxıb gedirdilər. Günortadan gəlib burada gözləyirlərmiş. Soruşublar. Tanıyanlar da deyib ki, axşamüstünə gəlib çıxarlar. Gözlə ha, gözlə. Axşam olub - yoxdurlar, gecə keçir - yoxdurlar. Deməli, nəse səhv olub, belə fikirləşib çıxıb gedirlərmiş. Gələnlərdən biri, yadımdadır ki, gəlinin dayısı idi. Göyçaydan gəlmişdilər. Məlum oldu ki, yoldaş Rzayev də tutulmayıb, təcili harasa başqa işə göndərilib. Bu lap xoş xəbər oldu. Bu adamlar bizə dünyanın minnətdarlığını bildirdilər, illah da biləndə ki, Qonaqkənddə Rzayev yoldaşın siyasi tutulma sorağı yayılıb, bunun üstündən onun ailəsini belə hörmət-izzətlə gətirməyimizdən lap təsirləndilər. Gəlin də yaşmaq altından başıyla razılığını bildirdi.

...İllər sonra, valideynlərim Bakıda mənimlə qalanda birdən bu əhvalat yadıma düşdü. O da nədən? Xalq şairi Rəsul Rza haqqında avtobioqrafik kitabı almışdım. Burada həməni partiya işçisi Məmmədhusəyn Rzayev haqqında da məlumat vardı, üstəlik şəkli də verilmişdi. Heç bir məlumat vermədən mən şəkli atama göstərdim. Gözlüyünü taxıb baxdı..., baxdı...,

Rzayof yoldaşdır - dedi, bizdə katib işləyib, yoldaşlığımız olub.., ailəsini də Qızmeydanacan biz yola saldıq... Bu da Qızmeydanın atamla bağlı epizodu,.. o kişi də olsun Rəsul Rzanın dost-doğma dayısı. ...İllərdi beynimdə zaman - zaman qaynayan Sarı Daş, Qızmeydan, Küdrünün düzü, Haramının ətəkləri.., canıma - iliyimə hopmuş Şirvan çölləri... Yox, bitmədi..,bu Qızmeydanla bağlı yenə var... Bu dəfə çox ağırılı və üzüntülü... Bu da olsun 1936-nın payızının əvvəllərində, biçinlərdən az sonra... Bu barədə mən ta 16-17 il əvvəl bitirdiyim, lakin hələ çap olunmamış kitabda da yazmışam. Amma indi də qısa da olsa bildirməliyəm. Deməli, Molla Niftəli babamın kulak çıxarılıb dolk olunmasından sonra kənddəki qıpqırmızılının aramsız həbs basqıları bu kişinin ölümünə səbəb olur. Bir həsir, bir Məmmədnəsir qalmış ailənin acınacaqlı halı daha da ağırlaşır... Əvvəlcə evləri də müsadirə edib (bu ikinci dolk idi!) verirlər məktəbə, ailəni də tam heç bir şeysiz (hətta palsız - palazsız, yorğan - döşəksiz, qazansız, çaydansız və s.) məcbur köçürdülər 1 otaqlı uçuq bir daxmaya. Alçaq adamların ürəyi bununla da soyumur. Əvvəlcə məktəbi daha başqa mülkə köçürüb, 30-dan artıq otaqları olan ikimərtəbəli bu mülkü yerlə-yeksan etdirirlər - «istismarçı kulak mülküdür» deyər. Hələ bu da bəs eləmir. Bir ana, 6 uşaq - ailəni sürgün edirlər kənddən Şirvana, özü də bəlli bir ünvan göstərilmədən. Yeni, şirvan çöllərinə. Alçaqlığın və allahsızlığın bundan o yanası varmı?.. Ailəni sürgün yerinə ötürən adam onlarla həməmən bu Sarı Daşa qədər gəlir... Burdan Şirvan elləri başlayır... İşin acınacaqlı tərəfi də budur ki, nənəmin qayınları Yosif, Sədrəddin və Əliheydər ailəliklə, eyni vəziyyətdə kənddən sürgün edilmiş, nənəmin qardaşlarını isə xalq düşmənləri adıyla həbsə atmışdılar ki, onlar elə o gedən getmişdilər. Ailənin heç bir pənah yeri qalmamışdı... Cəmilə nənəm bu yolları, yerləri yaxşı tanıyırdı. O bəxtəvər günlərdə köçnən gedib-gəlmişdi.., Qızmeydanda da ki, ilk övladı dünyaya gəlmişdi. Ey gidi dünya... Nənəm də, anam da bu sürgün illərindən çox ağır hüznə danışardılar... Babamın Şirvan obalarındakı qonaqlarının (bizim tərəflərdə qərib eldəki dost QONAQ deyirlər - sanki bir az da yaxın, bir az da doğma) öz əhli-əyalı ilə birgə, Molla Niftəlinin sürgün olunmuş külfətinə necə hörmət-izzətlə yanaşdıqlarını daim sayğı və ehtiramla xatırlayırdılar. Mənim qəlbimdə Şirvan ellərinə olan hörmətin ən əsas səbəbi də yəqin ki, budur.

...Hə, şələsi kürəyində bu köç enir Qızmeydana tərəf. Gecəyənən gedirlər. Yadımda qalan odur ki, Qızmeydanda heç kəsin qapısını döymürlər.., gecəni qəbiristanda yatıb sabah işıqlaşanda yenə düzəlirlər yola. Ümumiyyətlə, bu sürgün yolunda bu külfət bir neçə gecə qəbiristanlıqlarda qalır.., yatmır - eləcə qalır... Demək, mənim doğmalarım taleyin bəlkə də ən ağır o günündə ilk sürgün gecəsini bayaq yanından keçdiyimiz qəbiristanlığın harasında qalıblar... Sözsüz ki, ulduzlu o payız gecəsi ilan vuran yatıb, mənim Cəmilə nənəm yox... Mən bu Qızmeydandan heç cür qopa bilmirəm deyəsən... Demişdim axı, nənəmin ilk övladı Bikə xalam bu Qızmeydanda dünyaya gəlib... Bikə xalamın ilki Məhəmməd dayı Xaçmazda yaşayırdı (bizdən çox böyük olduqlarından bu xalaoğlulara dayı, xalaqızına isə xala deyirdik, bir də ki, dayılarımızın heç biri müharibədən qayıtmamışdı.., bu subay oğlanların heç biri müharibədən qayıtmamışdı.., bayaqkı sürgün yolundakı üç oğlan uşağını deyirəm.., onu da deyirəm ki, onları sürgünə göndərənlər kişilik məqamı gələndə qaçıb gizlənmişdilər məlum yerlərdə, alçaq hər zaman alçaqdır da). Onun atası da müharibədə həlak olmuş, anası Bikə xalam da müharibə illərində xəstələnib vəfat etmişdi, bu xırda uşaqlar da qalmışdı əmi ümidinə və Cəmilə nənənin ümidinə. Hə, o deyirdi ki, 43-44-cü illər idi.., aclıq, çətinlik, yetimlik... Payızda mənə də qoşdular kolxozun sürülərindən birinin çobanlarına ki, quzu otarım - əslində, acından ölməyim.., simsar adamlarıydı, yaxşı

adamlarıydı, arvadı məni öz uşağı bilirdi... Köçnən gəlib yetişdik qışlağa - Şirvanın küdrüsünə. Havalər çox xoş keçirdi. Axşamlar quru yulğundan ocaq qalayırıdı. Qıpqırmızı olur yulğun közü... Bir axşam bu kişi teleqreykasını (gödəkçəsini) çıxarıb iki çubuğun üstündə bir az hündürdən ocağın üzərinə tutdu, bir-iki dəqiqədən sonra silkələdi. Ocaq tamam qaraldı... Bit idi, bit. Onda dünyanı bit basıb gedirdi, adamları bit vururdu. Bu əhvalat 2-3 gündən sonra bir də təkrar olundu. Birdən anladım ki, burda məni qışda bit vuracaq. Aclıq-zad gözümə görünmədi, qərara aldım ki, qaydım kəndə. Qaçdım. Navahı hara, Yərfi hara... Navahıda tanıdığımız bir nəfərin evinə gəlib kəndə qayıtmağımı xəbər verdim... Bu minvalla 10-11 yaşlı uşaq yol boyu üç gecə kəndlərin qırağındakı qəbiristanlıqlarda yatdım. Onun bir gecəsi də həmənlə bu Qızmejdən qəbiristanlığı olub...

...Yolçu yolda gərək...Bu da Pırbəyli kəndi... Qızmejdəndən bura qədər olan 11 km məsafə bizim əksər dağ kəndlərinin yollarının eynidir..., yağış düşdümü qurtardı..., əslində, yolsuzluqdur, vəssalam. Bu kənd dağda iki çayın qovuşağında, çox axar-baxarlı yerdədir, yaylağın ortasındadır. Kənddə bizə dedilər ki, bu dağı çıxıb aşan kimi (10-11 km) Xaltandır, yol deyilən şey isə avtomobil üçün deyil, amma çox quraqlıq olduğundan bəlkə birtəhər çıxıb bilərsiniz. Son sözləri lap ümitsiz dedilər, başa düşürdülər ki, bu boyda yoldan sonra biz elə-belə geri qayıdan deyilik. Nə isə, bu yolsuzluq yoluyla yol aldıq üzüyuxarı... Demək olar ki, ancaq dərəiçi gedirik. Çox, lap çox çətinliklə gedirik. Dərənin sıldırım kənarları və bir də təkəmsəyrək kiçik ağ buludları olan göy üzü görünür... Bu yol çox uzun gəlir adama... Nəhayət, yol yavaş-yavaş asanlaşır, dərə iki yamacın arasına çevrilir, bu balaca çay da yaylaq bulaqlarından çəmənin içiylə axan xırda arx olur... Və mən elə bayaqdan diqqətlə dörd yana baxıb bu yoldakı Sarı Daşı axtarıram. Buralarda olmalıdır..., mütləq olmalıdır - min illərdir buralardadırsa, demək, yenə buralardadır.

...Budur..., sağ tərəfdə bir az o yanda sərt yamacın, daha doğrusu, qaya çıxıntısının üstündə çox iri, konusvari, sapsarı qaya parçası. Çox əzəmətli görünür. Yüz faiz bu həmənlə məşhur daşdır - SARI DAŞ budur. Onu da deyim ki, buradakı bütün daşların üzəri sarıya ilə örtülüdür...

...Salam, ey Sarı Daş! Salam, ey illər boyunca adını tez-tez eşidib özünü görmədiyim Sarı Daş! Salam ey babamın, nənəmin, atamın, anamın yadigarı Sarı Daş! Salam, ey külli Hacı Seyidəli külfətinin yadigarı Sarı Daş! Salam, ey dağdan arana, arandan dağa axan elətin ən böyük nişangahı Sarı Daş! Salam, ey cənubdan şimala, şimaldan cənuba uzanan dəvə karvanlarının, axın-axın orduların şahidi Sarı Daş! Salam, ey Şirvan ellərindən Həzrət Babaya yol alan saysız-hesabsız ziyarətçilərin bələdçisi Sarı Daş!

...Bu Sarı Daş məni xeyli duyğulandırır. Onun adı gələndə həmişə ana tərəfdən ulu babam Hacı Seyidəlini, daha sonra onun sürgün olunaraq pərən-pərən salınan övladlarını xatırlayıram. Ən çox da nənəmi xatırlayıram: 6 uşaq və bir başı örpəklinin həmənlə bu Sarı Daşdan o yana taleyin ümitsizliyinə, dıbsız boşluğa, şirvan çölləri boyda ünvansızlığa addımlayan görürəm. Və bəzən mənə elə gəlir ki, özüm də bu sürgün köçünün içindəyəm... Bütöv bir nəslin kökünü belə kəsmək istəyirləmiş...

...Yaylaq yamacı boyunca çox rahat - rahat irəliləyirik. Getdikcə suyu azalan arx da kiçik iki qoşa bulaqla bitir.

Dünya elə rahatdır ki... Qarşıdakı döngədən sonra aşırım olmalıdır. Döngədə qoyun sürüsü var. Çoban yaxına gəlir, görüşürük. Sahibkardır. Hal-əhvaldan sonra Qonaqkənd-Xaltan mülkünü soruşuruq. Əlini uzadıb yaxındakı yamacı göstərir: budey, burdan o yana Quba rayonudur, - deyir. Lap çatmışıq ki... Elə bil adam tam gümrahlaşır..., 200-300 metrlik yolu keçirik.

İki dağın arasından aşağıdakı dağların zirvələri görünür... Babadağdan üzüaşağı uzanan dağ silsiləsinin zirvəsilə keçir inzibati sərhəd, özü də ta qədimlərdən üzübəri... Yeri gəlmişkən, deyim ki, qədim Qafqaz Albaniyasının xəritəsində də keçmiş Qonaqkənd rayonunun ərazisi elə bu təbii sərhədlərlə Albaniyanın ayrı bir vilayəti - ərazi vahidi kimi göstərilir... Bizlər üçün isə Şirvan elləri bayaqkı Sarı Daşdan o yana sayılır...

...Keçid qurtardı - dünya bizdən aşağılarda qalır. Maşından düşürük. 200-300 m arxadakı tam sakit havadan əsər-əlamət yoxdur, adamı külək aparır. Bura Xaltan aşırımıdır. Yadıma düşür ki, orta məktəbin "Fiziki coğrafiya" kitabında yazılıb ki, Azərbaycanda ən aşağı temperatur Xaltan aşırımında qeydə alınır. Buradan - dağlardan başlayan külək dəhlizi keçir - Yaşmanın küləyi buralardan enir üzüaşağı... Qızmeydandan bir qədər keçəndən sonra dalğa olmadığından, susan mobil telefonlarımıza dalbadal xəbərdarlıqlar və zənglər gəlir. Pərbəylidən bu tərəfə bütün fikri-zikri yolda və maşında olan Faiq sözün həqiqi mənasında uşaq kimi sevinir. Deyim ki, mənə bu bir qədər mistik və miflik səfərə də elə o təşviq edib. Onun da ürəyində bu yolu keçmək arzusu neçə illərdir ki, var və bu barədə dəfələrlə söhbətimiz olub. Bu yol ona da çox doğmadır. Axı onunla mən Hacı Seyidəlinin oğlanlarının qız nəvələri, analarımız dost-doğma əmiqızıdır. Onun babası Sədrəddin əmi də (anamın dilindən biz də ona əmi deyirdik) bu yolu həm təmtəraqa, həm də sürgün yolu kimi keçib, böyük qızı orada sürgündə doğulduğundan adını da Şirvan qoyub... Faiqın ata babası Fərəc kişi də bu yolla çox köç edib... Faiq hüquq üzrə fəlsəfə doktorudur...

...Qarşımızdakı mənzərələr mənə çox tanışdır. Qonaqkənddə işləyəndə bu görünən və görünməyən kəndlərin hər birində olmuşam. Amma indi bir şeyə çox heyifsiləndim. Yadımdadır, bir dəfə Xaltandan keçəndə sürücüyə (o, yaşlı adam idi) dedim ki, gəlsənə bir Qızmeydan tərəfə aşağı. Məni qorxuzdu. Dedi ki, bir dəfə getmişəm, maşın ilişib qalıb o dərələrin içində, sonra da xarab olub, piyada gəlib Xaltandan traktor aparıb birtəhər dartıb gətirmişik... İndi bildim ki, ən azı Sarı Daş kimi rahat gəlib-qayıtmaq olarmış... Sözsüz ki, mənim bu istəyim o kişi üçün maraqsız və artıq əziyyətdən başqa bir şey deyilmiş... Hər halda, bu təəssüf mənim ürəyimdə qaldı... Sonra kəndləri Faiqə bir-bir tanıdım izahat verirəm...

...Yenə telefon zəngləri.., hərə bir yana aralanır... Bax indi burada təsəvvürümdə çox şey dalğalanır: antik Qafqaz Albaniyasından tutmuş bu günlərə kimi...

Qazıntısız da, kitabəsiz də anlayırsan ki, bura ta qədimlərdən ən işlək yollardan biri olub. Baxın, qədim Çora şəhərindən (o dağılıdıqdan xeyli sonralar Dərbənd şəhəri salınıb), ondan da o tərəfə Xəzər xaqanlığından Kabalaya (Qədim Qafqaz Albaniyasının baş kəndinə (paytaxtına) ən qısa yol bu yoldur. Qalanını özünüz təsəvvür edin... Əslində, biz indi tariximizin uzun zamanlar ən işlək yollarından birinin aşırımında dayanmışıq. Az qalıram deyəm, elə tariximizin ən qədim aşırımlarından birində dayanmışıq. Az qalıram deyəm ki, torpağın altından alban - qıpçaq atlılarının səsi gəlir elə bil.., eşidirsiz?..

Mən bu aşırımdan yadelli Sasani ordularının da, işğalçı ərəb qoşunlarının da keçdiyini görürəm: qədim alban kəndlərinin necə viran qoyulduğunu da görürəm... Bütün bunlar qədim Qafqaz Albaniyası və onun süqutu dövrlərinə aiddir... Buralarda mütləq kilə qalıqları olmalıdır. Amma mənə rast gəlməyib. Yəqin elə o vaxt ərəblər dağıdıblar.., qalanını da fanatik mollalar... Bu bizim qaçılmaz tariximizdir. Biz bütün dünyaya çatdırmalıyıq ki, xristianlığı qədim Romadan sonra ilk qəbul edən biz albanlarıq - biz türklər - biz qıpçaqlarıq. Biz bu tariximizdən qəddiqca dənizdən-dənizə uzanan xristian qıpçaq - türk

Albaniyasının yerində ermənilər virtual Ermənistanı - tarixdə heç zaman olmamış «ölkəni» yerləşdirir, gözümüzün qabağında möhtəşəm tariximizi mənimşəyirlər. Bu, uzun söhbətdir. Lakin üzərində dayandığımız bu qədim alban aşırımında dörd bir yandan üstümə axıb gələn zaman layları məni rahat buraxmır... Ərəb istilası alban çarlığını süquta yetirdi. Ümumiyyətlə, bütün ondan əvvəlki və ondan sonrakı tarixi boyunca bütün türk etnosuna ən böyük zərbə ərəblər tərəfindən vuruldu... Qafqaz Albaniyası tarix səhnəsindən silindi. Yerinə tarix səhnəsinə islam Şirvanşahlar dövlətimiz çıxdı, yeni ərazilərimizin xeyli hissəsini itirsek də, işğal olunsaq da, dinimizi dəyişməyə məhkum edilsək də, dövlətçiliyimizi davam etdirə bildik. Məhz o zamandan bədnam qonşularımız tarix səhnəsində bizim coğrafiyamızın ətrafında görünməyə başladılar - qan iyinə gəldilər. Bu, tariximizin ən ağırli yerlərindən yəqin ki, birincisidir.

...Yeni yaradılmış Şirvanşahlar dövlətinin ilk baş kəndi qədim Şabran şəhəri oldu ki, o da indi dayandığımız Xaltan aşırımının sol tərəfilə uzanan dərənin dağətəyinə çatan yerində, buradan 30-35 km bir məsafədə yerləşir. Sonra paytaxt Şamaxı şəhəri olur. Yeni, bütün hallarda bu torpaqlar yeni dövlətin də dəyişməz mərkəzi əraziləri olaraq qalır və bu yol əvvəlki əhəmiyyətini saxlayır. Sonra fars istilaları: sürgünlər, köçürmələr..., hansı birini deyəsən?!. Təsəvvür edin: ayaqları kündəli, qolları zəncirli, əvvəlcə Fələki Şirvani, daha sonra öz dövründən başlayaraq günümüze qədər bütün Şərq poeziyasında təsiri olan Xaqani Şirvani dustaq olaraq Şamaxıdan Şabran türməsinə - Şirvanşahların ən təhlükəli dustaqlarının saxlanıldığı qazamata aparılır. Söz həmişə qüdrətlidir... Zəmanə niyə şairlərə bunca asi olur axı... Baxın, bu keçən atlılar Şirvanşahındır, onlar Şeyx Nizaminin «Leyli və Məcnun» əsərinin bir surətini Dərbənd hakiminə hədiyyə aparırlar... Bu yol əsrlər boyu işlək qalacaq: qondarma Ağqoyunlu - Qaraqoyunlu adları yamanmış dövlətimizdə də, təriqət savaşıçıları Səfəvilər zamanında da, Nadir şah dönəmində də, çapqınçı xanlıqlar zamanında da... Bu, real canlı tarixdir: təsəvvür edin ki, Fətəli xan bu aşırımda dayanıb ətrafı seyr edir..., və ya elə Fərrux Yassar... Az qalıb..., bir azdan bu yolla ruslar gələcək... Deyəsən, buralara ən sakit gələni elə ruslardır ki..., onlar da sonralar başlayacaq. Kimlər keçməyəcək bu yoldan... Az qala, canlı olaraq hiss edirəm, indilərdə yolun o kolların arxasında olan yerindən çıxacaq üç atlıdan biri çar ordusunun zərli epoetli podporuçiki Lermontovdur: Qubadan Şamaxıya gedirlər, amma heç xeyir deyil. Atlılardan biri tanış gəlir - yerli adamdır, bələdçilik edir, mən onun nəslindən kimisə tanıyıram elə bil. Gecə onlarda qalıblar..., qayıdanda da bir gecə yenə orada qalacaqlar və nə o kişi, nə də onun nəslə bilməyəcək bu adi podporuçik paltarındakı adam nə böyüklükdə simadır: bircə şeiri o nəhənglikdə imperiyanı silkələməkdədir... Gör ha, taleyin qismətinə bax, o, bizim bu kəndlərin hansısa birində iki gecə qonaq qaldı..., amma 2-3 gün sonra top-tüfənglə gələndə isə onu vurdular... Qonaqkənd dağlarında aldığı yara onu Beştaya (Pyatigorsk) Maşuqda ölüm yerinə apardı... Bu, taleyin qismətidir. Onlar Qafqazda üç nəfər idilər: Bestujev-Marlinski, Odoyevski və Lermontov. Onlar rus ədəbiyyatını yaradırdılar, yeniləşdirildilər. Onların üçü də Qafqaza işğalçı kimi göndərilmişdi. Onların üçü də Qafqazdan sağ qayıtmadı. Lermontov Qonaqkənddə yaralanıb Maşuqda öldürüldü, Bestujev-Marlinski ilə Odoyevski Dərbənd ərafındakı, rusların qortası adlandırdıqları türk - qıpçaqlarla döyüşlərdə itkin düşdülər: öldü-qaldıları bilinmədi. Bu həmin Bestujev-Marlinskidir ki, Dərbənddən Şamaxıya gedərkən 2-3 gecə Qonaqkənddə qalmalı olur və rus ədəbiyyatının qafqazlara həsr olunmuş ən şah əsərlərindən olan özünün məşhur «Molla Nur» povestini bitirir. Əsərin son cümləsindən sonra bu yazı var: «9 aprel 1837, Qonaqkənd». İşğalçı

orduda döyüşmələrinə baxmayaraq, onların üçü də Qafqaz xalqlarına daxili hömətlə yanaşıblar, Puşkin kimi yekəxana eqoizmlə və həqarətlə yox..., yeri gəlmişkən, deyim ki, onun səviyyəsində onlarla təkcə Şamaxı şairinin adı heç cümlələrə də düşməyib. Bu üç ədib hətta müharibə apardıqları Qafqaz xalqlarının azadlıq mübarizəsini məhəbbətlə tərənnüm ediblər. Məhz onların əsərləri uzun zaman rusların əksəriyyətinə qafqazlılara maraq və hörmət aşılayıb.

...Hələ bir nəfər də var: bu, dünyalarca məşhur Aleksandr Dümadır (ata Düma). Bəzi mənbələr onun da bu yoldan - bu aşırımdan keçdiyini qeyd edir...

1835-1836-cı illərdə Qonaqkənddə ruslara qarşı olmuş üsyanı yatırmaq üçün Loqadex-Şamaxı-Qonaqkənd yoluyla gələn hərbiçilər arasında Tiflisdən danışıqlar üçün göndərilmiş çox böyük ziyalımız Mirzə Fətəli Axundov da var idi. Onlar da bu aşırımdan keçmişdilər: o tərəfə də, bu tərəfə də... 1837-də ruslara qarşı Qubada üsyan başlayan kimi mərkəzə təcili çağırılan Abasqulu Ağa Bakıxanov da bu aşırımdan keçib getmişdi Tiflisə... Ruslar Şamaxı quberniyası təşkil etmişdilər. Bu, ciddi məhəlli mərkəz idi. Hər tərəfə yollar aktiv işlək idi. 1859-cu il zəlzələsindən sonra bu mərkəz Bakıya köçürüldü, Şamaxının tənəzzülü başladı. Bu yol da əvvəlki aktuallığını itirirdi... İnqilabdan sonrakı rayonlaşmada bu yol lap zəiflədi... Avtomobilin məişətə daxil olması isə bu yolu unutturdu - çünki bu aşırımdan avtomobil yolu çəkilmədi, bu yol da ancaq sürülərin köç-elat yolu kimi qaldı, Şamaxı və Qonaqkənd rayonları arasındakı əlaqə kəsildi. Təsəvvür edin, Rəngidardan Pərbəyliyə olan 10-12 km yolu avtomobillə 400 km-dən artıq dolayı yolla getməlisən: Rəngidar-Xaltan-Qonaqkənd-Quba-Bakı-Şamaxı-Qızmeydan-Pərbəyli marşrutu ilə... Sönüb, bu cür qədim və vacib yol sönüb...

İndi ki söz gəlib bu yerə çıxıb, bir neçə kəlmə də keçmiş Qonaqkənd rayonu haqqında demək istəyirəm, xüsusilə onun ləğvi barədə. Yuxarılarda qeyd etmişdim ki, hələ qədim Qafqaz Albaniyasının xəritəsində bu ərazi təbiətin özünün ayırdığı sərhədlər daxilində ayrı bir vilayət kimi, daha doğrusu, padşahlıq kimi göstərilir. Bura sırf dağlıq ərazidir, sırf heyvandarlıq rayonudur. Burada bağçılıq, əkinçilik, tərəvəzçilik yox dərəcəsidir. Yəni, buranın təsərrüfat ukladı Qubadan tam fərqlidir. O zaman Qonaqkənd rayonu əvvəlcə Gədəbəyin, sonra da Zərdabın güdazına gedib. Bu dəqiqdir. Oralar çox hay-küy salıblar (Gədəbəy tam haqlı olaraq) deyə Vəli Axundov gədəbəyliləri belə razı salıb. Zərdabda isə rayonun bərpa olunması fərmanı radioda oxunmamış, Vəli Axundovu klubdan buraxmayıblar. Beləliklə, plan dolsun deyə, Qonaqkənd rayonunu heç bir iqtisadi əsas olmadan ləğv edərək başqa ukladlı rayona birləşdirirlər. Qonaqkənddən də şikayətlər olur. Bura da Vəli Axundov özü gəlir. Onu burada çox alicənablıqla qarşılayırlar. O isə bu hörmət-izzətə, alicənablığa layiq deyilmiş, başqa yerlərdəki kimi qarşılanmalıymış... Nəticədə Qonaqkənd rayonunun kəndləri sürətlə dağıldı, heyvandarlıq minimuma endi. Sonralar - 60-cı illərdə ləğv olunmuş bütün rayonlar bərpa edildi - Qonaqkənddən başqa. Keçmiş Qonaqkənd rayonu o tənəzzüldən indinin özündə də çıxa bilmir... Güman edirəm ki, iqtisadiyyat naziri, kənd təsərrüfatı naziri bu məsələni lazım olan instansiyalarda qaldıra bilərlər..., ziyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdir.

...Hələ ki, aşırımda var-gəl edirik... Deməli, Bakıya köçməmişdən əvvəl olub bu hadisə. Şamaxıda yaşamaq daha mümkün deyil, qaragüruh imkan vermir. Abbas Səhhət, Soltan Məcid Qənizadə, Əliheydər Qarayev, Məhəmməd Hadi və başqaları baş götürüb getməli olurlar... Sabir hara getsin? Özünün elə bir ciddi təhsil sənədi yox, əlindən başqa bir iş gəlmir, dükən bağlanıb, külfət böyük... Nə etməli, Sabirə necə kömək etməli?..

Respublikanın əməkdar müəllimi, Qonaqkəndin Cimi kəndindən olan İbad Mustafayev hələ ötən əsrin 50-60-cı illərində danışmış... Deyir, mənim məktəb yaşım keçirdi. Lakin kənddə məktəb yox idi. Başqa uşaqlar necə, mən də elə. Amma atam məni oxutdurmaq istəyirdi. Bir gün kəndə hay düşdü ki, Şamaxıdan müəllimlər gəlib kənddə məktəb açmaq istəyirlər. Onlar piyada gəlmişdilər. Məsciddə böyük yığıncaq oldu..., xeyli danışdılar. Çox adam məktəb məsələsini bəyəndi... Gələnlər kim olsa yaxşıdır: Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət və Mirzə Ələkbər Sabir... Onlar kəndə bir-iki kitab da bağışladılar - dərslik.

Təsəvvür edin, başda tükü papaq, əyində beli iplə bağlı çuxa, çiyində heybə... Bu, o zaman kütlənin adi geyimi idi. Sabiri, Hadini, Səhhəti bu geyimdə (düzü, doktoru heç cür belə təsəvvür edə bilmirəm, amma müəllim deyirmiş ki, onlar adi geyimdə idilər) oday 50 metr o yandakı bulağın üstündəmi, ya da elə yolun bu qırağında oturub papaqlarını dizlərinin üstünə qoyub, bir hovur dinc aldıklarını və sənin özünün də az qala onlarla nəfəs-nəfəsə olduğunu, hətta kəlmə kəsdiyini duymaq elə xoşdur ki... və elə həyəcanlıdır ki... Sonralar aydın olub ki, bu şəxslər çıxış yolu kimi Sabir üçün Qonaqkənd kəndlərinin birində məktəb açmaq istəyiblər. O zamanlar buralarda ən böyük kənd Yerfi olub. Hərtərəfli ayıq olan bu ziyalılar bir çox nüansları nəzərə alaraq Yerfiyə də mütləq gəlməli idilər, yəqin ki, gəlməyiblər, tanımayıblar, uzaq nişan veriblər, ən əsası: ruhdan düşüblər. Yerfini elə-belə demirəm: o regionda yeniliklərə ən açıq, təhsilə ən meyilli kənd həmişə Yerfi olub. Çox heyif ki, gəlməyiblər...

...Çox, lap çox uzaqlaracan öteri baş çəkdik. Amma gördük ki, indi bu unudulmuş, kol-kos basmış, yolluğunu itirmiş bu qədim yoldan tariximizin necə böyük simaları keçiblər. Bax, bu dəqiqə bu aşırımın küləkli sükunət və kimsəsizliyində adam heç cür inana bilmir ki, uzun-uzun əsrlər boyunca bu yol gecə-gündüz qaynayıb... Tarixin özü bu yolla gedib-gəlirmiş uzun zamanlar boyu!

Aşağıda görünən Xaltan kəndidir. Bura elə Şirvanmış ki... Ustad Aşıq Şakirin «Xaltan elə Şirvandır da» deyimi yadıma düşdü. Və dəqiq bildim ki, bizim tərəflərdə həmişə dəbdə olan Şirvan aşıqları bu yaxın ətraf kəndlərə lap son dövrlərə kimi bu yolla gəlib-gediblər... Dövrünün azman sənətkarı aşıq-şair Xaltanlı Tağı da Şirvan obalarındakı yığnaqlara bu yolla gedib-gəlib...

...Dünyanın bu hündür yerindən aşağıdakı dağlara, o zirvələrin arxasındakı sonsuzluqlara bu qədər xəyalatdan sonra yola düşürük.

...Xaltan kəndi arxada qaldı... İndi üz-üzə sıxılmış iki dağın arasındakı dərin dərənin kənarıyla uzanan dar yolla irəliləyirik. Dağların bu qədər inadla bir-birini sıxması adamı düşüncələrə çəkir. Mən buralara bələdəm... Saxla, deyirəm, düşək bu piri də, Qaçaq Mayılı da ziyarət edək. Faiq bir qədər təəccüblə baxır... Hə, Qaçaq Mayılın qəbri burdadır deyirəm. Düşürük. Faiq bu qəbrə baxıb çox uzun və dərin xəyala gedir... Bir az aralanıram, qoy o, öz uşaqlıq nağıllarına və xəyallarına əllə toxunsun... Mənim 1981-ci ildə gördüklərimdən az-maz dəyişiklik var burda..., Mayılın başdaşına yenidən şəkil salınıb, qəbirlərə və pirə bir qədər əl gəzdirilib..., vəssalam. Mən yolun içinə enirəm. Deməli belə, tariximizin ən önəmli simalarından olan Məmməd Əmin Rəsulzadə də bu yoldan keçə bilərdi; o zaman variantın biri də Lahıcdan Rusiyaya keçmək idi ki, bu iş də Qaçaq Mayıla tapşırılmışdı..., bayaqkı aşırımdan keçməli və buralarla gedilməli idi... Tarix isə onu başqa yolla apardı... Bu yerdə, bu qəbrin yanında mən yenə Qızmejdən xatırlayıram... Osman budundan yaralanandan sonra Qaçaq Mayılın oğlanları İbrahim və Ömər qardaşlarını götürüb elə gecəylə uz tuturlar Baba dağına. Heç bir ərzaq ehtiyatları olmur.

Uzun payız gecəsinin zıldır qaranlığında girirlər Yərfidə dəyirmanına ki, həm yaralı bir hovur dincəlsin, həm çörək yesinlər, həm də özlərinə ərzaq götürsünlər. Dəyirməndə bir neçə kömbə bişirir, çay qaynadırlar... Nə isə qaçaqlar ərzaqları da götürüb gedirlər. Bu söz dəyirmançıdan çıxmır. Onu da deyim ki, təkcə Qaçaq Mayıl və dəstəsi yox, qalan bütün qaçaqlar da, hökumət adamları da Yərfi camaatı ilə həmişə hörmətlə və ehtiyatla davranıblar. Yəqin anlaşıdır ki, bunun da səbəbləri olub, elə günü bu gün də belə davam edir. Qaçaqqların Baba dağında yaşadıkları qazmaya indi də Mayıl oğlanlarının qazması deyilir. Qışda qaçaqları tutmağa gedən hökumət adamlarının bir xeylisini çovğun məhv edir, nə qədərini sir-sifətini, əl-ayağını don vurur... Sözlün qıssası, xəstə Osman NKVD-nin qurduğu hiylə ilə dağdan endirilərək aşağıda çayda qəflətən həbs edilir. O biri qardaşlar xəbər tutunca, iş işdən keçmiş olur. Osmanı dustaq aparırlar. Uşaqlar da dağdan gizlincə enərək gəlirlər Qızmejdana. Orada isə cəmi 1 və ya 2 gecə qala bilirlər... Şəhər tezdən alaqqaranlıqda həyəətə enən İbrahimə uzaqdan güllə atılır, dəymir... Sığındıqları malakan evi çaya yaxın imiş. Qaçaqqlar tufəngləri də götürüb çaya tərəf qaçırırlar və... Və bundan o yana onların izi tamamilə itir... Bu əhvalatı isə mənə qayınatam - rəhmətlik Ağamayıl dayı danışib. Deyir, lap cavan vaxtlarım idi, xır (taxıl) biçməyə gəlib çıxmışdım Bakının Nardaran kəndinə. Bir nəfərin geniş taxıl zəmiləri var idi (görünür, NEP vaxtları imiş). Biçinçilər xeyli adam idik, evin birinci mərtəbəsində qalırdıq. Özü çox zaman ikinci mərtəbənin eyvanında oturub çay içirdi. Bir axşam işdən qayıdanda o kişi məni yuxarı çağırırdı, stul verdi, oturdum, haralı olmağımı soruşdu, Dağıstandan - Qonaqkənd tərəflərdən olduğumu biləndə mənə də çay gətirdi. Sonra dedi ki, sən ilə bir söhbət edəcəyəm, yəqin ki, aramızda qalar. Məndən Qaçaq Mayılın oğlanlarını soruşdu: axırları nə oldu, nə xəbər var? Düzü, mən də Baba dağındakı hadisəni dedim, sonrasından bir xəbər-əətər yoxdur. Danışırırlar ki, tutulublar: harda necə bilən yoxdur. O kişi danışdı ki, İbrahimlə Ümbər Qızmejdandan qaçıb gəlib çıxmışdılar bura - mənim yanıma. Mən Mayıl kişi ilə yaxın olmuşam, oğlanları da bilirdi. Nə isə, onları, bax siz qalan evlərdə gizlədirdim. Duyuq düşdü hökumət. Oralarda mənim də əlaqələrim var idi. İki dəfə axşamdan gizlicə mənə xəbər verdilər ki, bu gecə evləri axtaracaqlar. Qaş qaralan kimi mən də uşaqları qayığa mindirib ötürürdüm dənizə. İkinci dəfədən sonra onlar mənə dedilər ki, biz səni xataya sala bilərik, biz gedirik. Bizə bir neçə günlük yemək, su ver - bir də, bir qayıq... O gecə onlar o qayığa minib getdilər dənizə...

...Hələ o tərəfdən - Sarı Daşdan bu yana olan yolu bu yerlərin şəraitinə nisbətə rahat saymaq olar... Dağlar yavaş-yavaş aralanır... Qarovulüstü kəndini də keçdik... O sol tərəfdə görünən isə böyük şair Ələkbər Salazadənin doğulduğu Cimi kəndidir... BU DA QONAQKƏND! Gəlib çatdıq! Adam özünü havadakı kimi hiss edir. Ta uşaqlıq illərindən üzübəri haqqında daim eşitdiyin, həmə o illərin nağılına, əfsanəsinə bürünmüş, qədimdən qədim, yolsuz bir yolun içindən keçib gəlmək adamı fərəhləndirir. Ən əsası da, özünü qədim tarixlərin içindən keçib gəlmiş kimi və elə bu tarixlərlə də canlı təmasda olmuş kimi hiss etmək adama ləzzət verir..., adama daxilən min illərin rahatlığını gətirir...

Saat 17 tamamdır... Qızmejdandan bura düz 40 km-dir ki, bunu da 3 saata gəlmişik... Nəzərə alaq ki, bu 3 saatin 1 saatdan da artığını biz yolda dayanmışıq: Pırbəylidə, aşırıma çatmaqda binədə, aşırımda lap çox, sonra pirdə, sonra Cimiçayın Qonaqkəndə dönmə yerində... Xəritə heç..., öz gözünlə görəndən sonra dərk edirsən ki, buralar elə bir ərəzi, elə bir areal imiş ki... Amma arada avtomobil yolunun olmaması əlaqələri yox dərəcəsinə endirib. Bu yol açılmalıdır, tarixin bu qədim yolu mütləq açılmalıdır, mütləq!!!

Epiloq əvəzi

Yenə də ikimizik Faiqlə. Kəndə dünən gecə çatdıq - Yerfiyə. İndi qayıdırıq, günortadan sonradır. Fevralın ilk bazar günüdür. Lap yazbaşının havasıdır, quzeylərdə ala-tala qar var... Adamın inanmağı gəlmir..., gözümü açandan bu tərəflərdə bu qədər texnika, bu qədər işçi qüvvəsi görməmişəm və heç kim də görməyib: olmayıb axı. İndi isə Çayqovuşanda sözün həqiqi mənasında iş qaynayır... Bir tərəfdə yol çəkilir, bir tərəfdə körpü salınır, o biri tərəfdə inşaat materialları sexi quraşdırılır... bir sözlə, iş qaynayır... **YOL ÇƏKİLİR! BU YOL QONAQKƏNDƏ ÇƏKİLİR!!!** Hələ yayda biz aşırımdan keçib gələndə Qonaqkənddə danışdırlar ki, yolun sorağına burada çay boyunca bir xeyli təzə evlər tikilib. Uzun illərin sükunət və tənəzzülündən sonra bu dağlarda dirçəliş işartıları görünür, insanlarda kəndlərin sabahına inam yaranır. Bu dirçəliş və inamı YOL gətirir. Hələ Pırbəylidə olanda mişar daşından tikilmiş iki ev gördük. Dedilər ki, Şamaxı-Quba yolunun sorağı çıxanda gəlib tikiblər...

Bu yolçəkilmə məsələsinin maraqlı tarixçəsi var. Burada söhbət hər dövrün öz səviyyəsinə uyğun yol çəkilişindən gedir. Birinci dəfə yolun inşası çar dövründə başlanıb. Təngə dərəsində çayın o tayında həməni yarımçıq yolun izləri indi də qalır. O zaman yol qalır yarımçıq - araya Birinci Dünya müharibəsi düşür. Sovet hakimiyyəti birinci dəfə bu işə əl qatanda İkinci Dünya müharibəsi başlayır, ikinci dəfəsində dövlət çevrilişi (Xruşşov məsələsi), üçüncü dəfə Çexoslovakiya hadisələri (yenə büdcə kəsilir), dördüncü dəfənin söhbəti başlayanda SSRİ dağılır.

Elə bil bu yol da dövlət müstəqilliyimizi gözləyib. Tarixin və tariximizin müstəqil antik Qafqaz Albaniyasından keçib gələn bu qədim yolu da müstəqilliyimiz zamanında bərpa olunur: bir qədər mistik də görünərsə, **TARİXİ MÖHTƏŞƏMLİYİMİZ BƏRPA OLUNUR!**

Şamaxı-Quba yolunun çəkilməsi haqqında 2013-cü il tarixli Prezident Sərəncamı, sanıram ki, pillə-pillə icra olunmaqdadır. Bir-iki aydan sonra Qonaqkəndin içərisinə qədər asfalt yol olacaq. Bu iş arzusu ürəyində qalıb dünyasını dəyişmiş minlərlə, on minlərlə insanların da ruhunu şad edəcək. Deməli, mümkündür... Tarixi yolun tam bərpası üçün isə vur-tut 40 km-ə qədər məsafə qalır. Bu isə dövlətimizin indiki gücünün qarşısında kiçik iş, qərinələrlə bu yolun həsrətini çəkənlər üçün isə çox böyük işdir. Burada bir məsələni mütləq qeyd etmək lazımdır. Çağdaş sürətli inkişaf hər sahədə sürətli əlaqə, sürətli integrasiya tələb edir, sürətli canlı təmaslar tələb edir: o sıradan regionlar və rayon mərkəzləri arasında. İki həmsərhəd və ölkənin ən iri iki rayonunun arasında birbaşa əlaqə yoxdur, onlar bir-birindən təcrid olunublar. Bunlar qədim mərkəzlərdir. Ən əsas məsələlərdən biri də ölkənin şimala yolunun ciddi şəkildə qısalmasıdır. Bütün bunları isə vur-tut 40 km-ə görə yarımçıq saxlamaq olmaz: Qonaqkənd-Qızmejdən yolunu deyirəm...

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

ELÇİN

MƏSULİYYƏTİMİZİ NƏ ÜÇÜN JANRIN BOYNUNA ATIRIQ?

*Tənqidimiz və ədəbi prosesimiz
ətrafında bir neçə söz*

1.

Mən bu qeydləri sadə bir sualla başlamaq istəyirəm: tənqidçi kimdir və o, özünü necə təsdiq edir (ya da etməlidir)?

Bəna necə hörürsə, yazıçı da sözləri o cür ölçüb-biçərək, cümlələri bir-birinə bağlayaraq, öz düşüncələrinin, hiss-həyəcanlarının bütöv bədii mətnini yaradır və tənqidçi həmin mətnə nəzəri-estetik qiymət verir. Ədəbiyyat vampirdir, o, ağ kağızda yazıçının bütün enerjisini - cismani enerjiden qat-qat artıq dərəcədə ruhi enerjisini - özünə necə çəkir, həmin mətn də əsil tənqidçinin enerjisini eləcə özünə çəkir, hər halda, düşünürəm ki, belə olmalıdır və yazıçının özünüifadəsi onu bir sənətkar kimi necə təsdiq edirsə, tənqidçinin də yazdıqları onu o cür təsdiq edir.

Xatirəmə gəlir, Vadim Kojinov yazırdı ki, «yazıçı anadan olur, tənqidçi isə sonradan yetişir (təşəkkül tapır)», ancaq doğrusunu deyim ki, belə bir müqayisə, mənəcə, tənqidçidəki (və tənqidçilikdəki!) fitrilik amilini azaldır, hərçənd elə fitrilik baxımından Kojinov özü mənim üçün Sovet dövrü rus tənqidinin çox maraqlı və eyni zamanda, ziddiyyətli simalarından biri idi.

Tənqidçidə fitri Sindibad ehtirası olmalıdır və Sindibad hər gəmi qəzasından sonra yenidən səyahətə çıxdığı kimi, tənqidçi də «bədii maklatura» çoxluğu içində, həmin «bədii maklaturaya» qiymət verən «tənqid maklaturası» ədəbi prosesi ələ aldığı bir dövrdə belə, ruhdan düşməməlidir, çünki ədəbi prosesin məsuliyyətini o daşıyır, maklaturaçı yox.

«Tənqid ölüb» - deyənlərə Əsəd Cahangir Rosselini ilə Hıçkok arasındakı məşhur və indiki halda yaxşı yerinə düşən mükəlliməni misal gətirir: «Rosselini kinodan televiziyaya keçir və bu addımını belə əsaslandırır ki, kino ölüb. Bunu eşidən Hıçkok deyir: «Kino ölməyib, Rosselini ölüb.»

Təxminən eyni fikri Fellini də deyib: həyatının sonlarına yaxın, ondan soruşublar ki, nə üçün daha film çəkmir? «- Çünki, mənim tamaşaçılarıam ölüb!» - deyib, ancaq görürsünüz, bu günüün özündə də tamaşaçılar bəlkə əvvəlkindən də artıq bir maraqla onun filmlərinə baxır.

Yəni janrda təqsir yoxdur - bu baxımdan, bizdə sadəcə, tənqidçi qıtlığıdır və olsun ki, «tənqidçi qıtlığı» ifadəsi vəziyyəti tam ehtiva etmir, bu cür desək, elə bilirəm ki, daha dəqiq olar: bizim ədəbi prosesdə bəsit, diletant, bəzən də xalis qrafoman mülahizələri kəmiyyət etibarilə professional tənqidçinin fikrini (yəni ic-

timai fikrin mühüm bir hissəsini) xeyli dərəcədə üstələyib, «tənqidçi qıtlığı» yox, professional tənqidçi qıtlığıdır, ədəbiyyata professional münasibət çatışmır.

Bu gün Azərbaycan mətbuatında dərc olunan məqalələrin mütləq əksəriyyəti, yumşaq şəkildə desəm, həvəskarların yazdıqlarıdır - bədii zövqü bunlar formalaşdıracaq? Təsəvvür etmək olar ki, həvəskar pilot olsun və 250 sənişini olan təyyarənin sükanı arxasında otursun?

Rus-Ukrayna yazıçısı Platon Besedin müasir rus ədəbiyyatının deqradasiyaya uğradığını deyir və bunun əsas səbəblərindən birini onda görür ki, nə az, nə çox: «tənqid institutu məhv edilib» (bax: «Literaturnaya gazeta», 17 oktyabr 2017).

Güman edirəm ki, müasir rus ədəbiyyatı və ədəbi tənqidi barədə bu cür sərt və qəti iddia hissə qapılmağın ifadəsidir və xoşbəxtlikdən, biz hissə qapılısaq belə, müasir ədəbiyyatımızın deqradasiyaya uğradığını, «tənqid institutunun» isə «məhv edildiyini» söyləsək, heç vəchlə obyektiv söz demiş olmarıq, çünki məsələ yenə gəlib kəmiyyətə dirənir: yuxarıda tənqid barədə dediyim kimi, bu gün ədəbiyyatımızda da ciddi əsərlər yaranır, ancaq ümumi «bədii maklatura» axını müqabilində bu əsərlər mütləq (!) azlıq təşkil edir və əsas məsələ burasındadır ki, tənqid bu axının qarşısını kəsməkdə acizlik göstərir - bir tərəfdən, görünür, ədəbiyyat mücadiləsi ilə bağlı stimula azalıb, o biri tərəfdən isə, «tənqid maklaturası» bu axını ədəbi prosesin bəh-bəh ilə qəbul edilən predmetinə çevirir.

Nəticədə nə olur? Oxucunun bədii zövqü korşalır, təfəkkür mədəniyyəti primitivləşir və siz çox satılan kitabların siyahısına fikir verin: orada Şekspirə də, Tolstoya, Prusta da, bizim klassiklərə də yer yoxdur. Belə bir vəziyyət yalnız bizim mənəvi problemimiz deyil və mən bu yaxınlarda oxudum ki, Rusiyada «Rusiyanın böyük adları» adlı sorğu keçirilib və həmin sorğuda, misal üçün, Dostoyevskinin adı çəkilməyib.

Başqa ölkələrdə də bu və bunun kimi sorğular bizim üçün, aydın məsələdir, heç vəchlə təskinlik deyil və belə bir vəziyyəti aradan qaldırmaq, heç olmasa yüngülləşdirmək üçün bir əlac, çarə varsa, o da, mənə, ədəbi prosesdə professional tənqidin elmi-nəzəri harayıdır - yüksək enerjinin və təəssübkeşliyin, barışmazlığın yaratdığı mütəşəkkil və mütəmadi haray.

Professional tənqidimiz yeni mərhələyə qədəm qoyur, çünki sosrealizm və eybəcər senzura (bədnam Qlavlit!) dövrünü adlamış bədii ədəbiyyatımız, az-çox, hər halda yeni mövzulu, yeni nəfəsli nümunələrini meydana çıxarır və bu yaradıcılıq həmin yeni mövzunu, yeni nəfəsi görə və onun ədəbi prosesdə analitik qiymətini verə bilən professional qələm tələb edir.

Bizim istedadlı və enerjili tənqidçimiz Elnarə Akimova yazır ki, «tənqidi bir elm kimi qəbul edirikse və təhlil predmetinə çevirdiyimiz mətnə yüksək elmi-nəzəri səviyyədən nəzər yetirməyi məqsədə çeviririkse, mənə, konseptual yanaşmanı əsas götürməliyik.»

Əslində, belə bir məqsəd tənqidin mayasını təşkil edir və dediyim həmin harayın da əsasında yəqin ki, məhz elə bu məqsəd dayanmalıdır. Elnarənin bu mülahizəsində mübahisəli bir nüans da var: ədəbi tənqid formalaşdığı dövrlərdən etibarən onun elm olub-olmaması barədə mübahisələr gedir və üstünlük buna verilir ki, ədəbi tənqid ədəbiyyatşünaslıq ilə bədii ədəbiyyatın (sənətin) arasındadır, ancaq konkret olaraq, nədir? - bu sualın cavabı elə tənqidçilərin özlərinin yaratdığı müxtəlif təriflərdən ibarətdir.

1970-ci illərin sonunda rus tənqidçisi Yevgeni Sidorovun Moskvada məqalələr toplusu nəşr olunmuşdu, mən də «Literaturnaya gazeta»nın xahişi ilə o kitab haqqında məqalə yazmışdım (22 noyabr 1978) və Sidorov hələ o zaman sosrealizm nəzəriyyəçilərindən fərqli olaraq, ədəbi tənqidi ədəbiyyatşünaslığın yox, estetikanın da yox, ədəbiyyatın bir hissəsi hesab edirdi.

Sosrealizm nəzəriyyəçiləri isə ədəbiyyatşünaslığı üç hissəyə ayırırdı:

- ədəbiyyat nəzəriyyəsi;
- ədəbiyyat tarixi;
- ədəbi tənqid.

Yeni ədəbi tənqid müstəqil bir janr hesab olunmurdu və uzun illər tənqidin roblemləri ilə maraqlanan (bəzən də bununla məşğul olan) bir adam kimi, mənim düşüncəmə görə elm, o cümlədən də ədəbiyyatşünaslıq elmi dəqiq faktlara söykənir, faktları izah edir, yoxlayır, onun üçün tarixilik əsas faktorlardan biridir, o, klassikanı tarixi kontekstdə «yərbəyer» edir, ədəbi tənqid isə - improvizasiyadır, onun üçün müasirlik əsas faktordur, o, klassikanı ədəbi prosesin predmetinə, hətta faktına çevirə bilir və «tənqidi elm kimi qəbul etmək» prinsipi, doğrusu, mənə şübhəli görünür. Tənqidlə estetika arasında ən sıxı və doğma bir əlaqə var, ancaq, ədəbiyyatşünaslıqla estetika arasında bu dərəcədə əlaqə və doğmalılıq olduğunu deyə bilmərik.

Tənqid ədəbiyyatşünaslığın da, estetikanın da, fəlsəfənin də nəzəri-faktiki müddəalarına əsaslanır, ancaq onun ədəbiyyatşünaslıqdan tamamilə fərqli olaraq, subyektiv improvizasiya imkanı (və ixtiyarı!) var və o yerdə ki, elm zamanlar (epoxalar) kontekstində əsəri qiymətləndirir, diqqət mərkəzinə çəkir, o, tənqiddə yaxınlaşır, ancaq eyniləşmir, çünki tənqid sərbəstdir, bədii-estetik cərəyanları müəyyənləşdirir, surətləri, üslubu, bədii təsvir vasitələrini və s. müxtəlif cür yozur. Tənqiddə subyektivlik amili qat-qat artıq dərəcədə rol oynayır, emosionaldır və elm illərin (və tənqidin!) təcrübəsindən istifadə edərək, bədii obyekt zamanın çərçivələri daxilində tədqiq edirsə, tənqid onu yarandığı vaxt təhlil edir, qiymətləndirir. Hətta Edqar Po, yaxud da Frans Kafka kimi vaxtında qiymətləndirilməyən yazıçıları da illərdən sonra tənqid üzə çıxarır, onları ədəbi prosesə gətirir, ədəbiyyatşünaslıq isə məhz tənqidin təqdimindən bəhrələnmərk, bu yazıçıları ədəbiyyat tarixində boş qalmış layiqli yerlərində oturdur.

Tənqid canlıdır, dinamikdir, onda tərəddüd var, elmdə isə belə bir dinamikliyə heç ehtiyac da yoxdur, tərəddüd isə elmin mahiyyətinə ziddir və elə burada da deyim ki, bizim ədəbi tənqiddə bu gün məhz belə bir nəzəri-estetik dinamika çatışmır. Həmin canlılığın, dinamikanın bir səbəbi də, görünür, dediyim o subyektivlikdən doğur, yəni mətnlə ilk təmasın bilavasitə şəxsi düşüncəyə gətirdiyi impulsivlik (şahmatdakı blislər kimi), sonrakı tərəddüd və götür-qoylar da tənqiddəki (və ədəbi prosesdəki) o dinamikanın yaranması üçün effektiv bir stimula çevrilir. Ən mühüm cəhətlərdən biri də odur ki, ədəbiyyatşünaslıq öyrədir, tənqid isə bədii zövqü formalaşdırır (hər halda, formalaşdırmalıdır!).

O ki qaldı «konseptual yanaşma» məsələsinə, bu doğru və məlum fikirdir ki, elm «konseptual yanaşma» tələb etdiyi kimi, ədəbi tənqid üçün də belə bir yanaşma vacibdir - konseptuallıq dediyim həmin improvizasiyaya (yozuma) ciddilik, nəzəri-estetik sanbal gətirir və bu baxımından sovet dövrü tənqidində məhz konseptuallıq çatışmırdı, çünki sosrealizm tənqidinin normativ prinsipləri var idi. «Sovet marksist tənqidindən» ədəbiyyata partiyalılıq və xalqlılıqla bağlı Lenin doqmaları ilə yanaşmaq, onun «Partiyalı təşkilat və partiyalı ədəbiyyat» məqaləsindəki, Tolstoy və Gertsen haqqındakı məqalələrindəki müddəaları əsas götürmək tələb olunurdu və bu başqa məsələ ki, bizim sovet dövrü, ümumiyyətlə, XX əsrin görkəmli ədəbiyyatşünas və tənqidçiləri də (Mirzə Feyzulla Qasımlı, Həmid Araslı, Məmməd Cəfər Cəfərov, Məmməd Arif, Mir Cəlal, Mehdi Hüseyn, Mirzəğa Quluzadə, Cəfər Cəfərov, Mikayıl Rəfil, Əliəjdər Seyidzadə, Məmməd Hüseyn Təhmasib, Əli Sultanlı, Cəfər Xəndan, Mübariz Əlizadə, Abbas Zamanov, Əziz Mirəhmədov, Kamal Talıbzadə, Əkbər Ağayev, Hidayət Əfəndiyev, Mirəli Seyidov və b.) marksizm-leninizm klassiklərindən, partiya sənədlərindən sitatlar gətirirdilər, ancaq mühüm milli-mənəvi əhəmiyyətə malik olan bir çox əsərlərdə bu sitatlar, bu istinadlar,

obrazlı şəkildə desək, vaqonları həqiqi elmi-ədəbi yük daşıyan qatarın paravozundakı yanacaq rolunu oynayır.

Həmin sitatlar, istisnalar o qatırı irəli çəkib, bu günə gətirib çıxartdı və bir anlıq təsəvvür etsək ki, adlarını çəkdiyim o qələm sahiblərinin tədqiqatları aparılmayıb, monoqrafiyaları, məqalələri yazılmayıb, bizim ədəbiyyatşünaslığımız və tənqidimiz nədən ibarət olacaqdı? Firudin bəyin və repressiya qurbanlarının kasıb irsi ilə kifayətlənəcəkdik, elə deyilmi?

Bu tədqiqatlar, bu əsərlər (sovet dövründə yaradılmış irs) Lenin prinsiplərinin tələb etdiyi kimi, «burjua ideologiyasına» qarşı çevrilmiş silah deyildi və o rəhmətliklər çox zaman Marksdan, Engelsdən, Lenindən, Stalindən, Xuruşşovdan, Brejnevden, partiya sənədlərindən sitatlar gətirə-gətirə, əslində, hakim ideologiyaya yox, milli ədəbiyyata xidmət ediblər, onların milli-ictimai fikrin formalaşmasında mühüm rolları olub. Əlbəttə, sovet dövründə əvvəldən axıra kimi «burjua ideologiyasına» qarşı tuşlanmış «silahlar» da az deyildi, ancaq onlar zamanın sınağından çıxmayıb və bu gün heç kimə lazım deyil.

Ancaq biz bilavasitə öz söhbətimizə qayıdaq.

Polemik fikirlərini söyləməkdən çəkinməyən Əsəd Cahangir Vaqif Yusifliden bəhs edərək, yazır ki, o, «hələ də Belinski tənqidi meyarları ilə düşünür və yazır. Halbuki Belinskiden sonra mətnin təhlilində nə qədər mərhələlər bir-birini əvəz edib. Təkcə elə iyirminci əsrdə psixanalitik, strukturalist, poststrukturalist, postmodernist təhlil metodları meydana çıxıb.»

Məsələ burasındadır ki, bu təhlil metodları millətimizdən və zamanından asılı olmayaraq, məhz belinskilərin meydana çıxardığı bədii-estetik meyarlar sayəsində yaranıb, inkişaf edib, özünü doğruldanı da olub, doğrultmayı da, ancaq, əlbəttə, Belinskidə «ilişib qalmaq» - zamanla ayaqlaşmamaq deməkdir, çünki tənqid cəmiyyətin inkişafı və siması ilə ən yaxın təmasdadır, hətta mən deyərdim ki, ədəbi tənqid - cəmiyyətin göstəricilərindən (güzgülərindən) biridir və buna görə də cəmiyyətin vəziyyəti ədəbi prosesdə öz əksini tapır.

Əsədin konkret olaraq, Vaqif Yusifli haqqında dediyini mən ədalətli hesab etmirəm və qəbul da etmirəm, ancaq ümumilikdə götürəndə, metodoloji baxımdan onun - bu gün Belinski kimi yazmaq olmaz - fikri zaman faktorunun vacibliyindən, hətta mən deyərdim ki, mütləqliyindən doğur və bu, elə həqiqətdir ki, mübahisəyə yer yoxdur. 1990-cı illərdə, 2000-ci illərin əvvəllərində tənqidçi Andrey Nemzer rus ədəbi prosesinin ən istedadlı və aktiv qəhrəmanlarından biri, bəlkə də birincisi idi. Bu gün rus ədəbi prosesinin başqa bir qəhrəmanı - Pavel Basinski - Nemzerin fundamental filoloji biliyə malik olduğunu, onun enerjisini, tənqidçi şövqünü, özünəinamını xüsusi qeyd edərək, yazır ki, ancaq «o, Belinskinin yerini tuta bilmədi». Nə üçün? Basinski bu suala çox maraqlı cavab verir: «Ona görə yox ki, bacarmadı, onun böyük imkanları var idi. Sadəcə həmin yer keçmişdə qalıb.» («LQ», 25 iyul 2018.)

Keçmişdə qalan Belinskinin 200 ilə yaxın bir dövr bundan əvvəlki rus ədəbi prosesindəki yeridir - o yer ki, oranı tutmağı ədəbiyyat tələb edirdi, ədəbiyyatın o yerə ehtiyacı var idi, ancaq bu illər ərzində ədəbiyyatın da bədii-estetik mənzərəsi, tənqidin də nəzəri-estetik mənzərəsi xeyli dərəcədə dəyişib, ancaq Belinskinin ədəbiyyat təəssübkeşliyi, Belinski səriştəsi, Belinski zövqü və intuisiyası dəyişməzdir və bu gün də Belinskinin əsərlərinin aktual olduğunu yazan tənqidçilər onun kimi yazmağı yox, «Belinskinin Puşkinini», «Belinskinin Qoqolunu», «Belinskinin Lermontovunu» nəzərdə tuturlar.

Belinski nəhəng idi və bu gün Belinski kimi öz ədəbiyyatına xidmət etmək, onu qaldırmaq üçün, Əsədin dediyi həmin «bir-birini əvəz edən mərhələlərə» aşına olmaq, «mətnin təhlilində» bu «mərhələlərin» əldə etdiyi nəzəri-estetik dəyər və meyarları tənqiddə tətbiq etmək lazımdır, çünki bu - günün tələbi, hətta sifarişidir.

Mətləbi bir az sadələşdirsək, söhbət, sadəcə, ondan gedir ki, tənqidçi geniş mənada savadlı - yəni həm ixtisas, həm də ümumiyyətlə, dünyagörüşü etibarilə hazırlıqlı olmalıdır və savadsızlıq istedadlı yazıçını harasa qədər apara bilər, tənqidçini isə ancaq dayandığı yerdə saxlayar. Bədii ədəbiyyatın əsas şərti istedad, istedadın tərkib hissəsi kimi fəhm, sonra savaddırsa, tənqiddə «sonra» yoxdur: istedad + fəhm + savad.

Ancaq bu kontestdə mən bir cəhəti (bəlkə də təhlükəni) ayrıca qeyd etmək istəyirəm: import iqtisadiyyatı canlandıran, bəzi məqamlarda dirçəldən amillərdən biridir, ancaq o vaxta qədər ki, ondan asılı olmayasan və belə demək mümkünsə, bədii və nəzəri-estetik import da milli ədəbiyyatın və ədəbi tənqidin inkişafında rol oynayan mühüm amillərdən biridir, ancaq o vaxta qədər ki, bədiiyyatı milli koloritindən ayırməsən, təqlidçiliyə (misal üçün, hərdən kitablarda, mətbuatımızda rast gəldiyim «limonovçuluq», «sarokinçilik», «pelevinçilik» kimi), yaxud da bədii-estetik mündəricatı bomboş olan «izm»lərə çevrilməsən; həmin mərhələləri süni şəkildə tənqiddə gətirməyəsən, yalançı (boş) «izm»ləri görə və göstərə, həqiqi «izm»ləri isə qiymətləndirə, həmin «mərhələlər»in meyarı ilə təhlil etdiyin əsərin həqiqi dəyərini, yaxud dəyərsizliyinə inandırma biləsən, yalançı xəlqiləklə həqiqi xəlqiliyi bir-birindən ayırasan, tənqidi fikri «primitiv millidən» qoruyasan.

Bizdə qərribə (qərribə olduğu qədər də mənasız və gülünc!) bir tendensiya yaranıb: müəllif özü öz yazısının estetik profilini müəyyənləşdirir - «mən postmodernist roman» yazmışam, «mənim hekayələrim sürrealizm nümunələridir» və s. - ancaq bu yazıları gözdən keçirəndə görürsən ki, postmodernizmə də açıq-aşkar böhtan atılıb, sürrealizmə də, o biri «izm»ə də.

Yazıçı oturub ədəbi nəzəriyyələri öyrənməyə borclu deyil və yalnız bədii ədəbiyyatla məşğuldursa, yaxud həvəsi yoxdursa, heç öyrənmir də, ancaq tənqidçi nəzəri-estetik cəhətdən hazırlıqlı olduğu, müasir «izm»lərin mahiyyətinə vara bildiyi kimi, klassikanı da - həm milli, həm də dünya ədəbiyyatı klassiklərini dərinlən mənimsəməli, ədəbi prosesə gətirməlidir və bu, əlbəttə, müasir ədəbiyyatın hesabına olmamalıdır. Baxın, bu gün tənqid hətta Nikolay Leskovu öz dövrünü 70 il qabaqlamış postmodernist kimi rus ədəbi prosesinə gətirir. Bir sözlə, bir az təmtəraqlı çıxsın da, düşünürəm ki, Klaassın külü Til Ulenşpigelin üreynə necə döyünürdüsə, milli və bəşəri bədii irsin də mövcudluğu və təcrübəsi ədəbi tənqidin «qəlbində» eləcə döyünməlidir. Mən qırx il bundan əvvəl, olsun ki, bu fikri yazmazdım, görünür, bu fikrin yetişməyinə qırx ilin mütaliəsi və düşüncələri lazım imiş və fikirləşirəm ki, belə olduqda yeni dövrün (müstəqillik dövrünün!) tənqidi məcburi sosrealizm mərhələsində keçdiyi yolu daha aydın görəcək, bu yolu daha obyektiv qiymətləndirəcək.

Sosrealizm tənqidinin (və ədəbiyyatının) bədii surətlərlə (insanlarla!) bağlı mənfi-müsbət bölgüsü bədii-estetik meyarları vulqar sosiologizmlə əvəz edirdi və bu gün xislətin xarakterinə tamamilə yad olan bu süni bölgü sosrealizmin özü kimi keçmişdə qaldı. Xislətin mürəkkəbliyi, birmənalı olmaması, ziddiyyəti mənfi-müsbət bölgüsünün çərçivələrinə heç vaxt sığışmır və bunu ilk növbədə elə bədii ədəbiyyatın özü sübut edir.

Məlum həqiqəti bir daha təkrar edirəm: həyat berrəngli olmadığı üçün, ədəbiyyat da, aydın məsələdir, berrəngli ola bilməz, həyatdakı şərtlilik, Səməd Mənsur demişkən, hər şeyin rəng olması həmişə Böyük ədəbiyyatın daxilində əsas hədəflərdən biri olub və yazıçı olan kəsin qələmi həmin nisbəliyi dərk və hiss etməli, duymalıdır. Mənim düşüncəmə görə tənqid də bədii ədəbiyyatı qiymətləndirərkən, xislətin doğurduğu hisslərdəki, münasibətlərdəki, hərəkətlərdəki nisbəliyi görməli, bunu nəzəri-estetik meyarlardan biri səviyyəsinə qaldırmağı bacarmalıdır. Mütləqlik (obsolyut) xislətin mürəkkəbliyi və ziddiyyəti ilə heç vaxt uyğunlaşmadığı üçün bədii məğlubiyyətə aparıb çıxarır və mən

bütün bunları nə üçün yazıram? Bu gün biz bədiliyə ciddi xələl toxunduran bir tendensiya ilə rastlaşırıq: «bizimkilər» - mütləq «müsbət qəhrəman»dır, əks tərəf isə - mütləq «mənfi qəhrəman»dır və bizim ədəbi tənqid təəssüf ki, bu vacib cəhətdən - primitiv patriotizmin (yəni xalqın problemlərini həll etməyə qadir olmayan «patriotizmin») meydana çıxardığı yazılardakı sosrealizm ənənəsindən sərf-nəzər etməkdədir.

Düzdür, Böyük ədəbiyyatda mütləq tiplər var, misal üçün Şeyx Nəsrullah, yaxud Tenardiye və Jan Valjan, ancaq bu - ədəbiyyatın getdiyi yolda bir mərhələnin ifadəsidir, onun daimi yolçusu deyil və bir halda ki, söhbət «Səfillər»dən düşdü, ədəbiyyatın daimi yolçusu - tərəddüdlər içində boğulan, mənəvi əzablarının intihara gətirib çıxartdığı Javerdir, eləcə də Hamletdir, Otellodur, Katyuşa Maslova ilə bağlı iztirab və sarsıntılar keçirən Dmitri Nexlyudovdur («Dirilmə»), alçaq Brexunovdur ki, gözlənilmədən Nikitanın həyatını xilas edir («Sahib və işçi»), hətta idealist - mən bilərəkdən fanatik yox, idealist yazıram - inqilabçı Arturdur («Ovod»).

Məlumdur ki, estetikanın kateqoriyalarından biri də gözəllik - çirkinlikdir, ancaq bədii ədəbiyyatın da, xüsusən də ədəbi tənqidin tarixi və təcrübəsi onu göstərir ki, bu kateqoriya antonim kimi qəbul və tətbiq edilsə, yaradıcı məğlublıq ehtimalı da xeyli dərəcədə artıq olacaq, çünki xislətin mahiyyəti elədir ki, bəzən orada gözəllik çirkinliyə (ya da əksinə) çevrilə bilər, onların arasındakı bədii keçid mərhələsi çox həssasdır və istedad bunun öhdəsindən gəlsə - həmin həssaslıq üzərində akvarellə işləyə bilirsə, bədii qələbə əldə edə bilər.

Bir neçə söz də ədəbi tənqiddə tənqid və tərif barədə.

«Tənqid təhqir deyil» - təəssüf ki, bu gün bizim ədəbi prosesdə belə bir şikayətlərlə tez-tez rastlaşırıq - təhqir, kin-küdurət, qarayaxdı, «ədəbi böhtan» - əslində Salyeri sindromu ilə yığılmış bu «ədəbi xəstəlik», Mirzə Fətəli, yaxud Mirzə Cəlillə bağlı, yaxud da «Molla Nəsrəddin» kimi mənəvi vətəndaş tribunasına qarşı əsassız, kökündən yanlış iddialar müstəqillik dövrü ədəbi prosesimizin gerçəkliyidir və bu xəstəliyin müqabilində fərdi cavablar yazılır, ancaq mən bu «ədəbi xəstəliyə» professional tənqidin prinsipliqliklə, analitik təhlillə ətraflı müdaxiləsinə hələ rast gəlməmişəm - bu, elə bilirəm ki, ədəbi təəssübkeşlik baxımından tənqidimizin inert cəhətlərindən biridir.

Repressiyalar dövründə hakim ideologiya və administrasiya ədəbi tənqidi cəzalandırma alətinə çevirmişdi və 1937-38-ci illərdə qəzet və jurnallarda dərc edilən məqalələr, resenziyalar - ifşa materialları - sübut kimi KQB-dəki cinayət işlərinə daxil edilirdi.

İndi - müstəqillik dövrümüzdə eyni medalın o biri üzünü görürük, tənqid isə öləri istisnaları nəzərə almasaq, susur və fakt budur ki, ədəbi prosesə sahib çıxmır.

SSRİ - nəhəng bir imperiya - gözlənilməz bir sürətlə (və şəərəfsizcəsinə!) çökdü, siyasi aləmdə olduğu kimi, ictimai fikirdə də yaranmış kataklizm ədəbi prosesi sarsıtdı, bundan bəhrələnən həmin qrafoman nifrəti, natamamlıq kompleksinin ifadəsi, həmin primitiv aqressiya ədəbi prosesin nəzəri-estetik səviyyəsini minimuma endirdi və bu, yalnız bizim ədəbi prosesin hadisəsi deyil, bütün postsovet respublikalarında da eyni vəziyyətdir. Ümumiyyətlə, qrafoman nifrəti, primitiv aqressiya yalnız kataklizmləri gözləmir, o, əslində, milli və coğrafi sərhədləri tanımır, beynəlmiləldir, bütün dövrlərdə fürsət axtarır, imkan tapan kimi istifadə edir. Mənim çox xoşuma gələn tarixi bir hadisə yadıma düşür: «Qulliverin səyahətləri» yaranandan sonra, həmin Salyeri kompleksi əsərə cidd-cəhdlə qara yaxmağa başladı, hətta Svifti ədəbi prosesə ağılını itirmiş adam, dəli kimi təqdim etdi və baxın, bu da Sviftin «ədəbi cəhalet və nadanlıq» cavabı: o, bütün varidatını İrlandiyada psixi xəstəxananın yaradılmasına sərf olunmağını vəsiyyəti edir, yəni Mirzə Cəlil

demışkən, kimdir dəli? mən, ya siz? - indi gedin və mənim xəstəxanamda müalicə olunun.

Bu, İrlandiyada açılan ilk psixi xəstəliklər xəstəxanası idi.

Söhbət XVIII əsrin birinci yarısı, Böyük Britaniya ədəbi prosesindən gedir.

İndi isə XXI əsrdir və söhbət Azərbaycan ədəbi prosesindən gedir.

Ancaq görürsünüz, aşağı-yuxarı, eyni ədəbi mənzərədir.

Rus tənqidinin uzun fasilədən sonra ədəbi prosesə gətirdiyi Boris Zamyatinin məşhur bir sözü var: «Dağları yerindən oynatmaq istəyən insanlar, adətən aranda yaşayırlar.» Ədəbiyyatda Zamyatinin dediyi o dağları yerindən oynatmağı bacarmaq üçün, gerek o dağlardan da güclü tərəf-müqabil olasan.

Tez-tez rast gəldiyimiz, eşitdiyimiz şikayətlərdən biri də budur ki, «bizdə tənqid yoxdur, ancaq tərifdir» və hərgah söhbət «tənqid məmulatı»nın öz səviyyəsindəki yazılardan vəcdə gələrək, əttökən «bəh-bəh»lərdən gedirsə - bu iradın bilavasitə ünvanı professional tənqid deyil; yox, əgər söhbət professional tənqiddən gedirsə, yaddan çıxarmayaq ki, tərif də ədəbi tənqidin daxili kütləsinin bir hissəsidir. Ədəbi tənqidin klassik nümunələrini yox, lap elə yaxın keçmişimizin ədəbi hadisələrini xatırlayaq: misal üçün, 1950-ci illərin sonlarında fransız şairi və esseisti Lui Araqon heç kimin tanımadığı gənc bir qırğız yazıçısının kiçik «Cəmilə» povestini təriflədi, ancaq bu tərifin səviyyəsi və tərif edənin qazanmış olduğu ədəbi nüfuzu elə idi ki, Çingiz Aytmatov ilk yazılarından yalnız Sovet deyil, dünya ədəbi prosesinə daxil oldu.

Yəni tərif primitiv «bəh-bəh» yox, analitik nəzəri-estetik təfəkkürün məhsuludursa, obyektivdirsə, arxasında merkantil məqsədlər yoxdursa və oxucuları inandırır, onları əsərin göstərdiyi istiqamətə yönəldirsə - elə bunun özünə bizim ədəbi tənqidin ehtiyacı az deyil, çünki onun dərinliyindən xəbər verəcək, nüfuzunu artıracaq.

Ancaq burası da həqiqətdir ki, mən müstəqillik illərində ədəbi prosesimizdə professional tənqidimizin hansısa bir əsər haqqında analitik tənqidi münasibətinə rast gəlməmişəm və belə nəticə çıxaraq ki, professional ədəbiyyatın bu dövrdə yaranmış bütün nümunələri yalnız kamil əsərlərdən ibarətdir? Bu - obyektiv nəticə olmaz.

Bir cəhəti də xatırladaq ki, tənqid o zaman hərtərəfli ehtivaya malik olur ki, ədəbi-bədii yaradıcılığı (elə ədəbi tənqidin özü də daxil olmaqla) küll halında əhatə edir, heç bir sahə, misal üçün, bizdə bədii tərcümə sahəsində olduğu kimi, onun diqqətindən yayınmır.

Əsasən 1920-ci illərin ikinci yarısından etibarən, Azərbaycanda bədii tərcümə sahəsində böyük canlanma, hətta mən deyərdim ki, böyük ruh yüksəkliyi, coşğunluq yarandı və düzdür, bədii cəhətdən zəif əsərlər də ideoloji sövq nəticəsində dilimizə çevrildi, marksizm-leninizm klassiklərinin əsərləri də tərcümə edildi (ancaq unutmayaq ki, bunun özünün də tərcüməçiliyimizin siyasi-ictimai təcrübə toplanmasında rolu az olmadı), Azərbaycan oxucusu dünya klassikasını doğma dilində oxumaq imkanı əldə etdi. O tərcümələrin bəzilərini xatırlatmaq istəyirəm, çünki bu gün həmin miqyası göstərməyə, elə bilərəm ki, ciddi ehtiyac var: Şekspirin pyesləri və lirikası (Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı, Mirzə İbrahimov, Tələt Əyyubov, Anar, Sabir Mustafa və b.), Molyerin komediyaları (Ənvər Məmmədخانlı, Elçin və b.), «İlahi komediya» (Əliağa Kürçaylı), «Şahnamə» (Mübariz Əlizadə), «Dekameron» (Beydulla Musayev), «Don Kixot» (Məmməd Arif, Pənah Xəlilov), «Qulliver» (Abdulla Şaiq, Mikayıl Rzaquluzadə), «Robinson Kruzo», «Taraskonlu Tartaren» (Əkbər Ağayev), «Faust» (Əhməd Cəmil), Bayronun «Şərq poeması» (Aslan Aslanov), «Abidos gəlini» (Bəxtiyar Vahabzadə), «Hərb və sülh» (Məmməd Arif, Beydulla Musayev), «Hacı Murad» (Mustafa Əfəndiyev), «Səfillər» (Mikayıl Rəfil), «Yevgeni Onegin» (Səməd Vurğun, Eyvaz Borçalı), «Sakit Don» (Cahanbaxış), «Başsız atlı» (Cabbar Məcnunbəyov), Nizaminin

«Xəmsə»sinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi kimi nəhəng və mühüm bir iş, Xaqaninin, Məhsətinin əsərlərinin, Nəsiminin, Füzulinin fars və ərəb divanlarının tərcüməsi, sənətə, estetikaya aid Aristotelin «Poeziya haqqında» (Aslan Aslanov), Bualonun «Poeziya sənəti» (Əkbər Ağayev) kimi məşhur əsərlər - mən yalnız xatırladığım və öz kitabxanamda gözümə dəyən kitabların adlarını çəkirəm - və dünya klassikasının bir çox digər nümunələrinin tərcüməsi, onların müəlliflərini (dünya klassiklərini!) geniş miqyaslı ədəbiyyat-oxucu ünsiyyəti baxımından az qala Azərbaycan ədəbiyyatının faktına (!) çevirmişdi. Belə bir doğmalıqın nəticəsi idi ki, vaxtilə yazdığım kimi (Söz azadlığı tənqidimizə nə verib? Bakı, «Təhsil», 2017, səh.27), azərbaycanlı valideynlər uşaqlarına Hamlet, Maqbet, Ofelya, Elmira, Artur, hətta Otello kimi adlar qoyurdu və sırf millilik baxımından yəqin məqbul sayılmasa da, indiki halda söhbət dünya klassikasının xalqın məişətinə daxil olmasından gedir.

Bəs, bu gün - müxtəlif ədəbi cərəyanlar, estetik təmayüllərlə («burjua ədəbiyyatı cərəyan və təmayülləri» ilə!) bağlı ideoloji basqı və qadağalar aradan qalxdıqdan sonra, yeni son iyirmi beş ildə vəziyyət necədir? Nələr və necə tərcümə olunur? Vaxtilə tərcümə edilmiş (o cümlədən, yuxarıda adını çəkdiyim tərcümələrin bir qismi), ancaq ədəbi-bədii dilimizin aradan keçən dövr ərzindəki inkişafı ilə bağlı daha səviyyəli tərcümələrinə ehtiyac nəzərə alınır mı (misal üçün «Xəmsə»nin tərcüməsi)?»- və s. kimi suallara ədəbi tənqidin cavabı necədir və ümumiyyətlə, belə bir cavab varmı?

Əlbəttə, ilk növbədə Tərcümə Mərkəzinin yaradılması və Afaq Məsudun topladığı istedadlı yaradıcı kollektivin gördüyü iş yada düşür. Böylə, Akutaqava, Tomas Vulf, Moravia, Leonid Andreyev, İvo Andriç, Vesos, İsiqura və bir sıra başqa müəlliflər - Mərkəzin hazırlayıb nəşr etdiyi bu müəlliflərin kitablarının coğrafiyasına və bədii-estetik müxtəlifliyinə fikir verin, o zaman son illərin tərcümə sahəsində uğurlarını görmək, güman edərim ki, elə də çətin məsələ deyil. Olsun ki, bu kitabların bəzində dillə, stilistika ilə bağlı qüsurlara rast gəlmək mümkündür, ancaq bir küll halında bu nəşrlər bu gün o işi görür ki, keçən əsrin əvvəllərində bizim maarifçilərimiz bu işə başlamışdı, sovet dövrü qələm sahiblərimiz məlum məhdudiyyətlərə baxmayaraq, bu işi nəinki davam, onu böyük dərəcədə inkişaf etdirmişdilər. Mən də, şübhəm yoxdur ki, bir çox başqa oxucular kimi, hər rübün sonunda «Xəzər» jurnalını gözləyirəm və jurnal çıxdıqdan sonra belə bir «maarifləndirici gözlənti» özünü doğruldur.

«Azərbaycan» jurnalı da xüsusən son illər tərcümə ədəbiyyatının əhəmiyyətini açıq-aşkar hiss edir, dünya və rus ədəbiyyatı nümunələrini yaxşı bir dillə dərc edir və mən Məmməd Orucun tərcümələrini ayrıca qeyd etmək istəyirəm.

Bütün bunlar çox yaxşıdır və elə bilərəm ki, ədəbi tənqid də bunları görməli və qiymətləndirməlidir, ancaq xarici ədəbiyyatın nəşri ilə başqa özəl nəşriyyatlar da məşğul olur və bu nəşrlərin də arasında uğurlu (gərəkli!) kitablar az deyil, ancaq eyni zamanda nə qədər də qüsurlu, hətta bərbad tərcümələrə, bayağı və primitiv nəşrlərə, bulvar ədəbiyyatına, ilahiyyat adı altında (əslində isə ilahiyyatın aliliyinə dəxli olmayan!) avam yazılara rast gəlirik.

Nəhayət, tərcümə ilə bağlı ciddi və bu gün çox aktual olan bir problem: ədəbi prosesdə Azərbaycan ədəbiyyatının xarici dillərə, o cümlədən rus dilinə tərcümə edilməsi ilə bağlı tənqidin münasibətinə rast gəlmək mümkün deyil, halbuki klassik (Nəsimidən, Füzulidən tutmuş Mirzə Fətəliyə, Mirzə Cəlilə, Sabirə qədər - yeni və daha keyfiyyətli tərcümələrin vacibliyini nəzərdə tuturam) və müasir ədəbiyyatımız tənqidin nəinki diqqətinə, yenə də dediyim elə bir harayına möhtacdır. Sovet dönməində folklorumuz da, klassiklərimiz və müasirlərimizin əsərləri də rus dilinə tərcümə edilirdi və onların da az bir qismi (sayma qismi!) rus dilindən başqa dillərə çevrilir, nəşr olunurdu.

Bəli, rus dili ədəbiyyatımızın müxtəlif dilli auditoriyasının genişlənməsində böyük rol oynadı və bu, həqiqətdir, ancaq burası da var ki, eyni zamanda tərcüməçiliyimiz birtərəfli inkişaf etdi, orijinaldan, yəni Azərbaycan dilindən başqa dillərə tərcümə sahəsində milli məktəb yaranmadı, bu da bir sıra bədii fəadlara gətirib çıxartdı, hətta rus dilinin özünə də, xüsusən klassiklərimizin tərcüməsi bəzən uğursuz alınır - kolorit itirdi, milli-ədəbi ənənələrdən doğan estetik xüsusiyyətlər solğun vəziyyətə düşürdü və s. Misal üçün, Sergey Vasilyev tanınmış rus şairi idi, «Hophopname»ni rus dilinə tərcümə edirdi və xalturaçı olmadığı üçün tez-tez Bakıya gəlirdi, sətri tərcümələri yoxladır, sabirşünaslarla məsləhətləşirdi, Sabirin bioqrafiyasını öyrənirdi, bir sözlə, məsuliyyət hiss edirdi və nəhayət, «Hophopname» onun tərcüməsində Moskvada nəşr olundu - dil səlis, qafiyələr təbii, forma saxlanılıb, ancaq Sabir koloriti, Sabir duzu, Sabir qəhrəmanlarının spesifikasiyası, orijinallığı yox idi, çünki, yenə də misal üçün, rəhmətlik Vladimir Qafarov, yaxud Alla Axundova folkloru necə hiss edib, rus dilinə çevirmişdisə, Sergey Vasilyev Sabiri o cür hiss edə bilməmişdi. Bax, bu obyektiv çatışmazlığa görə, mən «milli məktəb» məsələsini xüsusi qeyd etdim.

Rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə Məmməd Oruc, Saday Budaqlı, Mahir Qarayev, Etimad Başkeçid, Nəriman Əbdülrəhmanlı, Fərhad Abdullayev və b. kimi yazıçı və tərcüməçilərin fəaliyyəti bizim tərcümə ədəbiyyatımızı zənginləşdirir, buna söz yox, ancaq bu tərcümələr də, təəssüf ki, ədəbi prosesdə fəal iştirak edə bilmir, çünki tənqid onları ədəbi prosisin predmetinə çevirmir.

Ümumilikdə isə tərcümə sahəsində həqiqətən ağır bir vəziyyət yaranıb və mən hələ başqa (və çox mühüm!) dilləri demirəm, elə rus dilinə professional milli tərcüməçilərimizi barmaqla saymaq olar və bu yerdə söhbət artıq yalnız ədəbiyyatımızla yox, ümumiyyətlə, milli varlığımızla bağlı böyük çatışmazlıqdan gedir, tənqid isə bundan sərf-nəzər edir, belə bir vəziyyətin fərqi varmır, milli məniyimiz üçün tələyüklü olan bu məsələni ədəbi prosesin predmetinə çevirmir.

Bu sözləri yazı-yaza fikirləşirəm ki, tənqidlə bağlı tələblər (iradlar) çox olmadımı, axı mən burasını da deyirəm ki, professional tənqidimizin yeni bir mərhələyə qədəm qoyduğu hiss olunur?

Yox, çox deyil, əksinə, bunlar hamısı elə o yeni mərhələnin tələbləri və iradlarıdır və «ədəbiyyat məklaturasının» ədəbi prosesə gətirdiyi «tənqid məklaturası» axının, toxunduğumuz digər problemlərin qarşısını, bir az pafoslu səslənsə də, 300 spartaçı bəlkə də yüz minlərlə persə qarşı hansı bir inamla, təəssübkeşliklə, enerji ilə döyüşürdüsə, professional tənqid də o cür mücadilə aparıb, «ədəbi təmizləmə» işi görməlidir.

Nəhayət, mən yuxarıda öləri qeyd etdiyim bir məsələyə - tənqidçi fəhmi məsələsinə də toxunmaq istəyirəm: böyük ədəbiyyat nümunələri olan me-muarlar, xatirələr, gündəliklər, məktublaşmalar az deyil (yalnız elə Tolstoyun «Uşaqıq», «İlk gənclik» və «Gənclik»ini, yaxud Bayronun məktublarını, yaxud da Heminqueyin «Həmişə mənimlə birlikdə olan bayram»ını xatırlasaq, bəsdır) və bu avtobioqrafik ədəbiyyatın əsasında müəllifin öz həyatına, zəmanəsinə və ümumiyyətlə, dünyaya, tələyə subyektiv baxışı, münasibəti durur. Biz mə-lum bir fikri yada salsaq ki, əslində, yazıçı bütün əsərlərində özünü yazır, de-məli, romanlarımızdan tutmuş şeirlərimizəcən nəhəng bir bədii ifadə - subyek-tiv özünüifadəmizin nəticəsidir və bu baxımdan, əgər 1812-ci il müharibəsin-dən on altı il sonra dünyaya gəlmiş Lev Tolstoy həmin müharibə səhifələrini o cür inandırıcı (elə bil, özü o müharibədə iştirak edib və Napoleonla da görü-şüb!) təsvir edə, yazı bilməzdi, yaxud eyni adlı povestdə qılınc Hacı Muradın başını elə üzür ki, elə bil, haçansa müəllifin özünün də başı kəsilib - bunun öh-dəsindən özünüifadənin doğurduğu yazıçı fəhmi (istedadın tərkib hissəsi olan fəhm!) gəlir.

Belə bir yazıçı fəhmi kimi, tənqidçi fəhmi də çox mühüm amillərdən biridir və tənqidçi axtarır, tapırsa - bu, onun fəhminin nəticəsi və göstəricisidir.

Ancaq bu barədə növbəti məqaləmizdə.

2.

«İstedad Allah vergisidir» - deyirlər, ancaq bu, qəribə bir vergidir - bəzən yaratdığını öz sahibindən daha artıq məşhur edir: Don Kixot Servantesdən, Qulliver Svifdən, Robinzon Defodan, daha sadə kalibrli bir misal kimi, Şerlok Holms Konan Doyldan, yaxud da Puaro Aqata Kristidən artıq dərəcədə məşhurdur, çünki istedad bu obrazları bəşəri səviyyəyə qaldırıb, bu surətlərin bədii qüdrəti hətta müəlliflərini də ötürüb, keçib. Elə bizim özümüzdə də Hacı Qara Mirzə Fətəlidən, Məşədi İbad Üzeyir bəydən, Qurbanəli bəy Mirzə Cəlildən az məşhur deyillər.

Həmişə belə olurmu? - yox, çünki istedad ilə dəb (və dəbə aludəçilik!) ayrı-ayrı anlayışlardır, hətta bir-birinə zidd qütblərdə dururlar və bu dəfə mən rəng-garlıqdan misal çəkmək istəyirəm: «Qara kvadrat» da Maleviçdən daha artıq məşhurdur (hər halda az məşhur deyil), Tretyakov muzeyinin qızıl fondundadır, onun adlı-sanlı xarici muzeylərdəki səyyar sərgilərdə nümayişi elitar-intellektual dairələrdə belə, böyük sənət hadisəsinə çevrilir, ancaq nə üçün?

«Qara kvadrat» da öz-özlüyündə sənət əsəri, hətta əsrləri adlaya biləcək şedevr hesab olunur, ancaq onun altından Maleviçin adını pozsan, kim onu bu cür qiymətləndirəcək?

Heç kim!

«Qara kvadrat»ı - kətanı qara rəngə boyamağı - birinci sinif şagirdi də bacarar.

Mən bir neçə dəfə bunun şahidi olmuşam ki, tamaşaçılar topa-topa Tretyakov qalereyasında «Qara kvadrat»ın qarşısında dayanıb, bir qismi təəccüblə, başqa bir qismi ironiya ilə, bir qismi də aşkar bir heyranlıqla bu qara tabloya tamaşa edirlər.

Belə çıxır ki, müəllifin adı, nüfuzu, şöhrəti sənətin, hətta öz-özlüyündə anti-sənətin qiymətləndirilməsində böyük rol oynayır və burada bir cəhət var ki, həmin nüfuzu, şöhrəti müəllifə tənqid (sənətşünaslıq) gətirib - tənqid Maleviçin istedadını görüb, onun «Qara kvadrat»a qədərki və ondan sonrakı yaradıcılığını qiymətləndirməyi bacarıb ki, XX əsrin ən dəbdə olan görkəmli rəssamlarından biri kimi, onun adı, şöhrəti «Qara kvadrat»ı da dəblər aləminə çəkib aparıb.

Mən bütün bunları nə üçün yazıram? - çünki tənqid istedadı axtarmalı, tapmalı, onu qiymətləndirməyi bacarmalıdır və bu baxımdan bizim ədəbi tənqidimizə və ədəbi tənqidin əsas «məkanı» olan ədəbi prosesə nəzər saldıqda hansı fikirlər doğur, hansı mənzərənin şahidi oluruq?

Mətbuatı izləyən və ədəbi prosesin gedişatına biganə olmayan bir oxucu kimi mən, son neçə illərdə tənqidin hansısa imza ilə bağlı «ədəbi kəşfinə» rast gəlməmişəm, həm də söhbət yalnız gənclərdən getmir - ədəbi kəşf qəhrəmanı gəncliyə, yaxud da yaşlı olmağa baxmır. Bu illərin ədəbi prosesində nəzəri-estetik və bədii zövq baxımından səviyyəli məqalələr az olmayıb (hərçənd, bildiyimiz kimi, səviyyəsizlər xeyli dərəcədə artıqdır), bir sıra uğurlu əsərlər tənqidin diqqət mərkəzində olub, ancaq dediyim həmin kəşf yoxdur. Nə üçün? Yeni bədii təsərrüfatda vəziyyət bu dərəcədə fərəhsizdir?

Elə bilərəm ki, belə deyil.

Misal üçün, müasir Azərbaycan poeziyasında elə mövzular aparıcı mövqelərə gəlib çıxıb ki, sosrealizm prinsipləri onları rədd edirdi, o mövzular

bu prinsiplərin təbliğ və tələb etdiyi sovet ədəbiyyatının optimist mahiyyəti ilə daban-dabana ziddiyyət təşkil edirdi və həmin mövzulardan biri də sırf insani hissləri ifadə edən bəşəri kədərdir. Sosrealizm nəzəriyyəçiləri ədəbiyyatda ifadə olunan bəşəri kədəri «burjua ədəbiyyatşünaslığının termini» hesab edirdi, yəni sinfi mübarizə qalib gələrək kədəri aradan qaldırır və belə çıxırdı ki, poetik Bayron kədəri, yaxud da Lermontov kədəri «burjua ədəbiyyatşünaslığının terminidir».

Bəli, dəb - sənətə münasibəti ucuzlaşdırır.

Cavan yazarımız Qan Turalı ədəbi-mənəvi ucuzlaşmadan şikayət edərək yazır: «Bu ucuzluqda ədəbiyyat kimin nəyinə lazımdır? Ledi Qaqanın Kafkaya qalib gəldiyi bir dünyada yaşayırıq.»

Doğrusunu deyim ki, hərdən mən də (və güman edirəm ki, mən təkcə deyiləm) hissə qırılib, fikirləşirəm ki, indi ədəbiyyat kimə lazımdır və elə həmin anlarda da təskinliyi onda tapıram ki, yəqin cəhalet və nadanlığı, «naz ilə gəzən boynu kraxmallı» intilgentləri, yalançı «millət qəhrəmanlarını», qəzetçi Rza kimi «qələm adamlarını», qoçu əsgərləri görəndə və bu mühitdə yaşayıb-yaradan (!) Mirzə Cəlilin də, Mirzə Ələkbərin də belə düşündüyü məqamlar olub. Əslində bu - daxili bir protestin, etirazın, bəzən hətta qəzəbin ifadəsidir və mən şübhə etmirəm ki, Qan Turalının adını və xiffətini çəkdiyi Kafka da, borclarını istəyənlərin əlindən gizlənən Balzak da, dövrün ədəbiyyatına və ümumiyyətlə, dünyanın işlərinə mənəvi etiraz kimi «Don Kixot»u yazmış Servantes də bu mənada az mənəvi sarsıntı keçirməyiblər.

«Ledi Qaqanın Kafkaya qalib gəlməsi» yalnız Azərbaycan mühitinə (o cümlədən də ədəbi prosesinə) aid bir məsələ deyil və baxın, Dağıstan şairi Məhəmməd Əhmədov da rus ədəbi mühiti ilə bağlı elə eyni sözləri yazır: «Doğrudanmı Rəsul Həmzətov kimi bir şair daha xalqa lazım deyil? Biz hara gedirik? Biz nə üçün yaşayırıq?» («LQ», 12 sentyabr 2018.)

Bu gün Rusiyada Pelevin, yaxud Sarokin Lev Tolstoydan, yaxud da Dostoyevskidən, Qoqoldan, Turgenyevdən artıq populyardırlar, necə ki, vaxtı ilə Vladimir Benediktov Aleksandr Puşkindən daha populyar idi.

Ancaq bir məsələ var: Ledi Qaqa həqiqətən Kafkaya qalib gəlsəydi - bu faciə olardı və ədəbiyyata da nöqtə qoyulardı - o, qalib deyil, sadəcə, bu gün Kafkadan çox populyardır və bu, faciə yox, kədərdir, qüssədir - o kədər və qüssə ki, gənc yazara həmin fikirləri və belə bir əlacsızlığı diktə edib: «Tolstoyun olmadığı dünya... İşığı azalan dünya...»

Tolstoyun olmadığı dünya, əlbəttə kasıb dünyadı, ancaq məsələ (və təskinlik!) burasındadır ki, Tolstoyun «olduğu dünyada» da Tomas Mann yox idi, Folkner, Heminqvey, Hamsun, Coys, Markes, Kavataba... yox idi, elə həmin rus ədəbiyyatında «Sakit Don» yox idi, «Ustad və Marqarita» (Bulqakov), «Həyat və tale» (Qrossman), «Özül yeri» (Platonov), «Matyora ilə vidalaşma» (Rasputin) yazılmamışdı, Nabokov və Paustovski, Svetayeva və Pasternak yox idi - mən hələ xarici ədəbiyyatı demirəm.

Ədəbiyyat, zaman sərhədi olmayan bütün «dünyalarda» var və ədəbiyyatla onun tərəf-müqabili kimi kədər, qüssə, təəssüf də daimidir, həm də, yalnız ədəbiyyatla bağlı yox, ümumiyyətlə, mənəviyyatla bağlı, həyatla bağlı daxili protest həmin «dünyalarda» həmişəlikdir - Nitsşenin «Allah ölüb!»- qışqırığını, çığırısını, harayını xatırlayaq və bu nalədəki Allah, əslində, dindarlar kimi, ataistlərin də Allahıdır.

Sovet dönmindən, yəni sosrealizm məhdudiyyətləri aradan qaldırıldıqdan sonra Azərbaycan poeziyasında yeni və çox maraqlı bir motiv - kədər mövzusu - get-gedə qabarıq şəkildə özünü göstərməkdədir və bu motiv istedadsız «ah-uflardan» fərqli olaraq (daha doğrusu, bu «ah-uflarla» eyni zamanda), həqiqi poetik özünüifadənin, bədii təfəkkürün məhsuludur, mənəvi-

estetik siqlətə malikdir (mən bu barədə ayrıca yazmışdım, «Ədəbiyyat qəzeti», 29 oktyabr 2016).

Maraqlı cəhət orasındadır ki, bu kədər mövzusu XIX əsrin sonu, XX-nin əvvəllərində Avropa və rus ədəbiyyatında poeziyanın keçdiyi mərhələnin - dekadentizmin yeni təzahürü deyil (hərçənddir bizim ədəbi prosesdə mən bir-iki dəfə buna bənzər fikrə rast gəlmişəm, ancaq təkrar edirəm, bu, dekadentçilik deyil), çünki dekadent poeziyanın məğzində həyat qarşısında qorxu dururdusa (təsadüfi deyildi ki, sovet ədəbiyyatşünaslığı yalnız «Rəngidir» şeirinə görə Səməd Mənsuru «dekadentçi şair» hesab edirdi və yaxına buraxmırdı), indiki halda biz, əslində, bu qorxuya qarşı protest kimi səslənən poetik kədərini ifadəsini görürük.

Baxın, mətbuatdakı elə ilk yazılarından istedadı hiss olunan şairənin - Ay Bəniz Əlyarın lirik qəhrəmanı hansı bir daxili aləm çırpıntısı ilə dəruni bir qorxunu yox, məhz kədəri - bu yerdə kədər ilə tənhalıq üzvi bir vəhdətdədir - necə ifadə edir:

***Bir az insanlardan qaçmaq,
Bir az özünü dinləmək...
Bir az torpağı qoxlamaq.
Getmək və
geri dönməmək...***

Daha sonra:

***... Bir adam həsrəti boyda
Yolları qarğışmaq bir az.
Bu yazı belə yazılıb,
Bu yazıya pozu da yox.
Bir ümidin adı yoxsa,
Demək, elə özü də yox.***

Başqa bir istedadlı cavan şairənin - Günay Həsənlinin lirik qəhrəmanı:

***Hər kəsə həyat verən bu hava boğur məni
Gündə min yol boğulub,
Gündə min yol ölürem.***

- deyir, onun ürəyini «toz basıb», «içindəki ocağın tüstüsü» onu boğur.

Ancaq burası da yəqin əlamətdardır ki, tənqidimizin fərqi nə varmadığı bu kədər, bu daxili sıxıntı ilə eyni zamanda, mənəvi protest kimi görünən və məncə, əslində, eyni təbiətli, eyni psixoloji mündəricatlı bir təskinlik də var.

Bu - Vaqif Bayatlı Odərin (Cəbrayılzadənin) misralarıdır:

***... dünya gözümdə söndükçə,
Sən görünürsən, ilahi!***

Bir tərəfdən dediyim o dəruni kədərini emosional çığırtısı ki, «Allah ölüb!», o biri tərəfdən isə yenə də həmin kədərini doğruduğu: nə yaxşı ki, sən görünürsən (yeni sən varsan, «sağsan»!) İlahi!- təskinliyi.

Yenə xatırlayaq ki, ədəbiyyat canlı bir orqanizmdir və elə bil ki, o, danışdığımız kontekstdə özü öz bədii diaqnozunu qoyur. Fikrət Qocanın misralarına fikir verin, elə bil, bu misraları həqiqətən bilavasitə ədəbiyyat özü - həmin canlı orqanizm söyləyir:

***Allahı bərk incitmişik,
Qəzəbi-qarğışı damır...***

Mətbuatı vərəqlədikcə, bu gün qəm, kədər, qüssə, yuxarıda dediyim kimi, şerimizdə əsas və güclü mövzulardan birinə çevrilib, ancaq eyni zamanda, bunun o biri üzü də var: bir çox primitiv şeirlər də oxuyuruq ki, onlarda həmin qəm də, kədər, qüssə də mənəvi-poetik ehtiyacın ifadəsi deyil, bu tipli şeirlərdə bəşəri tragizmdən (Hamlet tragizmindən!), yəni hissələrin, düşüncələrin doğurduğu poetik tragizmdən əsər-əlamət də yoxdur və bu nəzmlərdəki kədər - özünühədəfdir, kədərdən yazmaq naminə yazılmış kədərdir, o, mənəvi tələbatın yox, epiqonçuluğun ifadəsidir, obrasız ah-uflardır, milyon dəfə qələmə alınmış vüsal həsrətinin, nakam məhəbbətin doğurduğu kədərdir ki, bu gün heç bir emosional təsiri yoxdur və bu cür «kədər istehsalını» oxuyandan sonra ən yaxşı halda biganə qalırıq.

Ancaq eyni zamanda obrazlı təfəkkürün, yalançı (süni) hissələrin primitiv ifadəsi olan kədər yox, dünyanı, həyatın mənasını dərk etmək, öz eqosunun (xislətin) dərinlərinə varmaq cəhdlərinin doğurduğu həqiqi hissələrin səmimi, daxili senzurasız poetik ifadəsi olan kədər bu gün Azərbaycan poeziyasında məxsusi və qabarıq poetik istiqamət yaradıb. Bizim ədəbi tənqid isə bunu görmür və bu onun çatışmazlığıdır, yox, əgər görür, ancaq ədəbi prosesə təqdim etmirsə, bu, daha artıq bir nöqsandır. Həmin poetik istiqaməti primitiv «kədər məmulatından» ayırmaq çox incə (və mühüm!) bir məsələdir və tənqidimiz bundan sərf-nəzər edirsə, deməli, onun, yəni tənqidimizin fəhmi bu istiqamətin gələcəkdə belkə də milli poeziyamızın magistrallıq yollarından birinə çevrilə biləcək ehtimalını hiss edə bilmir.

Bu ehtimalı yaradan poetik ovqatı, necə deyərlər, əyani şəkildə ifadə etmək baxımından, misal üçün, Əbülfət Mədətoğlunun (bu şairlə şəxsən tanış deyiləm, sadəcə, mətbuatda şeirlərini izləyirəm) yaradıcılığı, mənəcə, tutarlı bir əsas verir. Onun lirik qəhrəmanı:

***Qəmi mehdən duyuram,
Qəmi şəhlə yuyuram...
Nəm çəkməklə doyuram -
Başdan bu yolu seçdim***

və yaxud:

***Bu yorulmuş ürəyimi
Dalımca sürüdüm, gəldim...***

yaxud da:

***Su səpilmiş ocağam
Sönürəm için-için...***

- deyir və bax, bu cür insani əhval-ruhiyyənin, poetik ovqatın mahiyyəti və səbəbi zənnimcə, ədəbi tənqid üçün maraqlı təhlil mənbəyi olmalıdır.

Bu şairin lirik qəhrəmanının ifadə etdiyi kədərin bədii-estetik səviyyəsi göstərir ki, həmin qəhrəman obrazlar dünyasının sakinidir, o, özünüifadəsi ilə özünü orijinal bədii surət səviyyəsinə qaldıra bilir və çox təmtəraqlı olmasaydı, deyərdim ki, oxucunun qəlbinə yol tapır.

***Sən məni
ovutmağa***

*cəhd etmə...
sən məni
ovudanda
daha çox ağrıyiram,
çünki mən
özümü
dahadan da çox
kədər üçün
qoruyub saxlayıram -
tək-tənha
qalmasın deyə...*

Kədər in sirdaşı (dostu?!) olan bu lirik qəhrəman özü özündən: «Mən yaşayıram yəni?»- soruşur və onun belə bir pessimist özünüifadəsinin poetik tutumu, estetik miqyası elə bir səviyyədədir ki, söhbət heç vəchlə maddidən yox, mənəvidən gedir, həmin sualın cavabını bəzi hind, yaxud da bəzi Hollivud filimlərindəki kimi, primitiv «göz yaşlarında», yaxud dünyanın epiqonçu «faniliyində» axtarmaq tamam yanlış bir yol olardı, bu cavabı vermək ədəbi tənqidin işidir, bu lirik qəhrəmanın əhval-ruhiyyəsinin bədii-estetik diaqnozunu tənqid qoymalıdır.

Görün bu kədər sirdaşının necə anları olur:

*varlığım
yoxluğumun
fərqi
sıfırdı
indiki anda.*

Və bu o anlardır ki:

*Bu anlar
ruhumla cismim
itirib bir-birini...
... nə mən onu xoşbəxt etdim,
nə də ruhum məni...*

Kədər öz sirdaşının daxili aləminə elə sirayət edib ki, burada qızınmağa, hərarət hiss etməyə yer yoxdur:

*göy üzü
ələkdən keçir,
qar dənələri
ulduzlar kimi
səpələnir.
əlimi,
üzümü
üşüdən
qar ulduzlar
çəkib aparır
xəyalımı, fikrimi
isti,
mehriban,
ışıqlı ulduzlara kimi...*

Bu kədər sirdaşının düşüncələri xəyal aləmində onu «isti, mehriban, işıqlı ulduzlara kimi» apara bilir, ancaq yəqin ki, o, heç zaman həmin ulduzlara çata, orada məskunlaşa bilməyəcək, çünki «qar ulduzlar» o istinin, mehribanlığın, işığın içində əriyib yox olacaq, o «qar ulduzlar» yalnız üşütməyə qadirdir, nə olsun ki, bəlkə onların da əlçatmaz istiyə, işığa mənəvi ehtiyacı var, ancaq bu - tragik mənəvi ehtiyacdır, çünki həmin isti, həmin işıq onu elə o andaca əridib yox edəcək.

***Qollarım
ağırlıq edir
bədənimə
çiyinlərimə
elə bil
daş asılıb
hər birinə
indi
doğma
isti bir ələ
dəli ehtiyac var
qaldırıb qoya
qollarımı yerinə***

Düzdür, o, kədər sirdaşındır, ancaq kədər öz sirdaşını da yora bilər - olsun ki, bu, bir əlacsızlıq yorğunluğudur, ola da bilsin, ümumiyyətlə, həyatın yorğunluğu, yaşayışın mənasızlığından doğan yorğunluğudur - bunu tənqid müəyyənləşdirməlidir, bu yorğunluğun bədii-estetik ifadəsindəki emosional təsirin gücünü tənqid təhlil və izah etməlidir.

***Tüpürüb getmək lazımdır,
mənası yoxdur heç nəyin.
Allah yolun göstərməyib
heç kimə tale seçməyin.***

Kədər doğru olduğu belə bir çılğınqlıqla bu lirik qəhrəman hara gedə bilər? - «tale seçmək» ki, mümkün deyil, çünki hər şeyin mənası olduğu bir məkana aparan yolun ünvanı yoxdur və o, yəni həmin lirik qəhrəman bu ünvanı ancaq təhtəlsüz olaraq, intuitiv duya bilər:

***Mən hələ də qəm çözüürəm,
çözdüyüm qəmə dözüürəm,
boyat dərdimdə bezirəm -
təzə ünvan duyan kimi...***

Və əslində, bu lirik qəhrəmanın təhtəlsüz duyduğu «təzə ünvan» da illüziyadan başqa bir şey deyil.

Çözülən qəm, kədər artıq «boyat dərdə» çevrilib, daha buna dözmək mümkün deyil və yəqin elə buna görə də həmin «təzə ünvan» illüziyadır, çünki başlanğıcdan bu tərəfə real bir ünvan var. Baxaq:

***Mənimçün ayrılımış torpaq
Yaxasını açır -
Gedəcəm...***

Bu, o kədərdən ayrılmağın son əlacıdır, ancaq burada, mənəcə, «mənimçün ayrılımış torpaq» şərti səciyyə daşıyır, yəni söhbət cismani ayrılıqdan yox,

mənəvi ayrılıqdan gedir. «Cismani ayrılıq» isə, istəsək də, istəməsək də, məlum və mütləqdir:

**Ehtiyatlı olun,
Qapılar bağlanır!
Hamı gözaltı
Yoxlayır
Sağın, solun...
Tərpənir qatar
Bir azdan
Mənzilə çatır...
... Platformadakı
Sükuta qoşulanda
Düşünürsən ki...
Bura qədərmiş yolun!
İstər gecə olsun,
İstərsə də gündüz,
Hardasa, haçansa
Qatardan düşürük biz!
Amma...
Təzə sənişinlərin
Fitildəyir qatarı
Budur həyatın axarı...**

Nəhayət, bu lirik qəhrəman kimdir, onun «kədər sirdaşı» olduğunu indiki halda, mənim təmsalımda oxucu dedi, bəs, o, özü nə deyir, kimdir?

**bəlkə də mən dünyada
şəxsi düşməni olmayan
tək adamam...
və bəlkə də mən
dünyada
öz düşmənlərinə dözən
ən bərk adamam...**

O, görürsünüz, konkret olaraq, kim olduğunu demədi, çünki özünü «bəlkələrə», gümanlarla axtarır və yaqın bunu tənqid deməlidir, onun xislətini tənqid açmalıdır və mənim fikrimcə, bu lirik qəhrəman tənqidin ciddi diqqətinə layiqdir.

Fürsətdən istifadə edib, onun özünüifadəsi ilə bağlı hərdən nəzərə çarpan məqamlara aid bir iradəmi da bildirmək istəyirəm:

**Ürəyimin gözlərini
Ürəyinə elçi saldım...
Ürəyinin gözlərindən
Ürəyimə imza aldım.**

Obrazlı misralardır. Sonra:

**Ürəyimi açıb sərdim
Ürəyinin düz önündə...**

Bunlar da obrazlı misralardır, ancaq buradakı «ürəyimi açdım» kimi şablon bəyanat, müstəqim, birbaşa deyim bu lirik qəhrəmanın sözü akvarellə, poetik eyhamla demək bacarığı ilə heç vəchlə uzlaşmır və birdən-birə:

***Ürəyimlə mən dərd dərdim
Ancaq dünya düzənində...***

Bu misralar şeirin müstəqimlikdən, birbaşalıqdan uzaq olan poetik həzinliyi ilə heç cürə uyuşmayan və bir oxucu kimi mənə emosionallığını itirmiş, yad səslənən misralar təsiri bağışladı, hətta buradakı şairanə obrazlı deyim də - «dünya düzənindən dərd dərmək» - köməyə çatmır, çünki dərddən bu cür birbaşa şikayət Əbülfət Mədətoğlunun illərdən bəri (ədəbi tənqidin isə görmədiyi) müstəqil və orijinal bir surətə çevirə bildiyi lirik qəhrəmanının daxilindəki kədər in cəhətinə, zərifliyinə doğma deyil, necə ki, başqa bir şerində həmin qəhrəmanın:

***Çəkirm başıma dərdi dərməntək,
Elə bil, acıma bal qatıram, ball..
Kirpiyin ucuna yapışmış qalan -
Damladan könlümə xal salıram, xal!...***

- kimi istedadla obrazlaşdırılmış deyimlərinə, doğrusu, mənim hayıfım gəlir, çünki buradakı patetika, dediyim həmin «dərd müstəqimliyi», bu lirik qəhrəmanın özünüifadəsindəki akvarellə işlənmiş zəriflik əvəzinə, onun daxili aləminə yad olan qatı yağlı boyadan istifadə açıq-aşkar görünməkdədir.

Baxın, Əbülfət Mədətoğluna görə şairlik nədir (və şair kimdir):

***şairlik əslində
ürəyi, ruhu
əbədi girov etməkdə...***

və onun poeziyasının bir çox nümunələri bu fikri doğruldur, çünki uğurundan, hətta uğursuzluğundan belə asılı olmayaraq, bu şair nə yazırsa, ürəklə yazır, daha doğrusu, ürəkdən yazır.

Mən bəhs etdiyim bu şeirləri əsasən son iki-üç ilin mətbuatından götürmüşəm, bu yazını işləyərkən, kitabxanadan Mədətoğlunun 2011-ci ildə çap olunmuş «Hər görüş bir ümiddi» adlı kitabını da götürüb, orada toplanmış xeyli şeirin hamısını oxudum və düzünü deyim ki, bu kitabda zəif şeir, uğursuz şeir tapmaq olar, ancaq mən süni, boğazdanyuxarı yazılmış bir şeirə belə rast gəlmədim. Orasını da qeyd edirəm ki, bu şairin iti uclu poetik texnikası var və o, sərbəst şeirdə də, hecadada da, destruktiv şeirdə də, qoşmada da, gəraylıda da professionaldır.

Haqqında danışdığımız lirik qəhrəman ilə ruh (şairlərin «girov saxladığı» ruh!) anlayışı arasında sıxı bir bağlılıq var və mən bu fikri bir az da açıqlamaq istəyirəm. Bildiyim dərəcədə Azərbaycan, rus, türk lüğətlərində bu anlayış, yəni ruh «hiss-həyəcan», «daxili dünya», «pisixi aləm», «qeyri-maddi aləm», «insanı Allahla qovuşduran qeyri-maddi varlıq» və s. mənələrdə izah olunur, ancaq rəhmətlik Ağamusa Axundovun izahlı lüğətində daha orijinal və maraqlı bir anlatma var: «ruh - bədənəndən çıxanda insan məhv olur» və Mədətoğlunun lirik qəhrəmanının ruhla bağlılığı elədir ki, onun kədərində oxucunun hiss etdiyi, duyduğu həmin poetik ruh olmasa, o da bir bədii surət kimi məhv olacaq.

Dediyim kitaba Nizami Cəfərov yaxşı bir ön söz yazıb və orada göstərir ki, Bəxtiyar Vahabzadə, Ramiz Rövşən (elə Nizaminin özünü də bu siyahıya əlavə edək) Əbülfət Mədətoğlu poeziyası haqqında yazıb, onun yaradıcılığını yüksək qiymətləndiriblər - bu çox yaxşıdır və yaxınlarda mən mətbuatda bu şairin yaradıcılığı haqqında bir neçə səmimi yubiley məqalələrini (o cümlədən

Vaqif Yusiflinin, Qurban Bayramovun, Vaqif Aslanın məqalələrini) də oxudum, ancaq bütün bunlar hələ ədəbi tənqidi ehtiva etmir, halbuki, bu poeziyanın bədii-estetik səviyyəsi ədəbi prosesin faktına çevrilməyə layiqdir.

Yəqin ki, kədəri ifadə etməyən (yaxud da etməmiş) poeziya mövcud deyil və mən ona görə bu şairin şeirləri üzərində dayandım ki, onun lirik qəhrəmanının təmsalında yetmiş illik məcburi fasilədən - sosrealizmdən sonra folklorumuzdan, klassik roeziyamızdan axıb gələn poetik mənəvi ovqatın, poetik hissiyyatın həmahəng inkişafı kimi, poeziyamızda effektiv poetik təmayülü, yaranmaqda olan müstəqil və maraqlı bir poetik qolu vaxtında görək və göstərək, tənqidimizin axtarıqları, tapıntıları pauzalarla olmasın, həm də digər bədii hadisələr (əlbəttə, əgər varsa) tənqidimizin diqqətindən yayınmasın.

Başqa xarici dil bilmədiyim üçün, mən yalnız rus və türk ədəbi prosesini izləyə bilərəm və bu dəfə də rus yazıçısı Viktor Yerofeyevdən bir sitat gətirmək istəyirəm: yazır ki, «yalnız rus ədəbiyyatında deyil, ümumiyyətlə, dünya ədəbiyyatında pauzadır.» («LQ», 11 oktyabr 2017.)

Doğrusu, dünya ədəbiyyatı haqqında bu cür qətiyyətlə bir söz deyə bilmərəm, ancaq o pauza bizdə də həm bədii ədəbiyyatda, həm də ədəbi tənqiddə açıq-aşkar görünməkdədir və bəhs etdiyimiz kontekstdə tənqid, sadəcə, inerti, onun axtarmaq, tapmaq və ədəbi prosesə təqdim etmək şövqü, ehtirası (bəlkə də həvəsi?) hiss olunmur.

Mən «bədii kəşf» dedikdə, yalnız müasirlərimizi nəzərdə tutmuram, çünki bizim yaxın keçmişimizin elə qələm sahibləri var ki, onlar nəinki tənqidin diqqətindən kənarlaşıblar, hətta unudulmaqdadırlar, halbuki, onların yaradıcılığı belə bir «unutqanlıq» qətiyyəti layiq deyil. Məsələn, İsa İsmayilzadə XX əsr Azərbaycan poeziyasında görülməli yeri olan, obrazlı düşünən, bədii təxəyyülü orijinal bir şairdir və yaradıcılığının böyük dövrü sovet dövrünə təsadüf edən bu görkəmli şairin istedadı sosrealizm həmlələrinə, ideoloji təhriklərə sinə gərməyi bacardı, bu həmlə və təhrikləri, siyasi konyukturanı yaxına buraxmadı.

60-cı illərin ikinci yarısında, 70-in əvvəllərində İsanın və onunla birlikdə başqa bir görkəmli şairimizin - Ələkbər Salahzadənin poeziyası ədəbi tənqidin diqqət mərkəzində idi və ən maraqlısı, hətta əlamətdarı onda idi ki, o zamankı partiyalı tənqid bu şairləri ədəbi prosesin neqativ qəhrəmanlarına çevirmişdi. Onların sərbəstdə yazması ilə bərabər, poetik obrazlarındakı sərbəstlik, təhkiyələrinin orijinallığı, poeziyanın dili ilə bədii müqəvvanın (!) yox, canlı insanın psixologiyasını, hisslərini ifadə etməsi yalnız ayrı-ayrı tənqidçiləri yox, zövqləri «hamar estetik» ilə formalaşmış şairləri, yazıçıları da qıcıqlandırır və İsanı da, Ələkbəri də, onları müdafiə edənləri də həmin dövr Mao Tzedun Çindəki «mədəni inqilab» qəhrəmanları olan xunveybinlər («qırmızı keşikçilər») kimi «xunveybin» adlandırırdılar.

Zəmanə dəyişdi, Çinin siyasi tarixində xunveybinlər bədnam bir şöhrət qazanaraq, tarixin çevrilmiş səhifəsində qaldılar, İsanın da, Ələkbərin də poeziyası isə - güman edirəm ki, artıq bunu söyləmək olar - zaman sınağından çıxdı, dəyişmiş antaqonist epoxaların sərhədini adlaya bildi və bu gün ədəbi tənqidimiz bu şairlərin ədəbi prosesdə boş qalmış pozitiv mövqelərini - poetik haqlarını bərpa etsə, elə bilərəm ki, qazanmış olarıq.

«Unutqanlıq prosesi» baxımdan bizim elə XX əsr ədəbiyyatımıza nəzər salaq: məsələn, Qantəmir (Qafur Əfəndiyev), aydın məsələdir, Mirzə Cəlil, yaxud da Əbürrəhim bəy deyil, ancaq onun hekayələri də özünəməxsus istedadlı qələmin məhsuludur və satirik nəsrimizin formalaşmasında, «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbi ənənələrinin davam etdirilməsində bu hekayələr də müəyyən rol oynayıb. Ancaq bu gün hətta bizim ədəbiyyatşünaslığımız da Göyçayda anadan olub, soyuq Maqadanda həlak olduğu il də dəqiq

bilinməyən (üç versiya: 1938, 1944, 1948) bu yazıçını layiq olmadığı halda «unudub» - əgər səhv etmirəmsə, yalnız rəhmətlik Arif Abdullazadənin bir monoqrafiyası var idi - və Qantəmir nəinki bizim ədəbi prosesdə yoxdur, bəlkə ədəbiyyatçıları arasında da onun adını belə eşitməyənlər var.

Ədəbi prosesimizlə bağlı mən başqa bir məsələnin də üzərində qısaca dayanmaq istəyirəm ki, bu da tez-tez rast gəldiyimiz iddia böyüklüyü və həmin iddia müqabilindəki mütaliəsizlik, ən yaxşı halda isə mütaliə məhdudluğudur.

Misal kimi, ədəbi prosesimizdə tez-tez hallandırılan «magik realizmi» götürək: yeri düşdü-düşmədi, «magik realizm»dən söz salıb, şagird əzbərləməsi kimi, iki-üç yazıçının adını çəkirlər: Markes, Borxes, Kortasar... Elə öteri nəzərdən keçirəndə, primitiv və şablon mülahizələrə görə aydınca hiss edirsən ki, yazı müəllifi bu yazıçıları heç oxumayıb da, sadəcə, dəbdən geri qalmamaq üçün onların adını çəkir, dəxli oldu, olmadı, onları nümunə gətirir.

Əlbəttə, Markesin də, Borxesin və Kortasarın da roman və hekayələri (hətta Borxesin detektiv hekayələri belə) bəşəri miqyaslı böyük ədəbiyyat nümunələridir və xüsusən XX əsrin ikinci yarısından etibarən, «magik realizm»in dünya ədəbiyyatında aparıcı estetik istiqamətlərdən birinə çevrilməsində bu əsərlərin oynadığı rol həqiqətən böyükdür.

Ancaq, sən «magik realizm», yaxud başqa bir «izm» haqqında söz deyirsənsə, mexaniki olaraq iki-üç yazıçının adını çəkməklə heç nə əldə edə bilmirsən, çünki oxumamısan, öyrənməmişsən, ancaq öyrətmək istəyirsən, bəhs etdiyin ədəbi cərəyanın təşəkkülü və təkamülündən xəbərsizsən. Bizim ədəbi prosesdə «Yüz ilin tənhalığı»nın adını çəkməyən yoxdur (və yaxşı olardı ki, onların hamısı bu romanı həm də oxuyaydılar!), ancaq real ilə irrealliğin bədii-estetik vəhdəti, dolğun koloriti baxımından «magik realizm»in digər sanballı nümunələrinin, misal üçün, «Donna Flor»un (Jorj Amadu), yaxud «Qasırga»nın (Asturias), yaxud da başqa bir romanın adını çəkən yoxdur. Nə üçün? Çünki mövzu ilə bağlı mütaliənin ehtivası çox məhduddur. Onda sən nə üçün bu cərəyan barədə yüz dəfə deyilmiş sözləri təkrar edirsən, dəbdir, ona görə?

1960-cı illərdə - Nikita Xruşşov XX partiya qurultayında Stalin şəxsiyyətinə pərəstişi ifşa edəndən (doğrudur, Xruşşovun özünün gülünc şəxsiyyətə pərəstişi başladı, sonra da Leonid Brejnevın tragikomik şəxsiyyətə pərəstişi) sonrakı nisbətən liberal ab-hava zamanı ədəbi mühitdə Heminquey və Remark dəbi yaranmışdı, ancaq onda indiki dəbdən fərqli olaraq, heç olmasa dəbdə olan bu yazıçıları oxuyurdular.

Dəblə, zamanla ayaqlaşmaq naminə süni novatorluqla bağlı ədəbi prosesdə, xüsusən son on-on beş ilin teatr tamaşaları ilə bağlı yazılmış məqalələrdə rast gəldiyimiz bir cəhəti də qeyd etmək istəyirəm: müasir texnologiyanın, elektronikanın səhnə imkanlarına və tərtibatına müdaxiləsi, şərtiliyin teatr sənətində aparıcı mövqelərdən birini tutması dövrün bədii-estetik sifarişidir - buna söz yox, yəni artıq söhbət postsovet məkanı teatrlarının keçdiyi Stanislavski mərhələsinin (öz-özlüyündə əhəmiyyətli bir rol oynamış mərhələnin!) yeganəliyindən yox, rəngarəng teatr estetikadan gedir, ancaq bu şərtlə ki, əsərin, xüsusən klassikanın fəlsəfəsini, ideyasını başqa istiqamətə yönəltməsin, koloritinə xələl toxunmasın. Yadıma bir tamaşa düşür və güman edirəm ki, söyləmək istədiyim fikri dəqiq ifadə etmək üçün, həmin tamaşanı xatırlamaq yerinə düşür.

İndi uzaq bir keçmişdə qalmış 1971-ci ilin sonlarında, Yeni il qabağı mən Moskvada idim və bütün Moskva bomondu Taqanka Teatrında Yuri Lyubimovun quruluşunda tamaşaya qoyulmuş «Hamlet»dən, baş rolun ifaçısı Vladimir Visotskidən danışdı. O zaman SSRİ Yazıçılar İttifaqında xidmət işlərinə baxan Valentina Paşkeviç adlı xoş xasiyyətli, cavan yazıçılara

yuxarıdan aşağı baxmayan, çox bacarıqlı bir işçi var idi - yazıçıların «təcili yardım»ı idi və mən onun cidd-cəhdləri nəticəsində həmin tamaşaya bir biletdə ala bildim.

O vaxtdan az qala əlli il keçib, ancaq həmin tamaşa və oradakı Hamlet (Visotski) ilə Hertruda (Demidova) indiyə qədər mənim gözlərimin qabağındadır. O dövrdən etibarən mən bir çox teatrlarda «Hamlet»ə baxmışam və yeri düşmüşkən deyim ki, iki aktrisanın Hertrudası həmişəlik hafizəmə hopub: Alla Demidovanın və bizim Şəfiqə Məmmədovanın Hertrudaları, ancaq indiki halda məsələ bunda deyil.

Lyubimovun yozumunda Visotskinin Hamleti filosof idi, emosionallığı, fəlsəfi dərinliyi, Şekspir qələmindəki incəlikləri hiss etməsi ilə seçilirdi və atasının kölgəsində, Hertruda, yaxud Paloni, yaxud da artistlərlə olan səhnələrdə, elə bil, kimse adamın qulağına pıçıldayırdı: «Bax, bu - əsil Hamletdir!», ancaq o yerdə ki, Hamlet gitara çala-çala Pasternakın məşhur «Hamlet» şeirini oxuyurdu, bu - artıq Hamlet deyildi, konsert verən sevimli rus bradı Visotski idi, Hamletin səhnə təcəssümü isə tamam kənarda qalırdı.

Yeni novatorluq novatorluq xətrinə olanda - bu, artıq dəbdır və tamaşada əsərin məntiqindən və mahiyyətindən doğmayan yad bir atributa çevrilir. Tənqid isə bunu görməyəndə, bu tipli yad atributlara diqqət yetirməyəndə, onları göstərməyəndə - hətta bu, azmış kimi, onları yenilik kimi qələmə verəndə, əlbəttə, sənətə yox, dəbə xidmət edir.

Dəbdən geri qalmamaq üçün ədəbi prosesdə savadsızlığı xarici yazıçıların adlarının arxasında gizlətmək gülünc və mənasızdır, çünki onsuz da üç-dörd cümlə oxuyandan sonra görürsən ki, bu müəllifin adlarını çəkdiyi yazıçıların əsərlərindən xəbəri yoxdur.

Dəb - ancaq geyim kolleksiyalarının təqdimatında maraqlı doğurur və qiymətləndirilir və bunu biz sovet dönəmi ədəbiyyatımıza münasibətdə də aydın görürük: dərinə getmədən, ölçüb-biçmədən, necə deyərler, tərəziyə qoymadan global tənqid, bəzən isə global inkar.

Bu barədə də növbəti məqalədə.

3.

Ədəbi prosesdə tez-tez rast gəldiyimiz yanlış iddialardan biri də budur ki, ədəbi tənqid sosrealizm mirasıdır - əlbəttə, belə deyil və o başqa məsələ ki, sosrealizm, daha ətraflı götürsək, ümumiyyətlə, Sovet ideologiyası ədəbi tənqidi özünün tərkib hissəsinə çevirmişdi. Düzdür, bizim ədəbiyyatşünaslar Azərbaycan ədəbi tənqidinin ibtidai köklərini orta əsrlərə, daha əvvəlki dövrlərə aparıb çıxarır (və inandırır!), ancaq fakt budur ki, keçən əsrin əvvəllərində özünü rüşeyim halında göstərməyə başlamış müasir tənqidimiz bir janr kimi məhz Sovet dönəmində, sosrealizm şəraitində formalaşmışdır və görünür, «ədəbi tənqid sosrealizm mirasıdır» fikrinin yaranmasında bu faktorun da rolu az deyil. Gənc və təcrübəyə malik olmayan bir janr kimi Azərbaycan ədəbi tənqidini rəqətləndirmək, sosrealizm üçün Belinskisi, Pisarevi, Dobrolyubovu, Annenkovu və b. olan rus ədəbi tənqidini rəqətləndirmədən asan idi, hərçənd rus ədəbi tənqidinin özü də, xüsusən 30-40-50-ci illərdə vulqar sosiologizmə baxımından «Pravda» qəzeti kimi qüdrətli partiya tribunasına malik «nümünəvi» və «rəhbər» (!) tənqid idi.

Biz artıq demişik ki, sosrealizm tənqidi postsovet (o cümlədən Azərbaycan) ədəbi tənqidinin keçdiyi məcburi bir mərhələdir, ancaq tarix tərəfindən qıfıllanmış bir janr deyil - mərhələ qıfıllanıb, janr isə yaşayır və aydın məsələdir ki, bu janr ədəbi qadağaların aradan götürüldüyü bir vaxtda, nəinki, sadəcə, davam etdirilməli, o, daha hərtərəfli, daha progressiv (və obyektiv!) şəkildə

inkişaf etdirilməli, onun yetmiş il ərzində yaranmış nəzəri-estetik boşluqları doldurulmalıdır. Əgər bizim ədəbi tənqidimiz hələ də sosrealizm cazibəsindən qurtara bilməyibsə, bu, janrın məhkumluğu yox, onu yaşatmalı və inkişaf etdirməli olan qələm sahiblərinin fəaliyyətindəki durğunluqdur və bu yerdə söhbət fərdi yox, bir küll halında nəzərdə tutulan fəaliyyətdən gedir, yoxsa ki, aktiv tənqidçilərimiz də var, düzdür, azdır, ancaq var.

Sosrealizm daxilində də ondan, yəni sosrealizmdən istifadə edə-edə ideologiyaya yox, milli ədəbiyyata xidmət etmək kimi unikal və qiymətli bir xüsusiyyət barədə artıq danışdığımız üçün, bir daha bu məsələyə qayıtmağa yəqin ki, ehtiyac yoxdur və müasir tənqidimiz 20-90-cı illər arasında yaranmış ədəbiyyatda sosrealizmin yerini bugünkü ədəbi prosesdə necə müəyyənləşdirir? - mənəcə, mühümü budur.

Tənqidimiz ara-sıra sosrealizmin «məzmunca sosialist, formaca milli» prinsipinə (Əsəd Cahangir buna «postulat» deyir) və bu prinsipin (əslində, nə qədər eybəcər səslənsə də, «inzibati-bədii-estetik şüarın») ədəbiyyatın inkişafındakı anti-sənət rolu barədə mülahizələr irəli sürür və mən Əsədin adını çəkdim, elə ondan da bir misal gətirmək istəyirəm: «Bu (yəni həmin prinsip-E.) o demək idi ki, əsas sosializm ideyasıdır, millilik ikincidir və o sosialist ideyasına xidmət etməlidir. 20-50-ci illərin yazıçıları, tutaq ki, Süleyman Rəhimov öz romanlarında çoxlu atalar sözləri, frazeoloji ifadələr söyləyirdi və hesab olunurdu ki, bununla da bədii əsərin milliliyi təmin edilir.»

Tənqidçinin «postulata» bu cür yanaşması metodoloji baxımdan düürdür, ancaq bu da faktdır ki, elə həmin 20-50-ci illərdə bəzən istedad ya şüurlu, ya da təhtəşüür olaraq belə bir ideoloji tələbə qarşı daxilən üsyan edirdi və o illərin bədii təsərrüfatında bu cür istisnalar az deyildi. İosif Stalinin vəfatından sonra, 1950-ci illərin ortalarında Vladimir Dudintsev «Yalnız çörəklə yox» romanını yazdı və gurultulu bir ideoloji etiraz kampaniyası başladı, «Pravda» başda olmaqla partiya mətbuatı hiddətlə bu romanı - rus alimlərinin həyatından bəhs edən və milli koloriti «ikinci» olmayan istedadlı bir əsəri antisovet təxribatı adlandırdı, ancaq nəticədə nə oldu? - hay-küy yatdı, Dudintsev də yazıb, çap olunmağına davam etdi.

«Sakit Don» yalnız Sovet dönəmi rus ədəbiyyatının yox, XX əsr dünya ədəbiyyatının ən sanballı romanlarından biridir, ancaq millilik bu əsərdə heç vaxtlə «ikinci» deyildi və heç vaxtlə də «sosialist ideyasına xidmət» etmirdi. «Sakit Don» klassik rus ədəbiyyatında ən milli əsərlərdən biri, birincilərdən biridir və paradoks bundadır ki, həmin sovet ideologiyası «Sakit Don»u plagiat adlandıranları (əsil müəllif kimi kimlər qaldı ki, adı çəkilməsin: A.Platonov, M.Bulqakov, N.Qumilyov, B.Pilnyak, hətta A.Serafimoviç, V.Kaverin, hansısa ağqvardiyaçı zabıt, Don kazaklarından olan bir müəllim və s. və i.a.) yerində oturdub, bu romanı nəinki qəbul etdi (Stalinin sağlığında!), onu hər cürə mükafatlandırdı, təbliğ və təşviq etdi. (Bu barədə daha ətraflı bax: Sosrealizm bizə nə verdi? Bakı, Mütərcim, 2010.)

1937-38-ci illər repressiyasının ən kəskin, qorxunc çağında yazılmış Səməd Vurğunun «Vaqif» pyesi ilə bağlı bədii-dramaturji, eləcə də tarixilik baxımdan iradlar söyləmək olar, ancaq «gərək ana dilində yazsın sənətkar» deyən bu əsərin tam milliliyi heç bir mübahisə obyektı deyil və baxın, Sistem bu əsəri qəbul etdi, onu Stalin mükafatı ilə mükafatlandırdı, bununla da Sovet tarixinin ən dəhşətli bir məqamında müəllifi cismani cəhətdən müdafiə etdi.

Yaxud, Mirzə İbrahimovun elə həmin dövrdə yazılmış «Həyat» pyesi olsun ki, ağır həyat yolu keçmiş gənc yazıçının siyasi fanatizminin bəhrəsi idi və bu solğun pyesdə millilik, bəli, «ikinci» idi, səhnəyə çıxarılmış süni sinfi mübarizənin kölgəsində qalırdı, ancaq «Gələcək gün» romanına bədii-estetik baxımdan iradlar söyləmək mümkünə də, oradakı milli, hətta milli-siyasi mahiyyət şübhə altında deyil - Firudin bir tərəfdən sosrealizm qəhrəmanındırsa,

o biri tərəfdən də (bəlkə daha artıq dərəcədə!) milli qəhrəmandır. Sistem bu əsəri də qəbul etdi, hətta ona Stalin mükafatı verdi.

Bu yazını yazarkən, Əyyub Abbasovun xeyli müddət bundan əvvəl oxuduğum «Zəngəzur» romanını xatırladım və onu yenidən gözdən keçirdim. Vaxtilə tənqidimizin diqqətini o qədər də cəlb etməmiş, sonralar isə demək olar ki, unudulmuş bu romana bu günün meyarları ilə yox, yarandığı dövrün kontekstində nəzər saldıqda görürük ki, onun bədii mündəricatının daxili kütləsini məhz milli mahiyyət təşkil edir və bu mahiyyət də «ikinci» deyil. Düzdür, «Zəngəzur» nə Stalin mükafatı aldı, nə də başqa bir mükafat, Əyyub Abbasovun da ən böyük vəzifəsi, bildiyim dərəcədə Azərnəşrdə şöbə müdiri idi, ancaq eyni zamanda Sistem onu təqib də etmədi, yəni dediyim odur ki, «məzmunca sisialist, formaca milli» «postulatı» bəzən istedadın və milliliyin həmin «postulat» çərçivələrindən kənara çıxmasına mane ola bilmirdi və Sistem də buna nəinki dözürdü, gördüyümüz kimi, bəzən belə əsərləri mükafatlandırır, çox zaman da özünü görməməzliyə vururdu (Sovet paradoksları son dərəcə qərribə və anlaşılmaz bir fenomen kimi, ayrıca mövzudur!).

Mən bu yazının əvvəlində qeyd etdim ki, Sovet hakim ideologiyası, Sistem Lenin doğmalarını ədəbiyyatda da, gündəlik həyatda da normativ prinsipə çevirmişdi, ancaq baxın, Lenin Dostoyevskini arximurdar (arxiyrənc, arxiyaramaz kimi də tərcümə etmək olar, orijinalda: «arxiskvernıy») hesab edirdi, ancaq baxın, Sistem könülsüz də olsa, Dostoyevskinin nəşrinə də, tədqiqinə də razılıq vermişdi, hakim ideologiya faktiki olaraq bununla barışmışdı.

Bu gün tənqid Sovet dönəmindəki bədii və nəzəri-estetik mənzərə barədə yazdıqda, görünür, məhz bu tipli paradoksları da gözdən qaçırmamalıdır və bu münasibətlə əvvəllər də yazmış olduğum («Sosrealizm bizə nə verdi?») başqa bir maraqlı cəhəti yenə də qeyd etmək istəyirəm: 1920-30-cu illərdə Azərbaycanda elə əsərlər meydana çıxdı və Sistem tərəfindən təbliğ olundu ki, onlar ədəbiyyatdan daha artıq dərəcədə milli-ictimai həyatda böyük hadisəyə çevrilmişdi. «Sevil» də, «Almaz» da istedadlı qələmin sosrealizmin təhriki ilə meydana çıxardığı əsərlər idi və Mirzə Səməndər, Atakişi, Babakişi, İmamyar, Şərif və b. kimi milli koloritə malik surətlər olsa da, bu pyeslərin əsas milli-emosional təsiri ictimai xarakter daşıyırdı: nə qədər qadın kütləvi surətdə «Sevilin çadrasını» atdı və təhsil dalınca getdi, nə qədər qadın Almanın təsiri ilə ictimai həyata daxil oldu və Cabbarlının bu əsərləri milli tariximizdə ciddi rol oynadı və bu, tarixin pozitiv faktına çevrildi.

Sovet dönəmində yaranmış ədəbiyyat (ümumiyyətlə, mədəniyyət, maarif) haqqında danışanda söz-söhbəti, artıq dediyim kimi, total ədalətsizliyə, birtərəfliyə, bəzi hallarda isə aşkar yalana çevirmək olmaz (özünü həqiqətən Sovet senzurasından əziyyət çəkən yazıçılarla bir sıraya qoymaq istəyənlər qrafoman qarayaxması: guya onun da «əsərlərini» çap olunmağa Sistem imkan verməyib! onun «əsərlərini» çap olunmamağa istedadsızlığı imkan verməyib!) - onsuz da həqiqət (indiki halda istedad, kompleks halında isə ədəbiyyatın inkişafında oynanılmış rol) nə qədər dərinə batırılsa da, sular tamam durulan kimi, üzə çıxacaq, sadəcə, tezi-geci var və bu təmayül, yeni əsərlərə, hadisələrə obyektiv yanaşma və qiymətləndirmə artıq postsovet məkanında özünü göstərməkdədir.

Baxın, Moskvanın mərkəzi meydanlarından birində Maksim Qorkinin heykəli ucalırdı və Sovet İttifaqının şərəfsiz sonundan sonra o heykəli aşırıb, harasa aparıb, böyrü üstə uzatdılar. İllər keçdi, ədəbi prosesdəki süni haray-həşir, qeyri-obyektiv ajiotaj yavaş-yavaş sakitləşməyə başladı və nə oldu? - keçən il həmin heykəl yenidən öz yerinə qayıtdı. 1930-cu illərdə Rusiya tarixində xüsusi yeri olan Nijni Novqorod şəhərinə İosif Stalinin təhriki ilə

«Sovet yazıçıların rəhbəri» elan edilmiş Qorkinin adı verildi, bu gün isə rus ədəbi prosesində və ictimai fikrində həтта bu qədim şəhərə belə, yenidən Qorkinin adının qaytarılması üçün çağırışlar səslənir.

Mən əvvəllər yazmışdım ki, Sovet dönəmində Qorkini Allah eləmişdilər, Sovet İttifaqı çökəndən sonrakı ilk illərdə isə onu heç etdilər, ancaq Qorki nə Allah, nə də «heç» idi, o, böyük rus yazıçısı idi. SSRİ çökəndən sonra obivatelin, kommunistdən çönüb demokrat olmuş konyukturaçının, yalançı liberalın, ədəbi prosesdə cidd-cəhdlə özünə yer eləmək istəyən istedadsızın əlinə fürsət düşdü, Qorkinin həqiqi siyasi-ictimai səhvlərinin, bəzi hallarda isə həтта xətələrinin haqlı tənqidindən qat-qat artıq dərəcədə bu yazıçıya qarşı böhtanlar, qarayaxmalar baş alıb getdi, şaiyələr yayıldı. Mühacirətdə yaşayan ortabab rus şairi Georgi Adamoviçin Mark Aldanova yazdığı hansısa bir məktub (guya Bunin Qorkinin kitabdakı şəklinin altında «döşəməsilən, oğru, qatil» sözlərini yazıb) ədəbi prosesin gündəliyinə gətirildi və o, Bunin, Kuprin, Zamyatin, Aldanov, Bely kimi Sovet sisteminin yad, həтта düşmən (!) hesab etdiyi mühacir yazıçılarla (baxmayaraq ki, Bely, sonra da Kuprin SSRİ-yə qayıtmışdılar) qarşı-qarşıya qoyuldu - bəs, bu gün hansı nəticə əldə edildi? Nəticə o oldu ki, faciəvi mövqe yanlışlığına baxmayaraq, Qorkinin istedadı onun rus ədəbiyyatındakı yerini bərpa etməyə başladı - onsuz da ədəbiyyatda, ümumiyyətlə sənətdə heç kim heç kimin yerini tutmur, böyükdən balacaya kimi, hər sənətkarın öz yeri var.

Yadıma gəlir, «perestroykanın» sonlarına yaxın - 1988-89-cu illər idi və Moskvada nəşr olunan «Teatr» jurnalının Aleksandr Soljenitsin «Qaliblərin kefi məclisi» pyesini (orta, bədii cəhətdən bəlkə ortadan da aşağı səviyyəli bir pyes idi) dərc etməsi rus ədəbi prosesində ajiotaj yaratdı, əlinə qələm alan da, almayan da coşqun bir ruh yüksəkliyi ilə bu dərcin timsalında Böyük ədəbiyyatın tarixi qələbəsinə təntənə ilə qeyd etdi. Məsələ burasındadır ki, 1960-cı illəri ortalarında KQB bu pyesi müsadirə etmişdi və bu axmaqcasına müsadirə heç kimin oxumadığı həmin pyesi az qala «ədəbi əfsanəyə» çevirmişdi (o vaxt elə mən özüm də o cür təsir altında idim!).

Bu gün rus ədəbi prosesində isə «Qaliblərin kefi məclisi» adına təsadüf etmək mümkün deyil və mən xüsusi olaraq internetdə Rusiya teatrlarının repertuarına baxdım və onu görmədim. Bu gün rus ədəbi prosesində Soljenitsin ilk yazılarını («İvan Denisoviçin bir günü», «Matryonanın həyəti») çıxmaq şərti ilə yaradıcılığındakı bədii çatışmazlıq haqqında ciddi analitik məqalələrə rast gəlmək təəccüblü bir şey deyil, həтта bu barədə kitablar nəşr olunur (məs.: V.Buşin. Neizvestniy Soljenitsin, Moskva, Alqoritm, 2018). Sovet İttifaqında Soljenitsin haqqında bu tipli yazıları KQB təşkil edirdi, bəs, indi kim təşkil edir? Obyektivlik.

Hər bir sənətkarın ədəbiyyatda öz məxsusi yeri olduğu kimi, hər bir əsərin də öz yeri var və sənətkarı da, əsəri də süni surətdə nə qədər şişirdirsən, şişirt - zaman onu öz yerinə qoyacaq. Maraqlı, eyni zamanda əlamətdar bir cəhətdir ki, belə bir aqibəti elə Sovet dönəmində aqressiv antisoljenitsin mövqeyində olan və Sovet İttifaqı ilə birlikdə keçmişdə qalmış mətin partiyalı yazıçılar - rus «ədəbiyyat generallarının» da (Nikolay Qirbaçovun, Anatoli Safronovun, Sergey Sartakovun, Fyodor Panferovun, bir çox qələm sahiblərinin «roman-donos» adlandırdıqları «Axı sən nə istəyirsən?» romanının müəllifi Vsevolod Koçetov, dəfələrlə Stalin mükafatı laureatı, «Qızıl ulduzlu qəhrəman» romanı SSRİ xalqlarının bütün (!) dillərinə tərcümə edilmiş və s., və i.a. Semyon Babayevski və b.) timsalında görmək mümkündür.

Zaman heç nədən çəkinmir, hissə də qapılmaz və onun müttəfiqi yalnız obyektivlikdir.

Boris Pasternakın «Doktor Jivago»su partiya sənədlərində və mətbuatda antisovet bir əsər kimi qadağan edildi, bu roman ətrafındakı ajiotaj ona Nobel

mükafatı verilməsi ilə nəticələndi, ancaq bu gün Sovet sistemindən azad olmuş rus ədəbi prosesində söhbət «Doktor Jivago»dan yox, əsas etibarilə Pasternakın şeirlərindən gedir, çünki bu poeziyanın bədiliyi, bu poeziyanı yaradan istedadın miqyası «Doktor Jivago»dakı bədilikdən və miqyasdan qat-qat artıqdır.

Başqa bir misal: «perestroyka» zamanı Anatoli Rıbakovun «Arbatın uşaqları» romanı meydana çıxdı və əsər Stalin dövrünün, dolayısı ilə Sovet sisteminin əleyhinə yazılmışdı, yeni siyasi mahiyyəti «Doktor Jivago» ilə üst-üstə düşürdü. Ancaq perestroyka başlamışdı və birdən-birə demokrat olmuş keçmiş mətin partiyaçılar həmin romanı perestroyka dalğalarında ədəbiyyatın zirvəsinə qaldırdı, bu gün isə Rıbakovun partiyalı olduğu, Stalin mükafatı aldığı dövrdə Sovet vətənpərvərliyi mövzusunda yazdığı «Qəm» («Kortik») povestinin adı ədəbi prosesdə adda-budda da olsa, pozitiv mənada daha çox hallanır, nəinki «Arbatın uşaqları» - mövzusunə baxmayaraq, həmin povestin bədii çəkisi daha artıq olduğu üçün.

Mən bu misalları ona görə xatırladıram ki, onlar sosrealizmdən sonrakı, yeni bu günün ədəbi tənqidinin Sovet dövrü ədəbiyyatına yalnız hərtərəfli, tendensiyaçılıqdan uzaq münasibəti ədəbi prosesdə obyektiv mənərəyə yarada bilər və deyilən söz də kəsərli olar.

Süleyman Rəhimovun, yaxud Mehdi Hüseynin, yaxud da Əbülhəsənin əsərləri var ki, siyasi-ictimai baxımdan zamanın sınağından çıxmadı - artıq bu, faktdır, ancaq «Su ərizəsi», yaxud «Yeraltı çaylar dənizə axır», yaxud da «Tamaşa qarının nəvələri» kimi bu və ya digər dərəcədə sosrealizm çərçivələrinə pərçim edilməmiş əsərləri də bu yazıçılar yazıb və tənqid belə bir «bədii təzadı» görməsə, bunu təhlil etməsə, qiymətini verməsə - o zaman ədəbiyyatımızın mənərəsi tam olmayacaq, eləcə də tənqid öz missiyasını tam şəkildə yerinə yetirməyəcək, boşluqlar yaranacaq. O biri tərəfdən isə (və mən bunu dəfələrlə yazmışam, ancaq yenə xatırlatmaq istəyirəm), zamanın sınağından çıxmayan, yeni milli-siyasi formasıyanın qəbul etmədiyi elə həmin «sosrealizm əsərlərinin» milli ədəbiyyatımızda janrların (roman, povest, hekayə) formalaşmasında, ədəbi dilimizin inkişafında və onun lüğət fondunun zənginləşməsində, bədii təhkiyənin sadələşmə və təmizlənməsində oynadıqları ciddi rolu da unutmaq olmaz.

Sosrealizmin (hakim ideologıyanın!) «formaca milli, məzmunca socialist» tələbi bir tərəfdən «Dədə Qorquda» da mürtəce abidə (!) damğasını tətbiq edib, onu yasaqlasa da, o biri tərəfdən Nizaminin, Xaqaninin, Məhsətinin Azərbaycan şairi kimi təsdiq edilməsinə, Nəsiminin, Füzulinin, Vaqifin, Axundovun, Məmmədquluzadənin, Sabirin, onlarla, hətta yüzlərlə digər qələm sahiblərimizin milli ədəbiyyatımızın faktları kimi təsdiq və təbliğ edilməsinə mane ola bilmədi.

Elə bu yerdə demək istəyirəm ki, xüsusən 30-40-cı illərdə Leninə, Stalinə, hakim partiyaya, Kremlin qızıl ulduzuna və s. həsr edilmiş çoxsaylı poemalar, şeirlər yazılmışdı və bu yazıların arasında istedadsızlığı ört-basdır etmək üçün həmin mövzuya əl atmaq cəhdləri çox idi, hətta bu cəhdə nail olanlar da az deyildi, ancaq bu anti-poeziya ilə bərabər, Azərbaycan poeziyası elə nümunələrə də malikdir ki, poetik istedad onları siyasi konyukturadan yuxarı qaldırmışdır, onların bədii-estetik siqləti - forma və janr yeniliyi, folklor ilə yazılı təhkiyənin sintezi və s. poeziyamızın divan ədəbiyyatından, əruz epigonçuluğundan hecanın müxtəlif formalarınca, sərbəst və destruktiv şeirəcən inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Hər halda Mikayıl Müşfiqin «Stalin», Rəsul Rzanın «Lenin», yaxud Bəxtiyar Vahabzadənin «Leninlə söhbət» poemaları, Səməd Vurğunun Stalinə həsr edilmiş şeirləri, yaxud da nəsrimizdə Ənvər Məmmədخانının Lenin haqqında

yazdığı hekayələr («Qaralmaz günəş», «Dirilik çeşməsi») bədii cəhətdən sönük, yararsız «Leniniana» nümunələri ilə eyni səviyyədə deyildi və elə bilirəm ki, bu tipli əsərlərə yalnız siyasi baxımdan yanaşaraq, onların bədii-estetik xüsusiyyətlərindən sərf-nəzər etmək tənqidi özünün mühüm tərkib hissələrindən biri olan obyektivlik prinsipindən uzaqlaşdırır.

Milli təəssübkeşliyin bəlkə də təhtəlsüz surətdə yaradıcılığa müdaxilə etməsi baxımından maraqlısı odur ki, xüsusən 50-ci illər mətbuatını vərəqləsəniz, sosrealizm doqmaları əsasında yazılmış, vulqar sosiologizm tələblərinin sənətkarlıq meyarlarını əvəz etdiyi bəzi məqalələrdə belə, siz «milli ruh» yoxluğundan şikayətlərin şahidi olacaqsınız.

Sosrealizm bədii-estetik bir anlayış yox, hakim ideologiyanın gətirdiyi qeyri-təbii və əslində, administrativ bir qanun (!) idi - bunun mübahisəsi yoxdur, ancaq detallara, faktlara varmadan sosrealizm dövrü ədəbiyyatımız barədə söz demək obyektivliyə zərər toxundurur və belə olduqda tənqid ədəbi prosesi birtərəfli istiqamətə yönəldir.

Biz artıq «Vaqif»dən bəhs etmişik, ancaq daha bir prinsipial cəhəti qeyd etmək istəyirəm: 1970-ci illərin əvvəllərində Bulat Okudjavanın «Bir qurtum azadlıq» romanı çap edildi və yalnız rus yox, o zamankı ümumittifaq ədəbi tənqidinin də, oxucuların da marağına səbəb oldu, haqqında çox yazıldı, çox danışıldı (görünür, bunda müəllifin populyar bir bard olması da az rol oynamırdı). Sovet dönəmində dekabristlərin hamısı çarizmə qarşı mübarizə aparan mətin inqilabçılar yüksək mədəniyyətə və alicənablığa malik ziyalılar kimi təqdim olunurdu və Okudjavanın romanının qəhrəmanı da alman əsilli polkovnik, dekabrist Pavel Pestel idi. Əsərdə Pestel azadlıq qarçısı, vicdan mücəssməsi kimi təsvir edilirdi - indi isə məlum olub ki, Pestel heç də «vicdan mücəssməsi» olmayıb, hətta oğruluğu da varmış, ədəbi prosesdə anasının ona məktubu da üzə çıxıb ki, oğlunu Allahdan imtina etməməyə çağırır (yeni əsərdəki «müsbət qəhrəman», həyatdakı «mənfi qəhrəman» imiş!).

Deməli, söhbət bədii əsərdə tarixi təhrifdən gedir, həm də Sovet ideologiyasının bəzək-düzəklə təqdim etdiyi tarixi təhrifin bədii ifadəsindən gedir, ancaq buna baxmayaraq, «Bir qurtum azadlıq» bu günün özündə də nəşr olunur və ən başlıcası isə, ədəbi prosesin gedişatında Sovet dönəminin «mənfi ədəbi hadisəsi» kimi xatırlanmır, tənqid edilmir, kin-küdurət yoxdur, əksinə, sosrealizm dövrünün bədii nailiyyəti kimi qiymətləndirilir - çünki ortada istedad var.

İndi bu baxımdan bizim ədəbi prosesə nəzər salaq: Səməd Vurğun «Vaqif»də İbrahimxəlil xanın da, qismən Qacarın da tarixilik baxımından təhrif olunmuş surətlərini yaradıb, yəni bu tarixi şəxslərin surətlərini işləyərkən, Sovet ideologiyasının tələb və təhrik etdiyi sinfi mövqeyi ifadə edib, ancaq buna baxmayaraq, «Vaqif» tam şəkildə siyasi konyukturanın yox, istedadın bəhrəsidir («Vaqif»dən sonra Azərbaycanda ən çox yayılmış ad Vaqif idi) və bizim ədəbi prosesdə bu tarixi təhrifə görə Səməd Vurğuna qarşı kampaniya açmaq düzgün deyil və təəssüf doğurur.

Əsəd Cahangir (deyəsen Əsəd çox istinad edirəm, amma bunun «təqsiri» onun özündə - ədəbi prosesdə aktivliyindədir) deyir ki, «sovet dövrü tənqidçiləri ideoloji çərçivələrdən kənara çıxmırdılar», ancaq mənə elə gəlir ki, buradakı qətiliyi («çıxmırdılar»!) yumşaltmaq daha dəqiq olardı, çünki istisnalar, həm də effektiv istisnalar var idi və elə Əsədin özü «o dövr Azərbaycan tənqidi fikrinin zirvəsi, mənəcə, Yaşar Qarayevin yaradıcılığı idi» - yazırsa, rəhmətlik Yaşarın yaradıcılığının əksər hissəsi Sovet dövrünə təsadüf edir, ancaq əlamətdarı da budur ki, Yaşar Qarayevin Sovet dövrü yaradıcılığı ilə müstəqillik dövründəki yaradıcılığı arasında çox üzvi bir vəhdət var, çünki o, Əsədin dediyi həmin çərçivələrdən kənara çıxırdı.

Söz yox, bu da həqiqətdir ki, dediyim istisnalarla bərabər, hakim ideologiya xüsusən 1940-50-ci illərdə (30-cu illərdə isə tənqid, artıq qeyd etdiyim kimi, inzibati ifşa alətinə çevrilmişdi) ədəbi tənqidi eybəcər vəziyyətə salmışdı, nəzəri-estetik meyarları «kommunizm quruculuğundakı fədakar fəaliyyətə» verilən qiymətlərlə əvəz etmişdi. Mən bu barədə hələ 60-cı illərin ikinci yarısında yazdığım «Tənqid və nəsr» monoqrafiyasında (maraqlananlar baxa bilər: Bakı, «Günəş», 1999.) ətraflı bəhs etmişəm və indi qısaca olaraq bu «ədəbi eybəcərliyin» fantosmoqrafik, hətta sürrealist bir «bədi-estetik mənzərə» kimi görünən mahiyyətini çatdırmaq istəyirəm:

ədəbi tənqid də bədii əsərlərdə olduğu kimi qəhrəmanları iki antoqonist hissəyə böldü - «müsbət qəhrəmanlar» və «mənfi qəhrəmanlar»;

«müsbət qəhrəman» - gənc kolxozçu qız pambıq, barama, tütün və s. planını 150 faiz yerinə yetirirdisə, yaxud qocaman buruq ustası neft hasilatında fədakarlıq göstərirdisə, yaxud da bir traktorçu partiya iclasında çıxış edib, partiyanın göstərişlərini yerinə yetirməyin vacibliyini deyirdisə, ədəbi tənqid bunları bir «bədi obraz» (!) kimi, müəllifin nailiyyəti hesab edirdi;

«mənfi qəhrəman» - geri qalmış bir briqadir, ya kolxoz sədri həmin kolxozçu qızın qədrini bilmirdisə, hətta ona qarşı mübarizə aparırdısa, yaxud bir trest müdiri həmin qocaman buruq ustasını sıxışdırırdısa, yaxud da rayon partiya komitəsinin birinci katibi Sov. İKP MK-nın heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi barədə çıxardığı qərarın mahiyyətini anlamayaraq, bu mahiyyəti dərk edən işgüzar ikinci katibin əleyhinə iş aparırdısa, elə bunlara görə də, «mənfi qəhrəmanı» ifşa etməkdə müəllifin bədii uğuru kimi qiymətləndirirdi;

yeni ədəbi tənqid əsərin bədii-estetik nailiyyətini, yaxud da uğursuzluğunu qəhrəmanların fəaliyyətindəki iqtisadi göstəricilərlə, onların siyasi-ictimai mövqeləri ilə müəyyənləşdirirdi.

Ancaq əlamətdar cəhət odur (və bunu da xüsusi qeyd etmək lazımdır) ki, bu tipli partiyalı tənqid məmulatı - vulqar (çılpaq!) sosiologizm elə tənqidçilərin (Məmməd Cəfər Cəfərovun, Məmməd Arifin, Cəfər Cəfərovun, Əkbər Ağayevin, Orucəli Həsənovun, İslam İbrahimovun və b.) özləri tərəfindən imkan tapılan kimi tənqid edilirdi, yəni janr hər vasitə ilə özünü müdafiə edirdi və belə bir müdafiə 1960-cı illərdən etibarən Məsud Əlioğlu, Pənah Xəlilov, Qulu Xəlilov, Bəkir Nəbiyev, Əhəd Hüseynov, Kamran Məmmədov, Yəhya Seyidov kimi aktiv tənqidçilərin yaradıcılığında aşkar bir dönüşün yaranmasında əhəmiyyətli rol oynadı, həmin dövrdə ədəbi tənqiddə gəlmiş Yaşar Qarayevin, Gülrux Əlibəyovanın, Seyfulla Əsədullayevin, Arif Hacıyevin, Şamil Salmanovun, Asif Əfəndiyevin, Abbas Hacıyevin, daha sonrakı nəsil nümayəndələri Aydın Məmmədovun, Nadir Cəbbarovun, Arif Məmmədovun və b. yaradıcılığında eybəcər vulqar sosiologizmdən uzaqlaşmağa nail oldu.

Məlum məsələdir ki, ədəbi tənqid bədii ədəbiyyatdan asılıdır, ədəbiyyat yazılmayanda tənqid nə edə bilər? - uzaqbaşı bir müddət belə bir vəziyyətin səbəblərini açmağa, göstərməyə çalışacaq, sonra həyəcan təbili çalacaq, bəs, sonra?! Anarın, Mövlud Süleymanlının, Sabir Rüstəmxanlının, Kamal Abdullanın, Afaq Məsudun, Vaqif Nəsimin, Aqil Abbasın, Seyran Səxavətin, Məmməd Orucun, Natiq Rəsulzadənin, Rəşad Məcidin, Çingiz Abdullayevin, Əli Əmirlinin, Sadıq Elcanlının, Fəzil Mustafanın, Saday Budaqlının, Elçin Hüseynbəylinin, Hüseynbala Mirələmovun, Orxan Fikrətoğlunun, Mübariz Cəfərlinin, Mustafa Çəmənlinin, İlqar Fəhminin, Şərif Ağayarın, Yaşarın, Günel Anarqızının, Əjdər Olun, Fəxri Uğurlunun, Qan Turalının, Kənan Hacınin... - mən hələ son üç-dörd ildə oxuduğum müxtəlif təsir gücünə malik, müxtəlif bədii səviyyəli nəsr əsərlərinin müəlliflərinin adını yada salıram, eləcə də bir çox sənədli əsərlərin müəllifi Elmira Axundovanın və başqalarının roman, povest və hekayələri, bu illərin poeziyası guman edirəm ki, ədəbi tənqid üçün

tərfi və tənqidi ilə bərabər obyektiv söz deməyə, ədəbi prosesi canlandırmağa və təmizləməyə yaxşı imkan yaradır.

Sovet İttifaqı çökdükdən sonra dərc edilmiş, nəşr olunmuş bu əsərlərin biri haqqında çox, o biri haqqında az sayda məqalələr yazılıb (elələri də var ki, haqqında, ümumiyyətlə, heç nə yazılmayıb və mən maklatura axını yox, aşağı-yuxarı professional yaradıcılıq nümunələrini nəzərdə tuturam), ancaq biz deyə bilərik ki, onların bir küll halında təhlili və təqdimi sosrealizmdən azad olmuş ədəbi tənqidimizi zənginləşdirib, daha yüksək nəzəri-estetik mərtəbəyə qaldırıb?

Düzdür, Nizami İnstitutu, məruzələr eyni səviyyədə olmasa da, ilin yekunları ilə bağlı elə həmin institutun əvvəlki illərdən gələn yaxşı ənənəsini bərpa edib, Tehran Əlişanoğlu hələ də təkbaşına «Tənqid. net» jurnalını nəşr edərək, bədii və nəzəri-estetik təsərrüfat haqqında təsəvvür yaratmağa çalışır, bizim Təhsin Mütəllibov, Qəzənfər Paşayev, İsa Həbibbəyli, Nizami Cəfərov, Nizaməddin Şəmsizadə, Şirindil Alışanov, Vəqif Yusifli, Rüstəm Kamal, Məryəm Əlizadə, Qurban Bayramov, Nizami Tağısoy, Tərlan Novruzov, Niyazi Mehdi, İsrail İsrailov, Vəfa Xanoğlu, Məti Osmanoglu, Atababa İsmayilov, Baba Babayev və b. kimi tənqidçilərimiz (onların bəzisi həm də görkəmli ədəbiyyatşünas, dilşünasdır) - biri az, o biri nisbətən artıq dərəcədə ədəbi prosesdə iştirak edib, ancaq biz yuxarıdakı suala bir küll halında müsbət cavab verə bilmirik.

Bura orasını da əlavə edək ki, Nərgiz Paşayeva, Rəfail Hüseynov, Vilayət Quliyev, Cahangir Məmmədov, İntiqam Qasimzadə, Kamil Vəliyev kimi qələm sahibləri demək olar ki, tənqiddən uzaqlaşmış, tədqiqatlarla, tərcüməylə, pedaqoji fəaliyyətlə, publisistika ilə məşğuldurlar, yaxud İlham Rəhimli əsasən teatr tarixi ilə məşğuldur və bunlar da, əlbəttə, vacib, hətta mühüm məsələlərdir, ancaq hər halda, tənqidin hesabına olmasa, tənqid unudulmasa, ədəbi tənqidimiz qazandığı kimi, ədəbi prosesimizdə də «bədii və tənqidi məmulata» qarşı professionallıq həmrəyliyi daha effektiv, daha təpərli olar. Yaxud da vaxtilə aktiv və orijinal tənqidçilərimizdən olan Akif Hüseynov da, Rəhim Əliyev də bu gün ədəbi prosesdə görünür.

Biz tənqidimizin yeni mərhələyə adlandığını dedik - yeni mərhələ isə yeni nəfəs, yeni enerji deməkdir, ancaq siz fikir verin, adlarını çəkdiyim (və unutduqlarımla birlikdə) bu qələm sahiblərinin çoxunun yaşı altmışı keçib və ədəbi prosesə bu «yeni nəfəsi, yeni enerjini» hələ də onların və onlardan sonra ədəbi tənqiddə gəlmiş aşağıda adlarını çəkəcəyim tənqidçilərin qələmi gətirir.

Ancaq bu, daimi ola bilməz - inkişafda sələflər kimi, xələflər də olmalıdır, bəs, hanı tənqidimizdə o yeni nəsil - sosrealizm təzyiqlərinə məruz qalmamış, sosrealizm mərhələsini adlamağa məhkum olmamış yeni nəsil? Əsəd Cahangir, Cavanşir Yusifli, onlardan sonra gələn Elnarə Akimova, Nərgiz Cabbarlı, İradə Musayeva, Bəsti Əlibəyli, Südəbə Ağabalayeva, Günel Eyvazlı, Mətanət Vahid... daha kim? Həm də ədəbi prosesdə biri az, o biri çox iştirak edən bu tənqidçilərin özlərinə də artıq ardıcılar lazımdır, ancaq hanı o gənc qələmlər? Gənc qələmlər poeziya ilə, proza ilə məşğuldurlar və bu çox yaxşıdır, ancaq tənqid? Gənc poeziya və gənc proza yetişir, bəs onların çox vacib tərəf-müqabili kimi gənc ədəbi tənqid hanı? Pərvin, yaxud Şahanə Müşfiq kimi bir-iki nəfərin adını çəkmək olar (onlar da, deyəsən, publisistikaya daha çox meyillidirlər), ancaq gənc tənqidçilər zümərəsi hələ yoxdur və bu, çox ciddi çatışmazlıqdır.

Ədəbi proses də ədəbiyyat kimidir və onun da, görünür, bir-birini əvəz edən tənəzzül və inkişaf mərhələləri var və tənqidimizin ədəbi prosesin yüksək nəzəri-estetik simasını müəyyənləşdirən dövr şübhəsiz ki, 60-cı illərin sonu, 70-ci illər və 80-ci illərin ilk üç rübü oldu. Bu pik mərhələnin yaranmasında

mühüm (sövqedici!) səbəblərdən biri, bəlkə də birincisi 60-cı illər ədəbi nəslinin ədəbiyyata gəlməsi oldu və bu ədəbi nəslin yaradıcılığı 70-ci illərdə tamam təbii surətdə ədəbi prosesə yeni estetik təfəkkürlü, yeni ədəbi zövqlü tənqidçilər zümresini gətirdi.

Qəribə bir hal idi: Sovet sistemi «kiçik insanı» oxudurdu, partiyaya keçirirdi, özünü doğruldanları yüksək vəzifələrə gətirirdi, ancaq Sovet ideologiyası isə «kiçik insanı» qəbul etmirdi, çünki «böyük insan» (!), yəni «müsbət qəhrəman» deyildi və Sistem o «kiçik insanı» «partiyalı tənqid» vasitəsilə ədəbiyyata buraxmamağa çalışırdı. 60-cılar isə həmin «kiçik insanı» ədəbiyyata gətirdilər və yeni tənqidçi nəslə də həmin «kiçik insanı» müdafiə etməyi bacardı. Düzdür, bir sıra yaşlı nəsil nümayəndələri - tanınmış qələm sahibləri də ədəbi prosesdə o «kiçik insanlara» pozitiv münasibət göstərdi və bu münasibət gənc yazıçıların, o cümlədən mənim ədəbi taleyimdə az rol oynamadı.

Yeni tənqidçilər zümresi (artıq onların adlarını çəkdiyim üçün təkrar etməm) get-gedə nəinki 60-cıların, onlardan əvvəlki nəsil nümayəndələrinin də yaradıcılığı haqqında sosrealizm doqmalarından azad, obyektiv, retuş edilməmiş söz deməyə başladı və prinsipial cəhət o idi ki, həmin yeni zümərə daxilən sosrealizmə (ümumiyyətlə, hakim ideologiyaya!) qarşı müxalifətdə idi. Artıq vulqar sosiologizm ədəbi prosesdə, yuxarıda dediyim kimi, nəinki aparıcı mövqeyini itirmişdi, o, istehza hədəfi olan bir istisnaya çevrilmişdi və ədəbi prosesin nəzəri-estetik və coğrafi ehtiva dairəsi xeyli dərəcədə genişlənməmişdi, tənqid lazım gəldikdə rus və Qərb yazıçılarının əsərlərinə istinad edirdi, respublikadan kənardakı ədəbi hadisələrdən sərf-nəzər etməməyə çalışırdı. Maraqlı, hətta simptomatik cəhət o idi ki, belə məqamlarda Azərbaycan ədəbi tənqidinin SSRİ-də Sistemin sevmədiyi, yaxud da şübhə ilə yanaşdığı yazıçı və şairlərə (Bulqakova, Platonova, Mandelştam, Pasternak, Voznesenskiyə, Axmadulinaya, Aksonova və b.) hüsn-rəğbəti, simpatiyası açıq-aşkar hiss olunurdu və Sistemin istedadlı yazıçı, böyük yazıçı «vəzifəsinə» təyin etyi «ədəbiyyat generalları» ədəbi prosesdə tamamilə (və obyektiv olaraq!) zəifləmişdilər.

Və biz də ümid edək ki, hələ hər şey irəlidedir.

Yeni mərhələnin yeni qurucuları - yaradıcılıq enerjiləri sosrealizmin hökmünə, təsirinə, sövqünə məruz qalmamış, şirnikləndirməsinə uymamış, yəni tendensiyaçılıqdan uzaq olan yeni nəsil, güman edirəm ki, Sovet ədəbi gerçəkliyinə bir küll halında daha obyektiv qiymət verə biləcək və sosrealizmin həm bədii, həm də nəzəri-estetik ziyankeşliyini, bəzi hallarda (illərdə) həqiqi eybəcərliyini görəcək, ancaq sosrealizm dövründəki nailiyyətləri də dialektik inkişafın bir hissəsi kimi ədəbi prosesə təqdim edə biləcək. Bundan müstəqillik dövrünün bədii ədəbiyyatı da qazanmış olacaq, çünki daha dolğun, daha obyektiv şəkildə tamamilə başqa bir epoxanın ədəbi prosesinin predmetinə çevriləcək.

**23 yanvar 2019.
Roqaşka**

◆ P o e z i y a

Isa SEVÐR

XALQ YOLUYLA TANINIR

Xalq yoluyla tanınır,
Yol salan oğluyla tanınır
Azərbaycan yolları
Torpaq üstə xalı kimi salınır
Bu yollar da,
Yurd bəzəyən binalar da,
tər güllər də
Ömürə düşən şən günlər də
Müstəqillik töhfəsidə,
Azadlıq nemətidə.
Müstəqillik pay verilmir,
Şəhid qanıyla alınır.
Azərbaycan oğul-oğul şəhid verib
Azadlığa,
Nefti var, pambığı var
Ancaq güllərilə də tanınır:
"Qızılgül bağı-bustanını, nə dersən?
Fəda olsun sənə canım, nə dersən"
Güllər quru pafos deyil
Bəzəyir Kürdəmiri,
Salyanı, Saatlını
Yollar adi yol deyil
Qucaqlayır Beyləqanı,
Balakəni, Lənkəranı, Gəncəni
Xalq yoluyla tanınır
Yol salan oğluyla tanınır!

Müstəqil bayrağımız
Hər kənddə, hər şəhərdə dalğalanır
Düşmən yanır,
Dost şad olur
Qürurlanır!..

DAĞLARA QAR YAĞIR

Dağlara qar yağır
Aran üşüyür,
Atam qayğılıdır,
Anam üşüyür.
Qışın nə vecinə
Evin unu qurtarıb,
İnəyin otu.
Adam
Təkcə soyuqdan yox,
həm də ehtiyacdən üşüyür...

YUXUMA GƏLƏSƏN

Bu gecə
Taxtında yatmışam,
Sanki göylərə qalxmışam,
Qalxmışam ki,
Yuxuma gələsən, ana!

İNCİMƏ

Dost, incimə
Şəhərdə qala bilmərəm,
Şəhərdə atım qalмайıb,
İtim azmayıb
Kənddə
Yarpaqlar qapımı döyür,
Yağış pəncərəmi
Yığış gəl bəri
Həyətdə xoruz
Forslu-forslu hərlənir,
Təkə təkələnir,
Göy çəməndə
Çiçək seyr etməkdi vərdişim,
Mənim şəhərdə nə işim!
Adamları pulu olmasa da
Nə cibə girir, nə evə
Mən bu halallığı nəyə dəyişim?!
Mənim şəhərdə nə işim?

BİR QIZ

Bir qız -
Dünya pəncərədən
Elə baxır, elə baxır
Gözlərindən sevgi axır.
Dünya bir qızın gözlərində
sevgilə oyanır,
Sevgilə yatır...

VAY BAŞLININ GÜNÜNƏ

Baş-başa gəlməsə
Baş çiyin üstə durmaz,
Baş-başa gəlməsə
Başı hərləmək olmaz...
Vay başlının gününə,
Baş sındırmalıdır,
Başsızların yerinə...

XANƏNDƏ MİRƏLƏMƏ

Bu balaca cismə
Tanrı nələr bağışlayıb?
Nəsimi baban kimi
Cahana sığmırsan,
Cana sığmırsan
Səs sözə
Söz səsə elə xoş gəlir,
Elə xoş gəlir
Nə səs inciyir, nə söz,
Nə də biz

YOXSUL ARVADI

Günəşdən erkən oyanır,
Toyuğu, malı yoxlayır
Yumurta ilə
Uşaqları yumurta kimi saxlayır,
ərindən qabaq
birçəyindən buzov öpür,
üst-başına ətir tökməsə də
bənövşə qoxuyur,
qoyunlar ekiz doğanda da,
"Buleyli" oxuyur...

GÜLÜM ŞUŞADA QALDI

Yağı taladı bağı,
Gülüm Şuşada qaldı.
Soldu Güllərin tağı
Ətrim Şuşada qaldı.

Səbirli oldu ərlər
Düşməni dayandı gər- gər
Tətiyi çəkmir əllər
Evim Şuşada qaldı.
Şəhiddi Xarıbülbul,
Qara geyib qızılgül,
Bülbul ötmədi dil-dil
Dilim Şuşada qaldı.

Kim sevər bu gərdişi
Düşməni quzğunun leşi,
Ataq səbir vərdişi
Elim Şuşada qaldı.

**GÜLLƏ YAĞIŞINA
MÖHTACMI DÜNYA?**

Körpə süd istər,
Qoca - günəşli səhər
əsgər gözləyən nişanlı qızın
gözləri yol çəkər...

BƏYƏNMİRLƏR

Alaqdan yazıram
əhsən deyirlər,
otdan yazıram
təksən deyirlər,
meymündən yazıram
bəh-bəhlə qəbul eləyirlər,
adamdən yazıram
bəyənmişlər...

XANƏRƏBİN MAHNISI

Xanərəbin evləri satılır
Su qiymətinə,
Alanı yoxdu...
Yalanı yoxdu,
Evlər tut bağıyla,
Nar bağıyla

Birgə satılır.
 Ruhu narahatdı
 Beş kəhrizli kişilərin,
 Evləri satılır
 Şabalıdı torpağıyla,
 İpək havasıyla
 İnci suyuyla
 Ev satanlar
 Şəhərdə "qoyun küzündə"
 Kirayə qalır,
 Küçədə dönər satır.
 Nəzər dəyib
 Xanərəbin atına,
 itinə
 Evləri satılır su qiymətinə!
 Xanərəbin mahnısı
 "Kor ərəbin mahnısı..."
 Evlər kor ərəbin sevgisilə
 Bir yerdə satılır,
 Alanı yoxdu...
 Yalanı yoxdu
 Sevgilə pul verən nə gəzir...

SAQQAL AĞARTMIŞIQ

Ahıl yaşımıza gəlib çatmışıq
 Elin qayğısını kimlə böləsən?
 Saqqal ağartmışıq, saç ağartmışıq.
 Bəs niyə sözüümüz ötmür görəsən?

Dağarcıq çuvaldan ağır olubsa,
 Böyüyənə uşaq mən, mən deyəcək.
 Böyüyən kürəyi yağır olubsa,
 "Uşaq" məhbəsləri ev eyləyəcək...

Ağsaqqal atadır, yurd atasıdı
 Dağını, düzünü al-əlvan istər.
 Ağsaqqalsız oba dağılasıdı,
 Böyüksüz böyürə-böyürə gedər.

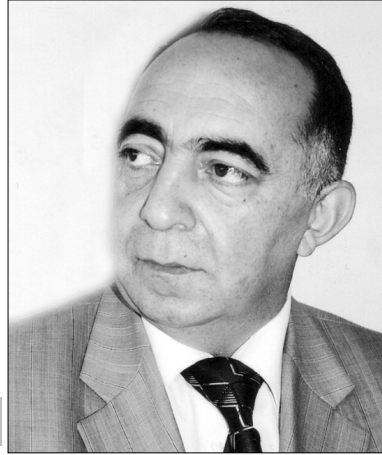
Gərək söz sahibi ola hər yerdə,
 Boş qalmasın yurdu sərt kişilərin!
 Rahat uyusun yatdığı yerdə,
 Əməli yaşasın mərd kişilərin!

Bərdə, Xanərəb kəndi

Müzahim İSMAYILZADƏ

AĞCAQANAD DƏRƏSİ

♦ *Hekayə*

Onu Ağcaqanad dərəsinin (bu adı orada yaşayanlar qoymuşdular, sonralar bu küçəyə "8 Mart" adı verilmişdi) ilk sakinlərindən hesab etmək olardı. Zir-zibilin töküldüyü, üfunətdən burun tutulan bu ərazidə daşdan, dəmir-dümür qırıntılarından hasar çəkib 20 sotdan çox yeri özününküləşdirmişdi. Ağcaqanadların tüğyan etdiyi bu yer, hələ ki, gözdən-könüldən uzaq idi və 27-ci mikrorayonun qurtaracağındakı binada kirayə evdə yaşayan Şahlar müəllim pəncərədən boylananda, eyvana çıxıb papiros tüstüləyəndə ancaq zir-zibil, kəsif qoxu, ən çox da ağcaqanadların binalara hücumu onun əlini hər şeydən soyudurdu. Gecə işıqlar sönəndə yorğunluqdan ayaqları sızıldayan idman müəlliminin zəhləsini əcaib vızıltısı ilə tökür, yuxusunu ətrafa səpələyirdi. Dəfələrlə MİS-ə, hətta rayon rəhbərlərinə kollektiv şikayət ərizələri yazmış, qəbullarında olmuş, ancaq hər dəfə eyni cavabı almışdılar: həmin ərazi zibillikdən təmizlənəcək, bir az səbirli olun. Bu sözləri dəfələrlə eşitdiklərindən onlarda inam qalmamışdı. Əsəbiləşib özlərindən çıxır, hətta müdirləri acılayırdılar. MİS-in müdiri onları sakitləşdirmək üçün deyirdi ki, a başınıza dönüm, görmüşəm ki, sakinlər qazın, işığın, suyun olmamasından şikayət edirlər. Qaz var, işıq var, su var. Avariya-zad olub-eləməsə, bircə dəqiqə də işıq, ya qaz kəsilməz. Su da ki, Şollar suyu. Elə bilirsiniz hamı Şollar suyu içə bilir? Qapı-pəncərələrinizi möhkəm düzəldin, iş də bitsin, getsin. Mən nağayra bilərəm? Ya yuxarılar neyləsin? Ağcaqanada müharibə elan edək? Köpəkoğlunun zibilini top-tüfənglə də qırası deyil ki, qırasan.

- Top-tüfəng lazım deyil, zibilliyi ləğv edin, öz-özünə yox olacaq, - deyirdilər.

- Zibillik ləğv olunacaq. Söz veriblər. Bizim də planımız elədi, ancaq sizə söz deyirəm, oranı asfaltlasan da, gülzara döndərsən də, o zəhirmarın kökü kəsilməyəcək, vallah-billah kəsilməyəcək.

Nə zibilxana ləğv edilirdi, əksinə, nə qədər qadağa qoyulsa da, gündüz də, axşam da bəzi zibil maşınları arxasını üzünə enişə qaçaraq boşaldaraq aradan çıxırdılar, nə də ağcaqanadın kökü kəsilirdi. Şahlar müəllim kollektiv şikayətlərdə iştirak edə bilmirdi, əvvəla ona görə ki, o, buranın daimi sakini deyildi, kirayəçi idi, həm də sübh tezdən məktəbdə olur, bir də axşam yorğun-argın evə qayıdırdı, buna baxmayaraq elə olurdu ki, şikayət məktublarını o yazır, başdan birinci adını-soyadını, şəxsiyyət vəsiqəsinin seriya nömrəsini

qeyd edir, imzasını atırdı. Qonşular ona kirayəçi gözündə baxmırdılar, elə bilirdilər ki, ikinci blokda, 13 nömrəli evdə yaşayan Şərifov Şahlar Şamil oğlu evin əsl sahibidi.

Bu evi ona kəndçiləri, həm də sinif yoldaşı, Tibb Universitetinin sanitariya-gigiyena fakültəsini bitirmiş, bir ara hansısa rayonun sanepidemiya mərkəzində çalışmış və sonra diplomunu arxivə atıb məklərlə məşğul olan Muğamat tapmışdı. Çox sərfəli və münasib qiymətə. Elə bil pul vermirdi. Ev sahibi ailəsi ilə birlikdə xaricdə (dəqiq bilmirdi hansı ölkədə) yaşayırdı və şəhərə ildə, iki ildə bir dəfə gəlirdi, ya gəlməzdi, onda da Novxanıdakı bağ evinə düşər, heç onunla görüşməzdi. Buna ehtiyac da yox idi, Şahlar müəllim kirayə pulunu "Kapital" bankda açılmış hesaba köçürürdü. Muğamat deyirdi ki, ev sahibi bizneslə məşğul olan adamdı, evi etibarlı adama verir ki, qaçqın-zad qapısını sındırıb evi zəbt etməsin və deməyindən o da çıxırdı ki, ev sahibi Şahlar müəllimdən çox razıdı. Yəqin qonum-qonşulardan kimdənsə soruşmuşdu deyən belə deyirdi. Hələ onu da demişdi ki, onun ailəsi-zadı yoxdumu, niyə tək yaşayır? Əgər ailəsi yoxdusa, evlənsin, ev alana qədər qalsın. Bu sözləri Muğamatdan eşidəndə yadına düşmüşdü ki, onun artıq bu il dekabrın beşində iyirmi səkkiz yaşı tamam olacaq və evlənməyə gecikib - özü də əməlli-başlı. Deyəsən, Muğamat ev sahibinin sözlərindən sonra ruha gəlmişdi, o da Şahlardan soruşdu və qınadı ki, niyə evlənmir.

- Yadımdan çıxıb.

- Ayə, o elə şeydi ki, yaddan çıxarmaq olarmı? Tez evlənənnən tez boşanan uduzmaz. Bunu mən ha demirəm, dədələr deyir, ey!

- Qaçhaqaç ha döy. Evlənərik. - Soyuqqanlılıqla verdiyi cavab Muğamatı narazı saldı.

- Ayə, qoja kişilər kimi danışma. De görüm, gözaltın-zadın varmı? Başını bulamaqla kifayətləndi.

- Başın qarışib məktəbdə cavan qızlara, hər şey adıləşib. Ayə, sənə qardaş məsləhəti, o sizin binada Ələsgərin qızı var ey ha, Aytəndi deyəsən qızın adı, çox gözəl, ağıllı, tərbiyəli ev qızıdır. Özü də universitetdə oxuyur. Razısansa, gecikmə, gedək alağ.

Qızı görmüşdü, xoşu da gəlirdi. Neçə dəfə üzbəüz gəlmişdilər, abır-hayadan yanaqları pörtmüşdü.

- Ələsgərnən dostuq, yaxşı adamdı, gözəl sənətkardı. Əlinin zəhmətinə dolanan adamdı. Yoldaşı da, bacım olsun, çox ləyaqətli qadındı. Sən öl, düz deyirəm, razısansa, elə sabah gedək alağ. Uduzmazsan.

Onda Şahların fikrində Yeni Yasamalda yarımçıq qalan bina tüğyan edirdi. Hər dəfə evə baxmağa gedəndə qanı itin qanına dönürdü, mizin üstünə vurulmuş taxtalar, ordan-burdan buynuz kimi çıxan armaturlar yavaş-yavaş rəngini dəyişir, taxta qaralır, dəmir isə sapsarı pas atırdı. Ofisdə isə başqa söz deyirdilər. Sinəsi döşlərinin ortasına qədər açıq olan sarısaç qız şirkət rəhbərinin indicə çıxdığını və nə vaxt qayıdacağını bilmədiyini deyib yazı yaya, yayı payıza, payızı qışa uzadırdı.

- Sən, ay qız, fəsiləri duyğularımızda gör neçə dəfə dəyişdirmisən, ancaq nə sən dəyişirsən, nə sözün. Bina üç aya necə tikilib başa çatacaq ki, hələ heç himi əməlli-başlı tökülməyib?

Əlindəki pulların hamısını şirkətin hesabına köçürmüşdü. Neyləsin, çöldə ha qalmaqacaqdı? Kirayə yaşamaqdan bezmişdi. Az yeyər, köhnə geyinər, təki ev alsın. Ev olsa, evlənmək də olacaq. Ev ki yoxdu, yaşamaq da qonağa bənzəyir, düşünürsən ki, bu gün olmasa da, nə vaxtsa çıxıb gedəcəksən. Adamın əli soyuyub buza dönür.

- Sən o şirkətdən pulunu geri ala bilərsənmi? - Muğamat işgüzar görkəm almışdı.

- Axı niyə?

- Necə niyə? O ev tikilməyəcək, tikilsə də başqa şirkətin olacaq. Dələduz-lara rast gəlmisiniz. Pulu götürüb aradan çıxıblar.

Şahlar müəllimin ürəyinin şah damarı qırılıb ayağının altına düşdü. Muğamatın gözlərinin içinə baxdı.

- Sən nə danışırısan?

- Eşitmədin?

- Ola bilməz.

- Niyə olmur, ə? Neçə ildi? Onun üstündə neçə bina tikilib başa çatdı. Sən bax, bir də gedəndə görəcəksən ki, qapı qıfıllanıb, o qız da aradan çıxıb. Sən pulu alsan, orda hazır binalar satırlar, elə onlardan birini alırıq. Soğan olsun, nağd olsun. Düz demirəmmi?

Muğamatın telefonunu götürüb əzbərdən bildiyi nömrələri bir-bir basdı. Məşğul idi. Bir neçə dəfə təkrardan sonra axır ki, dəstəyi götürdülər.

- Alo! "Timsah" şirkətidir?

- Bəli.

- Xanım qız, mənə Əlverdi lazımdır.

- Kimdi Əlverdi müəllimi soruşan?

- 13 nömrəli evin sahibi.

- Müəllim indicə material almağa getdi. Sizə nə lazımdı?

- Xanım, mən evi qaytarıb pulu almaq istəyirəm.

- Siz nə danışırırsınız? Elə də şey olar?

- Niyə olmur? Mən o şirkətdən ev almaq istəmirəm.

- Bu sizin şəxsi fikrinizdir. Bilirsiniz, pul hesaba oturub, elə yerində qalmayıb ki? Materiala xərclənib. Bir ucu Rusiya, bir ucu hara. Mümkün deyil.

- Nə material alınıb ki, evdən əsər-əlamət yoxdur.

- Yox, vətəndaş, material bazadadır, gətirib küçənin ortasına tökülməyəcək ki? Səbirli olun, ev uzağı üç aya hazır olacaq.

Səbrini basa bilmədi, sarısaç qıza yağlı cümlələr yağdırdı.

- Görüm sizi üç aya qalmayasınız. Alçaq! Üç ay deyə-deyə üç il oldu.

Bu hələ nəydi? Bu yaxşı idi. Sonralar dəfələrlə şirkətdə kollektiv yığıncaq-larda, Rayon Polis İdarəsinə, Rayon Prokurorluğuna, Bakı şəhər İcra Haki-miyyətinə şikayətlər edəndə təkcə Şahlar müəllim yox, bütün kooperativ üzvlərinin əksəriyyəti qadınli-kişili işçilərinə, ən çox da onun rəhbərinə söyüşləri mərtəbə-mərtəbə artırır, heç kimdən çəkinmirdilər. Qəzet və saytlar onların şikayətlərini araşdırır, tez-tez "Timsah" Mənzil Kooperativ İdarəsi rəhbərlərinin dələduzluğundan yazırdılar. Yazmaqla deyil ki? O qədər yazsınlar, Əlverdi onlara, heç kooperativ üzvlərinin bir sözünə də fikir vermir, bir qulağından alıb o biri qulağından havaya ötürürdü. Beş-altı ay xaricə qaçan Əlverdini gətirdilər, həbs etdilər.

- Ən deməqiq kooperativ üzvü əlinin arxasını yerə qoydu və aydın oldu ki, onların pulu batdı, necə deyərler, it də getdi, ip də...

Ancaq Şahlar müəllim bu məğlubiyyətlə barışa bilmir, düşünür, əsəbi-ləşirdi.

Onun bu hala düşdüyü, fikirlərə düçar olduğu danışığında, hərəkətlərində üzə çıxırdı, müəllim yoldaşları nə baş verdiyini soruşsalar da, Şahlar müəllim heç nə olmadığını deməklə özünə təsəlli verirdi, ancaq özü də buna şübhə edirdi. Boy sırasıyla düzülən oğlan və qızlara "bir, iki, sol" deyərək məktəbin idman zalında qaçıranda bəzən "bir, iki, ev" sözünü deyirdi, ev sözü geniş və hündür binada əks-səda verir, uşaqlara gülüş bəxş edirdi. Uşaqların niyə güldüklərinin səbəbini soruşmurdu, ev sözünü özü də eşitdiyindən qorxurdu ki, uşaqların (onlar daha böyük idilər, biğ yerləri tərləmişdi, qızların az qala ərə getmək vaxtları idi) onun üzünə dayanıb deyərdilər ki, müəllim, sol

əvəzinə ev dedin, ev nə olan şeydi. Bu qorxunun onun canına düşdüyünü, iliyinə işlədiyini aydınlaşdırı bilmirdi. Bir aləm pulu sayıb banka təhvil verəndə elə sevinirdi ki, gəl görəsən! Onda heç ağına da gəlməzdi ki, vaxt gələcək, bu pulların havaya sovrulduğunu, daha doğrusu, hansısa bir dələduz lotunun əlinə keçəcəyini biləcək, onda nə vəziyyətə düşəcək. O pulları alın təri ilə, min bir əziyyətlə qazanıb, bir dəfə üreyincə xərcləməyib, yeməyə-içməyə, geyinməyə, xərcləməyə əli gəlməyib. Onun pulunu gör kim sağa-sola xərcləyir? Yüz min manatlıq maşın altında, katibəsi, nəyi, nələr... Heç əməlli-başlı sir-sifəti də yoxdu. Üzü yara töküb, adam baxanda qusmağı tutur. Di gəl, nə olsun, onun hikkəsinə, hərəkətlərinə bax, camaatın pulunu götürüb hardasa kef çatdır, o isə kirayədə ağcaqanad qovalayır. O, Əlverdi kimi uşaqların neçə yüzünü yola salmışdı, hələ neçələrini də yola salacaqdı, Şahlar müəllim o qənaətə gəlmişdi ki, dvoysniklər (savadsızlar) yaxşı oxuyan, ali məktəbə qəbul olan diplomlu uşaqlardan qat-qat yaxşı qazanır, yaxşı da yaşayırlar. İndi, bu kooperativ oyununa düşəndən sonra yavaş-yavaş düşünür və cavab axtarırdı ki, görəsən bu niyə belədi? Gecə-gündüz əziyyət çəkib gözlərinin nurunu tökməklə elm qazanasan, başıboş, savadsızlardan pis dolanasan. Bu, hansı kitaba yazılardı? Nə yazılardı, nə deyilərdi. Ayda, ildə bir namaz, onu da şeytan qoymaz. Şahlar müəllimdə elə bir hiss yaranmışdı ki, sanki o, bir daha ev ala bilməyəcək və ömrünün sonuna kimi küçələrdə, səhralarda, ən yaxşı halda, kirayədə yaşayacaq. O, qaldığı evdən çıxmağı ağına belə gətirmirdi, Muğamatın tapdığı bu ev ona göydəndüşmə olmuşdu və sahibi qayıdıb onu evdən çıxarsa, heç Muğamat təzə kirayə də tapa bilməyəcəkdi.

Muğamat ki "dvoysnik" deyildi? Orta məktəbi pis oxumamışdı, düzdü, o, Tibb Universitetinə qəbul olunanda atasının həyət-bacasının toyuq-cücəsi, mer-meyvəsi, ən əsası, kolxozun sürüsündəki heyvanları birdən-birə azalmışdı, - bunun mətləbə heç bir dəxli yoxdu, - sanfak olsa da medinstitutu əməlli-başlı oxuyub başa çatmış, diplom almışdı. Sanepidemstansiyada nə işlədi ki? Hər şeyə tüpürüb balaca bir otaqda özünə ofis açdı, üstünə "Torpaq və ev alqı-satqısı" sözlərini yazdırdı. Yaxşı da dolanırdı. O dəfə onu restorana qonaq apardı, dedi ki, bir ev satıb, yaxşı qazancı olub. Qazancı olmasa, o boyda vəzifəni tullayıb makler işləyərdimi? Deməli, fərasətli oğlandı, qazancın yolunu-izini yaxşı bilir. O boyda doxtorluğu maklerliyə dəyişib, düzdü, bu sözü kənddəki Məhərin çayxanasında tez-tez müzakirə edir, onu dar ağacına çəkirdilər ki, hayıf zəhmətinən, bir də atası Çobanın çəkdiyi xərcdən, camaat arzusunda və həsrətindədi ki, gedib girsən medinstituta, gör bu nağayır. Makler sözü camaatın heç xoşuna gəlmirdi, elə bilirdilər ki, makler ara alverçilərinə bənzər bir şeydi, ancaq Roma deyəndə ki, burda çənənizi boş-boşuna ağrıdırırsınız, daş oturub kəsəyin gününə ağlayır, ayə, Muğamat bir ev satanda neçə min qabağa düşür. Elə Şahların yanında - Şahlar müəllim dərindən çıxıb evə qayıdanda eloğlusuna baş çəkəndə - neçə nəfər onun otağında kirayə ev üçün növbəyə durur, xahiş edirdilər. Muğamat həm evi kirayəyə verəndən, həm də kirayə alandan iyirmi faizini götürürdü və Şahlar müəllim şifahi hesablamışdı ki, iki evi kirayə verəndə Muğamat onun aylıq maaşından çox qazanır. Alimlərə, müəllimlərə kənddən ünvanlanan sifarişlər daha makler Muğamata yönəlirdi. Oxumağa gedənlər, şəhərə üz tutanlar onun balaca otağına təşrif buyurur, kömək istəyirdilər və Muğamat böyük həvəs və canfəşanlıqla xahişləri yerinə yetirir, hətta onları yaxınlıqdakı "Ağcaqanad" restoranına aparıb qonaqlıq verirdi. Bu qonaqlıqlar kənddə böyük əks-səda verirdi.

- Halal olsun kişinin oğluna! Stola day nələr düzdürməmişdi?

Şahlar müəllim metrodan çıxanda təzə açılmış "Market"ə girdi.

... Xudmani stol açdı: konservin birini qaba boşaltdı, pendiri soyuducudan çıxardı, baş soğanı doğradı, çörək hələ də isti olduğundan əli ilə kəsdi. Bir neçə loxmadan sonra "Xan" arağını götürüb ağzı üstə çevirdi və çalxaladı. Köpükcüklər sıra ilə yox olurdu. Ancaq, sən demə, arağın ağzını açmaq elə də asan deyilmiş. Bıçaqla qurdaladı, sağa-sola burdu, axır ki, nazik çay stəkanını cızığına kimi doldurdu, stəkanı arağa vurub nəfəsini içinə çəkib buraxdı, sonra bulaq suyu içirmiş kimi, başına çəkdi, sonacan içdi, çörəyi konservin suyuna batırıb ağzına aldı və elə bil tomat damcıları arağı yuyub apardı. İçində isti bir ilğim dolanır, ancaq Şahlar müəllimin durumuna təsir etmirdi. Bu, müəllimi sevindirdi, araq onu tutmamışdı. Yeməyini rahatlıqla yeyib stəkanı ikinci dəfə cızığa qədər doldurdu və yenə stəkanı son damlasınadək başına çəkdi, bu dəfə boş stəkanı var gücü ilə stola çırpdı. Zərbə güclü olsa da, qəribədir, stəkan sınımadı. İştah açıldı və bütöv bir çörəklə konservi və iri baş soğanı yeyib qurtardı. Eyvana çıxıb vadiyə boylandı, papiros yandırdı. Şahlar müəllim göy üzünün maviliyini görür və hiss edirdi ki, səma dənizə çox oxşayır, bəlkə göy üzü də bir böyük dəniz, lap okeandır, ancaq lal bir sükuta qərq olub, bu mavilikdə dalğalar, ləpələr mövcud deyil. Birdən yadıma düşdü ki, "Timsah" şirkəti var-yoxunu talayıb, lotu müdir camaatın pulunu da götürüb aradan çıxıb, bu müəllimi əsəbi-ləşdirdi. Necə yəni, bir burnu fırtıxlı gədə o boyda pulu oğurlayıb, guya haradasa gizlənir, onu tapmaq üçün beynəlxalq axtarışa verilib. Sarı saçlı qızsa onların başına torba tikir ki, Əlverdi müəllim (müəllim ha!) material almağa gedib. Şirkətin əzbərdən bildiyi nömrəsini yığdı. Telefon işləmirdi.

- Yaxşı, oğraşlar, mən sizə göstərəm.

Və bir azdan Şahlar müəllim eyvanın qapısını açıq qoyduğunu gördü, ancaq əvvəlki kimi onu bağlamağa tələsmədi. O, ağcaqanad səsi eşitmirdi, bədənində gizilti hiss eləmədi, təzədən eyvana çıxıb Ağcaqanad vadisinə baxdı. Yuxarı mərtəbədə pəncərə açıq idi, deyəsən, Aytənin anası idi, paltar səirirdi. Utanıb-eləmədən pəncərəyə boylandı, Aytənin anasını görəndən sonra təəssüfləndi. Qızı elə görmək istəyirdi ki. Muğamat düz deyir, Aytən yaxşı qızdı, elə onunla evlənsə, yaxşı olar, özü də heç Muğamat-zad lazım deyil, özünə nə gəlib, Ələsgərə özü deyər. Burda pis nə var ki? Gül kimi oğlandı, ali savadı var, şəhərdə işi var, bir evdi, onu da həll edəcək.

Şahlar müəllim ömründə belə isti görməmişdi, əlləri, sir-sifəti, ən çox da içalatı od tutub yanırdı. Arada əsnəyir, əlini gen-bol açılmış ağzına ona görə tuturdu ki, birdən ağcaqanadlar ağzına girər.

- Raz ki, belə oldu, zəbt edəcəm. Lap zibilxana olsa da, zəbt edib özümə ev tikəcəm. Bir qul oğlu qulun nə həddi var ki, o yan-bu yan eləsin, uçursun, pul istəsin. Qələt eləyirlər. Özləri lambırtı ilə udurlar, mən ev tikməyə yer tutmayacam? Pulunu vermişəm, oday çekləri sanılı qoz kimi durur çamadanda. Mənə dəxli yoxdu, pulu dövlət bankına keçirmişəm. Bu işdə bankın da günahları az deyil. O oğraşnan birlikdə eləyiblər nə eləyiblərsə. Elə sabahdan başlayıb çəpərləyəcəm.

Paltarlı-palazlı divana uzandı. Qapını özü açıq qoymuşdu.

- Gəlin, köpəkoğlunun ağcaqanadları, bax, qapı açıqdı, gəlin görüm, nə qələt eliyəcəksiniz...

* * *

Şahlar müəllim hər gün olmasa da, iki-üç gündən bir yolunu marketdən salır, yarım litrlik "Xan" arağı, "Seld" konservi və çörək götürüb özünü evə yetirir, iki dolu çappa stəkanı başına çəkib bir az yorğunluğunu alandan sonra "dava paltarını" geyinib "silahlarını" - beli, lomu, dırmağı götürüb "Ağcaqanad

dərəsi"nə düşür, tutduğu ərazini təmizləyir, hasar düzəldirdi. Artıq kirayədə qaldığı evdən baxanda tutulan ərazi bilinirdi. Nədənə, eyvandan, ya pəncərədən baxanda ora əl içi boyda balaca görünürdü və Şahlar müəllim özünə söz verirdi ki, səhər gedəndə yeri böyüdəcək, ancaq elə ki, işə gəlirdi, baxıb görürdü ki, tutduğu yer sən deyən balaca deyil, burada çoxmərtəbəli ev də tikmək olar. Metrəsi olmasa da, ayağı ilə addımlayıb yerin eninin qırx, uzununun isə əlli metr olduğunu ölçmüşdü. İyirmi sot. Addımlarını iri atmışdı, hələ bəlkə iyirmi sotlanda da artıq olardı. Əla yerdəydi. Sahənin bir tərəfi düz asfalt yola dirənirdi və orada 266 nömrəli avtobusun son dayanacağı vardı, o avtobus da onun işlədiyi məktəbin düz yanından keçirdi. Evi oradan tikəcək, yaxşı bağ salacaq, gül-çiçək bəsləyəcəkdi. Bu iş o qədər ürəyincə olmuşdu ki, Aytən də yadından çıxmışdı, Ələsgərlə görüşmək də. Qoy bir az vaxt keçsin, yerinə daş tökdürsün, hasar çəksin, onda Ələsgər heç ev söhbətini salmayacaqdı. İş orasıdaydı ki, camaat elə bil, onu gözləyirmiş, müxtəlif yerlərdən yer tutanların sayı artırdı. Şahlar müəllim özü görmüşdü ki, bəzi yerlərə metrə tutur, işarələr qoyurdular. Bu, onu sevindirir, həm də tələsdirirdi. Bəzən gecədən xeyli keçmişə qədər zibilin içində əlləşir, təri paltarında quruyur, evə çatan kimi yuyunur, soyuducudakı soyuq sudan içir, səhərə hazırlıq görürdü. Açıq, uşaqlara "bir, iki, sol, sol" demək ürəyincə deyildi, torpağa girişəndən başında ayrı fikirlər dolaşırdı, iki-üç yüz manatla şəhər yerində dolanmaq çox çətin idi, özü də subay olasan. Əlavə gəlirsiz yaşamaq ilan kimi sürünməkdə, ancaq o, hələ ürək eləyib işə tüpürə bilmirdi, həm də, iş ona mane olmurdu. Kooperativə verdiyi pulu ala bilsəydi, Ağcaqanad dərəsində üreyin istəyən villa tikə bilirdi. Hasarı qoyana qədər Şahlar müəllimə elə gəlirdi ki, ev tikmək su içmək kimi asan bir şeydi, nədi, daşdı, qumdu, sementdi, alıb verirsən ustaya, tikib qurtarırlar. Nə danışırısan? Tikinti konsertdi, konsert. Usta Ariflə elə Ağcaqanad dərəsində - torpağın içində söhbətləşdilər. Tək daşın kvadrat metrəsini 3, cütünkünü isə 5 manata hörməyə razılaşıdılar. Usta elə oradaca uzun bir siyahı yazdı. Daş, qum, sement, armatur, yanmış məftil, kvadrat dəmir, 4 palçıq vedrəsi, 2 vanna, 2 düz, 2 dərin bel, əlcək - 10 dəst. Ayaqaltı üçün 5-lik taxtalar - 8 ədəd...

Hələ xımı qazmaq məsələsi vardı. Usta dedi ki, gərək ekskavator gətirib o baş-bu baş qazdırasan, o da xeyli pul eləyir. Ustalar özləri qazarlar. Bu da az pul eləmir. Armaturaları kəsmək, toxumaq, beton tökmək... Şahlar müəllim az qaldı ki, ümumiyyətlə hasar çəkdirməsin, elə topa setkalar vurdursun. Usta mobil telefonunda vurdu, topladı, o da xeyli xərc eləyirdi. Setkalar üçün dirəklər üç metrədən bir basdırılmalı idi, qum, sement...

Usta Arif müəllimin ürəyindən olan məsləhət verdi.

- A müəllim, - dedi, - bağışlayın, ailəniz böyük deyil ki?

- Yox.

- Neçə nəfərdir?

- Hələ tək özüməm.

- Ay sağ olmuş, bu boyda yeri neynirsən? Özün də subay oğlansan. Bu yeri satsan, hündürmərtəbədən neçə dənə ev alarsan. Müəllim adamsan, sən cibinə ev tikdirmək yaraşmır. İncimə, müəllim, mən, qardaşım olsun, sözü üzə deyənəm. Həyəət evi o adama yaxşıdı ki, pulunu qoymağa yer tapmır. Özünü də gərək ölənmə kimi tikəsən. Hazır evlərin birini özünə al, birini də al, kvartiraya ver. Qalan pulu da qoy başının altına, bala-bala xərcclə. Heç bura hasar lazım döy, alan özü tikəcək. Bir-iki aya sən baxarsan, gör burda nə villalar tikiləcək. Torpağın da qiyməti dağ belinə qalxacaq. Özünü də, sən bura sənədin-zadın yoxdu, noolsun ki, çəpərləmişən. Sərəncam olandan sonra sən kimin yerinə deyəcəksən ki, mənimdi. Bəri başdan sat, özünə altıca sot yer saxla, onu birtəhər yola vermək olar.

Şahlar müəllim hələ "Market"ə getməmişdi, "Xan" arağı və "Seld" konservi alıb çappa stəkanla gillətməmişdi, ona görə cuşa gələ bilmədi və deyəmmədi ki, torpaq mənimdi, qələt eləyər, bir köpəkoğlu o yeri məndən alammaz. Kimin nə hünəridi? İndi, adi daş ustası ağzından dürr töküb, qayda-qanunu ona izah eləyəndə, açığı, Şahlar müəllimin canına üşütmə düşdü, elə bildi ki, kimsə elə bu dəqiqə icra hakimiyyətindədi, başçıdan torpaq istəyir, - əlbəttə ki, sot hesabı ilə - o da, baş memarı çağırıb göstəriş verir ki, gedin, yeri müəyyənləşdirin, şəkil-filan nə lazımdı hazırlayın, sərəncam verək getsin. Usta demişkən, əlində sənəd olandan sonra sən ha özünü cır, denən ki, kooperativdə pulum batdı, ona heç qulaq da asmayacaqdılar. Sən nə danışırısan? Kim kimin göz yaşlarına inanar?

- Özün bil, müəllim, məndən ötrü təfəvütü yoxdu, nə deyirsən, eləyim. Hörmək lazımdı, hərə, setka deyirsən, setkalayaq. Havayı işləmiyəcəm ki? Puluna minnət, hər şeyin qiyməti var. Özgəsi deyər ki, hərə, tikək. Mən, prostu görürəm, sən yaxşı oğlansan, kasıb müəllimsən, havayı yerə xərc çəkməyini istəmirəm. İndi torpaq istəyən o qədər ki. Mənə də deyənlər olub. Zəng eləyib soruşaram. Sən də alqı-satqı yerlərinə də, lap bir taxtaya nömrəni yaz yapışdır, gör nə qədər zəng eləyən olacaq.

- Burda, gören torpağın sotu neçəyə olar?

- Üç min dollar.

- Üç min?

- Hə. Azdı?

Şahlar müəllimin işlədiyi məktəb şəhərin mərkəz hissəsində idi və arada söhbətlərdən eşitmişdi ki, bir sot yeri iyirmi, iyirmi beş min dollara alırlar. Elə olsa, nə yaxşı olardı. Fikrində hesabladı ki, lap üç min dollara satsa, altmış min dollar pulu olar. Bu pula beş-altı ev almaq olar. Altı sotunu özünə saxlasa, on dörd sotun qırx mindən artıq pul eləyir. Qırx min! Az pul deyil. Heç nədən, durduğu yerdə bu qədər pul qazanmaq olar. Muğamat buna görə muğamat oxuyur də! Hələ gör beş minə, on minə satmaq mümkün olsa, lap aləm olar ki?

- Hissə-hissə böl, müəllim, üç sot istəyəne, beş sot istəyəne ver. Hoptum istəyəne olsa, əladı. Zabor da çəkəcəklər, sənəd də düzəldəcəklər. Bundan yaxşı şans ələ düşməz. Sənin nəyinə lazımdı? Əlin quru, ayağın quru. Yenə özün bax, fikirləş, bir şey olsa, zəng elə.

Usta Arif köhnə "06 Jiquli"sinə tərəf getdi, açıq pəncərədən əlini uzadıb səliqəsiz düzülmüş kağızların arasından bir kart götürdü, Şahlar müəllimə uzatdı və sonra dönüb onun zəbt etdiyi torpaq sahəsinə baxdı, sükanın arxasına keçib mühərriki işə saldı.

Şahlar müəllim qərribə hala düşmüşdü, fikrində, düşüncəsində, hətta yerində yüngüllük vardı və zibil yuvası olan Ağcaqanad dərəsində hər şeyi unutdu, kooperativ mənzil almağı, bir kisə pulunun itməsi elə bil heç olmamışdı. Bütün şəhər onun ayağının altında idi, istədiyi yerdən ev ala bilərdi, restoranda oturub sulu yemək yeyə bilərdi, hətta ən məşhur bərkgedən şadlıq sarayında Aytənlə özünə toy edə bilərdi. Pul qazanmaq nə asan imiş? Yoxsa, şəhərin gözü açılmamış, acqarına özünü məktəbə yetir, olmaya-bilməyə beş dəqiqə gecikəsən, zavuç it kimi başlayacaq hürməyə ki, vaxtında niyə gəlmirsən? Daha bilmir ki, tıxac var, nə bilim, avtobus gec gəlir, təkəri boşalır, metroya minirsən, orda da gecikmə olur. Kimdi ey bunlara baxan? Gecikmə! Nə eləyirsən elə! Köpəkoğlunun Muğamatı, sən ondakı başa bax, elə belə-belə şeylərin dərdindən işə tüpürübmüş. Özü öz ağasıdı, istədiyi vaxt gəlir, istədiyi vaxt gedir. Qazancı da göz qabağındadı.

Elə hasarın (əgər buna hasar demək mümkün idisə) aşağısında - srağagün Şahlar müəllim karton parçasını dırıqlayıb kənara atmışdı - necə

atmışdısa, eləcə də qalmışdı, onu götürüb üzünün tozunu aldı, sonra qələmini götürüb "Satılır" sözünü yazdı, altından da telefon nömrəsini qeyd etdi, iki daşın arasına bərkidib Muğamatın ofisinə tərəf üz tutdu. Onunla məsləhətləşməsi də pis olmazdı, onun qalın dəftərlərində torpaq istəyən - olmamış olmazdı. Həm də Aytən məsələsini də biryolluq həll etmək lazımdı, Şahlar müəllim ayıq başla bu qənaətə gəlmişdi ki, yaxşı düşməz, birbaşa gedib qızın atasına söz deyəsən. Nə qədər olmasa da, adamdı, səhərləri qayınata-kürəkən kimi üz-üzə gələcəkdilər, birdən elə düşünər ki, yəni bu müəllimin bir adamı yoxdumu, qabağa çıxıb ağsaqqallıq eləsin. Elə Muğamat sözü açıb razılıqfason bir cavab alsaydı, sonra adama nə gəlmişdi, şəhərin yarısı onun adamı idi.

Otağında idi, onu həmişəki kimi təbəssümlə qarşıladı, kefini xəbər aldı.

- Sən də bir iş görən olmadın, - deyib gileyləndi.

- Nə bilirsən?

- Bilirəm daa. Hanı, nə evləndin, nə ev aldın. Sənə gül kimi qız təklif elədim. Gör havaxdannan? Bu gün-sabah biri qapazlayıb aparacaq. İndi qız da tapmaq çətindi.

- Həll edirik, ay Muğamat. Sən gəl başla, bir Ələsgərin ağzını ara.

- Eləmi?

- Hə.

- Bu gözüm üstə. Ələsgər mənə atkaz eləməz. Bir də, xəbərin varmı, Aytəni ofisimə işə götürürəm. Boş vaxtlarında otursun, gül kimi yerdi, telefonlara cavab versin, gələni-gedəni yola salsın. Hələ iki yüz manat aylıq verəcəm, sonrasına baxarıq.

- Nə işləyəcək?

- Administrator.

- Katibə də?

- Yox, ə, administrator. Trudavoy açacam, ora katibə yazılmayacaq ki? Ali savadlıdı, sabah diplom alacaq. Ayrı iş keçəndə də, qoy desinlər ki, stajı var, özü də administrator yaxşı səslənir.

Şahlar müəllimə nədənsə elə gəldi ki, bu ofis Ağcaqanad dərəsinin zibilliyi kimi bir yerə döndü, Aytən isə Muğamatın sifarişlər yazdığı, vərəqlənməkdən köhnəlmiş, saralmış, hətta cırılmış ümumi dəftərlərini xatırlatdı.

- Bu oldu əla! - Muğamat elə bu günlərdə məsələni həll edəcəyinə söz verdi.

- Torpaq istəyən varmı? - Şahlar müəllimin sözündən Muğamat tutuldu.

- Niyə yoxdu. Nə qədər. Nədi, torpaq satmaq istəyirsən?

- Hə.

- Neçə sot?

- Çox.

- Hardadı?

- Ağcaqanad dərəsində.

- Əla, müəllim, əla. Yaxşı eləmişən ki, yer tutmusan. Sənədi varmı?

- Var.

- Çertyoju da varmı?

- Hamısı var.

- Əla. Ancaq ora, bilirsən də, zibillikdi, yaxşı qiymətə getməz.

- Zibillikdi, hər nədi, sən təklifini elə.

Muğamat qalın dəftəri açıb qələmi əlinə aldı, onun adını, mobil telefonunun nömrəsini yazdı.

- Neçə sotdu?

- On dörd.

- Neçəyə verirsən?

- On dörd min dollara.
 - Hamısını?
 - Yox, ə, sotunu on dörd min dollara.
 - Sən nə danışırısan? Oranın sotu heç min dollara getməz. Gənə 700-800 olsaydı, hə.
 - Sənin nəyinə lazımdı, qağa, sən yaz ki, sotu on dörd min dollara yer var.
 - Almazlar.
 - Almasınlar. Kiməsə yalvarmayacam ki? İstəyən olar, nə yaxşı, istəməzlər, cəhənnəmə ki.
 - Ə, müəllim, hər şeyin təhri var. Zibilliyə kim o pulu verər?
 - Sən nə zırrama adamsan? Ayə, sabah, birisigün ora şəhərin ən gözəl guşəsi olacaq - cənnət məkan.
 - Sabah deyil ki, indi satmırsan? İndi ora baxan görəcək ki, zibilxanadı. Adama nə deyərlər?
 - Denən oranı bir zırrama bu qiymətə satır. Sən elə. Satsan, faizini alacaqsan. Elə-belə döy ki?
 - Deyərəm, mənən nə gedir, ancaq...
 - Ancağı saxla ağcaqanadlara.
- Bilməzdi ki, Muğamat bu qədər paxıl, qarnı qurdlu, pula həris birisi ola bilər. Yanaqları qıpqırmızı qızarmış, gözlərinə heyrət qonmuşdu, elə bil, dədə-babasının yeri idi, tutub əlindən almışdı, satacağı halda qazanacağı pulları da onların hesabından verəcəkdi. Şahlar müəllim bunları hiss edəndən sonra onu da düşündü ki, ona-buna atmaqla, kəf gəlməklə Muğamat küçə itlərindən betər qudurub, o qədər qudurub ki, əlacı olsa, şəhərin bütün dəlmə-deşiklərini satmaqdan özünə faiz götürər. Ona acıq verməyi özünə borc bildi.
- İyirmi sot, hər sotu da on dörd min dollar. Nə qədər eləyir? İki yüz səksən min dollar. Aşağı yeri bu qədərdir. Danışdıq?
- Muğamatı udquna-udquna qoyub "Market"ə getdi, "Xan" arağını, "Seld" konservini götürüb evinə yollandı.
- Möhkəm yatmışdı, bu torpaq sövdası, ələ alacağı pul onu sakitləşdirmişdi və "Timsah" kooperativi ilə dava-dalaşlarından aldığı stress tamam yaddan çıxmışdı, özünü çox yüngül hiss edirdi, başağrısı-zad yox olmuşdu. Mobil telefonunun səsi onu yuxudan oyatdı. Gec idi, saat on birə qalmışdı. Düz iki saat yarım rahatca yuxu almışdı. Muğamat idi. Nömrəyə baxıb fikirləşdi. Gecə vaxtı ömründə Muğamat ona zəng etməzdi. Maraqlı idi, o, nə istəyirdi? Yaşıl düyməni basdı.
- Axşamın xeyir.
- Gec zənginə görə üzr istəmədi, birbaşa mətləbə keçdi.
- O adam deyirdim ey ha, torpaq istəyən, elə sənin qabağınca danışdım. Toydadı, telefonun səsini eşitmirmiş. Hə, özü zəng elədi, sənin yerini ona dedim. Ağız-burun əydi ki, Ağcaqanad dərəsi zibilxanadı, nə bilim, yaxşı yer döy, ancaq dedi ki, sənin xətrinə alaram. Ora pul qoymaq səmərəsizdi.
 - Mən dediyimi dedinmi?
 - Sən dediyini? Mənə imkan vermədi ha, prostu mənim xətrimə - mən onunla onlarla iş görmüşəm, xeyir vermişəm - yerin hamısına on min dollar verə bilər.
 - Muğamat, sənin xətrinə də, onun zadına da ağcaqanad vızz eləsin, mənim sifarişimi yerinə yetirəndə zəng edərsən. Oldumu?
 - Ayə, elə qiymət deyirsən ki...
 - Mən beləyəm. İstəməyəne yalvarası döyüləm...
- Qırmızı düymə basılmaqla Muğamatın səsi eşidilməz oldu. Şahlar müəllim yüz faiz əmin oldu ki, Muğamat özündən oyun çıxarır, heç kimə zəng-zad eləməyib, sadəcə, torpağı özü ələ keçirmək istəyir. On min dollarla onun

başını aldatmaq istəyir. Sən nə danışırısan, söhbət yüz mindən gedir, ona görə indi gözüne yuxu getmir, sabaha kimi dözə bilməyib, gecəyarısı zəng edib və bundan ləzzət alaraq kefini duruldan Şahlar müəllim divanda uzanıb səhərki dərslərin gündəliyini yazmağa ərinib Əlverdi və Muğamat haqqında düşünməyə başladı. Hər ikisi yaxınlıqda, onun gözləri önündə idi və hər ikisinin sifətində oxşar cizgilər vardı. Aralarında yaş fərqi az olsa da, hər ikisinin boz sifəti, tülküyəbənzər baxışları və təbəssümləri, hətta yerləşləri və danışışları vardı. Yalan və hiylə! Sonra Şahlar müəllim onları dairəvi həlqə kimi bir-birinə keçirib kirayə mənzilinin açarına taxdı.

- Hər ikisi "bir bezin qırağıdı!" - Tək olsa da, bu sözü qeyri-ixtiyari hündürdən dedi və səsi gecənin qaranlığına dəyib əks-səda verdi, elə əks-sədanın səsinə yerindən qalxdı, eyvana çıxıb papiros yandırdı, Aytəngilin işıq düşən pəncərəsinə boylandı. Ağcaqanad dərəsinin qaranlıqda gözəgörünməz zibilliyi də, pəncərənin işığı da üz-gözünü daladı, iki dəfə dalbadal asqırdı.

- Qiyməti qaldırmaq lazımdı! - On dörd min dollar ona az gəldi və qəti qərara gəldi ki, səhər Muğamata zəng edib qiyməti iyirmi min dollara qaldıracaq. Ələsgərnən özü söhbət edib elçiliyini eliyəcək. Hələ qızı görse, ona da ürəyini açacaq. Asqırdı, səbri cüt gəlmişdi.

- Bu cüt səbir nə yaxşı gəldi, mənə düşür, - deyib tüstünü acgözlüklə ciyərlərinə çəkdi.

Şahlar müəllim məktəbin qabaqcıl, təmiz müəllimlərindən sayılırdı, idman müəllimi olmağına baxmayaraq, heç də əsas fənn müəllimlərindən seçilmirdi, uşaqlar onu görəndə hörmətlə yanaşır, artıq hərəkət etmir, şit-şit sözlər danışmırdılar. Ona pul, ya hədiyyə təklif etməklə dərstdən yayınmağa, yüksək qiymət yazdırmağa cəhd edənlər bir nəticə əldə etmirdilər, ancaq o, uşaqları tərbiyə etməklə, zəhmət çəkməyi öyrətməklə uşaqların sevimlisinə çevrilirdi. Tək-tək şagirdlər olurdu ki, sonda ondan narazı qalır, vaxtı gələndə, nə vaxtsa yönünü yenidən məktəbə salanda hökmən onunla görüşür, səhvini boyunlarına alır, üzr istəyirdilər. Ağcaqanad dərəsində torpaq tutandan sonra tək-cə müəllimlər yox, şagirdlər də onun dəyişdiyini yerindən, danışığından hiss edirdilər.

- Bu Şahlar son vaxtlar yaman dəyişib, heç əvvəlki Şahlara oxşamır! - deyirdilər. Uşaqlar boy sırasıyla düzülüb idman zalında dövrə vuranda "bir, iki, sol" deyən Şahlar müəllim bu dəfə sol əvəzinə torpaq dedi.

- Bir, iki, torpaq! Bir, iki, torpaq!

Əlbəttə, Şahlar müəllim bunu bilməyərəkdən deyirdi, bilsəydi, deyərdimi heç? Uşaqlar bir-birinin üzünə baxıb qaça-qaça gülməyə başladılar:

- Bu nə deyir, ə? Torpaq nədi? Hansı torpaq? - Cüvəllağı Həsən ona çatanda soruşdu ki, müəllim, torpaq nədi deyirsiniz.

- Kəs səsinə, torpaq nədi, ə? Bu torpaq dərşidi?..

- Müəllim, mən də ona görə soruşuram ki, qaçmağın torpağa nə dəxli var?

Şahlar müəllim udqundu, bildi ki, uşaq düz deyir, çaşıb, özünü o yere qoymadı.

- Müəllim, telefonunuz zəng çalır.

- Dərşdə səs salma. Eşitdin? Zəng çalır, sənə nə? Mən məşğulam, lazım olsa, sonra mənə arayar.

Ancaq Şahlar müəllim səhv etdiyini anladı, ona elə gəldi ki, bu zəng torpaq üçün olunan zəngdi, çünki hiss edirdi ki, Ağcaqanad dərəsinə yazıb qoyduğu nömrəyə bu günlərdə zəng gəlməli idi. Zəngə hələ vardı, ancaq bir kənara çəkilib telefonla danışmaq onun adəti deyildi. Həmişə dərş vaxtı telefonu söndürərdi, indi necə olub ki, yadından çıxıb?

- Bölüşün, voleybol oynayın! Səlimə, al fiti, sən oyuna hakimlik edəcəksən.

Aralanıb sakitlikdə telefonu açdı, eyni nömrədən üç dəfə çağırış olmuşdu. Yaşıl düyməni basıb gözlədi, o başdan zəngi kəsdlər və üstündən neçə saniyə keçməmiş, həmin nömrə müəllimin telefonunda peyda oldu. Danışdı, bəli, o, yanılmamışdı. Torpaqla maraqlanırdılar.

- Qağa, - dedi, - axşam saat 5-də sahədə görüşək, orda söhbət edək, ancaq bir şey deyim, əgər elə-belə qiymət öyrənmək istəyirsənsə, özünü də, məni də yorma.

Zəng eləyənin fikri qəti idi!

O, buna sahədə Varis deyilən adamla görüşəndə əmin oldu. Qara rəngli, nömrəsi göz oxşayan "Toyota" sahənin kənarında dayanmışdı, Varis gəzişir, telefonla danışdı.

- Torpağı istəyirsən?

- Hə. Bu yeri almaq istəyirəm. Neçə sotdu?

- İyirmi sotdan bir az çoxdu. İyirmi sot.

- Əla. Hamsını verirsən?

Şahlar müəllim söhbətə ara verdi. Torpağın hamısını versinmi? Bəs özünə nə qalır? Özünə bir ev qaralamalıdı, yoxsa yox? Beyninə düşmüşdü ki, asfalt yolun kənarından dörd-beş sot saxlasın, elə bir ev tikdirsin ki, birinci mərtəbəsində mağaza, ofis və maşın təmiri üçün yer açsın, oranı icarəyə versin, lap müəllimliyi atıb Muğamat kimi makler olsun.

- Qardaş, bu yeri alanlar xaricdədirlər, mən neçə yerin şəklini votsapnən göndərmişəm, təkcə sənin yerin xoşlarına gəlib.

- Bu zir-zibilli, ağcaqanadlı yermi?

- Hə, bu yer. Ona görə ki, asfalt yolun qırağıdı - bir, ikincisi, yerdə gözəllik ondan ibarətdir ki, yuxarıdan aşağıya sallanır. Baxırsan?

- Sonra?

- Sonra, yer uzunnamasınadı, dilim kimi uzanır. Ona görə. İndi sən də yuxarını kəsib özün götürmək istəyirsən, onda olmadı ki? Biz bütöv istəyirik. Bu təpə hökmən olmalıdı. Əgər, gəl belə danışaq, sən özünə yer istəyirsənsə, onda aşağı ayaqdan beş sot götür. Səninçün nə fərqi?

- Bəs sizinçün nə fərqi var? Yuxarı olmasın, aşağı olsun.

- Qardaş, var ki deyirəm də. Pul verirəm ey.

- Bilirsənmi buranın sotu neçiyədi?

- İndi sövdələşək, de, bilim.

Şahlar müəllim bir "Toyota"ya, bir Varisə baxdı, beynindəki iyirmi min dolların üstünə beş də qoydu ki, müştəri çıxıb getsin.

- İyirmi beş min dollar.

- Obşi?

- Yox ey, qağa, sotu!

- Bir az bahadı.

- Bahadı, onda özün bil. O aşağıda tikilən villaları görürsən? Üzü bəri tikilə-tikilə gəlir. Bir aydan sonra iyirmi beş yox, əlli minə də yer tapmayacaqsan.

- Ya eto znayu. (Mən bunu bilirəm).

- Onda niyə narazılıq edirsən?

- Buranın sənədi var?

Yalan deməyin yeri yox idi.

- Yox, hələ heç nə almamışam, ancaq tezliklə alacam. Bilirsən niyə almıram? Alsam, gerek sənədi öz adıma alım, sonra kiminsə adına keçirim. Ona görə ucuz verirəm ki, sənədi alan özü öz adına sənədləşdirsin.

- Deməli, iyirmi beş min.

- Hələ ki.

- Dollar, manat?

- Dollar.

- Xoroşo, mən indi beş dəqiqəyə danışım, gedək pulunu sayım, verim. - Varis ondan aralanıb "Toyota"ya mindi və telefonu qulağına dirədi. Asfaltın qırağı zibillikdən tam təmizlənməsə də, ərazinin dilim kimi uzanan hissəsi Şahlar müəllimə yaşıl meydançanı xatırlatdı və bu yer ona çox şirin, qiymətli gəldi. O, burada özünə biznes mərkəzi yaradacaqdı, ona görə bu yeri bu yağlı müştəriyə vermək fikri yox idi. Aşağını ona göstərir, o yuxarını da, aşağıını da yaxşı görür. Aşağıda - Ağcaqanad dərəsinin göbəyində nə market açacaqdın? Ya olsun "Ev alqı-satqısı", "Maşın təmiri". Kim idi zir-zibili, palçığı ayaqlaya-ayaqlaya o boyda yolu düşüb alver edən?

Varis xeyli danışdı, deyəsən, kontur problemi onun üçün mövcud deyildi. Pəncərədən görürdü ki, o, əsl icraçıdı - səbrlə-təmkinlə danışır, qulaq asır, dəftərində qeydlər aparır. Budur, o, danışığını yekunlaşdırıb maşından düşür, ona tərəf gəlir.

- Şahlar müəllim, - deyir, - deməli, belə, torpağı götürürük. Belədi, iyirmi sota son olaraq dörd yüz min dollar pul veririk, vəssalam.

Şahlar müəllim ağzının suyunu yığıb içəri ötürdü, dörd yüz min dolları gözləri önündə canlandırırdı, usta Arif deyən kimi, bir yerdən satsa, yaxşı olardı, bu pula neçə dəne hökumət evi alardı, hələ təzə tikintiləri demir. Muğamat əclaf nə verirdi? Qəpik-quruş. Yaxşı müştəri düşmüşdü və Şahlar müəllim tamah dişini qabardıb Varisin üstünə hücumə keçdi.

- Yox, qağa, söhbətimiz alınmadı. Mən iyirmi beş deyirəm, sən nə az, nə çox, düz yüz min dolları qapazlayıb udursan. Hələ mən bu yuxarı yer var ha, oranı ayrı qiymətə deyirəm. Yuxarıyan aşağı eyni qiymətədi? Sən nə danışsan. Buranı ölçəcəyik, nə qədərdisə otuz mindən hesablayacağıq. İnsaf da yaxşı şeydi, bu düzləmə hara, o dərə hara? Üfunət qoxuyur, ağcaqanad dəstəsi də sürüynəndi.

- Sənə gör nə qədər pul verirəm, heç ömründə bu qədər pul görmüsən?

- Pul, qağa, əl çirkidi, xərcləyirsən gedir, ancaq torpaq ömürlükdü. Bildin?

- Yarım milyon! Daha söhbət eləmə! Gəl otur maşına. Sənə belə müştəri göydən düşüb. İnanma ki, bu yerə bu qədər pul verən ola.

- Qağa, minnət-zad qoyub-eləmə, yaxşı, Allah xeyir versin, bir azdan bu yerin qiyməti gör neçə milyon olacaq. Elə bilirsən, sən uduzdun?

Əl verib tutuşdular.

Şahlar müəllim o gecəni narahat yatdı, səksəkəli idi, elə bilirdi ki, kirayədə qaldığı evin taxta qapısını bir təpiklə vurub sındırmaq, şkaflın alt gözündəki kitabların arasında gizlətdiyi pulları götürüb aparmaq o qədər də çətin deyil. Qalxıb çayniki isitdi, əmin olmaq üçün pullara göz yetirdi. hər şeyin yerində olduğunu görüb "Kent" qutusunda bir gilə götürüb yandırdı, elə otaqda da tüstülətdi. Daha onun Ağcaqanad dərəsinə baxmağa həvəsi qalmamışdı, heç ağcaqanad vızıltısını da eşitmirdi, deyəsən, yoxa çəkilmişdilər, əvəzində Muğamat peyda olmuşdu, əl çəkmirdi ki, gedək yeri mənə göstər, sonrası ilə işin yoxdu, mən ürəyin istəyən pulu sənə verəcəm. O isə uzadır, torpağı satdığı haqda heç nə demirdi.

- Ə, o torpağın qiymətinə sənə yevroremontlu elə bir ev alacam ki, əlin quru, ayağın quru gedib oturacaqsan içində. Müəllim adamsan, day təmir elətdirməkdən canın qurtaracaq. Remont elə bir zibil şeydi ki, biri o birinə qarğıyanda deyir ki, görüm səni ev remont elətdirəsən.

Aytəndən bir kəlmə də olsun danışmırdı və Şahlar müəllimi qəsdən qız barəsində nəse soruşanda Muğamat özünü itirir, yanaqları, dili pəltək vururdu. Ürəyinə dammışdı ki, Muğamatla qızın arasında nəse gizli bir ilişki var və əgər belə olmasaydı, Muğamat, əvvəla, onu öz yanında işə götürüb ayda filan qədər maaş verməzdi. Sonrası da, daha Muğamat ona niyə evlənmədiyini, Aytənin ev qızı olduğu haqda bir kəlmə belə danışmır, özünü

şübhələndirirdi. Ələsgərə, ya elə qızın özünə bir kəlmə demək nə yaman ağır iş imiş? Açıqı, Şahlar müəllim heç nəyə baxmayıb yarım litr "Xan" araqını çappalayıb başına çəkəndən sonra qızın qabağını kəsib deyirdi ki, səni sevirəm, istəyirəm ki, həyat yollarını qoşa addımlayaq, ya da Ələsgəri elə evindən çıxarıb "Ağcaqanad" restoranına aparar, orda söz açardı ki, qızı ilə ailə qurmaq istəyir. Burda çətinlik yox idi, ancaq sanki hansısa bir qüvvə onun dil-ağzını bağlayır, addımlarını başqa istiqamətə yönəldir, həvəsini öldürürdü.

O gecə dünəndən qalan dəmi içməkdən vaz keçdi, çayniki boşaldıb təzə çay dəmlədi və papirosu tüstüləyib fikirləşdi ki, bu pula nələr eləsin. Birinci məqsədi ev almaq idi, onu hökmən eləməli idi. Sonra, maşını yox idi, "Mercedes" alacaqdı, özü də, "tülkügöz"dən. Uşaq-muşaqlar da məktəbə maşınla gəlirlər. Ona nə gəlib? Hə, burası belə, hələ ki, bu iki işi birinci növbədə görməli idi. Yavaş-yavaş, bala-bala. Birdən eləsə, şübhələnər, deyər ki, pulu birdən-birə hardan tapdın? Ayə, adamı elə izləyir, elə göz qoyurlar, elə bil çekistdilər. Ancaq bu işləri görüncə, xeyli vaxt keçəcəkdi - evin sənədləşməsi, sürücülük kursunda oxumaq. Bu qapı hökmən dəyişməli idi. Səhər tezdən çıxıb axşama yaxın qayıdacaq. Ona kimi ev bom-boş qalır. Bir də gördün Muğamat gəlib onu evdə tapmadı, əsəbiləşib qapını möhkəm itələdi. Ona nə var, ayrım adamdı, ağılına nə gəlsə, eliyəsidi. Qapı dəmirdən olmalı idi. Elə sabah gedib sifariş eləyəcəkdi. Muğamatdan canını necə qurtarsın? Qırsaqqız olub yaxasından əl çəkmir ki, yeri göstər. Aha, səhər, hə, elə günü səhər ofisə gedib Muğamata, ya onun administratoru Aytənə deyəcəkdi ki, o yazdırdığı torpaq yerini pozsunlar. Sadəcə, zarafat edib. Burda nə var ki. Zarafat eləmək olmaz? Hələ Muğamatı borclu çıxaracaqdı ki, ayə, neçə ilin maklerisən, heç düşünürsən ki, şəhərdə iyirmi sot yeri ona kim verər? İcra başçısı, qəsəbə icra nümayəndəliyi, memarı - kimləri var, ağızlarını açıb gözləyirlər. Qoyarlarmı? Bir də, mənim iyirmi sot yerim olsa, "Timsah" şirkətinin qabağında nə ölümüm var? Əsəbiləşir, özümdən çıxır, ağzıma gələnə danışırım? Ayə, get, gördünmü, adamı belə aldadırlar. Biryolluq gözünü çəksin, yoxsa gündə neçə dəfə zəng çalıb burnunun suyunu tökür ki, müştəri tapmışam, filan qiymətə istəyir.

O gecə Şahlar müəllim pürrengi çaydan içib fikirləşdikcə o da ürəyindən keçdi ki, daha gündəlik yazmaqdan, dərs planı tutmaqdan yorulub, çox cansıxıcı işdi, obyekt açıb makler işləməkdənsə, işlədiyi məktəbdə direktor olsa, daha yaxşıdır. Zabıtə müəllimə onunla yola getmir, tez-tez nöqsan tutur, artıq söz deyir. Neçə il əvvəl Şahlar müəllim dərs dediyi sinfin uşaqlarına məsləhət gördü ki, hamının idman forması eyni olmalıdır. Hər sinifdən üç nəfər ayırdı ki, şəhərdəki mağazalarda formalara baxsınlar, qiymətləri öyrənsinlər və pul yığıb alsınlar. Şahlar müəllim heç pulun üzünü də görmədi, uşaqlar özləri pul yığdılar, aldılar da. Di gəl, direktor onun dərsinə gəldi, bir kənara çəkdi.

- Özbaşına iş görmək olmaz.
- Nə özbaşına? Hansı işi?
- Formanı deyirəm, müəllim, elə bilirsən xəbərimiz yoxdu?
- Forma alıb də uşaqlar. Burda pis nə var ki?
- Təkbaşına yemək olmaz. Adam fikirləşər ki, bu binanın sahibi var, onun da ağzı var, qonaq-qarası, aşağı-yuxarısı var.
- Bundan mənə nə?
- Əlbəttə, sənə nə?! İdman zalına girib kənardan kənara iş görəndə elə deyəcəksiniz də!

Zabıtə müəlliməni başa sala bilmədi ki, o, başqa müəllimlər kimi pul yığmır.

Rayon təhsil şöbəsində dostları vardı, onlara desə, o dəqiqə həll edərdilər. Pulnan deyil? Ala, nə qədər lazımdı, hələ artıqlaması ilə verir. Sonra zabıtelini göstər Zabıtə xanıma. Gəl, müəllim, işlə görüm, necə işləyirsən? Bir sinfi sakitləşdir, nə isə öyrət. Ay öyrətsin ha! Hansısa özəl universiteti necə qurtarmısan, Allah bilir! Qıraqdən baxana döyüş asan gəlir. Elə buyurmaqnan deyil ha! Pul yığ - Bilik gününə, müəllim gününə, Novruz bayramına, 8 Mart bayramına, süpürgə pulu, qarovulçu pulu, dəftər pulu, kitab pulu, gəzmək pulu, olimpiada pulu, qəzet pulu, polis pulu, jurnalist pulu, televiziya pulu... Nə gəldi, bir adla pul yığırsan. Elə bilirsen pul yığmaq asan işdi. Elə demədoq valideynlər var ki, adamı yeridir. Şahlar müəllimin xoşu gəlmədiyi şeylərdən biri uşaqlardan pul yığmaq idi. Pulu verirdilər ey, ancaq sonra dəyişib olurdular tamam başqa uşaqlar. Müəllimi saymır, qəribə baxışlarla süzür, hörmət etmirdilər, pul alandan sonra heç uşağa söz demək də olmurdu. Necə deyəydin ki, səs salma, məktəbli forması geyin, dərse cavab ver, bu dərstdə o biri fənnin yazısını yazma... Deyəmməzsən, uşaq üstünə çəmkirər, qıpqırmızı üzünə elə hamının yanında deyər:

- Nə var, ee?

Şahlar müəllim o gecə hiss etdi ki, pürrengi çayı içəndə boğazında qəribə bir qurultu səsi divarlara dəyib əks-səda verir, ancaq "Xan" arağını çappa stəkanda başına çəkəndə səs-səmir çıxmır. Hayıf, gecdir, yoxsa özünü marketə verib neçə şüşə araq, neçə dənə "Seld" konservi götürər və gecənin səssizliyində bala-bala vurardı. Səhər səhvini düzəldəcək, soyuducuya ehtiyat alıb yığacaqdı.

Və o gecə üzünü kitabların arasında gizlətdiyi pullara tutanda Şahlar müəllim hiss etdi ki, o, şəhərdə ən bahalı maşını sürə bilər, böyük-böyük vəzifələrə sahib ola bilər, vəzifələr bir-bir gözünün önündə canlandı, Şahlar müəllimin kölgəsi də böyüməyə, otağa sığmamağa başladı, durub pəncərənin qabağına gəldi. Ağcaqanad dərəsi gecəni üstünə çəkib dərin yuxuya getmişdi, hələ onun satdığı yerin işləri yüngül idi, traktor üstündə qabağa-dala hərəkət edib düzləmə işləri aparmışdı, him qazılıb dördtərəfli hasar çəkilməmiş, nəhəng villa tikilməmişdi. Bu, müəllimin ürəyinə qara bir xal saldı və qorxdı ki, iyirmi sot zibilliyə filan qədər pul sayıb veriblər, birdən səhərisi gün Varis onu tutub deyəcəkdi ki, pulları qaytar, yer-zad istəmirik. Heç nəyi yoxdu. Onda...

Şahlar müəllim "Kent-4" qutusunda daha bir giləni yandırdı və ilk dəfə otaqda çəkməyə başladı, sanki eyvana çıxmağa çəkinirdi, əlacı olsaydı, bu dəqiqə Muğamata zəng çalıb ofisə çağırar, özü onun əzik-üzük dəftərini açıb adının və torpağının üstündən elə bir xətt çəkərdi ki, bir daha oxumaq mümkün olmazdı.

* * *

"Şuşa" restoranında usta Ariflə görüşdülər. Sən demə, o, Ağcaqanad dərəsində Varisə satdığı yerdə işləyirmiş, telefonu da taxtadan götürüb.

- Hə, qağa, zırıltı bir layihədi, briqadamızın xeyli işi olacaq. Hər şeyi qaydaya salıblar, sənədləri də hazırda, layihəsi də.

Ciyərdolusu nəfəs alıb onları qarşılayan oğlana açıqlıqda - günbəzin altında oturacaqlarını dedi.

- Müəllim, - dedi qulluqçu oğlan, - bəlkə zallardan birində əyləşəsiniz. Son vaxtlar ağcaqanad dəstələri peyda olub, orda oturanlara aman vermir. Qalmışq mat-məəttəl. Nə qıra, nə də kökünü kəsə bilirik...

◆ D e b ü t

Vüqar İSGƏNDƏROV

CƏHƏNNƏMDƏ ETİRAF

Xocalı soyqırımına həsr olunur

“Zalımların etdikləri əməllərdən Allahın xəbərsiz olduğunu sanma. Allah onları cəzalandırmağı, gözlərin bərələ qalacağı günə saxlayır”.

Qurani- Kərim. İbrahim surəsi, 42

- Nikolay, Nikolay, harada itib-batmısan? Baş-beynim getdi. Gəl bu iylənmiş ermənini götür at xəstələrin yanına. Bu cəhənnəmdən nə vaxt canım qurtaracaq? Bircə təqaüdüm gəlib çıtsaydı, rədd olub gedərdim. Nikolay, cəld ol, əyyaş.

-Burdayam, Pyotr Borisoviç, az qalıb, gəlirəm.

Qaranlıq xəstəxananın divarları arasında, “mən erməniyəm, mən erməniyəm” - deyə, kim isə bağırırdı. Xəstəxananın müdiri və baş həkimi Pyotr iri addımlarla səs gələn otağa sarı irəliləyir.

- Yox! Yox! Bu şərəfsizin səsi məni dəli edəcək.

Fənəri on üç nömrəli otağın qapısına tutur, içəri daxil olur.

- Nə bağırırsan “erməniyəm, erməniyəm? Böyük zibilsən! Onsuz da başımızı itirmişik. Ya su gəlmir, ya işıq sönmür... Hər gün bir şey çatmır. Bir həftə işıq olmayacaq. Sən də sus, səsini kəs.

- Oooo, cənab Pyotr, Pyotr. Siz də bu tərəflərə gələrsinizmiş. Hörmətli həkimimiz, sürümüzün çobanı! Gələcəyinizi bilsəydim, hazırlıq görərdim.

- Rantik, get özünü ələ sal. Bütün bədənin çürüyüb. Bir danışan dilin, bir də tək gözün qalıb. Qoxundan dəhlizdən keçmək olmur. Sənin ölmək niyyətin yoxdur? Nə günah işlətmisən ki, Allah səni cəzalandırır?

Rantik başına atılmış örtüyün altından tək gözü ilə Pyotra baxıb gülümsəyir.

- Yəni bu xarabada günah işlətməyən var? Bəs sənin günahın nədir, cənab Pyotr, səni bizlərə xidmətə qoyublar?

- Bax, bax! Diline bax bunun! Yaxında dilin də çürüyəcək. O zaman görək necə bağıracaqsan, - “erməniyəm, erməniyəm” deyə.

- Sevimli Pyotr, qoxumu qoxlamağa, səsimi eşitməyə borclusuz.

- Otuz ildir qoxun burnumuzu, səsin başımızı çatladır. Artıq yetər! Öl, Rantik, öl!

Rantik xırıltılı, sakit səsle:

- Buna məcbursuz, məcbur! Kreml də, böyük Rusiya da, sən də, hörmətli həkim!

- Sarsaqlama, Rantik! Nədən belə danışdığını bilmədiyimi düşünürsən? Bədbəxt! Böyük dövlətlər hər məsələdə öz mənfəətlərinə görə addım atar. Addım atarkən düşünməz minlərlə Rantikin.

- Bizi bu vəziyyətə siz gətirdiz. Hər şey əlimizdən çıxdı.

- Rantik, güldürmə məni, zarafat edirsən? Sizin nəyiniz var idi? Qafqazın ən gözəl yerində - Azərbaycan torpaqlarında dövlət qurduq sizin üçün.

- Bizim üçün deyil. Dedin axı, - "böyük dövlətlərin mənfəəti olur".

- Nə fərqi var? Dövlət qurduq? Qurduq!

- Pyotr, atdız bizi iki türk dövlətinin ağzına. Sizə lazım olanda çürük diş kimi ağrıtdıq onları. Çürük diş bir müalicə edərlər, iki müalicə edərlər, sonunda çıxarıb atarlar bir zibilliyə.

Pyotr Rantikin çarpayısını silkələyib qəhqəhə ilə gülür.

- Rantik, əziz dostum, səninlə çürük diş arasında olan oxşarlığı görə bilirsən. Lakin, narahatlığa əsas yoxdur. Kiçik də olsa, dövlətciyiniz qalıb. Nankor olma, Rantik! Öz aramızdı, biz olmasaydıq, çıxacaqdı əlinizdən.

Pyotr otağın qapısına doğru gedir, Otağın qapısından bərkdən söyüş söyüb Nikolaya və başqa işçilərə səslənir. Sonra fanarı düz Rantikin üzünə doğru tutur. Sakit səsle:

- Amma sənə yazığım gəlir, bədbəxt Rantik. Bir zaman ermənilərin qəhrəmanı idi sən kimilər. Adına məktub, İrəvanda küçə var idi. Xəbərin olsun, artıq onların heç biri yoxdur. Yəni, heç kimə lazım deyilsən. Onsuz da hamı səni ölmüş bilirdi. Qısacası, sənə qalan biz olduq. Ən azından, ölsən, səni Sibirin boz ayısına deyil, torpağa verəcəyik.

Rantik başını əyib, istehzayla gülümsəyir.

- Hm!

- Siz ermənilər niyə bu qədər nankor olursuz! Nankor olma, dostum.! Bu əyyaş harada qaldı. Boğuldum Rantik, qoxundan. Sən özün necə dözsən! Fu! Fuu!

Qapı açılır. Nikolay daxil olur.

- Buyurun, həkim!

- Nikolay, harada batmısan. Yoxsa, elə bilirsən, bu qoxmuş erməninin mənasız söhbətlərini dinləmək xoşuma gəlir?! Götür bunu da, at o birilərinin yanına.

Baş həkim otağı tərk edir. Dəhlizdən Rantikə səslənir.

- Rantik, çalış dilin çürüməmiş öl! Öl, Rantik!

Nikolay Rantikə doğru gəlir.

- Səni gözlətdim. Gərək bağışlayasan.

- Bağışlamamaq haqqım var, Nikolay?

- Nə isə. İşimiz başımızdan aşır. Yüz qram vurmağa da vaxt tapmıram. Xəstə baxıcılarının sayı azdı. Bir az işləyib, sonra arxaya baxmadan qaçirlar burdan. Sağ-salamat qaça bilsələr...

- Niyə?

- Heeç, elə-belə. Sibirin şaxtası, qalın meşə, yırtıcı heyvanlar! Rantik, yorğanın yırtılıb. Sənə təzəsini təşkil edərem.

Nikolay yır-yığış edir.

- Yəni, bu səbəbdən buradan icazəsiz getmək olmaz.

- Rantik, sən hər tərəfin çürüyüb. Özünü tərpedə bilmirsən. Eşidəndə düşünür buradan qaçmağa hazırlşırsan. Boş ver...

- Masanın üstündən eynəyimi də götür.

- Nəyinə gərəkdir? Sən ki bundan istifadə etmirsən. Şüşələri də belə çoxdan sinib.

- Götür, götür.
- Rantik, dörd ildir otaqdan çıxmırdın. Olmaya kiməsə gözün düşüb?!
- Hər ikisi gülür.*
- Qaranlıqdan qorxuram.
- Lampadan, şamdan boluq. Sənin üçün doldurum da buraları.
- Onda da kölgədən qorxacağam. Dostum, yastığı da götür.
- Sən əvvəllər heç qorxmazdın. Birinci dəfə deyil işıqların sönməsi. Rantik, gülməli danışma. Xəstələr bilsələr ki, səni onların yanına götürürəm, intihar edərlər.
- Mənə nə olub?
- Heç bir şey. Sadəcə, bir az çürüyüb, iylənirsən.
- Kəs səsini!
- Yaxşı, yaxşı, əsəbiləşmə!. Nə olub sənə? Zarafat elədim. Sənə bir xəbərim var. Dörd il bundan əvvəl sənin arabanı Ukraynadan gətirilmiş xəstəyə verdim. Amma, sən narahat olma. Onsuz da təkərləri pis vəziyyətdə idi.
- Dəhlizə doğru gedir. Zibil daşıyan araba ilə dönür.*
- Bax, bu da sənin yeni avtomobilin. Qədrimi bil. Heç kəsə vermərəm.
- Rantik bir zibil arabasına, bir də Nikolaya baxır.*
- Yəni, məni bununla götürəcəksən?
- Rantik, arabanın xətrinə dəyirsən. Nə oldu? Xoşuna gəlmədi? Vaxtımızı itirməyə, gəl səni oturdum.
- Nikolay burnunu bağlayıb, başını yana çevirir. Rantiki arabaya oturdur.*
- Nikolay, yastığı boynumun arxasına qoy.
- Nikolay yastığı Rantikin boynunun arxasına qoyur.*
- Rantik, bəyənmişdin. Gör necə yaraşdı sənə. Sanki bahalı italyan avtomobilinə əyləşmişən.
- Həə. Elədir.
- İndi əsas məsələmiz, səni xəstələrin yanına yerləşdirməkdir. Özün şahid olacaqsan. Necə səs-küy qaldıracaqlar.
- Nikolay arabada büzüşüb oturmuş Rantiki dəhlizə çıxardır. Dəhliz boyu qarşılarına çıxan hər kəs Rantiki söyür, üzünə tüpürür. Bəziləri : -"Ay erməni, eşşək kimi anqırıb başımızı aparma. Yoxsa gəlib səni boğaram". Rantik deyilənlərə əhəmiyyət vermir. Örtüyün altından tək gözünü dəhlizin sonunda görünən ocağın şəfqətinə zilləyir. Nəhayət, gəlib çatırlar. Orada xəstələr Rantiki görən kimi bağırmağa başlayır. Üzərinə yeriylir:*
- Rədd olsun burdan. Bu mürdardan iyrenirik. Bu qorxunc, qoxumuş məxluqu niyə aramıza gətirmişən?
- Görürsən, Rantik? Sənə demişdim. Gəl səni ayrı yerə aparım.
- Nikolay geri dönmək istəyir. Bu an Rantik bağırır.*
- Rədd olun, dayan, Nikolay! Yerinizə keçin, əclaflar! Siz hələ bir bunlara baxın! Bilmək olmaz kim kimdən iyrenir. Kim kimdən qorxmalıdır. Alçaq dəlilər.
- Hər kəs kənara çəkilir.*
- Nikolay, məni ocağın yaxınına apar...
- Nikolay arabanı insanların içərisindən ocağa doğru sürür.*
- Rantik, bura yaxşıdır?
- Yaxşıdır. Bax belə, dostum Nikolay.
- Nikolay onu ocağın yanında qoyulmuş köhnə kresloya oturdur.*
- Rantik, isti sənin nəyinə lazımdır? Sən ki, hiss etmirsən.
- Ah! Gözəl! Bütün bədənəm qızıxdı. Dostum, biz ermənilər uydurmağı çox sevirik. Sonra da başımıza gələn qalmır. Ha, ha. Tək gözüm, dilim, beynim hələ hiss edir.
- Mən gedim. Görürəm daha bir şeyə ehtiyacın yoxdur.
- Get. Get.

- Özünüzü yaxşı aparın, yoxsa, Rantik sizləri yeyər.

Xəstələr Rantikə qəzəblə baxırlar. Rantik ətrafı tək gözü ilə süzür. Otağın sakitliyini həyətdən gələn küləyin uğultusu, bir də ocaqda çırtılıyla yanan odunların səsi pozur. Diqqətlə yanan odunları seyr edən Rantik üzünü kənarda oturmuş xəstələrə çevirir.

- Hə! Daha məndən qorxub iyrenmirsiz? Demək, o qədər qorxunc iyrenc deyiləm. Biz hamımız eyni taleyin sahibləriyik. Gərək, bir-birimizə hörmət qo-
yaq. Bax, sən, qadın! Bir zaman gözəl ailən var idi. Bütün bayramları bərabər keçirib, şampan partladardınız. Dünyada sayılıb-seçilən alim, elm adamı idin. Xərçəngin müalicə olunması üzərində çalışırdın. Hətta tapdığını da yazıb-
pozanlar var idi. Necə oldu? Tapdın? Hm! Deyim sənə, necə oldu. Sənin xoş niyyətlə kəşf etdiyin dərman başqalarının bəd niyyətinə qurban getdi. Vaxtsız kəşflər bəzən kimlərsə xoşuna gəlməyə bilər. Sən öldün! Guya! Adamın Allahı var, sənə möhtəşəm yas mərasimi təşkil etdilər. Doğma ailən belə, ölümünə inandı, lakin bizimləsən. Ağlın başında olmasa da, sağ-salamatsan.

Bəs siz, hörmətli cənab?! Bir zaman cürbəcür pasportlar, adlar, ölkələr... insanların arasında dolaşırdın, lakin görünməzdin. Gizli otaqlarda görünüb, təşəkkürünü alardın. Sonra birdən öldün! Guya!

Siz hələ bu bədbəxtə baxın! Kölgəsi ilə oynayan saqqallıya. Müsəlman Şerqini paylaşmaqdan ötrü gizli otaqlar, təriqətlər qurub, onun başına da bunun kimiləri lider qoyurdular. İslam təəssübkeşi çəkən müsəlmanlar belə xəbərsiz işlərdən bunun arxasınca gedirdilər. Boynunda minlərcə dindəşinin günahı, qanı var. Gizli otaq məqsədinə çatdıqdan sonra bu da öldü. Guya!

Görürsünüz, nə qədər oxşarlıq? Fərqimiz ağılınızın başımızda olub-olmamasıdır. Kim olduğunuzu bilmirsiniz. Mənim sə ağılınız başımdadır, kim olduğumu bilirəm. lakin, bilmirəm nədən bizi öldürümlər... Bəlkə ölmüşük? Xəstəxana bildiyimiz bu yer cəhənnəmin özüdür!

Rantik ətrafa baxıb susur. Doğrusu, heç kim onu dinləmirdi.

- Gəlin sizə özümdən bəhs edim. Maraqlı olmasa, dinləməyə bilərsiniz.

1992-ci ilin soyuq fevralı idi. 25 fevral səhəri Xocalını bombalamağa başladıq. Şəhər qara tüstüdən görünmürdü. Şəhərin sakinləri torpaqlarını tərk etmək istəmirdilər. Onları əllərində tüfəng, avtomat olan kiçik özünümüdafiə könüllü vətənpərvərlər qoruyurdu. Bizim isə tanklarımız, ağır toplarımız, Suriyadan, Livandan gələn erməni qardaşlarımız var idi. Ən əsası, 366-cı motoatıcı alayı. Vətənpərvərlər son damla qanlarına qədər savaşıdılar. Yüzlərcə əsgərimizi məhv edib, bir çox sakini ölümdən qurtara bildilər. 25-indən 26-sına keçən gecə səhərə yaxın Xocalıya üç istiqamətdə hücum etdik. Mənim vəzifəm sakinlərin şəhəri tərk etməsi üçün açıq qoyduğumuz dəhlizin ətrafında pusqu qurmaq idi. Oradan çıxmaq istəyən dinc sakinləri məhv etmək əmri almışdım. Əmrimdə yüzlərcə qana susamış silahlı var idi. Əmri yerinə yetirdik. Yaşlı, qadın, uşaq demədən, hamısını qətlə yetirdik. Şəhərə girəndə artıq bir kilometrdən yandırılmış insan cəsədlərinin qoxusu burnumuza gəlirdi. Hava işıqlı idi, lakin, tüstüdən, dumandan göz gözü görmürdü. Şəhərə yaxınlaşdıqca gülüşqarışıq bağırçı, qışqırıq səsləri gəlirdi. Dəstənin üzvləri bir-birlərini qucaqlayıb təbrik edirdi. Şəhərin girişində bizi gözləri çıxarılmış, sinələrində xəncərlə kəsilib xaç vurulmuş çılpac insanlar qarşıladı. Onlar əllərini sağa-sola yelləderək, dilləri kəsildiyindən qərribə səslər çıxarıb fəryad edirdilər. Döyüşçülərim təkiklə vurub istiqamətlərini insanların diri-diri yandığı tonqallara doğru yönləndirirdi. Sizin yeriniz oradadır, gedin özünüzkülərin yanına. Gülüb-əylənirdilər. Bədbəxtlər öz ayaqları ilə tonqala düşüb yanırdı. O zamanlar baş verənlər bu gün də gözümün önündədir. Kəsilmiş başlardan addım atmaq olmurdu. Hər tərəf qan gölünə dönmüşdü. Ayağım yumşaq bir şeye toxundu, əyilib baxanda ayağımı

dörd yaşlarında uşağın sinəsində gördüm. Ölməmişdi, can verirdi. Bu zaman mayor Seyran Ohanyanın səsi gəldi.

- Rantik, bərk tapdala. Yoxsa, qalxıb səni dişləyər türk küçüyü. Yanıma gəl, yeni tapşırıqım var!

Mən də var gücümle tapdaladım. Ayağımın altında əzilən kiçik bədənin xışiltısı hələ də yadımdan çıxmır. Özünün qalibiyyətini qeyd edən döyüşçülərimiz musiqi sədaları altında rəqs edir, mahnı oxuyurdular, atəş açıb şampan partladırıdılar. Yazıçı Balayan qədəhini divara mismarlanmış on yaşlarında uşağın qanı ilə doldurub qışqırırdı:

- Ey döyüşçülər! İçin türkün qanını! Son damlasına qədər için.

O gün Xocalı sakinləri dünyanın, Allahın belə yadından çıxmışdı. Sonradan yanıldığımı gördüm. Dünyanın bəli, Allahın isə yox! Biz hamımız xalqımızla bərabər, cəzamızı yetərinçə aldığımız. Sonra mayor Seyran Ohanyanın oturduğu binaya doğru yollandım. Binaya daxil olmazdan əvvəl əhəlinin hamısını öldürdüyümüzü düşünürdüm. Lakin binada mindən artıq əsirlər vardı. Qadınlar, uşaqlar, bir də yaşlı insanlar. Ohanyan salona girib əmr verdi ki, nə qədər uşaq var yan otağa toplansınlar. Əlini kürəyimə vurub dedi:

- Hə dostum, sən mənimlə gəl.

Biz Ohanyanla otağa doğru irəlilədik. Salonda səslər yüksəldi. Görünür, uşaqları vermək istəmirdilər. Sonra atəş açıldı. Biz otağa daxil olduq. Ohanyan iki qədər içki süzdü.

- Qaldır, dostum, qaldır. Bu gün Xocalıda göstərdiyimiz qəhrəmanlığı gələcək nəslimiz unutmayacaq.

Qapı açılır. Otağa 366-cı motoatıcı alayın kapitanı daxil olur.

- Deyəsən, qulağıma qəhrəmanlıq sözü dəydi. Siz buna qəhrəmanlıq deyirsiniz? Yoxsa, ermənicə qəhrəmanlıq belə olur? Toplar, tanklar, silahlanmış minlərcə əsgər... O biri tərəfdə kimlər idi, nələri var idi! Bir neçə vətənpərvər, bir də dinc əhali! Şərəfli rus əsgərinin adına ləkə gətirdiniz! Sizlərə qoşulub qadın, uşaq qatili olduq!

Ohanyan qədəhi masaya qoyur. Təbəssümlə kapitana yaxınlaşıb, əllərini çiyinə toxundurur.

- Dostum, dostum! Sovet ittifaqı dağıldı. Bilinmir təqaüd alacaqsan, ya almayacaqsan. İndi şərəf, vicdan deyil, pul qazanmaq haqqında düşünmək lazımdır. Sizlərə bir fürsət verdik. Dəyərləndirib qazanın. Axı kim biləcək? Dostum, deyəsən, sənə içki az verilib. Yan otaqda konyak, vodka, şərab, hətta narkotik də var. Hələ yeməkləri demirəm. Bir də gözəlçələr. Sən ki erməni qızlarına etinasız deyilsən. Hə!

Gülüş səsləri ucalır.

- Ax, siz ermənilər, ermənilər! Hər zaman bir şey uydurmağı bacarırsınız.

Kapitan otağı tərk edir. Ohanyan onu yola salıb geri dönür. Qədəhi yenidən qaldırır.

- Rusları içirəcəksən. Ayıq başla işimizə yaramırlar. Bir də ki, şərəf, vicdan, uşaq qatili, ləkə... Bunları çamadan dolu pul, qızıl alanda düşünəcəkdiz. Nə isə, fikir vermə... Harada qalmışdıq? Hə, yadıma düşdü. Dostum, Sarkisyanın dediyi kimi: - "Azərbaycanlılar düşünürdü ki, biz dinc əhaliyə zülm etmərik. Amma etdik" Rantik, şərəfə.

Mən özümle fəxr edirdim. Uçmağa qanadım yox idi. Ohanyan yeni tapşırıqımı izah etdi. Səhər tezdən dəstəmi toplayıb, təlimatlandırdım. Otuz uşaq, on nəfərə yaxın yaşlı adamı sıraya düzüb yola çıxdım. Əslində, yaşlılar bizə lazım deyildi. Onlardan yorulan uşaqları daşımaq üçün istifadə edəcəkdik. Yaşlılar əyinlərinin qalın paltarlarını uşaqlara geyindirib nəvaziş göstərirdilər. Biz demədən belə, haldan düşən, yorulan uşaqları, yorğun olsalar da, daşıyırdılar. Gizlin yollarla getməli idik. Tapşırıq verilmişdi ki, heç bir nəqliyyat olmasın. Ar-

tıq hava qaralırdı. Qarlı, dərəli, tərəli yolla - təxminən 20 kilometr yol gəlmişdik. Gedəcəyimiz yerə az qalmışdı. Qərar verdim ki, dincələk. Yorulmuşduq. Gecə yollar təhlükəli idi. Hər tərəf dağlıq, qayalıq. Şaxta da öz işində. Yolumuzun üstündə tərk olunmuş, uçuq, sökük kənd var idi. Bir neçə əsgəri kəşfiyyata göndərdim. Təmizdir işarəsini verdilər. Biz də kəndə doğru yollandıq. Əsirləri tövləyə toplayıb, qapını bağladım. Keşik çəkən əsgərlərə tapşırıdım ki, ocaq qalanmasın. Mühafizəmizi təşkil edib boş evə girdik. İçkidən, azuqədən bol idik. Yaxşıca yeyib-içməyə başladıq, amma içimdə narahatlıq vardı. Həyətdən bir səs gəl-gəl deyib, məni çağırırdı. Həyətdə çıxıb, tövləyə doğru gəlib əsgərə qapını açdırdım. Qaranlıqda göz gözü görmürdü. Fənəri küncə qısılmış əsirlərə tutdum. Saydım. Yaşlılar yerində idi. Uşaqlardan biri çatmırdı. Əsəbiləşib bağırdım. Necə oldu kiçük, hara yox oldu? Bir neçəsini təpiklədim. Arxadan inilti səsi gəldi. Arxaya dönüb fənəri səs gələn tərəfə saldı. Qapıya yaxın, divara söykənmiş on beş yaşlarında oğlanı gördüm. Yaxınlaşıb yapışdım boğazından. Ayağa qaldırıb kürəyinə bir təpik vurdum. Zərbədən ağzı üstə düşdü. Qalx, qalx, - dedim - kiçük. Qalxa bilmirdi. Yaxınlaşıb birini də vurdum. Tərpənmədi. Gözləri bağlı inildəyirdi. Fənəri üzərinə tutanda gördüm ki, ayağı sınıb. Ayağının sümüyü şalvarı yırtıb, çıxıb. Bu, heç yaxşı olmadı. Silahı çıxarıb başına dayadım. Düşündüm, səhərə çıxmaz. Hər kəs sakitcə izləyirdi. Tətiyi çəkmək istəyəndə arxadan səs gəldi.

- Rasim! Rasim!

Səs və ad üzümə şillə kimi çırpıldı. Sərxoşluq, yorğunluq bir anda məni tərk etdi. Yerimdə donub qaldım.

- Rasim, nə oldu? Tanış səs, ad eşitdin? Yoxsa, Rantik deməli idim? Gəl sənə maraqlı hadisə danışım. 1971-ci il idi. Kəndimizdən iki nəfər meşədən odun yığmaqdan gəlirdi. Yanlarında üst-başı yırtılmış, üzü qandan görünməyən təqətsiz qadın da var idi. Qadını atdan düşürdülər. Çox keçmədən kəndin bir çox sakinləri, kənd ağsaqqalı babamın həyətinə toplaşdı. O zamanlar yeniyetmə gənc idim. Bax, sənin öldürmək istədiyin gənc kimi. Qadınlar kənd həkimini çağırıdılar. Gənc qadını yuyub təmizlədilər. Təmiz paltar geyindirildilər. Nə gərəkdirsə, onu da etdilər. Bəlli oldu ki, qadın hamiləymiş. Təpənin arxasındakı erməni kəndindəndir. Özünə gəldikdən sonra, qadın başına gələnləri bir-bir ağlaya-ağlaya danışdı. Bizim kəndin qadınları onu qucaqlayıb təsəlli verirdilər. Nənəsi öldükdən sonra 18 yaşında təkbaşına qalıb. Başına nə gəlibsə, ondan sonra gəlib. İlk dəfə kənd məktəbinin tarix müəllimi təcavüz edib. Xəbər tutan sinif yoldaşları da yararlanıblar qızçıqazdan. Şikayət etsən, öldürərik - deyərək təhdid edib, qorxudublar. Üstü açılanda dərini dinləmədən kənarlaşdırılıb, alçaldılıb. Bir gün bu erməni qızçıqaz kənd milis kapitanına şikayət edir. Hamilə olduğunu, hər gün kişilər tərəfindən alçaldıldığını bildirir. Milis kapitanı - narahat olma, araşdırıb kömək edərim - deyir. Hm! Sən bir köməyə bax! Səhərə yaxın qadının evinə gəlib, ona təcavüz edir. Qadın son çarəni qaçmaqda, bu gün qan ağlayan, sən kimi şərəfsizlərin yıxıb tökdüyü elimizə, obamıza sığınmaqda görür. Bilirdi, çaqqal qurdu görəndə quyruğunu ayaqları arasına qısıb qaçar. Milis kapitanı dörd erməni gəncinə qadını meşədə tapıb öldürmələrini tapşırır. Səssiz, sakit. Onsuz da axtarıb-soruşan olmayacaqdı. Meşədə qadına olmayan işgəncələr verirlər. Ölməsi üçün qadın var gücü ilə Allaha yalvarmış.

Bu zaman odun toplayan kəndimizin iki sakini "imdad" deyərək bağırib kömək istəyən qadın səsini eşidirlər. Qadını şərəfsizlərdən qurtarıb kəndimizə gətirirlər. Qadın uşağı dünyaya gətirmək istəmirdi. Hətta bir neçə dəfə məhv etməyə belə cəhd etmişdi. Kəndin ağbirçəkləri, "uşağın heç bir günahı yoxdur" - deyib qadını yola gətirmişdilər. Demə, yazıq qadın kimi doğacağını bilirdi. Onlara bağlı-bağçalı ev tikdilər. Özümüzədən ayırmadıq onları. Uşaq kəndin uşaqları ilə

birgə böyüdü. Bizim kimi yedi, bizim kimi oynadı, təhsil aldı. Bizim kimi gülüb, ağladı, lakin bizdən biri ola bilmədi. Anası adını Rasim qoysa da, damarında axan qan onu Rantik etdi. Hə, Rantik, yəqin danışdığım hadisə sənə tanış gəldi.

...Bu səs, orta məktəbdə mənə dərs demiş müəllimin səsi idi. 1989-cu ildə Sovet ordusuna xidmətə gedəndə, anam artıq ağır xəstəlikdən dünyasını dəyişmişdi. Bütün kənd əsgər gedənləri yola salırdı. Məni övladlarından ayırmadılar. Kədərəlməyim deyə əzizləyib, təsəlli verirdilər. Hər şey 366-cı motoatıcı alayda mayor Seyran Ohanyanla tanışlıqdan sonra başladı... Müəllim danışdıqca sanki çiynlərimə tonlarca ağırlıq yığılırdı. Dizlərim ağırlığa tab gətirməyib əsirdi. Sonra diz üstə çökdüyümü, çarəsiz vəziyyətdə olduğumu hiss etdim. Başımı yuxarı qaldıranda, uşaqların işıq saçan gözlərinin mənə necə baxdığını gördüm. Müəllim bir qədər susub yenidən dilləndi.

- Rantik, yaşadığımız qədər yaşadığ. Bizə nə cəza verirsiniz, verin. Amma bunlar körpədir, qıyma onlara. Qaçırt onları. Dəstənin başçısı sənsən. Sal onları meşəyə, burax Allahın ümidinə. Onsuz da bəzilərinin vəziyyəti yaxşı deyil. Bəlkə də bəziləri qurtulur. Allah böyükdür. Sənin işlədiyin günahların yükü az da olsa azalar.

Müəllimin gözlərinə baxa bilmirdim. Qorxurdum! Qorxurdum! Baxsam, tapşırılan müvəqqəti tapşırığı yerinə yetirə bilmərəm. Özümü toplayıb, bağıraraq bacarmaram dedim. Ayağa qalxdım. Sanki, ayaqlarım yerə mıxlanmışdı. Arxaya baxmadan tövlədən çıxmağa tələsdim. Müəllim arxadan səsləndi.

- Rantik, meşədən gələn qurd səsinə eşidirsən? Necə nəyə çəkir. Yaxınlarını, qurd qardaşlarını çağırır. Bir gün boynunun arxasında isti nəfəs hiss edəcəksən. İsti nəfəs bütün bədənini saracaq. İstinin təsirindən bədəninin heç bir hissəsini tərpədə bilməyəcəksən. Bu zaman şah damarının qurdu dişləri arasında necə şaqqlı ilə parçalandığını hiss edəcəksən. Rantik, biz nə pisliyi, nə də yaxşılığı unutmurduq. Sən də sözlərimi unutma.

Mən cəld tövlədən çıxdım. Müəllim arxamca bağıraraq deyirdi:

- Bütün dünyada sizə dəstək verən olsa da, lideriniz yoxdur. Heç vaxt olmayıb, olmayacaq da. Bizim millət lidersiz olmayıb. O gələcək! Başçımız gələcək! Məhv etdik deyib qürrələndiyiniz bu millət onun ətrafında birləşib, intiqamını alacaq. Rantik, gələcək nəsliniz insan qiyafəsində iblis olacaq. Hər yerdən qovulacaqsız. İnsan yaşamayan məkanları, yerləri özünüə yurd bilib yaşayacaqsınız. Düşdüünüz duruma görə günahkar axtarıb, bir-birinizi məhv edəcəksiz. Rantik, unutma! Öldürdüyün uşaqların, günahsız insanların lənətini unutma! Qarşısı alınmaz küləyə qarışib, səni tapacaqlar. Hər şey küləklə gələcək! Unutma, alçaq iblis!

Mən qaçıb özümü evə atdım. Əsgərlərim yeyib-içirlər.

- Harda qalmısan gəl-gəl, al, iç.

Bir şüşə vodkanı götürüb başıma çəkdim. Sonra ətrafımda əylənən, sevinən, özlərini qəhrəman sanan insanlara baxdım. Müəllimin səsi qulaqlarımdan getmirdi. Sanki gələcəkdən gəlmiş insan kimi əsgərlərimə nə isə izah etmək istədim. Özümü güclə saxladım.

Səhər tezdən yolumuza davam etdik. Əslində, az qalmışdı. Bir neçə kilometr. Bacasından qara tüstü çıxan ikimərtəbəli binaya yaxınlaşdıq. Radioötürücü ilə gəldiyimizi xəbər verdim. Çox keçmədi, avtobus gəldi. İçərisindən ağ xələtli üç qadın, iki kişi düşdü. Gələnlərdən biri - bir xanım gözücu uşaqlara baxdı.

- Bunlardır?

- Bəli! Tərtəmiz ürək, böyrək, dalaq, ağ ciyər, qara ciyər, ilik, qan... Nə desəniz var!

- Bəs yaşlıları niyə gətirmisiz? Bunlar bizə lazım deyil. Məgər sizə deyilməyib? Yalnız uşaq!

- Onların işinə biz baxarıq. Narahat olmayın.

- Mən niyə narahat olmalıyam?! Yersiz zarafatlarınızı özünü saxlayın! Ayırın uşaqları!

Əsgərlər yaşlıların arasından uşaqları çəkib çıxartdılar. Onsuz da müqavimət göstərməyə heç kimdə təqət qalmamışdı.

Uşaqları sayıb ağ xələtliyə təhvil verdik. Biri əskik gəldi. Baxıb gördüm ki, müəllimə bərk-bərk sarılıb. Ağ xələtli qadın "vaxtımız yoxdur, getməliyik" - deyib bağırırdı. Əsgərlərdən biri balaca qızı dartışdırmağa başladı. Müəllim mənə baxdı. Yaxınlaşıb müəllimə dedim:

- Mənə və anama yaxşılıqlarınıza görə beş dəqiqəniz var. Sonra müqavimət yersizdir.

Kənara çəkildim. O biri uşaqları avtobusa doğru götürdülər. Uşaqlar sakit, səssiz gələnlərin qarşısına düşüb gedirdi. Ayağı sınıq yeniyetməni əsgərlər qarın üstü ilə sürüyürdülər. Ağrıdan, yoxsa, donmuşdu, bilmirəm, səsi çıxmırdı.

Müəllim ona bərk-bərk sarılmış səkkiz yaşlı qızını yerə qoydu. Özü də diz üstə oturub, qızcıqaza dedi: - Qızım, bir gün səni anana götürəcəyimi demişdim. Bax, ağ xalatlı xala ilə get. Onlar səni anana götürəcək. Sənə söz verirəm. Çox keçməz, bir yerdə olacayıq. Sizi elə, bax, burada gözləyəcəyəm. Sevimli, ağıllı qızım, indi isə get, ananı gözlətmə.

- Ata, hər tərəf qardı. Səni necə gəlib taparıq?!

- Canım qızım, gedəndə bərk-bərk addımla. Qarın üzərində ayaqlarının izi qalacaq. Qayıdanda izlərinlə gəlib mənə taparsız.

- Ata, söz ver ki, heç yerə getməyəcəksən. Anamı götürüb, gələcəyəm. Sonra da evimizə gedərik. Mən çox yorulmuşam.

- Söz verirəm, siz gələndə qədər burda gözləyəcəm. Get, qızım, gözlətmə ananı.

Uşağın əlindən tutub şəxsən özüm avtobusa apardım. Qızcıqaz yorğun ayaqlarını qara salıb-çıxarır, iz buraxmağa çalışırdı. Müəllim yerində donub qalmışdı. Arxamızca baxıb hönkürtü ilə ağlayıb, səslənirdi:

- Çox keçməz, görüşərik. Atan səni çox sevir, qızım. Qızım! Qızım! Məni bağışla! Səni qoruya bilmədiyim üçün bağışla mənə. Bağışla! Bağışla!

Əsgərlərə əmr verdim ki, işarəni gözləsinlər. İşarə verən kimi hamısını öldürün. Qızı avtobusa mindirəndə artıq atəş səsləri gəldi. Qızcıqaz səs gələn tərəfə ürkək baxışlarla baxırdı. Onu avtobusun içinə itələdim. Geri dönəndə artıq ağ qarın üstünü al qırmızı qan örtmüşdü. Müəllimə yaxınlaşdım. Cansız bədənindən yapışib silkələyib bağırırdım. Səsim bütün ətrafa əks-səda verirdi.

- Mən erməniyəm! Mən erməniyəm! Mən erməniyəm!

Rantik dəhşətlə, var gücü ilə bağırırdı. ətrafda onu seyr edən xəstələr qorxudan hərə bir tərəfə sıxılmışdı. Bəziləri qulaqlarını tutub əsirdi. Sibirin dondurucu, soyuq küləyi salonun pəncərələrini qırıb içəri dolur. Rantik çarəsiz, müqavimət göstərə bilmədən ağlayır, yardım üçün yalvarırdı.

- Pyotr! Nikolay! Kimsə mənə kömək etsin! Demişdi, hər şey küləklə gələcək. Qoymayın! Yalvarıram! Gəlin! Gəlin! Baxın! Məyər görmürsüz?!

Rantikin üstündəki örtük yerə düşür. Qorxunc, çürümüş bədəni görünür. Nəfəsi zorla gedib-gəlir. Bu da onun son nəfəs almağı olur. Çarəsiz, əzab içində can verir. Tək gözü hədəqəşindən çıxacaq qədər bərelir. Ağzı, sanki ətrafda nə varsa içinə çəkəcəkmis kimi, açılır...

Sibirin ucsuz-bucaqsız çölündəki bina ağ rəngdə olsa da, içərisi qaranlıq və qapqara idi. Rantikin ruhu yanan ocağın tüstüsünə qarışib, bacada havaya qalxır. Orada onu qarşılayan soyuq külək günahkar ruhunu qarmalayaraq yerdəki cəhənnəmdən əsil cəhənnəmə yola salır.

♦ P o e z i y a

Sevinc ARZULU

İŞİĞİN KÖLGƏSİ

Dənizə atılan çınqıl daş kimi
Kim pozdu dövrənin ədalətini.
Gəldi gözlərimdən dünya yaş kimi,
Qoruya bilmədim ədalətini.

Zamanın mizanı düzmü çəkirdi,
Görən dünən necə, bəs bu gün necə.
Atgetməz yollara izmi çəkirdi,
Gecəni nur etdi, gündüzü gecə.

Hicranı qoyacam ayağım altda,
Məhəbbət bölgəsi özüm olacam.
Yalanı soyacam dayaqım altdan,
İşıqın kölgəsi özüm olacam.

SÖYKƏNİM

Yavaş-yavaş sona yetir həyatım,
Payız, gülsüz xəzanına söykənim.
Öz dilimdə çağırılısın bayatım,
Allah, dərqli əzanına söykənim.

Qəlb qalanın qapıları qıfılda,
Ora düşən əbədilik ufuldar.
Gözüm səndə, acı dilim pıçıldar:
-"Ürəyinin əzabına söykənim".

Yaralarım ağı deyib sızıldar,
Su səpərsən, ocaq kimi cızıldar.
Dünyanın son duracağı qızıldan,
Necə mərmər məzarına söykənim,
Əbədilik güzarına söykənim.

QƏM PİÇILTISI

Yalan sözlə yar tovlanmaz,
Bir baxışdan qəlb ovlanmaz.
Daha bir də alovlanmaz
Közündə nəm pıçiltısı.

Yağış fərəhi isladar,
Külək dərđini pasladar.
"Sevirəm" deyir astadan
Sözündə bəm pıçiltısı.

Ayrı düşüb öz elindən,
Yaman üzür dərđ selində.
"Xoşbəxtəm" - deyir dilində
Gözündə qəm pıçiltısı.

PAYIZ ƏLLİSİNDƏ

Əl-üzümü şehlə yudum,
Hava aldım bircə udum.
Tor atdım ki balıq tutum
Dəli Kürün əyrisində.

Xatirənlə yaşayıram,
Kədər yükü daşıyıram.
Bilsən necə üşüyürəm
Ömrün payız əllisində.

GÜNAHI BOYNUMA

Hərdən ağladıb da qucmağı vardır,
Hərdən aldadıb da uçmağı vardır,
Hərdən anladıb da sancmağı vardır,
Günahı boynuma xatirələrin.

Hardasa nazənin gəlin ağlayır,
Kim olub eşqinə qənim, ağlayır.
Deyil ki görüşə əmin, ağlayır,
Alıbdır qoynuna xatirələri.

Elə soyudur ki, içim qaynayır,
Gözümün önündə rənglər oynayır.
Neynəyim, kimsəni yaxın qoymayır,
Düşmüşəm oynuna xatirələrin.

YAR PIÇILTISI

Həsrətin əkdüyü gül sonsuz olar,
Qapımı döydüyü gün "o"nsuz olar.
Bilirsən, necə də soyuq, buz olar
Yayın ortasında qar pıçiltısı.

Sədəfi Kürdüsə, mizrabı Araz,
Kamına çatar bax alagöz muraz.
Hər yarpaq dalğası "Bayatı-Şiraz",
Ah, necə həzindir tar pıçiltısı.

Dalğalar hökm edər dəniz qəlbinə,
Şeirlə, muğamla sevən qəlb dinə.
Gözəl nəğmə kimi doldu qəlbimə
Qızılgül ətirli yar pıçiltısı.

Bir yanıma uca dağ, bir yanıma Xəzər,
Narahat xəyalım aləmi gəzər.
Yenə od-atəşi dünyanı bəzər
Çiçəyin rəngində nar pıçiltısı.

Soyuq gözəlliyin öyər, danışar
Ayağın yerə bərk döyər, danışar.
Elə öz-özünə deyər, danışar,
Kimsəyə çatmaz ki xar pıçiltısı.

TƏRSİNƏ

Külək közünə gedər,
Ürək sözünə gedər.
Açdım, düzünə gedə,
Sular axdı tərsinə.

Eh, günüm nə gündü ki,
Sabahım da dündü ki.
Dünya elə döndü ki,
Şimşək çaxdı tərsinə.

Təklildən məhv olandı,
Həsrətdən tez solandı,
Başına ay dolandı,
Günəş baxdı tərsinə.

NƏ BİLƏYDİM...

Nə biləydim, tərsinəcə
Yozulacaq yuxular.
Nə biləydim, yüz günəcən
Pozulacaq əhd-ilqar.

Nə biləydim dövrən məni
Sal kimi üzdürəcək.
Qayaların bənizinə
Xal kimi düzdürəcək.

Nə biləydim, bu son bahar
Vəslin sonu olacaq.
Ayrılığın qəm tüstüsü
Gözlərimə dolacaq.

Nə biləydim, yaz günündə
Yağacaqdır narın qar.
Nə biləydim, toy-düyündə
Başda olmayacaq tar.

Nə biləydim, etibarsız
Çıxacaq bəzi dostlar.
Yenə məndən ixtiyarsız
Deyiləcək şeir-tostlar.

Nə biləydim, əzizimi
Əcəl alıb gedəcək.
Coşdurub qəm dənizimi,
Fərəhi çalıb gedəcək.

Dünya belə qurulubdur,
Hər şeyi biz bilmərik.
Bu kainat geniş xalı,
Bizsə kiçik ilməyik.

BİR ŞUŞA NİSGİLİ

Gəzim qarış-qarış doğma diyarı,
Dururmu köksündə xatirəm barı?
Şuşanın telləri dağların qarı,
Yamyaşıl libası özüm seçim də.
Bir Şuşa nisgili göynər içimdə.

Qırılsın düşmənin əli-ayağı,
Əbədi məhv olsun dostu-dayağı.
Sürüm karvanımı sarban sayağı,

Min-min şəhid ruhu gedər köçümdə.
Bir Şuşa nisgili göynər içimdə.

Könlümün ən yaxın nöqtəsi Şuşam,
Dünyaya Tanrının diqtəsi Şuşam.
İlahi eşq adlı qitəsi Şuşam,
O gözəl məkandan min yol keçim də...
Bir Şuşa nisgili göynər içimdə.

Dayanıb dururam, dolub dururam,
Saralmış gülləri yolub dururam.
Özüm də bir şəhid olub dururam,
Əsgər paltarında, hərbi biçimdə.
Bir Şuşa nisgili göynər içimdə.

Ağrısı-acısı azalıb getsin,
Qaranlıq günləri sozalıb getsin.
Çovğunlu qışını yaz alıb getsin,
İsa bulağından buz su içim də.
Bir Şuşa nisgili göynər içimdə.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2019-cu İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Ələsgər TALİBOĞLU

ÇIXMADI ƏVVƏLKİ DONUNDAN ÖMRÜM

Zamanın qınından sıyrıldı ömrüm,
Ayaq üzəngidən heç üzülmədi.
Ünvanı bu bəlli qəmin gözüne
Bir cıncı nəşə də heç süzülmədi.

Qızılı saçaqılı sünbüllər kimi
Qəlbim vağam oldu dərdin əlindən.
İllərin başıma hey ələdiyi
Çovğunun əlindən, qarın əlindən.

Yedi ürəyimi, yedi nalə, ah,
Elə yeyə-yeyə bitirdi məni.
Üzdüm ağuşunda qasırğaların.
Alıb kəməndinə götürdü məni.

Dözdü min ağrıya, min bir acıya,
Sıyrıldı zamanın qınından ömrüm.
Sevincim necə də daşqədəm oldu,
Çıxmadı əvvəlki donundan ömrüm.

BİR OVUC VƏTƏN OLAYDIM...

Keşkə hər an yurd uğrunda
Candan keçən mən olaydım.
Bu torpaqda cik-cik vuran
Sərçələrə dən olaydım.

Baxmayıb ağ, qarasına,
Bölük-bölük parasına.
Məlhəm olub yarasına,
Hər dərdinə tən olaydım.

Can deyəydim güləndə də,
Dərd üstə dərd gələndə də.
Elə bir gün öləndə də
Bir ovuc Vətən olaydım.

HARDA DAYANACAM...

Harda dayanacam, harda... bilmirəm,
Nə vaxt düşəcəyəm köhlən atımdan.
Asılıb gedəcəm səmələr boyu
İşaran ümidin yel qanadından.

Arınıb zamanın günahlarından,
Çiməcəm könlümün danında hər gün.
Yaşamaq eşqini, yanmaq eşqini
Duyacam çağlayan qanımda hər gün.

Qüruba yön alıb ömrün karvanı,
Ürək nəğmələri dilin ucunda...
Olumla ölümün qovuşuğunda
Artıq dayanmışam yol ayrıcında.

TANRI VERƏN QİSMƏTƏ BAX

Məni üzən hansı pəri, sonadı,
Nə fərq edər ömür yolum sonadı.
Bu sevginin ayrılıqımı son adı?
Tanrı verən qismətə bax, baxta bax.

Dodağımda qabar oldu yar adı,
Yarın baxın, qəlbim yara-yaradı.
Oda çatmaq yara nə dən yaradı,
Tanrı verən qismətə bax, bax da bax.

Ələsgər, yad deyil, yar asi oldu,
Köksümü xəncərlə yarası oldu.
Məni öldürən də yarası oldu,
Tanrı verən qismətə bax, baxta bax.

Səxavət KƏLBƏCƏRLİ

MUROVDA GÖRDÜM

Deyirlər, bitməzdi Şuşadan ayrı,
Mən xarı bülbülü Murovda gördüm.
Torpaq isinmişdi, bahar çağıydı,
Zərif ləçəyində qırov da gördüm.

Bilmirəm mən necə tab gətirirəm,
Özüm də yanıram sözümtək, Allah.
Deyirəm həyatda dəhşətə bir bax,
Gül də köçkün oldu bizimtək, Allah.

Yoxsa ürəklərdə sönüb məhəbbət,
Bəlkə qəlbimizi qəm ovundurur?!
Bizim başımızı qatıb yağılar,
Bəs köçkün gülləri kim ovundurur?

Hər duyan ürəyin bir yarası var,
Ağlayan gözlərin yaşı da qandı.
Bu elə zülümdü, bu elə dərdi,
Bu dərdi namərd də, naşı da qandı.

Cəlladın əliylə doğrandı bənd-bənd,
Babəkin ürəyi oyuldu sanki.
Çəkildi qolları dar ağacına,
Nəsimi təzədən soyuldu sanki.

Gülləyə tuş gəldi nazlı gözəllər,
Körpə yandırdılar; yaşı bir - iki.
Xocalı dərdinə mən dərd demirəm,
Dərd onun yanında nəkarədi ki.

QARA ÇƏKMIŞƏM

Düşüb həsrətinə çox nahaq yerə,
O qədər qəlbimə yara çəkmişəm.
Bütün varlığımı, ay daş ürəklim,
Sən hara getmisən, ora çəkmişəm.

Daha bağlanmışam kamana-tara,
Bu bədbəxt ömrümü çox çəkdiñ dara.
Mən öz varlığımı qara daşlara,
Sənin də şəkilini qara çəkmişəm.

Şair Səxavətin sovruldu külü,
Daha salamat qal, gözü mürğülü.
Qovuşmaz bu eşqin bülbulü, gülü,
Ortadan həsrətlə ara çəkmişəm...

ÜRƏYİM YAZIR

bu sevda çoxunun başına gəlir,
kəklük yuva qurur, daşına gəlir.
onunçün hamının xoşuna gəlir;
sənə şeirləri ürəyim yazır.

xoşbəxtlik dediyin tək bircə andı.
kədərini özü də qəlbə həyəndi.
görmürsən sözlərin köynəyi qandı?!
sənə şeirləri ürəyim yazır.

qorx ki, səni yandıraram odumla,
adın qoşa çəkilməsin adımla.
kiməsə yazsam da isdedadımla,
sənə şeirləri ürəyim yazır.

YADINDAN ÇIXIB

Səni də, məni də yandıracaqdı,
Bu eşq şirirləşib, dadından çıxıb.
Xoşbəxtlik yazanda o qadir Allah,
Bizim taleyimiz yadından çıxıb.

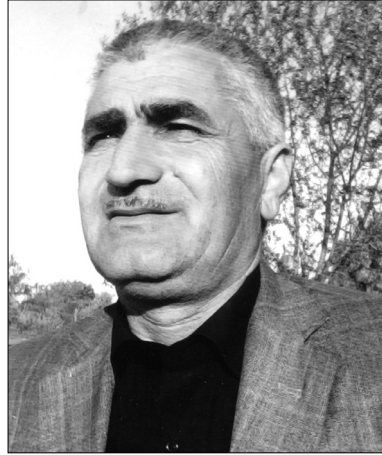
Könüldü, çəkibdi yolu göylərə,
Gəl gedək o sonsuz, ulu göylərə.
Bir gün sovrulacaq külü göylərə,
Sevənlər Kərəmin odundan çıxıb.

Səxavət dünyanın dərini qanıb!
Birini deyəndə, birini danıb.
Deyirlər bir dəfə eşq oğurlanıb,
Onu da gəzəndə qadından çıxıb.

Valeh BAHADUROĞLU

Arxada qalan dolaylar

Elat tayfasından olan babalarımız ötən əsrin 50-ci illərinə qədər yayı yaylaqda, qışı qışlaqda keçiriblər. Ağcabədinin altından üzü bu yana, hal-hazırda məskunlaşdığımız kəndə qədər, “Acı düzü”, “Şirin qum” deyilən ucsuz-bucaqsız çöllər onların qışlaq yeri olub. Yayda Kiçik Qafqaz Sıra Dağlarının yamaclarında qoyun-quzu otarıblar, mal-qara saxlayıblar. “Saföğlular”, “Murad təpəsi”, ordan keçdin, Laçının, Kəlbəcərin “Çalbayır”ı, “Qul Alı”sı, “Alagöllər”i, “Əriməz”i, “Uzun yal”ı, “Əyri qar”ı, “Pəri çinqılı”, “Lülpar”ı, “Soltan Heydər”i, daha haralar, atasababalarımızın yurd yerləri olub. Bəri başdan Şuşaya qalxanda, o başdan Laçına enəndə “Yeddi qat” deyilən dağ yolu o adamların yeddi arxa dönəninin yad-daşında, ruhunda dolambadolan qalmaqdadır.

Beləcə ağır elat elinin yazı yaylağa, payızı qışlağa yön tutduğu, köç başladığı günlərin birində dedilər ki, daha dağ-aran yolu sizi yorub. Gəlin bundan sonra oturaq yaşayın. Özünüzdə birdəfəlik ev-eşik düzəldin. Əkin-biçinlə məşğul olun. Çox keçmədi ki, adamlar yarıkönül “Saray təpəsi”nin yaxınlığında, dəmiryol xəttinin ətrafında binələnməyə başladılar. Qamışdan, qarğıdan özlərinə daldalanacaq qurdular. Söz yox ki, aranda qalanların əksəriyyəti köçə o qədər də imkanı olmayanlar, atdan, ulaqdan, öküzdən, dəvədən məhrum olanlar idi. Aranın ilan mələyən çöllərində qalan qohum-əqrəbalarını ağlayıb gedərdilər. Çünki, geri qayıdanda salamat görüşəcəklərinə ümidləri yoxuydu.

Hər dəfə aranın istisindən tənənfəs olan doğmalar, tanışlar, sevgililər bayatılar qoşar, yaylağa ismarıclar göndərər, məktublar yazardılar.

**Aran-aran, çək məni,
Yedi hünü, milçək məni.
Zülfünü kəmənd eylə
Göy yaylağa çək məni.**

Bəzən də aylarla gözləri köç yoluna dikilən nişanlı qızlar da arana sərt “ittahamlar” yollayırdılar.

**Əmim oğlu, de bir heç utanmadın?
Üç ay keçdi, bu yaylağa gəlmədin.**

Aradan iki-üç il keçsə də, bu “dağ” adamları bu qarğı-qamışlığa uyuşa bilmədilər. Bir gün ağsaqqallar fikirləşdilər ki, əşi, daha aran olandan sonra ele

gedib öz dədə-baba qışlağımızda kənd salsaq, hamısından yaxşıdı. O cür də elədilər. “Şirin qum”dan bir on kilometr rayon mərkəzinə tərəf, “Hacılı” bəylərinin qış yataqlarının yerində məskən saldılar. Beləcə, hər dəfə əvvəli “Əyri qar”a çatsa da arxası hələ “Haramı”dan üzülməyən bu elat köçünün boyu yavaş-yavaş qısaldı. “Hacılı”, “Murtulu”, “Budaqlı”, “Talıbxanlı”, “Əliqulular” deyilən bu elat obaları bir kəndə “sığışdı.” Beş kolxoz birinin adı ilə fəaliyyət göstərdi.

İllər ötsə də, yavaş-yavaş əkinə-biçinə, oturaq həyata uyğunlaşsalar da, çoxusu kolxozun qoyun-quzusunu yenə də həmin yerlərə apardılar. Doğma yurd yerlərini, ocaq daşlarını, ilk məhəbbət qığılcımlarının sayrışdığı bulaqları, qayaları, əzizlərinin qəbirlərini ziyarət etdilər. Kətmən vura-vura, pambıq yığa-yığa, torba-torba torpaq daşıyıb su kanalları çəkə-çəkə xatirələrdə yaşayan adət-ənənələri unutmadılar...

* * *

Mənbələrə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Türk tayfalarından olan Təkləlilərin bir qismi 17-ci yüzillikdə Şirvanda məskunlaşmış, digər bir hissəsi isə, Qarabağ və Cənubi Azərbaycanda yarıköçəri elat tayfası kimi yaşamışdır. Bu təkləlilər 19-cu əsrdən bir neçə, daha doğrusu, 14 tirəyə, sonra isə müvafiq qollara ayrılaraq Şirvan, Qarabağ, Mil düzündə məskən salmışlar.

İmişli rayonunun Mil düzü hissəsində də digər kəndlərlə yanaşı, Muğanlı, Təklə-1, Təklə-2, Təklə-3 kimi köç evləri olmuşdur. Bu Təklə-1 köç evindən ayrılanlardan bir qismi də Əliqulular obasının əsasını qoymuş, sonralar onlar müstəqil müvəqqəti yaşayış məskənləri (binə, yataq, qışlaq, yaylaq və s.) kəndə çevrilmişdir.

“İmişli - tarixi etnoqrafik və demoqrafik bilgiler” kitabının 266-cı səhifəsində Təklə-1 köç evinin 1860-1874 illərin adlı siyahıyaalınması verilmişdir.

1. Hacı Mirzə Əliqulu oğlu 72 yaş.
2. Hacı Məmiş Əliqulu oğlu 69 yaş
3. Hacı Səfər Əliqulu oğlu 65 yaş
4. Qafar Əliqulu oğlu 49 yaş.

Bu dörd qardaşın hər birinin övladlarının adları da (oğul övladları) ayrıca göstərilmişdir.

Hal-hazırda Əliqulular kəndinin sakinlərinin əksəriyyətini bu qardaşların nəslə təşkil edir.

* * *

Yaylaqlarda çubuqdan, çadırdan, keçədən, çətəndən, fərşdən, palazdan qurulan səyyar evlər binə, dəyə, alaçıq, xeymə-kümə adlanardı.

Binə beş-on çubuqdan, çadırdan qurulan, tərəkəməni küləkdən, yağışdan qoruyan müvəqqəti bir yaşayış yeri idi. Binələr bir-birinə və qoyun arxasına yaxın tikilirdi. Əsasən çobanlar yaşadığından, onlara “çoban binəsi” deyirdilər.

Dəyələr də beş-on çubuq və keçədən qurulardı. Çubuqlar bir-birinə bağlanar, üstünə qara keçə atırdı. Bu qara keçələr alaçıqların üstünə atılmış keçələrin bir qədər nimdəşi hesab olunurdu. Əslində, keçələr günün, yağışın altında qaldığından rəngləri qaralardı. Dəyələr alaçıqların yanında köməkçi funksiyasını daşıyırdı. Bəzi ərzaq məhsulları dəyələrdə saxlanırdı.

Alaçıqlar tərəkəmələrin səyyar yaşayış yerlərinin - “binalarının” ən irisi, ən əzəmətlisi olardı. Bunların uzunluğu 6-4 metr, bəzən də bir az böyük olardı. Alaçıqlar yaylağın istənilən yerində, mal-qoyun arxasından bir qədər kənarda qurulardı. Alaçıqlar fındıq və vələsdən hazırlanmış baş çubuq, yan çubuq və gədə-gödək çubuqlardan tikilirdi. Baş çubuqlar qarşı-qarşıya, ucları bir-birinə

təxminən 1-1,5 metr keçməklə, yan çubuqlar arxadan və qabaqdan qarşı-qarşıya basdırılaraq bağlanardı. Gədə çubuqlar arxaya və qabağa basdırılırdı. Bu çubuqlar bir-birinə çatmazdı. Çubuqları bir-birinə bağlamaq üçün hər iki ucu qotazlı xüsusi çubuqbağı toxunardı. İplər elə bağlanardı ki, qotazlar alaçıqın tavanına yaraşlıq verərdi.

Tərəkəmə hacılarının, bəylərinin alaçıqları seçilərdi. Ən əsası, qarşısında ağ samovarı olardı alaçıqların. Çay tədarükü qonağa göstərilən ən yüksək hörmət, ehtiram deməkdi. Qapıda samovarın olması bu alaçıqın hörmətli bir şəxsə məxsus olmasını və onun qonaqpərvərliyini göstərirdi.

Yuxarıda dediyimiz kimi, dəyələrdə həm yavanlıq - un, dən, motal və s., həm də məişət əşyaları - yun darağı, cəhrə, yəhər, dəvə üçün paldım, cahaz və s. saxlanardı. Dəvə demişkən, bir məsələni diqqətə çatdırmaq istəyirəm. Dəvələr bir baş, on baş kimi yox, bir nəfər, on nəfər kimi qeydə alınardı. Dəvə sırasına o vaxt karvan deyilərdi ki, başçı - sarvan olmaq şərtilə bu qatarda onların sayı ən azı yeddi olsun.

Nə vaxtsa anamdan bir maraqlı deyim eşitmişdim: "O, qırx il qanqal otlama-lıdır ki, ağzı dəvə ağzına oxşasın." Bu həm də o demək idi ki, ən azı qırx il oxu-malı, öyrənməli, görüb-götürməlisən ki, adamlıq nə olduğunu biləsən.

* * *

Uzun-uzun dağ-aran yolları, qışlaq qayğıları, yaylaq çətinlikləri elat adamlarını bir az da səbirli, dözümlü, tədbirli eləmişdi. Mərdlik, qorxmazlıq, sözbütövlük, bir "sən öl"ə qan bağlamaq onlar üçün bir yaşam tərzidi, bir həyat amalıydı və indi də mahiyyətini qoruyub saxlamaqdadı. Bu insanlar qoçaq, işgüzar olublar. Səhərdən-axşamacan qoyun-quzularını otarmaq, gecə səhərəcən açıq havada bu var-dövləti qurddan-quşdan qorumaq cəhdi onları həmişə ayaqüstə saxlayıb. Aralarında imkanı az olan, bəzən heç olmayanı da olub. Elə ailə başçısı olub ki, köçünü - çadırını, fərməşini, çubuğunu yaylağa qaldırmağa atı, öküzü, ulağı olmayıb. Amma hər obanın da ağsaqqalı, hacısı varıydı. Onlar da vaxtında hamının köç hazırlığına göz qoyub, vəziyyətləri ilə marqlanıblar. Dərhal dəvədən, atdan, öküzdən veriblər ki, yükünü yerdən götürsün. Belə imkanı olmayanlardan bəziləri kiməsə çobanlıq edər, həmin adam da onun qayğılarını həll edərdi.

Qışlaqda yaylaq köçündən bir qədər qabaq, mal-qaradan bir neçəsini yükə öyrədirdilər. Bu heyvanlar əsasən cavan erkək danalar olardı. Onları axtalatdırar, belinə yük qoyar, necə dəyərlər, yükə uyğunlaşdırardılar. Bu heyvanlar da uzaq köç yolunu hürkmədən, nadinclik etmədən gedərdilər. Bəzən yolda dərədən uçanı da, hürküb özünü qayadan atanı da olardı. Buna görə də yükü onların belinə möhkəm-möhkəm sarıyardılar. Bu vaxtlar, nə qədər uzun olsalar da, gəlib doğanaqdan keçən örkənlər qulac-qulac açılar, dəvələrin, öküzlərin belinə, boynuna sarıyardılar. Belə yerdə ip daha çox kara gələrdi. Hətta elat arasında belə bir deyim də yaranmışdı. "İpli getdi, danalı qaldı". Yeni kimin ipi varıydı, yükünü sarıdı atın, ulağın belinə, düşdü yola. İpi olmayan dana-dunalılar da qaldı yurdda.

Varı-dövləti çox olan, sürüsünün, ilxısının, naxırının ucu-qulağı dönməyən tərəkəmələr çox olub. Onlar nəinki öz ailəsini, hətta mənsub olduqları obanı belə dolandırmaq iqtidarında olublar. Yeri gəldikcə də bu imkanlardan istifadə eləyiblər. Bəzən bu insanlar küreyində beş adam gizlənən cavanların qayğılarına şərik olmaqdan ötrü xüsusi yarışlar, oyunlar təşkil eləyiblər. Və belə yarışların, oyunların nəticəsi kimi onlara zıncırovlu dəvələr, gümüş sinəbəndli atlar bağışlayıblar. Qayaları kökündən qoparan, atların qaçarağında qarnının altından keçib yenidən üstündə oturan bu elat igidləri heç kəsədən havayı bir quzu da qəbul eləməzdilər.

Qurana, islama qəlbən bağlı olan bu adamların əksəriyyəti Həcc, Kərbəla, Məşhəd ziyarətlərində olublar. Belə imkanlı adamların çoxu "qarnının altından yel keçənə etibar yoxdu" deyib, mal-qoyunlarını qızıla, gümüşə dəyişərlərmiş. Daimi yaşayış məskənləri olmadığından, bu qədər varı özləri ilə daşımali olurlmuş. Bəziləri də yaylağa getməmişdən qabaq qızilları torbaya, küpə doldurub basdırarmışlar. Nişan da qoyarlarmış ki, qayıdanda tapa bilsinlər. Maraqlıdır ki, qızılı basdıran adam onun yerini heç kimə, heç ailəsinə də bildirməzmiş. Beləcə, illər keçər, qızıl sahibi ya yaylaqda, ya yolda dünyasını dəyişər, yeri bilinməyən qızılar da çox-çox sonralar təsadüfi qazıntılar, şumlamalar nəticəsində üzə çıxar, kiminsə qisməti olarmış... Bir kişinin gözləri qəflətən tutulur. Aradan bir müddət keçir. Böyük oğlunu yanına çağırır deyir; -- Sən mənim əlimdən tut, mənimlə bir yerə gedək. Ata-oğul xeyli yol gedirlər. Dünya işığından məhrum olan atanın səmtinə, yerisinə oğul heyrət eləyir. Birdən ata başını aşağı əyir. Oğluna pıçıldayır ki, sən də başını aşağı əy, ağacın budaqları gözünə dəyər. Oğul atasına sarı qısıılır; -Dədə, burda ağac yoxdu, buralar başdan-başa əkin yeridir. -Necə, bəs buralar meşə deyil? -Yox, burdakı meşəni qırıb, yerini əkin sahəsi eləyiblər, -deyə oğlu cavab verir. Ata dyanır. - Gəl, gəl qayıdaq bala, əgər belədirsə, daha mən nə o ağacı tapa bilərəm, nə də onun dibində basdırdığım qızilları.

* * *

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində ilk yerli hakimiyyət orqanı olan şuralar yaradıldı. O vaxt yaradılan Təklə şurası da Təklə tayfasına aid olan obaları, o cümlədən Əliquluları da əhatə edirdi. İmişlidəki Təklə obalarında 1934-cü ildə artellər, 40-cı illərdən sonra kolxozlar yarandı.

Böyük Vətən Müharibəsi illərində elat obaları müvəqqəti yaşayış məskəni kənd kimi, kolxoz kimi fəaliyyət göstərsə də, yenə yayı yaylaqda - indiki Cermuq deyilən "Safoğlular"da, "Murad təpəsi"ndə, qışı qışlaqda - Vətəgə deyilən dəmir-yol stansiyasının ətrafında keçirərdilər.

* * *

...Min bir əziyyətlə becərilən var-dövləti yırtıcılardan, oğru-əyriyədən obanın ayıbasan itləri qoruyurdu. Bu heyvanlar uzun qış gecələrində, yaylağın dumanında-çənində, köç yollarında öz sahiblərinə xüsusi sədaqət göstərirdilər. Bunun da müqabilində sahibləri onların yalını, kütünü əskik eləməzdilər. Bir heyvan kəsəndə ilk növbədə onların payını ayırdılar. Tərəkəmənin itini vurmaq, onun özünü vurmaq, təhqir etmək idi. İtin öz sahibinə sədaqəti ilə yanaşı, həm də " dilsiz-ağızsız" canlıyı vurmaq, illah da bilərəkdən əziyyət vermək elat adamları tərəfindən qəbulolunmaz idi.

Tərəkəmə itləri vəzifələrinə görə üç qrupa bölünərdi. Qapı iti, çöl-qoyun iti, arxac iti. Qapı itləri ancaq obanın içində olar, alaçıqın, dəyənin qapısında yatar, ərazini tanış olmayan canlılardan qoruyardı. Qoyun itləri sahibi ilə birgə səhərdən-axşamacan sürünün yanında olar, ayıdan, canavardan, digər vəhşilərdən qorumaqla, heyvanın dərəyə, çinqıla düşüb qalmasına, sürüdən kənarlaşmasına nəzarət eləyərdi. Arxac itləri, bir qayda olaraq, arxacın ətrafında - dörd tərəfində bağlı olar, gecə yırtıcılardan qorumaqla, sahiblərini də xəbərdar edərdi. Bu itlərin hər birinin öz yeri olardı. Şimaldakı başını qarnına söykəyib, qıvrılıb yatdığı halda, qərb tərəfdə bağlanan başını əllərinin üstünə qoyub yatardı. Arxacın cənubundakı oturub, gün çıxan, Ay doğan tərəfdəki isə, ayaq üstə yatardı. Qurd sürüyə əsasən Ay doğan tərəfdən yaxınlaşırdı. Bunun səbəbi o idi ki, Ay işığı çobanın gözünə düşər, onu görə bilməzdi. Bu üzəndən it də həmişə ayaqüstə qalardı. Çünki o, daha məsuliyyətli bir ərazini mühafizə eləyirdi. Ümumiyyətlə, bə-

tün bunların hamısı vəhşi heyvanların sürüyə gecə hansı tərəfdən daxil olma ehtimalından yaranmış verdiş idi. Bundan başqa, çobanlar itin səmindən ayırd edirdilər ki, bu hürüş qaraltıydı, ata-ulağadı, oğruyadı, yoxsa qurda-quşadımı?

“Tərəkəmə - tərki vətən” ifadəsi, yerini, yurdunu tez-tez tərk eləyənlər yox, vətəni - yurdu at beli, at tərki olan mənasındadı. Tərəkəmələrin çoxu elə at belində, at tərkində dünyaya gəlib. Məlumat üçün deyək ki, at belinin bir az arxa, enli hissəsi tərk adlanır. İki adamın bir at üstündə oturması, həm də onların tərkləşməsidir.

At təkə tərəkəmələrin deyil, bütün insanların ən yaxın dostu, ən etibarlı yol yoldaşı olub. At muraddı, səadət simvoludu. Ağ atlar bəzən ölüm, qırmızı rəngli atlar xoşbəxtlik, həyat, vüsal rəmzi hesab olunub. Bəzən yuxusunda qıpqırmızı at görünlər öz istəyinə, muradına yetişib həmişə. Belə çin olan yuxular atları bir az da sevdirib insanlara. İnanclara görə at nalı adamları, qapı-bacanı bəd nəzərdən, şər qüvvələrdən qoruyub. Nalın açıq tərəfinin yuxarı və ya aşağı asılması da müəyyən əhəmiyyət kəsb eləyib. Nalsız atlara qaranal deyirdilər. O atı minməzdilər. Çünki daşlı-kəsəkli, qaratikanlı ərazilərdə yaxşı yeriye bilməzdi. Atlar ifçin nallanar, bununla da yolun damarını qırar, mənzil başa vurardılar. At balalarına kürük, dayça deyiblər. İki yaşar olanda erkəklər day, dişilər qulan adlanıb.

Bu “alma gözlü, qız birçəkli” qırıqlar, boz atlar bəşəriyyəti öz ağıllının, zəkasının çiyində daşıyan insanın ömürlüyündən həmişə qırmızı xətt kimi keçib və keçməkdədir.

* * *

...Elə ki dəvələr yönü arana yatdı, deməli, yaylaq dövrünün ömrü tükəndi. O dəvələr ki, əzəməti, dözümlü, həssaslığı ilə həmişə seçilib. O dəvələr ki, yaxını otlayıb, uzağı gözləyib həmişə. Kəsildə iki yerdən boğazlanan dəvələr. Həftələrlə ac-susuz qalıb, yükünü mənzil başına çatdıran dəvələr. Qədərbilməzlər tərəfindən ovsarı uzunqulağın quyruğuna bağlanan dəvələr. Nə qədər arıq olsalar da, dəriləri bir eşşəyə yük olan dəvələr. Adına arvana, buğur, lök, ağ maya, qara nə deyilən dəvələr. Gövşəyəndə zınqrovları “oxuyan”, yerişindən layla süzülən dəvələr. Köşəyini - balasını itirəndə, ağlayıb-bozlayıb, ürəyinə xal düşən dəvələr. “Qanadlanıb uçanda” dam yıxan, oynayanda qar yağdıran dəvələr.

Bir gün dəvəyə deyirlər ki, səni toya çağırırlar. Qayıdır ki, mənə toya çağırıb neyniyəcəklər? Balaban çalmağa dodağım yox, oynamağa qanadım. Ya Göydağa oduna göndərəcəklər, ya da Naxçıvana duza.

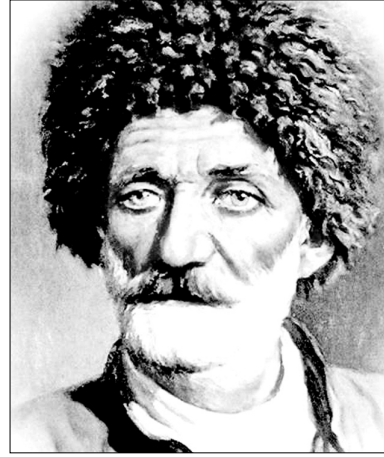
Yeri gəlmişkən, bir rəvayəti də oxucuların diqqətinə çatdırmaq istəyirəm: Bir adam uzaq səfərə çıxdığından, dəvəsini getirib, dəvəsi olan bir dostuna təhvil verir. Xahiş edir ki, bu bir il ərzində mənim də dəvəmə bax. Qayıdanda əziyyətinin haqqını ödəyəcəyəm. Amma sən mənim canım, öz dəvənə necə baxırsansa, mənim də dəvəmə elə bax. Dostu onu tam arxayın salır.

Günlər keçir, kişi öz dəvəsindən də artıq dostunun dəvəsinə qulluq eləyir. Vaxtında otunu-suyunu verir. Amma bir şeydən çox narahat olur. Nə qədər çalışır, dostunun dəvəsi əmələ gəlmir. Elə bil nəyinsə xiffətini çəkir. Nə qədər yesə də elə poran görünür.

Vaxt-vədə yetişir. Dəvə sahibi səfərdən qayıdır. Gəlib dəvəsini sınıq görür. Ürəyində dostundan inciyir. Üzünü dəvəsinin üzünə söykəyir. Üzünü xəcalətli hiss eləyən dostu and içir ki, sən dəvəyə özümünkündən də yaxşı baxmışam. Ancaq bu nə sirdi, mən bilmirəm. Bu zaman dəvə yiyəsinə deyir ki, o, düz deyir. Mənə öz dəvəsindən də yaxşı qulluq eləyib. Amma gecələr yönü öz dəvəsinə yatardı.

SÜLEYMAN STALSKI VƏ AZƏRBAYCAN

Bir gün Dağıstan Yazıçılar İttifaqına gələn şlyapalı, qalstuklu, təhsilli, amma doğma dilini unudan istedadsız bir yazıçı, Xalq şairi Süleyman Stalskinin potretini göstərərək soruşur:

- Bu motal papaqlı çoban kimdir və niyə şəklini buraya vurmusunuz?

Məşhur şair Yusif Xəppalayev özündən müştəbeh həmin stilyaqa cavana cavab verir:

- Bu çobanın minlərlə sənin kimi qoyunu var...

Dağıstanın Xalq şairi, ləzgi sovet poeziyasının banisi Süleyman Stalski (Süleyman Həsənbəy oğlu Həsənbəyov) 18 may 1869-cu ildə Kürə mahalının Aşağı Stal aulunda kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan yetim qalmış, əzab-əziyyətlərlə qarşılaşmış və çətinliklərə sinə gərərək el sənətkarı kimi əbədi şöhrət qazanmışdır.

S.Stalski uzun müddət qürbətdə gəzib özünə iş axtarmalı olmuşdur. Və ömrünün iki ilini dahi Nizaminin vətəni Gəncədə keçirmişdir. O burada biyan kökü tədarük edən "Dalğa" zavodunda ingilis sahibkarlarına qara fəhləlik etmişdir. Azərbaycan dilini öyrənmiş, ədəbiyyatımızla yaxından maraqlanmışdır. Günlərlə ac-yalavac qalmış və malyariya xəstəliyindən əziyyət çəkmişdir. Bir müddət Səmərqənd dəmir yolunda fəhləlik etdikdən sonra Süleyman yenidən Azərbaycana qayıdır və Bakı neft mədənlərində çalışmağa başlayır. Burada qənaətcilliklə dolanır, bir az pul əldə edib 30 yaşından sonra, nəhayət, evlənmək qərarına gəlir. Doğma aullarına qayıdır, Mariyat adlı yetim bir qızla ailə qurur. Birlikdə kiçik kəndli təsərrüfatında halal əməyiylə ailəsini dolandırır.

S. Stalski ilk həyat təcrübəsini Bakının fəhlə sinfi arasında keçirmişdir. Şair yetkin yaşlarında şeir deməyə başlamışdır. Ədalətsizliyi və haqsızlığı qamçılayan əsərlər yaratmışdır. "Bülbül" adlı ilk şeirini 1900-cü ildə yazmışdır:

***Dünya möhnətindən sən xəbərsizsən,
Bilmirsən nə əzab, nə də kədər sən.
Halımızdan xəbər tutmursan bəzən,
Axı müqəddəssən, insana, bülbül!***

**Gəl olma qayğısız, bir yuva qur sən,
İnan ki, həmişə yanındaşam mən!
Məst ol Süleymanın nəğmələrindən,
Getmə bu ellərdən bir yana, bülbül!**

Onun şeirləri 1926-cı ildən "Dağıstan fükərəsi" adlı vilayət qəzetində Azərbaycan dilində çıxmaya başlayır. Bu şeirlərdə dağlı yoxsulların həyatı təsvir olunmuş, feodal zülmü, kapital münasibətləri, kasıbların əhval-ruhiyyəsi, gündüzəranı ifadə edilmişdir. Özü partiya üzvü olmayan şairin "Yalançı kommunistə" şeirində belələrinə nifrət və ikrah hissi ön plana çəkilmişdir. Bu, bolşevik qılıncının dalı-qabağı kəsən dövrdə ağlasığmaz bir cəsarət idi.

Qafqazda, Orta Asiyada işləyərkən Süleyman Şerqin böyük ədibləri - Nizami, Füzuli, Firdovsi, Nəvai, Nəsimi, Cami və başqa dahilər haqqında mü-kəmməl bilgiler əldə edir, yazdığı şeirlərdə ölməz sənətkarların əsərlərinə vur-ğun kəsilir. Bu haqda oğlu Stal Müseyibin "Atam haqqında söhbət" əsərində ətraflı məlumat verilmişdir.

Şair Süleyman öz dövrü, həyatı, taleyi haqqında danışır, çətin günlərdən bəhs edir. Dağlıların keçdiyi həyat yolu - inqilabın həyəcanları, sonrakı illərin çətinlikləri, ağırları onun yaradıcılığının əsas mövzularıdır.

Süleyman öz taleyindən söhbət açdıqca əslində doğma xalqının taleyin-dən bəhs edir. Və haqlı olaraq ədəbi irsi Dağıstan milli mədəniyyətinin klassik nümunəsi hesab olunur.

1934-cü il avqustun 17-də Moskvada Ümumittifaq Sovet yazıçılarının I qu-rultayı keçirilir. Rəyasət heyətində M.Qorki və digər yazıçılarla birgə S.Stalski də əyləşmişdir. O, qurultayda Azərbaycan dilində təbrik sözü söyləmiş və axırda həmin dildə "Gəlmişik" şeiri demişdir:

**Qovub ömrümüzdən tutqun dəmləri,
Açıldı yurdumun əlvan səhəri.
Yaşa, Qorki, bizim xəyal şəhpəri!
Gətirib uğurlu xəbər, gəlmişik.**

**Bizim dağlar yurdu genişdir tamam,
Şairə edilir böyük ehtiram.
Budur, Süleyman da gətirmiş salam,
Qurultaya əldə əsər gəlmişik.**

A.Surkovun rus dilinə tərcümə etdiyi və A.Bezimenskinin oxuduğu şeir bitəndən sonra zalda sürəkli alqışlar qopmuşdur. M.Qorki öz çıxışında S.Stalskinin şairlik istedadına yüksək qiymət verərək, bu savadsız, amma müdrik dağlını " XX əsrin Homeri" adlandırmışdır.

Qurultaydan sonra şairin şeirləri daha böyük şöhrət qazanmışdır. Əsərləri "Pravda", "İzvestiya" qəzetlərində və bir çox jurnallarda çap olunmuş, Moskva radiosunda səslənmişdir.

1934-cü ildə Süleyman Stalskiyə xalq şairi adı verilir və ilk "Seçilmiş əsər-ləri" çapdan çıxır, Lenin ordeninə layiq görülür, şeirləri dünyanın yüzdən çox dilinə tərcümə olunur.

1937-ci il Süleyman Stalski Dərbənd seçiciləri tərəfindən SSRİ Ali Soveti-nə deputatlığa namizəd irəli sürülür. Gələcək xalq vəkili kimi o, kənd və oba-ları qarış-qarış gəzir, xalqın dərd-sərini öyrənir, onların problemlərini aradan qaldırmaq üçün yollar arayır. Amma elə həmin il repressiya ili kimi çoxlarını "xalq düşməni", "millətçi" etmişdi. M.Müşfiq, Ə.Cavad, H.Cavid və başqa şair-lərimizin talelərinə əsən qara yellər Süleyman Stalskidən də yan keçmir. Mux-təlif haqsız təqib və təhdidlərə dözməyən şair ağır xəstələnir və həmin ilin 23 noyabrında dünyasını dəyişir.

Azərbaycanın Xalq şairi Osman Sarıvəlli Süleyman Stalskinin vəfatı münasibətilə yazmışdır:

**Sənin xəncər kimi iti sözlərin
Düşmənin cəbhəsini dağıtdı, böldü.
Dağıstan şeirinin söndü ölkəri,
Deməyin, ixtiyar bir aşiq öldü.
Lakin ağlamasın dağlı qardaşlar,
Onların ölməyən sənətkarı var.
Evlərdən gələcək hər zaman səsi,
Ölsə də şairin nə dərdi vardır.
Onun gözəl sözü, şirin nəğməsi
Xalqına əbədi bir yadıgardır.**

Dağıstanın klassik şairi S.Stalskinin ədəbi irsi Azərbaycanda da geniş tədqiq və təbliğ olunur, 1959-cu ildə Bakıda çap olunmuş "Dağıstan ədəbiyyatı antologiyası" kitabı məhz görkəmli şairin həyat və yaradıcılığı ilə açılır, ədəbi fəaliyyəti geniş təhlil edilir. Professor Pənəh Xəlilov da S.Stalskinin yaradıcılığına kompleks şəkildə yanaşaraq, şairin mühiti, yaşadığı dövrün mədəniyyəti ilə bağlı külli miqdarda ədəbiyyatı tədqiq etmişdir. Şairin tərcümeyi-halı, milli mənsubiyyəti, əsərlərinin xüsusiyyəti alim tərəfindən sevgi ilə öyrənilmişdir. Onun 1966-cı ildə yazdığı "SSRİ xalqları ədəbiyyatı" əsərində bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Xalq şairi Süleyman Rüstəm xatirələrində yazır:

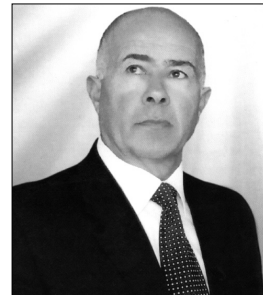
"Moskvada keçirilən SSRİ Yazıçıların I qurultayında mən böyük şair Süleyman Stalski ilə tanış oldum və dostlaşdım." Azərbaycanın şair və alimlərindən Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, Nəbi Xəzri, Həbib Babayev, Hidayət Əfəndiyev, Teymur Əhmədov və başqaları böyük söz ustasının yaradıcılıq irsinə dəfələrlə müraciət etmiş, haqqında şeir, sanballı elmi-publisistik məqalələr yazmışlar. Şairin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsində İsmayıl Soltanın, Tələt Əyyubovun, Hüseyn Kürdoğlunun əməyini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

1994-cü ildə M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında Mədəniyyət Nazirliyi, Yazıçılar Birliyi, "Samur" Ləzgi Milli Mədəniyyət Mərkəzinin birgə təşkilatçılığı ilə şairin anadan olmasının 125 illiyi geniş qeyd olundu. Çıxış edən görkəmli ədiblər Anar, Qabil və başqaları qeyd etdilər ki, Süleyman Stalski Dağıstan və Azərbaycan arasında ədəbi-mənəvi əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində, dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin dərinləşməsində mühüm rol oynamış böyük simalardan biridir. Şairin Dağıstandan gəlmiş nəvəsi Lidiya Stalskayanın çıxışı hamıda böyük təəssürat yaratdı.

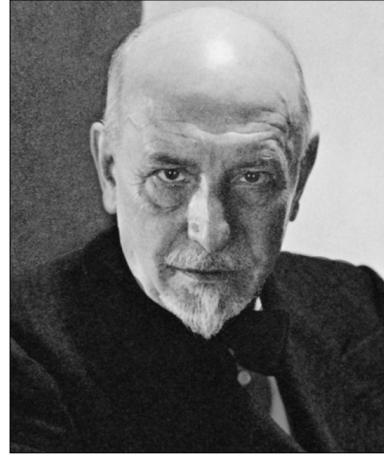
Gecədə şairin şeirləri səsləndi, məruzələr dinlənildi, haqqında 1957-ci ildə C.Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında istehsal edilmiş "Mahnı belə yaranır" kinofilmi nümayiş olundu.

S.Stalskinin poeziyası o dövrün bütün mürekkəb siyasi hadisələrini tərənnüm edə bilmişdir. Xalqlar dostluğu mövzusu onun əsərlərində öz parlaq əksini tapmışdır. "Şeirlərimi doğma ləzgi dilimdə desəm də, mən bütün xalqların şairiyəm" - deyirdi dostluq nəğməkarı S.Stalski. Odur ki, dahi şairin 150 illik yubileyi bütün qardaş millətlərin bayramı kimi qeyd olunur və onun buna tam haqqı var. Yeri gəlmişkən, xatırladaq ki, hər il mayın 18-də Dağıstanın paytaxtı Mahaçqala şəhərində, şairin heykəli ucaldılmış dənizkənarı parkda Süleyman Stalski poeziyası bayramı keçirilir.

Həsən XASIYEV

Luici Pirandello - XX əsrin Şekspiri

20 iyul 1935-ci ildə Nyu-Yorkun “Valdorf-Astoriya” otelinə bir adam yerləşdi. O, Nyu-Yorkun meri Fyorollo la Qvardienin dəniz limanına onun ardınca göndərdiyi qara limuzində gəlmişdi. Otelin giriş qapısına fotomüxbirlər düzülmüşdü; Nyu-York üçün belə tarixi hadisəni sabahkı qəzetlərdə işıqlandırmaq lazım idi. Limuzin yaxınlaşanda İtaliyanın bayrağı havada yellənirdi. Nyu-York qonağı rəsmi dövlət nişanlarıyla qarşılamaq istəyirdi, hərçənd o, rəsmi adam deyildi, aləmi gəzib-dolaşmış, hər yerdə dünyanın yamanlığını görmüş və istədiyi həyatı Amerikada tapmağa ümid edən məşhur yazıçı Luici Pirandello idi...

Başlanğıc

Luici Pirandello 28 iyun 1867-ci ildə Siciliyada varlı ailədə doğulub. Atası Stefano kükürd mədəninin sahibiydi, anası isə zəngin burjua ailəsinə mənsub idi.

Gələcək yazıçı ilk təhsilini evdə alır. Yaşlı qulluqçu Mariya Stellanın danışdığı nağıllar, rəvayətlər Pirandellonun dünyagörüşünü formalaşdırır.

Atasının təkidilə Pirandello texnikumun texniki ixtisasını seçsə də, sonra onu humanitar sahə ilə dəyişir.

1880-ci ildə ailə Palermoya köçür. Luici gimnaziya təhsilini Palermoda davam etdirir. Ədəbiyyata sevgi həmin illərdə oyanır, xüsusilə 19-cu əsrin şairlərinə böyük maraq duyur. İlk şeirlər ilə ilk məhəbbət qəlbində eyni anda doğulur. Şeir yazmağa başlayan Luici xalası qızı Lunaya aşiq olur.

Qızın valideynləri əvvəlcə onların münasibətinin əleyhinə olsa da, sonra güzəştə gedirlər və təkid edirlər ki, Luici toyu gecikdirməmək üçün təhsilini yarımçıq qoyub ailə biznesi ilə məşğul olsun.

Pirandello şirkət işlərində atasına kömək etməyə başlasa da, Luna ilə toy təxirə salınır, Luici isə Palermo Universitetinin hüquqşünaslıq və filologiya fakültəsinə daxil olur.

1887-ci ildə Pirandello ixtisas seçimində qəti qərara gəlir və Romada filologiya üzrə təhsilini davam etdirir. Amma Roma onu məyus edir, belə ki o, paytaxtı tamamilə başqa cür təsəvvür edirdi.

İş elə gətirir ki, o, təhsilini başqa şəhərdə davam etdirməli olur. Latin dili üzrə professor Onorati Oççoni ilə konflikt yaşayan Pirandello Romanı tərk edib Bonn şəhərinə yerləşir. Bonnda iki il keçirən Luiçi alman klassiklərinə maraq duymağa başlayır və onların əsərlərini italyan dilinə tərcümə edir.

1889-cü ildə "Sevincli ağrı" adlı ilk şeirlər kitabını çap etdirir, amma kitab ona heç bir uğur gətirmir. İtaliyaya qayıdan Pirandello yenidən Romada məskunlaşır, təhsil müəssisələrinin birində müəllim kimi çalışır.

Lunadan rədd cavabı alan Luiçi atasının məsləhətilə varlı ailədən olan Antonyetta Portulano ilə evlənir, onların iki övladı dünyaya gəlir.

90-cı illərin əvvəllərində Pirandello yazıçı və jurnalistlərin dərnişini ilə maraqlanır, tanınmış yazıçı Luiçi Kapuananın təsirilə nəsr nümunələri yazmağa başlayır.

İlk nəsr əsərləri

1894-cü ildə Luiçi Pirandellonun novellalarından ibarət ilk kitabı işıq üzünə görünür. Bu kitab yazıçının yaradıcılığında dönüş yaradır. Pirandello İtaliyanın ən məşhur novella müəlliflərindən birinə çevrilir.

İlk romanı ("Rədd edilmiş qadın") 1901-ci ildə nəşr olunur. Bu əsərdə müəllif bir qadının taleyini yazır. Qadın müstəqil olmaq istəyir, amma elə bu cəhdilə öz müqəddəratını təyin edir.

Ətrafdakıların nəzərində o, artıq əxlaqsız qadındır. Amma müəllif bir ehtimalı da nəzərə çarpdırır- bəlkə də hər şey qadının ərinin mənsub olduğu ailənin məşum taleyindən başlayır; belə ki o şəcərədən olan heç bir kişi xoşbəxt olmayıb...

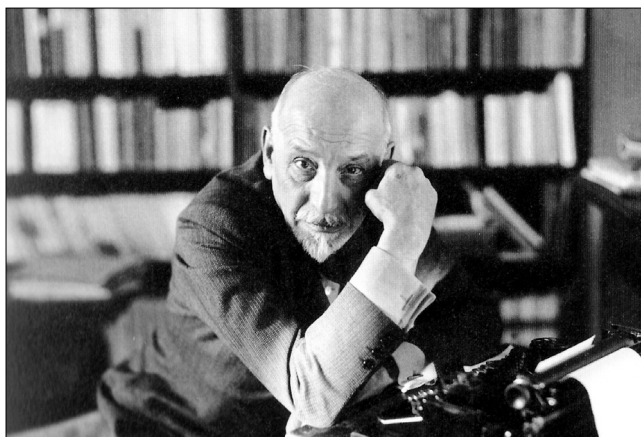
1904-cü ildə "Mərhum Mattia Paskal" romanı işıq üzünə görünür. Romanın qeyri-adi süjeti var: Yeni həyata başlamaq istəyən qəhrəman işi elə qurur ki, hamı onu ölmüş sanır. Amma o, azad deyil, çünki sadəcə olaraq simasını dəyişib. Sosial maska və həqiqi sima arasında olan uyğunsuzluq real gerçəklik və insan təsəvvürləri arasında olan təzadları əks etdirir.

1903-cü il Luiçi Pirandellonun ailəsi üçün sarsıdıcı olur. Sərvətini kükürd mədəninə sərmayə qoyan ailə qəza nəticəsində iflas edir. Pirandellonun arvadı bu xəbərdən şok keçirir, güclü psixoloji travma alır.

Pirandello özü də dərin sarsıntı keçirir, hətta intihar fikrinə düşür. Amma özündə güc tapıb maliyyə işlərini yoluna qoymağa çalışır. İtalyan və alman dillərindən dərs verir və novellalarını jurnallarda çap etdirir.

Yazıçının pul və şöhrəti artdıqca, həyat yoldaşıyla münasibətləri uçuruma gedir. Antonyetta ərinin qısqanır, demək olar ki, təqib edirdi. Qadının bu davranışını ağır psixoloji vəziyyətilə əlaqələndirirdilər.

Vaxt keçdikcə Antonyettanın vəziyyəti daha kəskin hal alırdı. Nəhayət, 1919-cu ildə Pirandello ruhi xəstəxanaya müraciət etməli olur. Antonyetta

xəstəxanaya yerləşdirilir. Pirandello başqa çıxış yolu görmürdü, hərçənd şübhə və tərəddüdlər onu didib-parçalayır, rahatlıq vermirdi. Bəlkə həyat yoldaşını xəstəxanaya yerləşdirməklə səhv etmişdi? Bəlkə bu situasiyadan çıxmağın başqa alternativ yolları vardı? Pirandellonun ömrü şübhə və tərəddüdlər içində keçsə də, o, öz qərarını dəyişmir.

Yaradıcılığında verizm

Luici Pirandellonun yaradıcılığı verizm adını almış ədəbi cərəyanla bağlıdır. Bu cərəyanın ən məşhur nümayəndələri Covanni Verqa və Luici Kapuana idi.

Verizm naturalizmin italyansayağı formasıdır. Bu cərəyanın nümayəndələri təbiətdə mövcud olan bioloji qanunları mexaniki olaraq cəmiyyətə daşıyırlar. Onlar sosial mübarizəni proses nəticəsində təbii seçimin baş verdiyi hansısa bioloji mübarizə kimi qəbul edirdilər. Fransız naturalistləri kimi onlar da yazıçıdan həyatın mübaliğəsiz analizini, istər

xarakterik, istərsə də təsadüfi həyati faktların dəqiq əksini tələb edirdilər. Buna baxmayaraq, verizm fransız naturalizmindən xeyli fərqlənir. Fransada naturalizmin inkişafı burjua tənqidi realizminin tənəzzül etdiyi, bədii ədəbiyyatın rolunun azaldığı vaxtlara təsadüf edirdi, onun meydana gəlişi 19-cu əsrin sonlarında burjua mədəniyyətində ümumi böhranın başlanması ilə bağlı idi. İtaliyada isə verizm müəyyən bir tarixi məqamda öz mənfi tərəflərinə baxmayaraq, progressiv bir cərəyan oldu.

Verizmin nümayəndələrinin italyan ədəbiyyatının inkişafında çox xidmətləri oldu. Onlar italyan kəndinin həyatını, kəndlilərin səfəletini mübaliğəsiz, bəzək-düzəksiz və lazımsız sentimentallığa varmadan təsvir etdilər.

Verizm cərəyanının yüksəlişi çox da uzun çəkmədi. Artıq 90-cı illərdə verizmin fəlsəfə və estetikasının mənfi tərəfləri yeni bir cərəyanı - ifrat fərdiyyətçiliyi ifadə və "sənət sənət üçündür" şüarını təbliğ edən - dekadentliyi meydana gətirdi. Verizmin qürub çağında və dekadentliyin sürətlə yayıldığı bir vaxtda ədəbiyyata Luici Pirandello gəldi.

Pirandellonun novellalarıyla tanış olan oxucular onu verizm cərəyanının nümayəndəsi kimi qəbul etdilər. Doğrudan da janrın özü təsdiq edirdi ki, Pirandello öz müasirlərinin - Kapuana və Verqanın yoluyla gedir. Novellaların mövzusu da verist hekayələrinin mövzusuyla üst-üstə düşürdü. Əsərlərinə adətən Siciliya əyalətlərinin, kəndlilərinin təbiətinin, məişətinin təsvirilə başlayırdı. Onun hekayələrində Verqanın əsərlərindən oxucuya

tanış olan kəndlilərin, əyalət ziyalılarının, kiçik məmurların, aldadılmış biçərə qızların, bədbəxt, məzəli, bəzən isə mənfur olan kiçik insanların obrazları gözə çarpırdı. Bu novellalarda oxşar tənqidi istiqamət və hadisələrin eyni təsvir metodunun fərqinə varmaq mümkün deyildi. Verqanın ruhunda yazdığı əsərlərə “Xoşbəxtlər” və “Xeyir-dua” novellalarını da aid etmək olar, bu əsərlərdə Pirandello ruhanilərin xristian “mərhəmətinə” istehza edir – “saxta itaətin arxasında bəzən ən böyük tamahkarlıq gizlənir”.

Müxtəlif vaxtlarda yazılan bu əsərlər verizm cərəyanının sərhədlərindən kənara çıxmır, ancaq Pirandellonun novellaları fərdi çalar əxz edir. “Qara şal” novellası bu mənada böyük maraq doğurur. Məzmunu ilk baxışda verizm cərəyanını xatırladır.

Qardaşını oxutmaq üçün gənc yaşlarında şəxsi həyatdan imtina etmiş qırx yaşlı qarımış qız özündən iki dəfə kiçik olan kəndli oğlanın məşuqəsinə çevrilir. Mühitin ön mühakimələrinə qarşı çıxma bilməyən qardaş bacısını onu “tovlamış” kəndli oğlana ərə getməyə məcbur edir. Oğlan, gəlinin cehizinə- torpaq sahəsinə tamah salmış valideynlərinin təkidilə evlənməyə razılıq verir. Bu situasiyada bioloji instinktin hökmü ağıl və məntiqi üstələyir. Eyni zamanda, mal-mülk əldə etmək üçün namus və insani hisləri unudan xırda torpaq sahiblərinin, kiçik burjua ziyalıların kəskin tənqidi novelları verizmin digər nümunələri ilə eyni müstəviyə qoyur. Amma müəllifi daha çox məsələnin psixoloji tərəfi narahat edir. Xırda burjua ziyalıların ön mühakimələrinin qurbanına çevrilən qəhrəmanın daxili təbəllüatlarını həm də bir seyrçi kimi müşahidə edir.

Uzun illərdən bəri bu şəhərdə yaşayan Eleonara musiqidən dərs deyir, qardaşının qayğısına qalırdı. Ətrafdakıların hörmətini qazanmışdı, ilk baxışda hər şey qaydasındaydı. Amma görünür, onun qəlbində ailə xoşbəxtliyi və analıq hisləri ilə bağlı arzuların hüceyrələri hələ də yaşayırdı. Eleonara sanki birdən kilidləndiyi qəfəsdən qurtulmağa can atır, bu illər əzində əzab çəkmiş, təhqir olunmuş insan qəlbi üsyana qalxır.

Amma soyuqqanlı və mərhəmətsiz qardaşın obrazında təzahür edən cəmiyyət Eleonaraya bu özgürlük yanğısını bağışlamır və onu daha qorxunc və çıxılmaz qəfəsə qapayır, qadını burdan yalnız ölüm çıxarır. Gənc qadın cəmiyyətin ön mühakimələri ilə mübarizə aparmaq gücündə deyil, amma bu, mənəvi çöküş də deyil, çünki o, ruhən təslim olmur, ona görə Eleonaranın faciəli ölümü qurtuluş, azadlığa qovuşmaq kimi qəbul edilir.

Luici Pirandellonun novellaları ziddiyyətlidir, bir tərəfdən o, burjua gerçəkliyini hədəf seçir, digər tərəfdən həyatının məğzini bir heç olduğunu vurğulayır.

Onun nəzərində həyat insanların dolub-boşaldığı mehmanxanaya bənzəyir. Bəzi novellalarda sosial tənqid ikinci planda qalır, fəlsəfi məzmun ön plana çıxır.

“Yelpik” novellasında sevgilisi tərəfindən tərk edilmiş qadın Totan qulluqçuluq etmək üçün şəhərə getməyə məcburdur. Amma sahibə onun var-yoxunu alıb alçaldır, özünü isə küçəyə atır. Uşaq qadın pulsuz-parasız, evsiz-eşiksiz qalıb. İndi onun iki yolu var - ya vücudunu axar çaya təslim etmək, ya da yad kişilərə. Qadın namusludur, lakin o da yaşamaq istəyir. Müəllif sonda qadını parkda, skamyanın üstündə tərk etsə də, kağız yelpiklə üzünü yelləyən qadının seçimi aydınca görünür. Varlı bir xanımın erköyün uşağının Totanın ac körpəsinin əlindən son çörək qırıntısını alıb çaya tullaması isə bəlkə də müəllifin öz qəhrəmanın sualına olan cavabıdır.

Luici Pirandellonun əsərlərində həyat miskin, mövcudluq xəyalı, həqiqət isə çoxüzlüdür, onu dərk etmək mənasızdır. Amma pessimizmə köklənən müəllif

üçün insan hisləri dəyərlidir, stabildir, anamlıdır. Bu novellalar kiçik dramlardır. Adətən o, konkret bir insanın həyatını absurdluğun nümunəsinə çevirir.

Pirandellonun əksər qəhrəmanları acı gerçəkliklə barışırlar. Onlar üsyan edib etiraz etmək istədikdə isə bu etiraz subyektiv xarakter daşıyır, onların

daxili xarakterinin göstəricisi kimi görünür və ətrafdakılara qəribə təsir bağışlayır. Məsələn, "Dar frak" novellasının qəhrəmanını təkcə əynindəki frak deyil, həm də cəmiyyətin ədalətsiz mühakimələri sıxır. Zahirən qəribə görünən bu insan dərin fikirlərin burulğanına düşür. Onun fikrincə, cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş ənənələr - bu ənənələr insanların şüurunda dərin kök salmış olsa belə, onlara insan xoşbəxtliyini qurban vermək olmaz.

Ya da "Qatar fiti" novellası... Əsərin qəhrəmanı hesabdar Bellukadır, o, həyatı boyu dincəlmədən çalışıb. O, ancaq cürbəcür, açıq, qapalı, sadə hesabları, poçt göndərişlərini,

qəbzələri xatırlayır. Adamların gözündə o, yerişən "cədvəl", ya da öz arabasını eyni yolla, eyni addımla illərlə çəkib aparan qoca uzunqulaqdır. Heç kəs Belluka qədər bəxtsiz ola bilməz - onun evində üç kor qadın - arvadı, qayınanası və qayınanasının bacısı, birinin üç, digərinin dörd uşağı olan iki dul qızı yaşayır. Günlərin birində bu ağır, başıaşağı insan üsyan edir - qatar fitinin səsi qəfildən onda qəribə təsir yaradır; öz mahiyyətinin miskinliyini dərk edir. Onu dəli hesab edirlər, amma o, yalnız bu məqamda normal insan kimi düşünə bilir və reallığın pəncəsindən qurtulur.

1915-ci ildə Luici Pirandellonun "Əgər bu belə deyilsə" üç pərdəli pyesi səhnələşdirilir. O vaxta qədər ancaq roman və novella janrında yazan müəllif özünü bütövlüklə dramaturgiyaya həsr edir. Bu ona maddi cəhətdən qayğısız yaşamaq imkanı verir. Pirandello tədrisən müəllimlikdən uzaqlaşmış ədəbi aləmdə öz arayışlarını davam etdirir.

Dramaturgiyası

1915-ci ildən 1921-ci ilə kimi o, 16 pyes yazır, bu pyeslərin hər biri teatr səhnəsində öz yerini tapır. Luici Pirandelloya dünya şöhrətini "Altı personaj müəllif axtarır" pyesi qazandırır. Bu pyes 1922-ci ildən London və Nyu-Yorkun səhnələrində qoyulur. Ancaq Romadakı premyerası qalmaqla bitir; həqiqət və xeyirxahlığın nisbi olduğu fikri tamaşaçılara xoş gəlmir.

Tənqidçilərin fikrincə, "IV Henrix" pyesinin 1922-ci ildəki premyerası Pirandello yaradıcılığının zirvəsi hesab oluna bilər.

Pirandellonun pyeslərinin ənənəvi dramaturji əsərlərdən fərqi odur ki, onları səhnələşdirməyə ehtiyac yoxdur, nəsr mətni kimi oxumaq da kifayət edər. Məsələn, "Altı personaj müəllif axtarır" pyesinin qısa məzmunu:

Səhnədə aktyorlar Pirandellonun başqa bir pyesini ("Maraqların oyunu") məşq edirlər. Gözlənilmədən zala maskalı 6 personaj daxil olur: Ata, Ana, Oğul, Ögey qız, balaca oğlan və qız. Onların altısı da yarımçıq qalmış əsərin qəhrəmanlarıdır və realizə olunmaq üçün müəllif axtarırlar. Personajlar onların faciəsinin səhnələşdirilməsini tələb edirlər. Onlar məsələnin nədən ibarət olduğunu danışirlər. Ata Ananı tərk edib, çünki Ana başqasını sevir. Təzə ərindən üç uşaq dünyaya gətirən Ana dul qalıb və dilənçi kökünə düşüb. Ona görə Ögey qız ailəsini dolandırmaq üçün bədənini satmağa məcburdur. Onun ilk müştərisi Ata ola bilərdi, ancaq Ana mane olub...

Personajların söhbətini suflyor yazıya alır, aktyorlar isə dərhal məşq etməyə başlayırlar. Amma onların intonasiya və jestləri özünəməxsusdur. Personajlar əsəbiləşirlər - axı bu, onların həyatıdır və onu təhrif etmək olmaz. Aktyorların məşqi yarıda kəsilir. Personajlar hekayətlərinə davam edirlər. Hər biri öz əməlinin motivlərini izah etməyə başlayır. Məlum olur ki, Ata Ananı nəciblikdən, iki sevən adamı ayırmamaq üçün tərk edib. Amma Ana belə hesab edir ki, o, sadəcə olaraq onları atıb. Ögey qız Atadan intiqam almaq istəyir, çünki onu öz günahlarının baskarı sayır. Amma Ata etiraz edir, o özünün anı cismani istəyini günah saymır. Konflikt onunla başa çatır ki, balaca qız hovuzda batır, oğlan isə özünü güllələyir. Bunlardan xəbərsiz direktor və aktyorlar personajların hekayətini səhnələşdirməyə qərar verirlər. Birdən fərqi varırlar ki, uşaqlar ölüb. Direktor çaş-baş qalıb işığı söndürür və məkandan qaçır, sağ qalmış, amma realizə olunmamış personajlar isə itkin ruhlar kimi səhnədə dolaşırlar.

Yaradıcılığının son mərhələsi

Ahıl çağlarında Pirandello əsərlərində insan təcrübəsinin xəyaliliyi və şəxsiyyətin qeyri-stabililiyi mövzularını qabardır. Onun qəhrəmanları daimi dəyərlərdən məhrumdurlar, xarakter cizgiləri isə dağıntılara məruz qalıb. Pirandellonun dünyasında şəxsiyyət nisbi anlayışdır, həqiqət isə hazırkı vəziyyəti ifadə edir. 15 il ruhi xəstə arvadıyla bir dam altında yaşayan yazıçı insan psixikasının stabil olmadığı qənaətinə gəlir.

1923-cü ildə Pirandello Faşist partiyasına daxil olur və Mussolininin dəstəyilə Romada Milli incəsənət teatrı yaradır. Teatrın aparıcı aktrisası Marta Abba Pirandellonun ilham pərisinə çevrilir.

Dövlətin dəstəyinə baxmayaraq, teatr vaxt keçdikcə maddi problemlərlə üz-üzə qalır və 1928-ci ildə truppə buraxılır.

Pirandellonun gizli məşuqəsi Marta Abba ilə yolları ayrılır. Birləşmiş Ştatlara köçən aktrisa Brodvey teatrında uğur qazanır, milyonçuya çevrilir. Amma qəlbindəki boşluğu heç bir uğur və sərvət doldura bilmir.

Pirandellonun faşistlərlə münasibətlərini çözen tədqiqatçılar Pirandello-nun bir sazişçi olduğunu deyirlər. Amma onu da qeyd edək ki, Pirandello də-

fələrlə siyasətə qarışmadığını bəyan edir, faşist partiyasının ünvanına tənqidi fikirlər söyləyir. Bu çıxışlardan sonra İtaliyada pyeslərinin səhnələşdirilməsində problemlər yaranır. Pirandello bir müddət Paris və Berlinə yaşayır, 1933-cü ildə Mussolininin şəxsi xahişilə vətənə qayıdır.

1934-cü ildə "dramaturgiya və səhnə sənətinin dirçəldilməsi sahəsindəki yaradıcı cəsarətinə və bədii tapıntılarına görə" Nobel mükafatına layiq görülür. İsveç Akademiyasının üzvü Pel Halstrem qeyd edir ki, onun ən fərqli keyfiyyəti psixoloji analiz əsasında yaxşı pyes yazmaqdır.

Amerikada

Amerika Birləşmiş Ştatlarına Pirandello həyatının qürubunda gəlmişdi. Gənclik illərində Yeni Dünya ona qorxunc və bədheybət görünürdü. Onun fikrincə, amerikalılar texnikadan asılı vəziyyətdə, onun kölgəsi idilər. Budur, uzun illərdən sonra o özü Amerikaya kino çəkməyə gəlmişdi. Onun artıq öz böyük dünyası vardı. İndi həmin dünyanı Hollivud ölçülərinə qədər böyütmək qalırdı. Bütün Hollivud ona pərəstiş edirdi: Marlin Ditrix ona teleqramlar yazır və "Bir-birini tapmaq" pyesinin ilk Amerika kinossenari hüququnun ona verilməsini xahiş edirdi. Silviya Sidney onun Nyu-Yorka gəldiyini eşidər-eşitməz "Valdorf-Astoriya" oteline gedib özü üçün rol rica etmişdi. Brodveyin məşhur teatrları onun pyeslərini səhnələşdirilmək üçün onunla danışıqlar aparırdı. Bu danışıqlar onu əldən salırdı, iki ay yarım ərzində danışıqlar heç bir nəticə verməmişdi. "Mən anladım, - o yazırdı, Amerika sonsuz danışıqlar ölkəsidir, müzakirələr uzanır, uzanır, sonluq heç gözləmədiyin halda baş verir".

Amma bu baş vermədi. Pirandellonun kino layihələri eləcə kağız üzərində qaldı. Dostları ona təsəlli verirdilər - onun novellaları Amerika filmi üçün həddindən artıq ağıllı idi. Əvəzində Pirandello Birləşmiş Ştatlarda beş yeni şedevr hekayə yazır; yazıçı onları 1936-cı ildə, ölümündən az əvvəl dərc etdirir.

Luici Pirandello 10 dekabr 1936-cı ildə Romada vəfat edir. Pirandellonu, vəsiyyət etdiyi kimi, sadə, dəbdəbəsiz, rəsmi mərasim olmadan dəfn edirlər. Dünyanı gəzib-dolaşmış və heç yerdə hüzur tapmamış böyük yazıçı uzun illərdən sonra doğma Siciliyanın qoynuna qayıdır...

Günel NATİQ

♦ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

AĞILAR VƏ MƏRSİYƏLƏR PADŞAHI

CABBARLI PYESLƏRİNDƏ DİSKURSUN TƏŞKİLİ ÜSULU

Bu məqalədə mənim məramım Cəfər Cabbarlı yaradıcılığını, onun bədii dünyasını tam yeni bir elmi-nəzəri müstəvidə işıqlandırmaq, müəllifin pyeslərində ədəbi, sosial, psixoloji diskursun (məqalədə diskurs anlamı xüsusi ruhsal ovqatın və ideoloji istiqamətlərin mətndə təzahür səciyyəsi kimi mənalandırılır) təşkili üsullarını, prinsiplərini, bu prinsiplərin dini-kulturoloji gələnlərini və koqnitiv-kommunikativ aspektlərini aydınlaşdırmaqdır. Məsələ bu ki, C.Cabbarlının sosial-fəlsəfi konseptlərlə həmin konseptlərin bədii diskursa gətirilməsi, onların bəyanı, obyektivləşdirilməsi arasında ilk baxışdan sezişməyən qərribə bir təzad mövcuddur.

Bir tərəfdən, C.Cabbarlı əsərlərində romantik üsyançıdır, ateistdir, mübarizdir, Şekspir və Şiller davamçısıdır, keçmişin mental, mənəvi-əxlaqi dəyərlərindən, davranış şablonlarından qurtulmağa çalışan, avropalaşmağı məqsədə çevirən novatordur, yeni həyat qurucusudur, progressiv ideyalar qarşıdır, çoxsaylı konseptlər müəllifidir. Digər tərəfdən isə, onun düşüncəsi, psixologiyası, duyulanma qaynağı, bədii mətnin təşkili üsulu müsəlman Şərqinin ənənəvi mədəniyyətinin nitq və danışq patternlərinin, Şərq poeziyası ritmlərinin, Şərqin mifologiyası, fəlsəfi və dini diskurslarının təsiri, basqısı altındadır. Hər bir azərbaycanlı yazarı, hər bir azərbaycanlı düşünəri üçün bu ikilişmə permanent aktualdır, latent şəkildə onun daimi problemidir, mental, ruhsal, mənəvi, psixoloji diskomfortudur. C.Cabbarlı da bütün bu diskomfortu, istər, sosial-siyasi, istər bədii-estetik, istərsə də, kulturoloji qatda tam sonunadək yaşamış birisidir. **Onun beyni hər zaman Qərbə baxıb, ürəyi - Şərqə.**

Görün, Oqtay Eloğlu nə deyir. Bir yerdə deyir ki, "mən avropalı deyiləm və olmaq da istəmirəm" [1, I c., s.210]. O biri yerdə bu fikri bir az da gücləndirir və bəyanat modusunda danışır: "Avropa gündoğuşu (Şərqi - A.T.) anlamır" [1, I c., s.224]. Soruşulur: bəs onda Qərb mədəniyyət standartlarını Azərbaycana gətirmək, müsəlman məmləkətində teatr açmaq, mütriləşib özgə paltar geymək, aktyor olub da bu işə qızları, qadınları cəlb etmək, hələ bir üstəlik də **"Məkkəm, Mədinəm, tanrım qədər sevdiyim bu səhnə"** [1, I c., s.200] ifadəsindən faydalanmaq nə demək?

Artıq Oqtayın nitqində səslənən bu fikrin özü ictimai-sosial, mental, ruhsal-psixoloji baxımdan yetərincə ziddiyyətli məqamları görükdür. "Məkkəm, Mədinəm, tanrım qədər sevdiyim" kəlmələrini söyləyəndə **Oqtay özünü dindar, mömin birisi kimi tanıdır**: az qala şəhadət verir ki, əsil müsəlman

Məkkəni qibləgahı bilir və onu sevir. Lakin o, Məkkəsini, Mədinəsini və tanrısını teatr səhnəsilə bərabər tutanda, eyniləşdirəndə **müşrik olur, küfrə imza atır**. Elə isə bunlardan hansı doğru, hansı yalandır? Yəqin danışanda Oqtay güclü affektə uyub, hissə qapılıb dərinədən düşünür ki, nə deyir, nə istəyir və nəyə inanır?! Amma bir məsələ tam şübhəsizdir ki, o, qəşəng danışmaq istəyir, inandırıcı danışmaq istəyir, filosof kimi danışmaq istəyir.

Pyesin mətni islami dəyərlərlə bir araya sığışmayan "teatr" konsepti üzərində qurulub. Diskursda isə fərqli-fərqli mənalara mozaxikləşir. Olsun ki, Cabbarlının özü də özünə tam hesabat vermədən, altyapının birbaşa diktəsilə affekt, pafos və improviz qanadlarında teatrı dinə yaxınlaşdırmağa, onu islamla düynələməyə, etiqada çevirməyə meyillənir, **teatrı Məkkə, Mədinə, başqa sözlə, ziyarətqah, qibləqah, müqəddəs məkan diskursunda açır, dərk edir**.

Elə isə Cabbarlı - Oqtay bəyanatının əqidə, inanc və niyyət ziddiyyətini necə yozmaq mümkündür? Bu, şəxsiyyətin ikiləşməsidir, ya paranoyya əlaməti? Bəlkə ehtiraslar burulğanından qurtula bilməyən bir gəncin etiraf-manifestidir? Olmaya bu, Firəngizə qovuşmağın sonuncu vasitəsidir? Həqiqətən, Oqtay Firəngizə teatrdan savayı ("eloğlu" ayamasının semantikasında pozitiv mənalara yanaşı gəzişən atasızlıq, yetimlik, özge qapılarında böyümək kimi neqativ mənalara çözündə bu davranışın məntiqi tamamilə açıdır: bir də, axı, Oqtay elin ondan imtina etdiyi eloğludur) ayrı nə təklif edə bilər ki? Yoxsa bu bəyanat teatrı şərh etmək, cəmiyyətdə onun yerini tapmaq, özünü qorumaq, müsəlman anlayışları cərgəsində teatrı kütlələrə aydınlatmaq cəhdidir? Sualı birmənalı cavablandırmaq çətindir. Birmənalı olan yalnız odur ki, burada şəxsiyyətin ikiləşməsi faktı var.

Məgər şəxsiyyət ikiləşməsi Bəhram, Fərhad, Aydın, Balas, hətta Elxan, Aqşin, Sevil, Almaz kimi personajlar üçün də səciyyəvi cizgi sayılmazmı? Məgər bu personajların "mən"-i gah maniakal-depressiv psixikadan, gah sadomazoxist sapmalardan, gah da bəraətsiz aqressiyadan əziyyət çəkmirmi? C.Cabbarlı qəhrəmanları öz monoloq və dialoqlarında təkrar-təkrar elə "mən-mən" deyib dünyaya müxtəlif tipli ekzistensial, ictimai-sosial, siyasi-kulturoloji, dini, fəlsəfi və eqosentrik ismarıclar yollayırlar. Onun bütün **personajları öz "mən"lərinə aşırı dərəcədə vurğundurlar** və özlərini həmişə hamıdan üstün sayırlar.

C.Cabbarlı qəhrəmanlarında özünə məftunluqla birgə, **özünə yazığı gəlmək duyğusu** da həmişə yan-yanaşı olur, biri digərini apriori sifariş eləyir. Bu qəhrəmanlar sanki permanent məhrum edilmişlik, yəni kastratlıq sindromunun, yetersizlik (natamamlıq) kompleksinin, aşağılanmaq, əskiklik qorxusunun ağrısını yaşayırlar. Nə üçün? Bunun kökləri mədəniyyətin hansı qatlarından su içib böyüyür? Cabbarlı yaradıcılığında bu impulslar hansı bədii-estetik ənənələrdən, hansı poetikadan enerji alır?

Razılaşaq ki, bizim ədəbiyyatşünaslıq da, teatrşünaslıq da C.Cabbarlının bədii irsində, təəssüf ki, bu problemlərə toxunmayıb, bu sayaq suallarla özünü çətinliyə salmayıb. Fikrimi daha da konkretləşdirmək səbəbilə istərdim ədibin "Ana" şerininin üç bəndlik bir fraqmentində diskursun təşkili xüsusiyyətlərini insanın psixi durumu müstəvisində və dini-kulturoloji aspektdə işıqlandırım. C.Cabbarlının lirik qəhrəmanı anasının vəfatı münasibətilə kosmik bir təziyə qurub faciə personajı kimi kükrəyir və elə bu kükrəyişin içində ikən qərribə şəkildə qəfildən "sönür":

**"Əs, ey külək, bağır, ey bəhri-biyaban, ləpələnlə!
Atıl cahana sən, ey ildırım, alış, parla!
Gurulda, taqi-səməvi, gurulda, çatla, dağıl!"**

**Sən, ey günəş, yağışın yağdır, ey bulud, ağla!
 Bunlar mənə əsər eylərmə? Mütləqə yox! Yox! - Yox!!!
 Fəqət Ana! O müqəddəs adın qabağında -
 O pak bağrına bassın məni, desin layla,
 Təbəssüm oynadaraq titrəyən dodağında.
 Bütün vücudum əsər, ruhum eyləyər pərvaz,
 Uçar səmalara o, aləmi-xəyalətdə.
 Yatar, ölər bədənim, nitqdən düşər bir söz:
 Ana... Ana... Sənə mən rahibəm itaətdə!.." [2, IV c, s.186].**

Bu şeir başdan-ayağa ağıdır, yuğlamadır, emosiyaların püskürmə dinamikasına görə təziyənin mikromodelidir, apokaliptik ovqata yönəlik aqressiv bəyanatlarla depressiv yaşantıların bir-birini əvəzləməsi üzərində qurulmuş sevgi etirafıdır, "ana sevgisi" konseptidir. Lirik qəhrəman əvvəlcə çoxsaylı imperativlərlə Allahın "kunfəyakun", yəni "OLMA", "DAĞIL" əmrinə uyğun bir tərzdə dünyanı uçurur, təbiət ünsürlərini bir-birinə qarışdırıb kosmik matəm-kollapsın içinə atılır, sonradan isə ölüm səltənətinin səssizliyinə daxil olub sanki bir fəza qaranlığına çəkilir: aqressiv hücum, apokaliptik təcavüzkar əmrlər passiv, inert müdafiəsizliklə, naçar iniltilə əvəzlənir. Fantastik bəşəri üsyanın ardınca vücudun əsməsi, ruhun pərvaz etməsi, səmalara uçması, aləmi xəyalətə daxil olması, bədənə ölüməsi, sözlərin nitqdən düşməsi prosesi başlayır ki, bu da *dini motivlərin şeir daxilində təzahürüdür, bütün Şərq poeziyası üçün səciyyəvi əlamətlərin, sufisayaq elementlərin, vəcd məqamının, zikrlərin ritm qəliblərinin yeni bir modusda görükdürülməsidir.*

Diqqət eləyin, bir tərəfdən o, özünü körpə kimi təsəvvür edir, anasının pak bağrına sığınmaq istəyir, digər tərəfdən isə öz bədənini İsa Məsihin ölü bədənə kimi ləms, taqətsiz bilir və körpə - meyit oppozisiyası qurub olumla ölümün yerini əl üstü dəyişir. Sanki bu obraz Mikelancelonun "Pieta" ("Ağı") heykəlində mərmər üzərinə köçürülmüş ağının plastika rəsminə götürülüb və lirik qəhrəman burada Məryəm ananın dizləri üstündə uzanmış İsa Məsihin meyiti kimidir. Ancaq fərq bir ondadır ki, şeirdəki yaşantı, ağrı, hayqırtı və iniltilər təziyə modusunda ornamentləşdirilib, kosmikləşdirilib, makro-ələmə proyeksiya etdirilib. Əslində, bu kükrəmə və fəci yaşantıdan dərhal sonra öz iç sakitliyində "əriməsi", passivləşməsi bütün Yaxın Şərq poeziyasının ən dərin qatlarına sirayət etmiş şiə dünyaqavramı üçün xarakterik bir əlamətdir, hakimiyyətdən məhrum edilmişlik (kastratlıq) sindromunu özündə gizlədir, rövzə və dini pyeslərin diskursu ilə paralellər yaradır.

C.Cabbarlının dram əsərlərində aparıcı personajların əsas monoloqlarının hamısı "Ana" şeirinin ritmik strukturuna, ifadə pafosuna yaxın bir tərzdə olub, şəbih pyeslərinin şiə qəhrəmanları üçün səciyyəvi danışq üslubundadır. Biləgənli Elxanın monoloqu ilə Eyvazın monoloqu diskursun tərtibi baxımından o qədər oxşardırlar ki, onların eyni bir nöqtədən impuls alıb gəlişməsinə heç bir şübhə yeri qalmır.

Elxan: "Bu qarışqalar kimi ayaq altına tökülən insan cəsədləri, bu əllər, bu ayaqlar, bu kəllələr, bu sümüklər, bunlar, bunlar da deyir lailahə illəllah! Yalnız mən demirəm. Yalnız mən, bir günəşin telləri, bir vicdanın çarpması, bir mənənin görsənişləri olan bəşəriyyətin bu qardaşlıq və azadlıq bayrağı altında tək qalıb, son nəfəsimdə də lailahə illəllah deməyib, sizə və bütün insan qəssablarına qarşı ucadan deyirəm: yoxdur Allah, yoxdur Allah" [3, II c, s.75].

Eyvaz: "Mən düşmənəm, mən düşmənəm sizin qan içində üzən xəttə-tacınıza! Mən düşmənəm sizin insan əti yeyən ikibaşlı qartalınıza! Mən düşmənəm sizin süngü və pulemyot üstündə duran hökmlərənliğinə! Mən düşmənəm sizin ikiüzlü qanlı məhkəmələrinizə!" [3, II c, s.286]. Deyim və ifadə tərzii eynidir, sanki biri digərinin davamıdır və "Ana" şeirinin bədii diskursu ilə, ağı diskursu ilə bir vəhdət içindədir. Lakin hər üç şedevr, yəni şeir və monoloqlar, hətta ədibin hekayələri belə, təziyə və şəbih pyeslərində, mərsiyələrdə, minbərdən aparılan moizələrdə olduğu kimi ritmikdir, sirayətedicidir, coşdurucudur, göz yaşları axıdacaq qədər bəlağətlidir. Bu bəlağət isə **təziyə və şəbih tamaşalarının diskursundan, şiəliyin "şikəstə ruhu"** [4, s.162], nisgili, insanın iç yangısını aktuallaşdıran motivlərindən təzahür edir.

C.Cabbarlı pyeslərində hakimiyyət, diktatura, qanunsuzluq, qorxu, ədalətsizlik, istila əleyhinə qaldırılmış üsyanda məğlub qəhrəmanlar elə bil ki bir şəhidlik missiyası yerinə yetirirlər, haradasa imam Hüseyn variantı olurlar. Fərhad, Bəhram, Oqtay, Aydın, Elxan, Sara, Almaz və digər qəhrəmanlar həmişə imam Hüseyn kimi izzatların mərkəzindədirlər. Təziyələrdə və şəbih tamaşalarında olduğu kimi, burada da az qala izzatlar onları müqəddəsləşdirir, şərəfləndirir və gücləndirir, əbədiyyətin qapılarına doğru aparır. Bu insanlar elə bil ki əziyyətlərə qatlaşmağa könüllü razılaşmış şəhidlərdir. Cabbarlının müsbət personajları həm öz nitqlərinə, həm də şəhidliyə hazır olmaq potensiallarına görə şiə qəhrəmanlarına bənzəyirlər: onların sırasında imam Hüseyn, ibn Hürri, Səkinə, Zeynəb, Abbas, Əliəkbər, Qasım variantlarını asanca tanımaq mümkündür. Dramaturqun mənfi personajları isə, Müaviyə, Yezid, Şimr, Malik ibn Nusayr modellərindən görünürlər.

Müəllif sanki imam Hüseyn təziyəsinin qəhrəmanlarına yeni tarixi dövərdə yeni paltarlar, yeni kostyumlar geyindirib, onları yeni konseptlərin daşıyıcısı kimi təqdim edib səhnəyə çıxardır, amma rədifli, ritmləndirilmiş danışiq patternlərini, patetik yanıqlı söyləmləri dəyişə bilmir. Bunu sezmək, müqayisəli təhlil faktına çevirmək üçün bir tək "Hürri ibn Yezidin şəhadəti" adlı dini pyesi oxumaq tam bəs edir. Nə qədər qəribə də olsa həqiqət budur ki, **Cabbarlı personajları üçün şəhidlik birbaşa qəhrəmanlığın özündən daha ali bir mərtəbədir**. Odur ki, bu düşüncə istiqamətində şiəliyin və onun teatral ağı mərasimlərinin dramaturqun emosional dünyasına təsirini heç kim inkar edə bilməz.

Ədibin dramaturgiyasında, nəsrində və poeziyasında diskursun təşkili öz tipologiyası etibarilə şiə mətnlərinin, yeni rövzələrin, şəbih pyeslərinin, mərsiyələrin tərtibi üsulunu xatırladır. Professor Niyazi Mehdi nahaqdan yazmır ki, "şiəlik şəhidlik və faciəvilik psixoloji kompleksini islam üçün fəallaşdırıb islam estetikasına özəl bir pay vermişdir. Şiəliyin sayəsində müsəlman dünyasında sınımış ürək, yanıqlı üz, baxış, yanıqlı səs kultürün bir çox önəmli bölmələrinin simasına, bilintisində çevrilmişdi. Azərbaycan dini mədəniyyətində şikəstə ruhun təzahürü olan musiqi cizgiləri başqa bir anomaliyanı da yaradıb. Musiqişünaslar qarşısında bu anomaliyadan dərinliyimizə açılan yollara çıxmaq vəzifəsi durur. Həmin anomaliya isə bundan ibarətdir: şiə ruhaniləri Qurani-Kərimi musiqi dilində oxuyanda sınıqlı ürəyin, şikəstə ruhun "naləsində" oxuyurlar. Bu isə Allahın Qurani-Kərimdəki əzəməti, zəhmli, enerjili danışığına heç uyğun gəlmir. Estetikada belə uyğunsuzluğun mənalı təsirini "kontrapunkt" terminilə açırlar." [5, s.50-52]. Bax, həmin bu tövr kontrapunktlar Cabbarlı qəhrəmanlarının monoloqlarının strukturunda aşkardır: onlar şikəstə ruhun naləsində və patetikasında danışirlar. Bu, Bəhram, Oqtay, Aydın, Balaş üçün səciyyəvi əlamətdir. Hətta Elxan belə, islam dini əleyhinə mücahid, azadlıq carçısı olmasına rəğmən, şiə qəhrəmanı kimi, şiə qəhrəmanı tərzində, şiə qəhrəmanının yangısı tipində, mərsiyə üslubunda monoloqlar söyləyir.

C.Cabbarlı dramaturgiyası müsəlman Şərqiin faciə teatrının çılğın ovqatlı dini pyesləri hüsnündədir, ritualaşdırılmış təziyə tamaşalarının təbiətindədir, Kərbəla hadisələrindən yazılmış rövzələrin bədii-emosional dünyasının suggestiv-psixoloji atmosferilə birbaşa əlaqədədir. Ədib bütün yaradıcılığı boyu irili-xırdalı bədii nə yazıbsa, satirasını və bir neçə lirik şeirini çıxmaq şərtilə, hamısını təziyə və şəbih tamaşalarının emosional qayəsi çənberində yazıb.

Cabbarlı ağı, mərsiyə və nohələrin ritmik ahənginə köklənmiş monoloqlar müəllifidir. Dramaturqun pyeslərində görünən patoloji mazoxist tendensiyalar şəbih tamaşalarından qalma bir gələndir: hər yaşantını kosmikləşdirmək də məhz təziyə personajlarının monoloqları üçün səciyyəvi əlamətdir. **O, Avropa pyes yazarlarının şedevrlərini özünə örnək bilsə də, sosial sifarişi maksimal şəkildə yerinə yetirib dinə, Allaha qarşı üsyan etsə də, həmişə şəbih teatrının dramaturqu olaraq qalıb.** Cəfər Cabbarlı dramaturgiyasının şəbih pyeslərilə ilişkisi arxetiplər səviyyəsindədir və bu, Azərbaycanda ədəbi-bədii mətnlərin tərtibi ənənəsindədir. Təsədüfi deyil ki, Avropa dramaturgiyasının analizi üçün yararlı sayılan təhlil metodları çox zaman Cabbarlı əsərlərini şərh etməkdən ötrü kifayət eləmir.

C.Cabbarlının pyesləri də onun gözləri kimi közərmiş kömürə bənzəyir: közərmiş kömür isə bir sınıq üreyi, bir yanıqlı baxışı, bir üzüntülü səsi, bir naləni, sona yetişən bir ömrü obrazlaşdırır, eyhama çevirir. Təziyələrin, şəbih tamaşalarının emosional-affektiv özəyi məhz bu obrazın, yəni "közərmiş kömür" obrazının nümunəsində vizuallaşır.

Aydın TALIBZADƏ

ƏDƏBİYYAT:

- 1 Cabbarlı C.Q. Əsərləri 4 cildə. 1-ci cild. - B: Yazıçı, 1983. - 238 s.
- 2 Cabbarlı C.Q. Əsərləri 4 cildə. 2-ci cild. - B: Yazıçı, 1983. - 299 s.
- 3 Cabbarlı C.Q. Əsərləri 4 cildə. 3-cü cild. - B: Yazıçı, 1984. - 327 s.
- 4 Talibzadə A.A. İslam mədəniyyətində səs: teatr və musiqi // Min maska və bir mən. - B: Təhsil, 2015. - S.154-167.
- 5 Mehdi N.M. Çətin və mürəkkəb durumlar // Çətin və dolaşlıq durumların kulturolojisi: Şərq və Qərb mədəniyyətlərində virtual örtüyün "kosmoqoniyası" - B: Qanun, 2001. - S.36-57.

İsrafil İSRAFİLOV

Teatr tənqidinin susqunluq əhdi

Teatr tənqidimizin milli teatr sənətimiz ilə yaşd olduğu bəlli həqiqətdir. Və o da həqiqətdir ki, sənətin bir-birinə məhrəm olan nəzəri və praktik sahələri bir zamanlar yanaşı addımlamış, bütövlükdə səhnə sənətimizin ahəngdar inkişafına səy göstərmişlər. Bu yazımızda teatr tənqidimizin tarixi üzərində gəzişmələr etmək niyyətimiz yoxdur. Amma bunu qeyd etməliyik ki, müxtəlif illərdə Ə.Şərif, M.İbrahimov, M.Arif, M.Cəlal, M.Rəfil, M.Cəfər, C.Cəfərov, A.Zamanov, B.Nəbiyev, Ə.Mirəhmədov, Y.Qarayev kimi şəxsiyyətlər ədəbiyyatımızın tutduğu yolu tənzim etdikləri kimi, milli teatrımızın da bədii-estetik istiqaməti qayğısına qalır, səhnə sənətimizdə diqqətçəkən keyfiyyət dəyişmələri ilə bağlı nüfuzlu mövqe bildirirdilər. Məsələn, ötən əsrin 1940-cı illərində yazdığı məqalələrin birində M.Cəfər qeyd edirdi ki, “1935-36-cı illərə qədər olan qəzet və məcmuələrin səhifələrində axtardım ki, görüm hansı məşhur bir aktyorumuzun sənəti haqqında ağıllı bir məqaləyə rast gələrim. Tapa bilmədim. Aktyorlarımız haqqında bu illər ərzində mətbuatda savadsız yazılar və mənasız quru təriflər istənilən qədər boldur, ancaq elmi bir məqalə yoxdur.”¹ Bu sözlərin yazıldığı vaxtdan 80 ildən artıq bir müddət keçməsi və həmin illər ərzində istər teatr tariximiz, istər onun nəzəri problemləri ilə bağlı xeyli sayda tədqiqatlar, aktyor və rejissor yaradıcılığına həsr edilmiş onlarla monoqrafiyalar yazılmışdır. Həmin araşdırmalar sırasında örnək olaraq C.Cəfərovun “Rejissorun sənəti”, M.Məmmədovun “Onun sənət ulduzu”, M.Allahverdiyevin “Mirzəğa Əliyev”, İ.Kərimovun “Ağadadaş Qurbanov”, İ.Rəhimlinin “Sənətdə keçən ömür”, “Aktyora oxşamayan adam”, M.Əlizadənin “Dördüncü ölçünün rəngləri”, A.Talıbzadənin və bu sətirlərin müəllifinin “Adil İsgəndərovun teatri” monoqrafiyalarını nümunə göstərmək olar.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, çağdaş dövrümüzün praktik teatr həyatının sönük ritmi onun sabahı haqqında hər hansı nikbin proqnozlar söylənməsinə əsas vermir. Bəlkə elə bu səbəbdəndir ki, bu gün ölkəmizdəki teatr həyatının gözgöresi tənəzzülünə teatrşünasların, teatr tənqidinin də münasibəti elə bir aktivliyi ilə seçilmir. Belə ki, ən yaxşı halda ayrı-ayrı teatrların tamaşalarına yazılan azsaylı resenziyalarla sanki o, hərdənbir öz mövcudluğunu yada salır.

Bəllidir ki, hər bir teatr öz pərdəli məkanında mövcud cəmiyyətdəki fəaliyyətinin həqiqətini, bədii yaşamı boyu estetik axtarışlarını, itkilərini və uğurlarını hər dəfə təsdiqləyir. O da bəllidir ki, bu zaman teatr sənətinin çağdaş dövrdəki vəziyyəti və üz tutduğu yaradıcılıq istiqamətləri, müşahidə edilən estetik tendensiyalar, getdikcə daha artıq diqqət çəkən yaradıcı simalar, yeni formalar və fərdi metodlar, bir zamanlar avanqard sayılıb, bu gün gözgöresi köhnələn bədii üslublar, həmçinin bu sənətin digər əhəmiyyətli məsələləri teatr tənqidinin diqqət mərkəzində olmalıdır.

¹ Cəfərov M.C. Sənət yollarında. Bakı, Gənclik, 1975, s.294

Məhz teatrşünaslıq elminin sayəsində teatrların yaradıcılıq fəaliyyətlərinin mədəni mühitlə, milli-mənəvi ənənələrlə əlaqəsini müəyyənləşdirmək, müasir səhnə sənətinin bədii-estetik tendensiyaclarını səciyyələndirmək, onların sosial-fəlsəfi qayəsini aşkarlamaq kimi elmi-nəzəri fəaliyyət ölkənin mədəni həyatının ahəngdarlığına böyük töhfələr bəxş etmiş olur. Çünki cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin inkişafı ən həssas sənət sahəsi olan teatrın da ideya-estetik inkişafına təkan verir. Həmin bağıllıq sayəsində bədii proseslər müxtəlif formaların və estetik cərəyanların təzahür etməsinə yol açır, səhnə ədəbiyyatı ilə bərabər rejissor və aktyor sənətinin də ustalığı dərəcəsinə təsir göstərir. Qeyd etdiyimiz həmin yaradıcılıq həyatı, onun qanunauyğunluqlarının, tənəzzül və tərəqqi meyillərinin öyrənilməsi mühüm şərtə çevrilir. Odu ki, teatrşünaslıq elminin və teatr tənqidinin fəaliyyəti məhz bu zaman öz səmərəli bəhrəsini verə bilər.

Cəmiyyət həyatının bu və ya digər təzahürlərinə münasibətində çaşqınlıq ovqatı yaşayan kaleydoskopik teatr reallığında tənqidin öz mövqelərini itirməsi faktı müşahidə edilməkdədir. O, siyasi-ictimai, iqtisadi, mədəni proseslərin təsiri yox, təzyiqi altında uzunduğunu etiraf etmək məcburiyyətindədir. Fəaliyyət miqyası, özünüifadə imkanları, ən bətəri funksional dili qısalmış teatr tənqidi bir zamanlar aktiv mətbuatın əlavəsi rolunda görünürdüsə, bizim günlərdə, internet erasında, o az qala tamamilə çarəsiz duruma düşmüşdür.

Tarixi-texnoloji fakt olaraq sosial-mədəni həyatımızı işğal edən internet, kağızın, qələmin əhəmiyyətini heçə endirməkdə davam etdikcə, bədii yaradıcılığın təsir-əks təsir funksiyası, əksliklərin vəhdətinin və mübarizəsinin dialektik təbiətinin ən çox teatr sənətinin canlı bədii həyatında öz inikasını tapması da bəlli həqiqətdir.

Çağdaş dövrümüzdə ictimai-mədəni həyatın bir çox sahələrində olduğu kimi, teatr tənqidində də öz ənənələrindən uzaqlaşma meyilləri müşahidə edilir. Belə ki, yeni texnologiyaların inkişafı tənqidin üslubunu və fəaliyyət məramını dəyişməyə sövq edir. Aмма onu xüsusi qeyd etməliyə ki, bu zaman həvəskarlığın peşəkarlığa meydan oxuması faktı da diqqət çəkir. Teatr haqqında, onun bədii təbiəti və mahiyyəti ilə bağlı təxmini bilgiləri olan həvəskarlar, yaradıcılıq həyatı, yaxud konkret tamaşa ilə əlaqədar yazıları ilə tənqidçi sahəsini zəbt edirlər. Bəzən bəzəkli ifadələr, haradansa götürülən aforizmlərlə baş gicəlləyən həvəskarlar reyting həşirində nə etdiklərinin fərqi olmayıb, sənətin canlı hüceyrəsini zədələyirlər. Bloknota yazılmış, bəzən tək-cə özlərinə bəlli olan, sısqə məntiqli fikir müəllifləri qərəzli mövqeləri ilə də seçilir. Meyarların, baxışların və mövqelərin qarışdığı məqamlardan yararlanan bu sayaq jurnalistika öz səthi səviyyəsi ilə çox zaman peşəkar tənqidi çətinliyə salır, nəticə etibarilə onun sosial-estetik və sənət funksiyası, tamaşa və onu ərsəyə gətirənlərlə subyektiv dialoqu zəifləyir.

Etiraf etməliyə ki, bir küll halında götürsək, ölkəmizdəki teatr həyatını peşə vəzifəsi olaraq tədqiq etməli olan teatrşünaslığımızın, bu gün teatr sənəti sahəsində aparılan araşdırmaların, yumşaq desək, təkmilləşməyə ehtiyacı var. Belə ki, dünya teatr elminin uzun illər bundan öncə, elmi və praktik faydası baxımdan perspektivsiz hesab etdiyi mövzular, qərribə görünsə də, bu gün bizim ölkədə hələ də əhəmiyyətli hesab edilir, hətta dissertasiya mövzuları kimi işlənir.

Praktik teatr həyatının kifayət qədər ciddi aktual problemlərini araşdırmalı olan teatrşünaslıq elmimizin sıxışdırılması, bu sahədə tədqiqata ehtiyacı bir-bir artan sənət məsələlərinin teatrtrafi nimdaş mövzularla əvəz edilməsi, teatr jurnalistikası kimi meydana çıxan fəaliyyət, professional teatr tənqidinin məhdud ifadə dalanında ara-sıra görünməsi faktı təəssüf doğuran və çətin anlaşılan gerçəklikdir.

Halbuki bədii prosesin yazılmamış qanunlarından bəlli olduğu kimi tənqid teatrla yanaşı addımlamalı, onun cari məsələləri ilə bərabər hər hansı yenini, yaxud köhnəni elmi-nəzəri təhlildən keçirib müəyyənləşdirməli, aşkarlamalıdır. Təəssüf ki, tarix təkrar olur. Bir zamanlar mədəniyyət mövzusunda yazan jurnalistlərin, ən yaxşı halda ədəbiyyatşünasların fəaliyyət göstərdiyi teatr meydanında teatrşünaslara yer yox idi. İnsaf xatirinə demək lazımdır ki, teatrşünasların özləri də həmin meydana

girməyə tələsmir, obrazlı desək, “ərazi bütövlüyünün pozulmasına” qibtə ediləsi təmkinlə dözüldülər. Burasını da qeyd etməyə ehtiyac vardır ki, teatr tənqidimizin uzun illər davam edən bu sayaq “səbr” nümayişinin mənfi təsirləri Azərbaycan teatr həyatının indiki dövründə də özünü aydın şəkildə büruzə verir.

Teatr tənqidinin ötən illərdə tutduğu bu sayaq bitərəf mövqeyin labüd olaraq, onu geriliyə dücar etdiyini ayrıca sübut etməyə lüzum yoxdur. Bu günün özündə belə teatr tənqidi liberallığı, sözünün kəsərsiz, həm də sərrast olmaması üzündən nüfuzunu itirmək üzrədir. Odur ki, ictimai rəyde obrazlı desək, onsuz da (tənqidsiz də) “dünyanın işi keçərmiş” (Ö.Xəyyam) qənaəti formalaşmaqdadır.

Tənqidimizin fəaliyyət səviyyəsi teatrımızın bədii-estetik səviyyəsindən də aşağıdır, odur ki, bu gün səhnədə görülməli işlərə boylanıb baxsa da, bir şey görə bilmir və o teatrın gündəlik yaradıcılıq həyatını əsasən müşahidə edir və hələ ki, onun bu mövqeyi hər iki tərəfi təmin edir. Buna görədir ki, bu gün Azərbaycan səhnə sənətində baş verənlərə, tapıntılara, yaxud uğursuzluqlara öz münasibətini bildirməyə nə dili var, nə sözü... Ən yaxşı halda tənqidin giley-güzarı, iradları dəhlizlərdə, məhrəm söhbətlərdə edilir. Halbuki böyük istedad sahibi olan teatr sənətçiləri cəsarətli, obyektiv, savadlı, professional tənqidi xoşlayır və belə tənqide ehtiyac duyurlar.

Odur ki, M.Cəfərin başqa bir qənaətinə görə, “bir var ağıllı, səbirli, təmkinli, təvazökar və hər şeyi anlayan teatr tənqidi ki, bu, ciddi bir elmdir. Belə sağlam və təmkinli teatr tənqidi incəsənətdə olan gözəlliyi duya bilir və bu gözəlliyi xələdar edən cəhətləri də aydın dərk edib göstərməklə teatra əzəli dərəcədə kömək edə bilir. Belə bir ağıllı və təmkinli teatr tənqidinin olmadığı yerdə teatr sənəti və dramaturgiya irəli gedə bilmir. Bir də var tənqidin adından sui-istifadə edən, teatr tənqidçisi adı ilə al-verçilik edən atüstü cizma-qaraçılıq ki, bu, əksinə, teatr və dramaturgiyanın ən qorxulu düşmənidir. Harada bu xırdavatçılıq qüvvətli isə, orada da teatr həmişə hərəkətsiz, şöhrətsiz və qiymətsizdir.”¹ Alimin örnək göstərdiyimiz fikirləri teatr tənqidinin, dramaturgiyanın və səhnə sənətinin inkişafı üçün hansı dərəcədə məsuliyyət daşıdığını anlaşılan tərzdə xatırladır. Odur ki, bu gün teatr tənqidinin funksional fəaliyyət imkanlarının məhdudlaşdırılmasının bütövlükdə teatr həyatının degradasiyasına yol açması narahatlıq doğurmaya bilməz. Belə ki, dünya teatr tənqidçilərinin yekdil qənaətinə görə, hər bir ölkənin teatr sənətinin inkişaf meyilləri, birmənalı şəkildə, onun teatr tənqidi ilə əməkdaşlığı sayəsində faydalı nəticələr verə bilər.

Dünyanı ağ-qara görənlərə, baş verən hadisələri elə beləcə dəyərləndirənlərə sözüümüz yoxdur. Amma teatr sənəti ağ-qara deyil və ola da bilməz. Odur ki, səhnə aləmini və burada baş verənlərin rəngarəng təbiətini bilən teatr tənqidi “dünyanın səhnə, insanların aktyor” (V.Şekspir) olduğunu az qala postulat kimi qəbul edir, bu sənətin onilliklərlə dəyişilməyə məruz qalan fəlsəfəsini təmkinlə dəyərləndirməyə cəhd edir. Və bu zaman, yəni cəmiyyətin dialektik dəyişməsinə müvafiq olaraq dəyişən teatr və onun tənqidi ilə məşğul olan mütəxəssislərin baxışlarının, metodlarının, mövqelərinin və təhlil üslubunun da dəyişməsi labüdləşir.

Bu isə, hər şeydən əvvəl, teatr sənətinin, onunla bərabər tənqidin də öz yaradıcılıq sferasını və ifadə arsenalını yenidən dəyərləndirməsini tələb edir. Cəmiyyət həyatının ovqatını müəyyən edən “ictimai rəyimizlə gecikməyin” (G. Tovstonoqov) yolverilməz olduğu üçün həmin ictimai rəyi formalaşdıran tənqidin bu gün sakit limana çəkilib milli teatr sahəsində baş verənlərə susqun, ən yaxşı halda özünüqoruma instiktinə əsaslanıb söz deməyə ehtiyatlandığını, yaxud açıq-aşkar mövqesizliyini müşahidə etmək təəssüf hissi doğurur. Halbuki bu gün teatrşünaslıq elminin və praktik teatr tənqidinin öncülləri olan professorlar Məryəm Əlizadə, İlham Rəhimli, Aydın Talıbzadə, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Vidadi Qafarov kimi usta qələm sahiblərinin arxasınca cavan nəsli təmsil edən Aliyə Dadaşovanın, Könül Əliyevanın, Elçin Cəfərovun, Aygün Süleymanovanın bu sahədə diqqətçəkən fəaliyyətlərini təqdir etsək də, eyni zamanda onların malik olduqları istedad potensialını tam şəkildə realizə etdiklərini söyləmək çətindir.

¹ Bax: Cəfərov M.C. Sənət yollarında. Bakı, Gənclik, 1975

Milli səhnəmiz bütün fəaliyyət sferasında regressiv proseslərə məruz qalmaqdadır. Müşahidə edilən gerilik meyilləri sürətlə artır və bu, özlüyündə cəmiyyətin mədəni həyatında zərərli təzahürlər şəklində diqqət çəksə də, qəribədir ki, ictimai narahatlıq oyatmır. Çünki həmin neqativ prosesləri hər kəsdən əvvəl məhz teatr tənqidi (əsl seysmoqraf kimi) qeydə almalı və həyəcan təbili çalmalı olduğu halda, olimpiq təmkinlə baş verənləri sadəcə müşahidə edir. Ölkəmizin teatr həyatındakı yaradıcılıq işlərinə (uğurlu, ya uğursuz, fərq etməz) bu və ya digər teatrın fəaliyyətində müşahidə edilən sənət hadisələrinə reaksiya verilməsi, hər teatr mövsümünün sonunda icmal-məqalələrin yazılması, xüsusilə bölgə teatrlarının sənət həyatı ilə (buranın repertuarından tutmuş, sənətçilərin fərdi yaradıcılığına qədər məsələlərlə) bağlı təhlillərin aparılması işi yox dərəcəsindədir. Bundan başqa, çağdaş dövrümüzdə aktuallığı ilə seçilən, teatr antropologiyası, teatr sosiologiyası, teatr menecmenti, teatr iqtisadiyyatı kimi mövzularda ciddi araşdırmalar da mətbuatda görünmür.

Bir qədər inşafı olub, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, indiyədək ölkəmizdə teatr sənəti ilə bağlı ayrıca mətbu orqanın olmamasının özü bu sahədə müşahidə edilən regressiv meyillərin güclənməsinə, teatr tənqidinin ögey münasibətlə üzüzə qaldığına sadə sübutdur. Çünki teatr tənqidinin fəaliyyət göstərəcəyi ünvan məhz öz mətbu orqanı olmalıdır. O, dağa-daşa düşməməli, müxtəlif qəzet və jurnallara, saytlara üz tutmaqdan daha çox, öz mətbu orqanının səhifələrində qərar tutmalı, burada milli teatr prosesinin təkmilləşməsi, yaradıcılıq həyatının öyrənilməsi, teatr tənqidinin prioritet fəaliyyət istiqamətləri ilə bağlı strateji araşdırma səylərini ortaya qoymalıdır. İndiki halda, teatr tənqidinin az qala fəaliyyətinin gərəksizliyi, öz "çaxçıxı ilə" baş ağrıtdığı qənaəti formalaşmaqdadır.

Ölkəmizin dövlət müstəqilliyi illərində təqribən 300 gənc teatrşünaslıq ixtisasına yiyələnib, müvafiq diplom alsa da (halbuki cəmi 27 teatrlı olan ölkə üçün bu olduqca çoxdur - İ.İ.) dövlətin külli miqdarda vəsait sərf edib təhsil verdiyi həmin mütəxəssislərin ali məktəbi bitirəndən sonrakı peşə fəaliyyəti bəlli deyil. Yəni mövcud mənzərə nə təhsilimizin, nə də teatr fəaliyyətinin səmərəsindən hər hansı şəkildə bəhs etməyə imkan vermir. Başqa sözlə desək, ölkəmizin teatr həyatının hansı sayda teatrşünasa ehtiyacı olduğu vaxtında nəzərə alınmalı idi.

Bu qeydlərimiz indiyədək görülən işləri dəyərdən salmaq, kiminsə çəkdiyi zəhmətə xor baxmaq yox, zamanın tələbləri və teatr həyatının nəzəri-estetik mənə qazanması işinin yükünü daşımalı olan teatr tənqidinin professionalıq məsuliyyətini xatırlatmaqdır. Hər birimiz unutmamalıyıq ki, bəzən giley-güzar etdiyimiz Mədəniyyət Nazirliyi dövlətin mədəniyyət siyasətini həyata keçirən icra orqanıdır. Onun həmin siyasətin yönəldilməsinə nəzarəti və tənzimləmə funksiyası ayrı, praktik teatr həyatının cari estetik problemlərinin nəzəri təhlil işi tamamilə ayrı məsələdir. Odur ki, bu gün teatr tənqidi elmi-yaradıcılıq prioritetlərini dəqiq müəyyənləşdirməli, öz professional missiyasını yerinə yetirməlidir. Qədim çin atalar sözündə deyilən "qoy yüz bahar olsun, yüz qızılgül yetişsin" hikmətini düşündükcə, milli teatr mədəniyyətimizdə yalnız münbit yaradıcılıq şəraitinin yaranması ilə neçə-neçə nadir istedad sahibinin boy verib görünməsinə, streotiplərin üstündən xətt çəkib, heç nəyə yaramayan "daşlaşmış" ənənələri alt-üst edən fərdi metodların meydana gəlməsinə ümid edə bilərik.

Amma teatr tənqidi susur. Bu sahədə göz göresi geriləməni, yaradıcılıqda müşahidə edilən, nəinki mütəxəssislərin, hətta tamaşaçıların belə diqqətini çəkən aşınmaları dilə gətirməyə (indiki halda qələmə almağa) ərinir, yoxsa cəsarət etmir?! Bəlkə hər hansı çıxışın, lap elə prinsipial mövqeyin heç nəyi dəyişməyəcəyi qənaətinə əsaslanıb, bugünkü səhnə işlərinin ciddi tənqiddə tab gətirməyəcək halını nəzərə alıb onlara baş qoşmağın mənasızlığı ona susqunluq əhdi vermiş kimi bir hal yaşadır?!

◆ Axtarışlar, tapıntılar

Afaq AĞAYAROVA

ANADİLLİ İQBALIMIZ

“İqbal” qəzeti Azərbaycan milli mətbuatı tarixində xüsusi yeri olan mətbu orqanlardan biridir. O, XX əsrin əvvəlləri anadilli dövrü nəşrlər sırasında ən uzunömürlü qəzetlərdən hesab olunur.

Gündəlik, ədəbi, ictimai-siyasi, fənni qəzet olan “İqbal” həm mövzu rəngarəngliyi, həm müəllif kontingentinin genişliyi, eyni zamanda dövriliyi ilə mətbuatımızın tarixində iz qoymuş qəzetlərdəndir. “İqbal” öz səhifələrində mütəmadi olaraq informativ xarakter daşıyan məlumatlara, dövr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən publisistik əsərlərə, dəyərli ədəbi nümunələrə yer ayırmaqla oxucu auditoriyasını hərtərəfli maarifləndirirdi. Günəşırı dərc olunan analitik səciyyəli məqalələr, felyetonlar publisistikamızın, “Ədəbiyyat” rubrikası ilə oxucularını sevindirən əsərlər, həmçinin şeirlər, həsb-i hallar ədəbiyyatımızın dəyərli nümunələri sayıla bilər.

Ümumilikdə 923 sayı çap olunmuş qəzet I Dünya müharibəsindən əvvəl (1912-ci ildə) nəşrə başlamış və müharibə dövründə də fəaliyyətini davam etdirmişdir. “İqbal”ın ilk redaktoru Sənətulla Eynullayev (İbrahimov) olmuşdur.

Ancaq son dövrlərdə “İqbal” qəzetinin nəşri tarixilə bağlı söhbət açılarkən, bir qayda olaraq, onun birinci nömrəsinin çıxma tarixi əsas götürülür, qəzetin çapına icazə alınması prosesi barədə isə heç nə deyilmirdi. Son vaxtlar üzə çıxardığımız arxiv sənədləri “İqbal” qəzetinin nəşri tarixi barədə bir çox məsələyə aydınlıq gətirməyə imkan verir.

Araşdırmalar göstərir ki, “İqbal” adlı qəzetin nəşrinə hələ 1905-ci ildən Tiflis şəhərində təşəbbüs edilmişdir. Arxiv sənədlərindən aydın olur ki, 1905-ci ilin 20 iyununda Qafqaz Sensura Komitəsi Mustafa ağa Vəkilova “İqbal” adlı qəzet nəşr etməyə icazə vermişdir. Bu haqda Qafqaz Qubernatorluğunun Qafqaz Sensura Komitəsinə göndərdiyi növbəti sənəddə deyilir: “13 avqust. 13302 nömrəli maddəylə, Mətbuat işləri üzrə baş idarənin ötürdüyü məlumata əsasən, kollec asistoru Məmmədağa Mustafa ağa oğlu Vəkilova əlavə olunan proqramla Tiflisdə türk - Azərbaycan dilində, gündəlik “İqbal” (xoşbəxtlik, varlılıq) adlı qəzet nəşr etməyə icazə verilsin. Dəftərxana xahiş edir ki, 13302 nömrəli şəhadətnamə 2 nüsxədə M. Vəkilova təqdim olunsun. Şəhadətnamənin rüsumu 60 qəpikdir”¹.

¹ AMDTA, f. 306, siyahı 1, sax. vah. 4, vərəq 2.

Direktor müavini N. N. Maksimov və kargüzar V. Valkeviçin imzaladığı bu sənəddə digər bir maraqlı fakt da diqqəti cəlb edir. Belə ki, məlum olduğu kimi, görkəmli yazıçı və jurnalist Cəlil Məmmədquluzadə 1905-ci ildə "Novruz" adlı qəzetin nəşrinə icazə almış və elə həmin ilin avqust ayında da onun nəşrindən imtina etmişdir.

"Novruz" qəzetinin nəşrindən C. Məmmədquluzadənin imtina etmə səbəbi ilə bağlı elmi ədəbiyyatda oxuyuruq: "C. Məmmədquluzadə "Novruz" qəzetinin nəşrinə icazə alsa da, bu qəzetin də özündən əvvəlkilər ("Əkinçi", "Ziya (Ziyayi-Qafqaziyyə)", "Şərqi-rus", "Həyat" və s. qəzetlər nəzərdə tutulur - A.A.) kimi ictimaiyyətə tanış və onu bir qədər yoran üsulda nəşr edilməklə elə bir təsir gücünə malik olmayacağını düşünürdü. Onun yazıçı təxəyyülü bu cür təlatümlü axtarışlarda ikən, qarışıq xəyallarla Tiflis küçələrini gəzərkən qəzet satan uşaqların küçələrdən keçənlərə qışqıra-qışqıra etdiyi müraciət yazıçı jurnalisti fikirdən ayıltmışdı və... Ədibin təsvir etdiyi karikatura (söhbət "Kukereku" jurnalındakı karikaturadan gedir - A. A.) onun təxəyyülündəki qarışıq xəyalların yoluna bir işıq tutmuş və karvan kimi yola düzülməsinə güclü bir təkan vermişdi. Bu işıq - təkan "Novruz" qəzetinin "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə əvəz edilməsi ilə nəticələnmişdi".²

Yuxarıda göstərilənlərdən o da aydın olur ki, C. Məmmədquluzadənin "Novruz" qəzetinin nəşri fikrindən daşınmasına təkcə həmin "qarışıq xəyalların", yaradıcılıq axtarışlarının yoluna "ışıq tutması" yox, həm də "İqbal" adlı qəzetin nəşrinə icazəsinə kömək etmək cəhdi də səbəb olmuşdu. Çünki çar senzurası eyni ildə Azərbaycan dilində birdən-birə iki qəzetin nəşrinə heç vəchlə icazə verməzdi. Bu faktın özü də ədibin alicənablığından xəbər verir. Görünür, C. Məmmədquluzadənin nəşrindən imtina etdiyi "Novruz" adlı qəzetin əvəzinə Məmmədəğa Mustafa ağa oğlu Vəkilova "İqbal" qəzetini çıxarmağa icazə verilmişdir. Daha doğrusu, "İqbal" qəzetinin nəşrinə icazə verilməsinə "Novruz"un nəşrindən imtina edilməsi də müəyyən dərəcədə kömək etmiş, səbəb olmuşdur.

Nəşri Tiflisdə nəzərdə tutulan "İqbal" qəzetinin proqramı aşağıdakı şöbələrdən ibarət olacaqdı:

1) Rəsmi qəzetlərdə yerli və Qafqaz həyatına aid olan dövlət xəbərləri, əmrlər; 2) Rusiya, Peterburq və digər teleqraf agentliklərinin və öz müxbirlərinin teleqramları; 3) Felyetonlar (Bellestriska): rus, Avropa və Şərq ədəbiyyatının orijinal və tərcümə nümunələri. Elmin və incəsənətin müxtəlif sahələrinə kütləvi məqalələr; 4) Yerli və rus həyatından xəbərlər; 5) Teatr və musiqi gündəliyi; 6) Tənqid və bibliografiya; 7) Müzakirəsiz məhkəmə gündəlikləri; 8) Şəxsi elanlar; 9) İqtisadi və ticari şöbə; 10) Məlumat şöbəsi.

1905-ci ilin 20 iyun-24 avqust tarixində baş tutan bu yazışmalar göstərir ki, 1912-ci ildə çıxan "İqbal" adlı qəzetin çap edilməsi barədə fikir onun nəşrindən 7 il öncə olmuşdur. Görünür, maliyyə problemi və ya nədənsə, Tiflisdə "İqbal" qəzetinin nəşri baş tutmamışdır. "İqbal"ın nəşri yalnız 1912-ci ildə Bakıda Sənətulla Eynullayevin baş redaktorluğu və nəşirliyi ilə həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Tarix Arxivində saxlanan işlərdə S. Eynullayevin "İqbal" qəzetinin nəşri barədə 1911-ci ilin 25 avqustundan etibarən Bakı Şəhər idarəsinin rəisinə ünvanladığı ərizələr və bu ərizələrə həmin idarə tərəfindən göndərilən cavablar, eləcə də müxtəlif vaxtlarda qəzetin redaktorlarının dəyişdirilməsi barədə qərarlar öz əksini tapır. 1911-

² *Alxan Bayramoğlu. Azərbaycan jurnalistika məktəbləri. Bakı, "Avrasiya-Press", 2014, s.30-31.*

ci il 25 avqust-1914-cü il 8 oktyabr tarixlərini əhatə edən bu yazışmalar "İqbal" qəzetinin nəşri tarixinin tədqiqi baxımından, dəyərli sənədlərdir.³

"İqbal"ın nəşrinə icazə almaq məqsədilə Sənətulla Eynullayevin qələmə aldığı ərizəni olduğu kimi təqdim edirik:

"Bakı Şəhər İdarəsinin Rəisi Cənab Zat alilərinə

Simbirski quberniyasının Köhnə Çukal kəndinin kəndlisi, 3-cü sahə ərazisində yerləşən Ağacanov № 72 ünvanı, Bazar döngəsi, Serkovnoy küçədə yaşayan Sənətulla Eynullayev tərəfindən

Ərizə

Zat aliləri, Sizdən acizənə xahiş edirəm ki, mənim redaktorluğum və tam cavabdehliyimlə Azərbaycan dilində "İqbal" (xoşbəxtlik, varlılıq) adlı gündəlik, ictimai-ədəbi və siyasi-iqtisadi qəzetin növbəti proqramla nəşr olunmasına icazə verəsiniz:

1) Hökumət xəbərləri və sərəncamları; 2) Teleqramlar; 3) Yerli xronika; 4) Qafqaz xronikası; 5) Daxili və xarici xəbərlər; 6) Korrespondensiyalar; 7) Felyetonlar; 8) Günün nəbzi; 9) İqtisadi, ictimai-ədəbi, siyasi və elmi xarakterli məqalələr; 10) Resenziyalar; 11) Tənqid; 12) Birja və ticarət məlumatları; 13) Şeirlər; 14) Hərddən Rus və Fars dilində xəbərlər; 15) Həftəlik satirik-yumoristik əlavələr; 16) Elanlar.

Abunə qiyməti: Şəhər və şəhər ətrafı yerlərdə illik 10 rubl, xaricdə 14 rubl, ayrı-ayrı nümunələrin pərakəndə qiyməti 5 qəpik.

Qəzet Nikolayev küçəsində, Tağıyev № 2 mənzilində yerləşən Orucovların mətbəəsində çap olunacaqdır.

Bakı, 1911-ci il, 19 avqust".⁴

"İqbal" qəzetinin nəşrinin Tiflisdə deyil, məhz Bakıda nəzərdə tutulması artıq Azərbaycanda ictimai-mədəni mühitdə, o cümlədən mətbuat aləmində demokratik meyillərin inkişafı yolunda atılan uğurlu addımlardan xəbər verirdi. Doğma ana dilimizdə, gündəlik nəşr olunacaq "İqbal"ın (xoşbəxtlik, zənginlik, rifah) adı da təsadüfi deyil; bu ad millətimizin rifahına, intibahına bəslənən ümidlərin nəticəsi kimi seçilmişdi.

Qəzetin tədqiqat tarixdən də məlum olduğu kimi, "İqbal"ın redaktorları müxtəlif zamanlarda dəyişilmişdir.

Bakı Şəhər İdarəsinin rəisinə ünvanlanan 12 sentyabr 1913-cü il tarixli xahişnamədən aydın olur ki, ilk redaktor S. Eynullayevin Rusiyaya getməsi səbəbilə, qəzetin nəşirliyini 1913-cü il 19 sentyabr tarixindən etibarən 1914-cü ilin oktyabrın 8-ə dək Səid Hüseyn Sadıqov öz üzərinə götürmüşdür.

Qeyd edək ki, Bakı sakini S. H. Sadıqovun redaktorluq fəaliyyəti dövründə də qəzet eyni proqram ilə fəaliyyət göstərmişdir.

3 illik fəaliyyəti dövründə qəzetin redaktor-nəşirlik vəzifəsini sonuncu dəfə Məmməd Əli Əbdüləzizov öz üzərinə götürmüşdür. M. Əbdüləzizovlunun bu xüsusda Bakı Şəhər Bələdiyyəsinin Rəisinə 1914-cü il 27 sentyabr tarixdə ünvanlandığı xahişnaməyə həmin ilin 8 oktyabr tarixində cavab verilmiş və o, "İqbal" qəzetinin rəsmi şəkildə növbəti, eyni zamanda, sonuncu redaktoru təyin edilmişdir.

Bu iltizamnaməyə əsasən verilən və Bakı Şəhər idarəsinin rəisi, köməkçisi, Podpolkovnik Nazanski, dəftərxana sahibi Umansev, prokuror Sidorov tərəfindən imzalanan şəhadətnamə ilə isə, M. Əbdüləzizov rəsmən, "İqbal" qəzetinin nəşir-redaktoru olmuşdur. Həmin şəhadətnamədə oxuyuruq:

³ Bax: AMDTA, siyahı 1, sax. vah. 508, vərəq 1 və 2

⁴ AMDTA, f. 306, siyahı 1, sax. vah. 508, vərəq 1.

“Şəhadətnamə

1906-cı ilin “Senzura və nəşrə aid müvəqqəti qayda-qanunları”na əsasən, verilir Bakı qəzasının Novxanı kəndinin kəndlisi Məmməd Əli Əbdüləziz oğluna ona görə ki, mən Bakı şəhərində, gündəlik, ictimai-ədəbi və siyasi iqtisadi, Azərbaycan dilində “İqbal” (xoşbəxtlik, varlılıq) adlı qəzeti onun redaktorluğu və tam cavabdehliyi ilə aşağıdakı proqramlar əsasında nəşri barədə etdiyi müraciətə razılıq verirəm: 1) Hökumət xəbərləri və sərəncamlar, 2) teleqramlar, 3) yerli xronika, 4) Qafqaz xronikası, 5) daxili və xarici xəbərlər, 6) korespondensiyalar, 7) felyetonlar, 8) günün nəbzi, 9) İqtisadi, ictimai-ədəbi, siyasi və elmi xarakterli xəbərlər, 10) Resenziyalar, 11) Tənqid, 12) Birja xəbərləri, 13) Şeirlər, 14) Hərdən Rus və Fars dilində xəbərlər, 15) Gündəlik satira yumor və ləvələri, 16) Elanlar

Abunə qiyməti: Şəhər və şəhər ətrafı yerlərdə 10 rubl, xaricə 14 rubl, pərakəndə 5 qəpik.

Qəzetin çapı Nikolayevski küçədə Tagiyev № 2-də Orucovların mətbəəsində olacaqdır.

Redaktor - Naşirin ünvanı: Spasska küçəsi, ev 133.

Gerb rüsumu ödənilib.

8 oktyabr, 1914-cü il, Bakı şəhəri. №19544

Orijinalını imzaladılar: Bakı Şəhər idarəsinin rəisi, köməkçisi, Podpolkovnik Nazanski, dəftərxana sahibi Umansev, prokuror Sidorov”.⁵

Onu da qeyd edək ki, “İqbal”ın proqramı yeni redaktor-naşir tərəfindən bir qədər təkmilləşdirilmişdir.

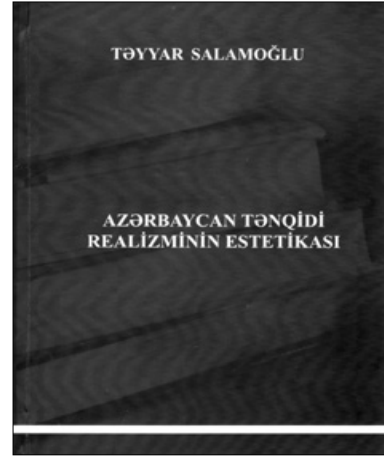
Azərbaycanda milli mənlilik şüurunun formalaşmasında xüsusi xidmətləri olan “İqbal” qəzeti fəaliyyətə başladığı ilk gündən, hər 3 redaktorunun fəaliyyəti dövründə milləti cəhalətdən oyatmağı, tərəqqiyə sövq etməyi qarşısına məqsəd qoyaraq səhifələrində yer verdiyi materialları - məqalələri, felyetonları, məktubları, şeirləri ilə hər zaman həqiqəti, doğruluğu, sağlam düşüncə tərzini, yüksək tənqidi təbliğ etmişdir. 4000 nüsxə tirajla buraxılan “İqbal” bu göstəriciyə görə təkcə “Sədayi-həqq” qəzetindən geri qalırdı. Gizli fəaliyyət göstərən Müsavat partiyasının ideyalarını təbliğ edən qəzet Rusiya imperiyasının hökmranlığı altında əzab-əziyyətlərə düşər olmuş xalqımızın ağır həyatından, acı taleyindən özünün 900-dən çox nömrəsində mütəmadi informasiyalar dərc etmişdir. Axıcı, anlaşıqlı, aydın dili, xalqiliyi ilə seçilən “İqbal” məhz bu xüsusiyyətləri ilə qısa zamanda geniş oxucu kütləsi qazanmağa müvəffəq olmuş və adını mətbuatımızın tərixinə böyük və silinməz hərflərlə yazmışdır.

“İqbal” qəzetinin nəşri 1915-ci il 28 aprelə 923-cü nömrəsi çıxdıqdan sonra Qafqaz ordusu hərbi rəisi general Volski tərəfindən dayandırılmışdır.

⁵ AMDTA, f. 306, siyahı 1, sax. vah. 508, vərəq 25.

Tənqidçinin meyarı

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı yüz ildən artıq tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Lakin sovet dövründə ədəbiyyata ideoloji təbliğat vasitəsi kimi yanaşıldığı üçün ədəbiyyatşünaslığımız ədəbiyyatımızın keçdiyi tarixi yola tam obyektiv münasibət göstərə bilməmişdir. Buna görə də klassik irsimizə obyektiv baxış müstəqillik dövrü ədəbiyyatşünaslığımızın qarşısında duran prioritet vəzifələrdən biridir. Müstəqilliyimizin bərpasından keçən iyirmi beş ildən artıq bir vaxtda bu istiqamətdə ciddi işlər görülmüşdür. Professor T.Salamoğlunun “Azərbaycan tənqidi realizminin estetikası (C.Məmmədquluzadə və M.Ə.Sabir yaradıcılığı əsasında)” (Bakı, “Orxan” NPM, 2018) monoqrafiyası da müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsi ilə yazılmış, C.Məmmədquluzadə və M.Ə.Sabir yaradıcılığına tam yeni baxışın ifadəsi kimi meydana çıxmışdır.

Professor T.Salamoğlu öz yaradıcılıq üslubu ilə bədii mətn həqiqətlərini aşkarlayıb, elmi cəhətdən ümumiləşdirməyi, nəzəri qənaətlərə gəlməyi tədqiqat prinsipinə çevirən səriştəli bir filoloqdur. Bu cür araşdırma üsulu sözü gedən kitabda da özünü büruzə verir.

Alim kitabın birinci fəslində C.Məmmədquluzadənin nəsr yaradıcılığını, ikinci fəslində isə M.Ə.Sabirin satiralarını elmi təhlil müstəvisinə çıxarır. Lakin onun təhlilləri ənənəvi üsullarla aparılmır, tam yeni baxışın və yeni təfəkkürün hadisəsi kimi meydana çıxır. Elə buna görə də Mirzə Cəlilin nəsrinə və Sabirin yaradıcılığı haqqında bir sıra əsaslı elmi həqiqətləri ortaya qoya bilər.

Məlumdur ki, estetik idealın inkar yolu ilə təsdiqi bizim ədəbiyyatşünaslıqda tənqidi realizmə məxsus əsas spesifik cəhət kimi qəbul edilmiş və tənqidi realistlərin yaradıcılığına qiymət verilərkən bu tendensiya həlledici mahiyyət kəsb etmişdir. Milli tənqidi realizmə dair ən ciddi tədqiqatlarda belə, bu yaradıcılıq metodunun “qəti inkar və rədd” məzmunu daşması önə çəkilmişdir.

Professor T.Salamoğlu tənqidi realizmdə estetik idealın inkar yolu ilə təsdiqini bu realizmi şərtləndirən özünəməxsusluqlardan biri kimi qəbul edir və onun estetikasında təsdiq pafosunun da həlledici mahiyyət daşıması fikrini irəli sürür. Digər tərəfdən, tədqiqatçı sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığında, eyni zamanda, inersial şəkildə onun ənənələrindən kənara çıxma bilməyən bə-

zi müstəqillik dövrü tədqiqatlarında da estetik idealın inkar yolu ilə təsdiqinə "qəti inkar və rədd" məzmunu verilməsini məsələnin mahiyyətini təhrif kimi qəbul edir.

T.Salamoğluna görə, tənqidi realistlərin, ilk növbədə də C.Məmmədquluzadə və Sabirin yaradıcılığında təsvir obyektinə çevrilən ictimai-siyasi və mədəni mühitin sovet ədəbiyyatşünaslığında büsbütün "qaranlıq dünya" kimi qələmə verilməsi və onların əsərlərindəki obrazların ancaq və ancaq bu "qaranlıq dünya"nın daşıyıcıları kimi təfsir edilməsi ideoloji prinsiplərə söykənir. Sovet rejiminin gəlişinə qədər milli tarixi varlığın "zülmət səltənəti"ndə yaşadığını, cəmiyyət həyatında heç bir mütərəqqi prosesin getmədiyini və yalnız sovet rejiminin xalqları bu şəraitdən qurtardığını (Simurq quşu rolunda çıxış etdiyini) ictimai düşüncəyə yeritmək məqsədi daşıyır. Və təəssüf ki, müstəqillik dövrümüzün bir sıra tədqiqatçıları da hələ ki, bu yanlış yanaşmanın əsarətindən qurtara bilməmişlər.

Ədəbiyyatşünaslıq təfsirlərindəki bu istiqamət tənqidi realizmdə bədii gülüşün xarakterinin müəyyənləşdirilməsində də davam etdirilir. Tədqiqatçıya görə, tənqidi realistlərin yaradıcılığının tendensiyalı qiymətləndirilməsinin mahiyyətində sovet rejiminin müstəmləkəçilik siyasəti dayanır. Çarizmin siyasi idarəçilik ənənələrini davam etdirən sovet rejimi "parçala və hökm sür" siyasətini həm də ədəbiyyat və mədəniyyət vasitəsilə həyata keçirməyi baş məqsədlərindən birinə çevirir.

T.Salamoğlu düşünür ki, tənqidi realizmdə və eyni zamanda, digər "izm"lərdə satirik gülüşün yuxarı təbəqəyə münasibətdə "öldürücü, məhvedici", "ictimai aşağılara" - yoxsullara münasibətdə tərbiyəedici xarakter daşmasına dair ədəbiyyatşünaslıqda özünə birmənalı yer alan mövqelərin əsasında sovet rejiminin milli varlığı ikiyə - ictimai yuxarılara və ictimai aşağılara bölmək, ikinciləri birincilərə qarşı qoymaq siyasəti dayanır. T.Salamoğlu, əlbəttə, tənqidi realizmdə bədii gülüşün əksər hallarda satirik mahiyyət daşıdığını, hətta kəskin kinayə və sarkazm səviyyəsinə yüksəldiyini də qəbul edir. Lakin ona "öldürücü, məhvedici" xarakteristika verilməsini əsassız sayır. Əsaslandırır ki, sənətkarın estetik ideali nöqtəy-nəzərdən gülüşün "öldürücülüyü"ü heç bir perspektiv vəd etmir və bədii mətnlərdə gülüşün bu xarakteri təsdiqdən kənarda dayanır.

T.Salamoğlunun məsələlərə nəzəri yanaşma məntiqi ona gətirib çıxarır ki, milli realizmin tarixi inkişaf yolunun mərhələ və tip təsnifatı da bir problem kimi yuxarıdakı məsələnin davamı olaraq elmi təhlil müstəvisinə çıxarılsın. Məlumdur ki, realizmə dair tədqiqatlarda realizmin inkişaf yolu həm mərhələ, həm də tip təsnifatı əsasında müəyyənləşdirilir. Həm maarifçi, həm də tənqidi realizm "müstəqil realizm tipi və mərhələsi" hesab edilsə də, daha çox tip təsnifatı əsas götürülür. Maarifçi və tənqidi realizmlərdən fərqli realizm tipləri kimi (məhz tipləri kimi !) danışmağa üstünlük verilir. Niyə? T.Salamoğlu bu suala özünəməxsus bir məntiqlə cavab verməyə çalışır. Tədqiqatçı maarifçi realizmlə tənqidi realizm arasındakı (yaxud realizmin mərhələləri arasındakı) keyfiyyət fərqlərini inkar etmir, lakin onların büsbütün fərqli dünyagörüşlərinin ifadəsi kimi meydana çıxdığını da qəbul etmir. Başqa sözlə, T.Salamoğlu maarifçi realizmin də, tənqidi realizmin də əsasında maarifçi dünyagörüşünün dayanması mövqeyindən çıxış edir. Tənqidi realizmin inqilabi-demokratik (məhz inqilabi-demokratik) dünyagörüşünə söykənməsinə dair ədəbiyyatşünaslıqda formalaşmış fikri ideoloji mövqeyin və siyasi diktənin ifadəsi kimi dəyərləndirir. Tənqidi realizmə istinad edilən inqilabi-demokratik dünyagörüşünün bu realizmdə sosialist realizminə estetik və ideoloji dayaq tapmaq missiyasına hesablandığını düşünür.

T.Salamoğlunun fikirləri onun tənqidi realist mətnlər üzərində apardığı çox həssas müşahidələrdən doğur. Qeyd etmək lazımdır ki, o, bu müşahidələrini və mülahizələrini elmi təhlil arsenalına çox uğurla daxil edir. Xüsusən Sabir realizminin maarifçi dünyagörüşünə əsaslanmasına dair konsepsiya formalaşdırmaq səviyyəsinə qədər yüksələn əsaslı arqumentlər irəli sürür. Bu arqumentlər bədii mətn təhlilləri ilə ciddi şəkildə əsaslandırılır. Fikrimizcə, alimin konsepsiyasının elmi-nəzəri ümumiləşdirilməsi kimi meydana çıxan aşağıdakı qənaətləri kifayət qədər əsaslı və düşündürücüdür: "Milli şüuru oyatmaq, vətəndaş birliyinə və düşüncəsinə nail olmaq Sabirin (oxu: tənqidi realistlərin - Y.B.) sənət kredosu, sənət konsepsiyası idi. Şair öz sənət kredosu uğrunda mübarizə və mücadiləyə "işin ibtidası"ndan - tərbiyədən başlamışdı. Sabirin tərbiyə məktəbində sinif və yaxud təbəqə, zümrə ayrı-seçkiliyi yox idi. Onun əsas tərbiyə üsulu tənqid idi... Milli birliyə, oyanışa, tərəqqiyə mane olan hər cür qüsurlara, özünü dərk edərək vətəndaş kimi formalaşmağa, vətənin və millətin taleyi ilə bağlı düşünməyə mane olan hər cür əxlaqi və mənəvi naqisliyə qarşı kəskin tənqidi münasibət Sabir satirasının həqiqi milli məzmununu yaradır".

Monoqrafiyanın I fəslində Mirzə Cəlilin nəsr qəhrəmanları sırasında Məhəmməd həsən əmi, Novruzəli, Zeynəb, Vəli xan, Xudayar bəy və din xadimlərini təmsil edən obrazlar daha çox önə çəkilir. T.Salamoğlunun təhlillərində və əldə olunan qənaətlərində ədəbiyyatşünaslığın bu obrazlar haqqında formalaşdırdığı, demək olar ki, elmi həqiqət kimi birmənalı olaraq qəbul etdiyi fikirlər, əgər bir qədər sərt, həm də obyektiv ifadə etsək, deməliyə ki, büsbütün alt-üst olur. İndiyə qədər ədəbiyyatşünaslığımız Məhəmməd həsən əmi və Novruzəli obrazlarını satirik gülüşün obyektinə kimi təqdim etmiş, onları ictimai və vətəndaşlıq düşüncəsindən tamamilə məhrum obrazlar kimi təqdim etmişdir. Kitabda Məhəmməd həsən əmi və Novruzəli obrazlarına verilən bu xarakteristikalara tənqidi yanaşılır. Birbaşa bədii mətn materialına istinadla Məhəmməd həsən əminin baş verən hadisələrə münasibətdə kifayət qədər məntiqi mühakimə nümayiş etdirməsini, Novruzəlinin isə sosial ədalətsizliyin nəinki fərqi var bilməsini, hətta bu ədalətsizliyə aktiv münasibət göstərməsini və onların ictimai düşüncəsindəki fəallığı göstərən digər arqumentləri də təhlil müstəvisinə çəkəndən, "Kimin məntiqi daha həyatidir: Ədəbiyyatşünaslığın, yoxsa Məhəmməd həsən əminin?" dilemmasını ikincinin xeyrinə həll edəndən sonra tədqiqatçı belə bir qənaətə gəlir ki, bu tip obrazların ədəbiyyatşünaslığımızda "canlı cənazə" kimi qiymətləndirilməsi heç bir elmi-nəzəri məntiqə sığmır və bu mülahizələr bədii mətn həqiqətlərindən kənardadır.

T.Salamoğlu Xudayar bəy və Vəli xanın eynitipli obrazlar olaraq istismarçı təbəqəni təmsil edən tüfeylilər kimi xarakterizə edilməsini də ideoloji yanaşmanın nəticəsi hesab edir. Onun təhlillərində Xudayar bəy və Vəli xanı müəllifin tipoloji cəhətdən tamamilə fərqli obrazlar kimi yaratması mövqeyi öndədir. Vəli xan obrazında cəmləşən müsbət insani keyfiyyətlərə diqqət çəkən tədqiqatçı belə bir fikri ətə-qana doldurur ki, müəllif öz obrazlarını yaradarkən onların sinfi mənsubiyyətini yox, fərdi xarakterlərinin obyektiv tarixi səciyyəsinə verməyə çalışmışdır.

Tədqiqatda Məhəmməd həsən əmi, Novruzəli, Vəli xan obrazlarının yaradılmasında müsbət xarakteristikanın üstünlüyünü aşkarlayan cəhətlər müəllifin öz estetik idealını ancaq inkar pafosu ilə yox, eyni zamanda, təsdiq pafosu ilə də gerçəkləşdirməsinin inkaredilməz faktları kimi meydana çıxır.

"Azərbaycan tənqidi realizminin estetikası" kitabında bu realizmin təsdiq pafosu Sabir satirasına verilən təhlillərdə daha aşkar görünür. İkinci fəslin

“Sabir satirasının dialoji məzmunu: inkar və təsdiq pafosu” adlı yarım fəslində qoyulan problem həm elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırılır, həm də gətirilən nümunələr iddia olunan xüsusiyyətin Sabir satirasının, bütövlükdə isə tənqidi realizm estetikasının üzvi tərkib hissəsi olduğuna heç bir şübhə yeri qoymur.

Akademik İ.Həbibbəyli kitaba yazdığı “Ön söz”də bu tədqiqatın həqiqi mahiyyətini çox dürüst ümumiləşdirmişdir: “Müəllifin tənqidi realizmi şərh edərkən konkret ədəbi materialın daxili məntiqindən çıxış etməsi, ədəbiyyatın gedişindən söz açarkən isə problemə aid “izm”lərin mahiyyətini açan bədii yaradıcılıq prosesini izləməsi hər iki qütbün real mənzərəsinin canlandırılmasına imkan vermişdir. Bu, yalnız o zaman uğurlu alın bilər ki, tədqiqatçının ədəbi materiala bələdliyi ilə onun nəzəri dünyagörüşü bir-birini tamamlaya bilsin. Fikrimizcə, T.Salamoğlunun simasında həmin proses baş tutmuşdur”.

Həssas müşahidədən doğan bu dəqiq ümumiləşdirməyə biz də şərik olur və düşünürük ki, bu monoqrafiya ilə elmi-ədəbi ictimaiyyətimiz və eləcə də geniş oxucu auditoriyası ədəbiyyatımızla bağlı müstəqillik dövrünün həqiqi ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsi ilə tanış olmaq üçün növbəti və uğurlu bir şans qazanmış olacaq. Ancaq onu da vurğulamağa xüsusi ehtiyac var ki, T.Salamoğlunun bu araşdırması həm də XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatına düzgün metodoloji yanaşmanın mükəmməl ifadəsidir. Fikrimizcə, həmin yanaşmalardan bu istiqamətdə araşdırmalar aparan digər tədqiqatçılar da yararlanırlar və T.Salamoğlu özü də bu dövrlə bağlı ardıcıl tədqiqatlar aparmalıdır. Ədəbiyyatımıza yeni münasibətin ifadəsi kimi bizim bu tip araşdırmalara ehtiyacımız çoxdur.

Əgər tənqidçi bədii mətni, sənətkarın orada qoyduğu və qaldırdığı problemləri, demək istədiyi mətləbləri ideoloji arşınla ölçürsə, siyasi diktənin tülünə bürüyürsə, o, nə bədii əsərin həqiqətini ortalığa qoya bilər, nə də oxucunu inandırmağa nail olar. Bir sözlə, tənqidçinin təhlil və təşrihində bədii mətnlə tənqidçi arasında ideologiya bələdçilik edirsə, həqiqət məzlumlaşır, yalanın və illüziyanın içərisində itib batır. Belə bir missiya çəkini metrə, məsafəni tərəzi ilə ölçməyə bənzəyir. Tənqidçinin obyektiv bələdçisi isə təfəkkür, istedad və həqiqətdir. Təyyar müəllimin araşdırmalarında bu üç komponent vəhdət təşkil edir. O, tənqidçi fəhmi və bacarığı ilə yanaşı, həm də obyektiv təhlil meyarlarına söykənir. Özü həqiqətə inanır, əməl edir və buna görə oxucunu da inandırır. Haqqında danışdığımız monoqrafiyada bu həqiqət özünü aydın şəkildə biruzə verir.

Yaqub BABAYEV

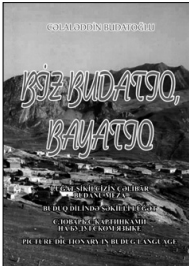
◆ K i t a b r ə f i

ABUZƏR BAĞIROV
MOSKVADAKI AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ-MƏDƏNİ
MÜHİT FENOMENİ. (MONOQRAFIYA)
BAKİ, "ELM VƏ TƏHSİL", 2018

Moskvada yaşayan tanınmış yazıçı və ədəbiyyatşünas Abuzər Bağirovun bu monoqrafiyasında moskvalı azərbaycanlıların yaratdığı ədəbi-mədəni mühit, onun məxsusi özəllikləri tarixi-ədəbi və nəzəri-bədii baxımdan ilk dəfədir ki, bütövlükdə, sistemli şəkildə tədqiq olunur. Moskvalı azərbaycanlı sənətkarların çoxşaxəli yaradıcılıq irsi obyektivcəsinə qiymətləndirilir, onların yaradıcılığı bütövlükdə milli ədəbi prosesin ayrılmaz tərkib hissəsi hesab olunur, Azərbaycan və rus ədəbiyyatları arasında sağlam əlaqələr yaradan zəngin mədəni fenomen kimi təhlil edilir.

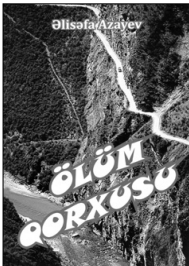
Kitabın redaktoru akademik Teymur Kərimlidir.

CƏLALƏDDİN BUDATOĞLU
BİZ BUDATIQ, BAYATIQ.
(ŞEİRLƏR VƏ BUDUQ DİLİNDƏ ŞƏKİLLİ LÜĞƏT)
BAKİ, "ARAZ", 2019

Cəlaləddin Budatoğlu qədim türk boylarından olan buduq dilində yazılı ədəbiyyatın ilk nümayəndəsidir. Müəllifin buduq dilinin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması istiqamətində nəşr etdirdiyi bu kitab buduqlular, dilçilər və geniş oxucular üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kitabda dörd dildə: buduq, Azərbaycan, rus və ingilis dillərində gündəlik işlənən sözlər və şeir nümunələri təqdim edilib.

ƏLİSƏFA AZAYEV
"ÖLÜM QOXUSU",
"FƏDAKARLIQ ANI" (POVEST VƏ HEKAYƏLƏR)
BAKİ, "TƏKNUR" NƏŞRİYYATI, 2018

Kitabda tanınmış yazıçı-hüquqşünas Əlisəfa Azayevin de-ektiv janrda yazdığı povest və hekayələri yer alıb.

"Ölüm qoxusu" povestində cəmiyyətdəki neqativ hallar, cinayətlər və onları törədən səbəblər, hüquq-mühafizə orqanlarının peşəkarlığı göstərilmişdir. Povestin qəhrəmanı yaltaqlığa, riyakarlığa qarşı mübarizə aparır. Hekayələrin mövzuları müxtəlif olsa da, əsas ideyası sağlam düşüncəli cəmiyyətin formalaşmasıdır.

Kitabın redaktoru yazıçı Mustafa Çəmənlidir.

Yazıçının təqdim olunan ikinci kitabı "Fədakarlıq anı" adlanır. "Qanun" nəşriyyatında çap edilib. Kitabda oxuculara "Fədakarlıq anı" adlı bir povest təqdim olunub. Povestdə Azərbaycanın 1990-1993-cü illəri, xalqın çətin və faciəli həyatından danışılır. Əsərin qəhrəmanı vətənə, torpağa sədaqətini göstərir, ən çətin günlərdə var-dövlətə yox, milli şüurun oyanmasına, ata-baba adətlərinin qorunmasına çağırır.

